

**ROCZNIK
MUZEUM I ARCHIWUM
POLONII
AUSTRALIJSKIEJ**

TOM V

WYDAWNICTWO MUZEUM I ARCHIWUM POLONII AUSTRALIJSKIEJ
MELBOURNE 2012

Komitet Redakcyjny:

Piotr P. Bajer, Zdzisław A. Derwiński, Helena Evert

© Copyright by The Polish Museum and Archives in Australia Inc. 2012

Teksty publikowane w *Roczniku Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej* wyrażają prywatne opinie ich autorów i nie muszą być zgodne z opinią Komitetu Redakcyjnego i wydawcy.

The views expressed in *Rocznik Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej* by contributors are not necessary those of the Editorial Committee and the Publisher.

Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej
Komitet Wykonawczy
296 Nicholson Street
Footscray, Victoria 3011
Tel. +61 3 9699 6322

ISSN 1325-894X

Słowo wstępne

W 1996 roku Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej (MAPA) wydało pierwszy *Rocznik Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej*. Kolejne tomy ukazały się w 2007 r. (t. II), 2009 r. (t. III), 2010 r. (t. IV). Obecnie oddajemy do rąk naszych Czytelników piąte wydanie *Rocznika Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej*. Zamieszczamy w nim Josepha Poprzecznego (o Polakach i innych imigrantach z Wyalkatchmen), Marka Baterowicza (o Marii Bonieckiej, polskiej pisarce, która mieszkała w Sydney), Stanisława Kramarczuka (o Związku Polaków Dom Mikołaja Kopernika w Adelajdzie) i Zdzisława Derwińskiego (o Stefanie Litauerze, kontrowersyjnym dziennikarzu i dyplomacie, który miał znaczny wpływ na politykę rządu polskiego na obczyźnie w czasie II wojny światowej). Publikujemy też wspomnienia Haliny Kaczmarek (polska imigrantka, która mieszkała w Melbourne w 1950-2007), materiał przygotowany przez Wandę Horky na wasztaty „The Custodians of Community Memory – strategic workshop for Polish community museums and archival initiatives”, które odbyły się 18 września 2011 r. w Richmond (VIC) oraz refleksje Heleny Evert na temat działalności Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej w ciągu ostatnich 20 lat.

W tym wydaniu po raz pierwszy zamieszczamy dział RECENZJE I PREZENTACJE KSIĄŻEK. Mamy nadzieję, że w przyszłości znajdzie się znaczne grono autorów, którzy zechcą zamieścić w „Roczniku” swoje recenzje, czy też prezentacje aktualnie wydanych książek.

Zgodnie z zasadą przyjętą w tomie II *Rocznika Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej* nadal zamieszczać będziemy artykuły dotyczące historii społeczności polskiej w Australii niezależnie od miejsca zamieszkania ich autorów. Ponadto zamierzamy publikować materiały dotyczące historii, w ogólnym tego słowa znaczeniu, autorów pochodzenia polskiego, którzy mieszkają w Australii. Teksty będą publikowane w różnych językach, przeważnie jednak w języku polskim i angielskim.

Druk niniejszego wydania *Rocznika Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej* został sfinansowany przez Fundację Stanisława Bluma (The Blum Foundation).

Wszystkich zainteresowanych zapraszamy do współpracy z naszym wydawnictwem.

Komitet Redakcyjny

*Joseph Poprzeczny*¹
(Perth)

Polish and other migrants in Wyalkatchmen (1950 – 1970)²

INTRODUCTION.

WYALKATCHEM'S migrant phase lasted just two decades, from 1950 until 1970, or one fifth of the town's first century as a significant Western Australian (WA) central wheatbelt farming and service – educational, medical and sporting - centre, which commenced in 1905 when John Lindsay settled land well south of the yet-to-be-gazetted town site, and William Wallace Jones, and his partner Thomas Smith, contemporaneously reaching the Cowcowing lakes area, well north of the town.

During those two mid-20th century decades more than twenty Eastern European and other non-English speaking families became short and longer-term residents with over a dozen of these falling into the latter category. Although most of these longer-term settlers were of Polish ancestry - with the majority reaching Fremantle via Hitler's Third *Reich* - there were several Ukrainians, some Greeks, and, very briefly, even two Russians whose names I have, unfortunately, been unable to discover. These two had, however, certainly left the town by 1952 so were probably in Wyalkatchem for only about year, perhaps less. By that year or perhaps 1953 eight Dutch families had reached the town. But unlike the Vanblitterswyks, who remained in nearby Benjaberring until nearly 1970, most of these had left well before the end of that decade. ³ And either in 1953 or 1954 two Greek families, who were related, arrived

¹ Joseph Poprzeczny was born in Trier (French-occupied West Germany) in 1945 and was a Wyalkatchem resident from late 1950 until early 1965, when he left to study full-time in Perth. He attended Wyalkatchem State School during 1951; Presentation Convent, 1952-57; and St Ildephonsus' College, New Norcia, 1958-62. During 1963 and 1964 he worked as one of the town's postmen and as a night telephone exchange attendant. Thereafter he attended Leederville Technical College, 1965, and the University of Western Australia, 1966-72. During university holidays, 1966 to 1971, he worked either as a Co-operative Bulk Handling wheat bin attendant or farm hand across the Wyalkatchem district. He has taught humanities disciplines at the University of Western Australia, Monash University (Melbourne), and Murdoch University; served on the personal staffs of three Australian federal parliamentarians, 1976-80; and was research director at the Perth Chamber of Commerce, 1982-83. He has been a politics and education reporter with *The Australian* (Perth Bureau) and *The Sunday Times*; business writer and public affairs feature columnist with *Western Australian Business News*, the Melbourne-based *News Weekly*, and as a weekly political affairs commentator with Curtin University's-FM Radio. His biography of Hitler's most vicious genocidal killer, "Hitler's Man in the East, Odilo Globocnik" (McFarland, Jefferson, North Carolina & London) which was published in 2004, was been released by the Czech Academy of Sciences, in the Czech language, under the title, 'Hitleruv kat na Vychode, Odilo Globocnik' in 2009.

² This article originally was published as J. Poprzeczny, *Wyalkatchmen migrants 1950 – 1970*, A Wyalkatchem Centenary Monograph. 1-2 October 2005. The current publication with permission of the author,

³ According to Mr Klaas Schuilling, who worked in Wyalkatchem, and later for several farmers across the district, during 1953-55, seven Dutch couples briefly lived in the town with their breadwinners working as mechanics either for J.S. Rimmer & Sons or Norman Mosel. Those employed at Mosel's garage included Tony Braster, whose

and stayed for only about three years. They, however, opted well before 1960 to relocate to the Perth metropolitan area, something most of the other families were also to do if not before 1960 then soon after. Both Greek families embarked upon small business retailing careers.

One of the first Polish families (Olejasz) that reached the town in late 1950 departed very shortly afterwards for Adelaide where a small but vibrant urban-based Polish community already existed. Two other Polish families subsequently left for North America, one (Chorza-Purkhardt) opting to live in Quebec, Canada, while the other (Wyrzykowski) settled in the United States. Interestingly, the Wyrzykowskis had reached Wyalkatchem via Adelaide, the only ones to come from another state. The steady exodus of migrants from Wyalkatchem therefore commenced fairly soon after these people had arrived and continued throughout the 1950s and 1960s so that by 1970 only a handful of individuals remained, meaning the town's migrant phase had come to an end in just two decades.

In some respects Wyalkatchem was therefore treated as a half-way post as people consolidated financial resources to move on to new places of abode, be it Perth, Bunbury, another Australian state capital, or North America. Peoples' reasons for leaving what was generally their first Australian town of abode were varied – the search for “greener pastures”, job transfers, a desire to be closer to friends, relatives, and/or children who had earlier opted to settle in Perth or other coastal centres, the search for higher paid or less arduous work, and, in some cases, to launch family businesses in the larger and then rapidly expanding Perth-Fremantle metropolitan market.

Wyalkatchem, like other WA wheatbelt towns, began experiencing a noticeable decline in population by the late 1950s, a phenomenon that most commentators tend to attribute to the widespread consolidation of farm holdings due to greater mechanization and ongoing successful attempts to reap economies of scale by individual farmers. Because Wyalkatchem was without a manufacturing, mining, logging or processing base few new employment opportunities existed for non-farmers, which is the category that encompassed all the 1950s migrants.⁴ This meant that the town offered virtually no employment opportunities

wife was Ina; Mr Van Ginkel, whose wife was Sjaan; and a Mr Karasinski, a Pole, whose wife was Dutch. Cor Willis, whose wife was Antje, worked for J.S. Rimmer and subsequently returned to Holland. Hubert Steuer, whose wife was Jopie, briefly worked at the hotel; Mike Ruitenburg was employed by farmer Lyle Davies, and later by Co-operative Bulk Handling; and Ted Bakker, whose wife was Gre, worked for Hedley and Monty Davies. All up therefore Wyalkatchem was to see, in addition to the long-term resident Vanblitterswyk family, no fewer than eight Dutch families living briefly - generally between one and three years - in Wyalkatchem town or the district. The Van Ginkel's son, Harry, briefly attended Wyalkatchem's Presentation Convent. It is evident from the above that these Dutch settlers, to a family, only stayed in the town and district for far shorter periods than most of the Poles, upon whom this account primarily focuses, and who tended, in most cases, to be longer term residents. The 16 non-Dutch and nine Dutch families mentioned meant that Wyalkatchem, during the 1950s at least, had no fewer than 25 migrant families as residents, a not insignificant number in a population that, until 1949, was peopled almost exclusively by those of Anglo-Celtic ancestry.

⁴ The only commercial extractive activities in the Wyalkatchem area during the 1950s and 1960s were the harvesting or mining of salt from Hindmarsh Lake, south-west of Wyalkatchem, and gypsum excavated from around Cowcowing's lakes. In both cases the products were road freighted to Wyalkatchem for rail to the Perth metropolitan area for further processing and marketing. However, briefly during the 1960s some of the gypsum was even processed in a sizeable facility just south of the town site, on a block adjacent the WAGR migrant camp. Briefly during that decade farmers saw value in spreading gypsum on their fields. However, the gypsum facility was operational well after the camp had been dismantled, so after most migrant families had left the town. Salt extraction was conducted by a long-time town resident, Norman Edwards, while the gypsum mining and semi-processing was undertaken by haulage contractor, Bill Hewitt. Interestingly, in both cases the extraction was possible because the deposits were located on non-farming land, so on reserve or public tracts. Wyalkatchem's farmers, like most across the wheatbelt, generally strongly opposed farmland being geologically surveyed for its potential mineral wealth. This, in part, explains why virtually no mineral extraction existed, not only in the Wyalkatchem district, but right across the state's wheatbelt. If such a strong stand by farmers and farmer associations, including the Country (later National) Party, had mellowed somewhat soon after World War II the wheatbelt may well have been capable of offering migrants and others employment opportunities in mining and related mineral processing activities. It's worth noting that the wheatbelt has been shown to have mineral resources worth extracting, including talcum in Three Springs, oil and gas in Dongara and its environs, and gold at Lake Grace. Gold has also been found near Katanning. Gemstones are known to exist in still undetermined quantities in the Dowerin area, and high quality quartz had been found in Gabbin and platinum near New Norcia. What else the state's farm or wheat and sheep belt may hold remains unknown primarily because of long standing farmer opposition to mineral exploration. The lack of farmer interest in a non-farming activity meant the town lacked employment diversity, and remained reliant upon a dual commodity – grain, generally, wheat, and sheep -

for the children of the migrants who had reached it in 1950 or very soon after that year. That more than anything explains why Wyalkatchem's migrant phase was so short-lived.

Moreover, technological advancements, including especially automation and advancements in electronic gadgetry, meant communications were further centralised, thereby offering reduced local employment opportunities in smaller wheatbelt townships like Wyalkatchem. By the mid-1960s manual telephone exchanges were set to be displaced by automatic call switching systems. This meant that telephonist positions, therefore work for girls who were recent school leavers, firstly declined and eventually disappeared. Continued rapid population growth in metropolitan Perth meant the state's burgeoning capital acted as an economic or employment magnet at the same time as employment opportunities were being rapidly reduced across WA's farmlands. This phenomenon had earlier been noticed in WA with the demographic decline of the goldfields following the Great War and into the early 1920s, when the state's wheatbelt region that extended from Geraldton to Esperance commenced to demographically expand in tandem with the Perth-Fremantle metropolitan region. Until about 1950, so just as migrants were reaching many WA wheatbelt towns, the wheatbelt region was demographically on a par with the Perth-Fremantle or metropolitan region. When the numerical scales, so to speak, swung in favour of the city or metropolitan area surrounding the Swan estuary the steady departure of migrants from towns like Wyalkatchem was to reinforce this urbanizing and centralizing trend.

To most Anglo-Celtic Wyalkatchem town dwellers and outlying farmers the non-English speaking newcomers were variously known, as: New Australians, migrants, refugees, Refos, Displaced Persons, DPs, or, and, this was quite erroneous, Balts - Estonians, Latvians or Lithuanians. However, only one of those to reach Wyalkatchem between 1950 and 1970 was from one of these nations, which had been re-incorporated into the Stalinist Soviet Union during 1944-45. That was Janis Saveljevs. However, this latter term was only briefly used, having been mistakenly adopted to describe all post-war migrants because some of WA's earliest Eastern European settlers had originated from one of the Baltic States.

WYALKATCHEM'S COMPACT MIGRANT TENT "COLONY" – THE "KEMP".

MOST of Wyalkatchem's initial post-war group of newcomers reached the town during the latter months of 1950 or during early 1951, with the majority, until late 1952 or even early 1953, living in tents south of the railway line and just west of the railway barracks complex which was situated directly south of the western end of the railway station. In other words, the newcomers initially lived on a specially designated tract of public bushland away from the township. This precinct lay within what is best described as the north-eastern corner of the intersection of the Dowerin-Korrelocking and the Wyalkatchem-Cunderdin roads. The initial group of migrants had all reached the town by train since Wyalkatchem still had regular passenger rail services from Perth and Northam. In Northam they had generally been housed for up to about six months at a former Army Camp on the Perth-Northam road several kilometres west of Northam or the Holden Immigration Accommodation Centre, a wartime Army hospital and recovery establishment – the 118th Army General Hospital - for soldiers wounded in the Pacific Theatre or what was then often referred to throughout Australia simply as "The Islands", and specialised in caring for servicemen who had suffered serious battle burns. The Holden Centre was located just north of Northam town site and within that town's boundaries.

Camp or communal life was not unfamiliar to these people as all had been living in this manner since shortly after the end of hostilities in Europe in May 1945, so for well over five years. Some had even endured communal life for all or most of the war either as prisoners-of-war or forced labourers in the *Reich*. The one Polish family, the Kozlowskis, which consisted of a widow, a son and daughter, who never lived within Wyalkatchem's

producing region. Consequently, employment was directly or indirectly linked only to servicing the needs of these two sectors.

railway camp but instead within the town precinct, had reached Australia either via Soviet Siberia or Kazakhstan and British East Africa where they had lived in a camp on the shores of Lake Victoria, Uganda, called Koja.⁵ All those who, unlike the Kozlowskis, reached WA via Hitler's Third *Reich*, not Stalin's Siberia or Kazakhstan and British East Africa, had, before the end of the war, lived in various forms of abode, from communal barracks linked to large German industrial establishments to single rooms on German farmlets, or in prisoner-of-war camps. In the case of Helena Poprzeczna, she had spent nearly two years in a sub-camp of the major Silesian-based concentration camp and SS killing centre, Auschwitz-Birkenau or Auschwitz II, called Babice.⁶ Another feature of the Eastern Europeans was that to a man and woman they had not lived in their family home since the early 1940s, so for about a decade before reaching Wyalkatchem. All had been on the move so were transients all that time.

Wyalkachem's Polish migrants invariably described the camp as "kemp". There was no "the" used before the word "kemp" because the Polish language is without the definite article. Whenever a Pole was therefore asked where he or she lived they would say, "W [pronounced "V" and meaning, "in", or, "within"] kempie", or, if an attempt was made to sound Australian, then, "In de kemp", or even, "In de rul-vay [railway] kemp". The English language was therefore being adapted, or more correctly, Polonized, in exactly the same way that it had been before and contemporaneously in England, Canada and the United States where Poles had also settled before and after 1945.

For the years 1951-53 the "kemp" area was a relatively compact, but not congested, tent settlement with each family having been initially allocated by the Western Australian Government Railways (WAGR) - one of the State's then biggest employers not only of migrants but also of Australians - two bright white canvas tents that measured about five by three metres. The entrances of both these issued tents faced each other and they stood about four metres apart. Soon after each of the dual tent "residences" had been allocated to the newly-arrived families a three-walled corrugated iron kitchen, with the open side facing the gap between or facing both tents, thereby enclosing the third side was built.

The WAGR-issued tents had another feature that helped ensure they were virtually waterproof, and that was an additional or separate sheet of white canvas that was tightly stretched about a third of a metre above the tents canvas roof's sheeting. This meant that the tents had two roofing sheets, a design that meant very little, if any, water penetrated a tent even on particularly gusty and rainy days and nights.

The migrant camp covered about two to three hectares of recently cleared scrub country, bush, and at its peak, from late 1950 until early 1953, had about a dozen families living within its unspecified boundaries. There was no perimeter fence or some such barrier, a major difference to what most "kemp" residence had experienced in *Reich*-controlled Europe. After about 1952-53 the number of tent residences, and thus dwellers, steadily dwindled to generally be taken up by single men, sometimes even Australian single men, with only three or so families remaining in the "kemp" until about 1958. What happened to most of the original "kemp" dwellers was that the WAGR had initiated a program of progressively relocating families to WAGR or government-owned houses within the town site, generally to Flint Street, especially at its western end, just east of the late Norman Eaton's farm or homestead paddock. Others were located on Railway Terrace, at its western end, opposite

⁵ Perhaps the most comprehensive English language account of the movement of some 120,000 Poles out of Soviet Siberia and Soviet Central Asia, primarily Kazakhstan, in 1942-43 to East Africa and Rhodesia, via Iran, Iraq and British India, and later on to Australia, Canada, the United States and England, is carried in: Krolkowski, Lucjan, OFM. *Conv. Stolen Children: A Saga of Polish War Children*. (Buffalo, New York). 1983. The author is grateful to Elizabeth Patro of Dianella for information about the Kozlowski family. Mrs Patro attended the same school as Rozalia's in Koja Camp, Uganda, throughout most of the 1940s. She also intermittently met Rozalia after both had reached Fremantle in February 1950, the last time being in 1954 or 1955 in Perth. None of the Poles who knew the Kozlowskis, either in Uganda or WA, were able to advise the author of their whereabouts after the mid-1950s.

⁶ For a detailed but concise study and analysis of Auschwitz-Birkenau see: Sybille Steinbacher's: *Auschwitz – A History*. (Penguin Books), 2004.

what was then Mosel's Garage. Notwithstanding this drift into the town site as the 1950s unfolded a handful of families remained in the "kemp". In these cases, however, the tents were steadily replaced by WAGR-issued jarrah cabins, which were about the size of an average sealed WAGR railway carriage. Such cabins had a window at one end and a door at the other and a corrugated iron roof, sometimes triangular others a semi-circle. So, instead of living in two tents facing each other two larger cabins replaced originally issued tents. In these cases the corrugated iron kitchen continued to be standard residential issue. Even in late 2005, well over half a century after having left the "kemp", the author can clearly visualize most of it and can still vividly picture the interior of both his family's tents and their corrugated iron kitchen and tarpaulin, metal and timber-covered ante "room".

One of the Poprzeczny tents was used solely as sleeping quarters, which had a parental and a child's bed and briefly a cot. Both beds were built by Jozef Poprzeczny from scrounged timber while the mattresses had been brought from Trier, which is situated on the banks of the Moselle River in the then French-occupied Zone of West Germany where the family had lived until late 1949, the year they left by train for Naples via western Austria.⁷ The second or adjacent tent was used for general storage purposes and also as the room in which he carried out some tailoring since he had been trained in this craft in pre-war Poland.

None of the "kemp's" combination tent and corrugated iron structures had access to running water. Basins, buckets, and tubs therefore tended to dominate spare corners; generally resting on homemade stools that had been built from scrounged jarrah or pinewood from beer boxes which were in abundance at the hotel. However, each family was fairly quickly allocated a corrugated out-house or toilet, which, like the rest of the town, was on the weekly night-soil service. Water from the Railway Dam that was situated about 1.5-kilometres east of the town alongside the Korrelocking road, was obtained from a single communal tap located roughly in the middle of the "kemp". Not far from the tap was a communal washroom, which had a large brick fireplace, in the middle of which sat a large copper basin, so was called the copper, or, in Polish, "koper". This was where all families washed most of their laundry. Nearby were several communal wire cloths lines, though, as time passed, families tended to erect their own cloths lines near their tents. Near the communal weatherboard washroom a collective garden was quickly established and most of the "kemp's" dwellers informally acquired small patches of ground within what was probably slightly less than a quarter acre lot to grow vegetables, i.e. cabbages, tomatoes, lettuces and cucumbers. Watering was done by bucket from the communal tap so children became involved in this family venture, especially after school. Vegetable productivity was boosted by use of sheep and cattle manure that was always readily available since Wyalkatchem's stockyards were situated just south of the "kemp", alongside or nearby the Dowerin-to-Trayning road. These yards were well endowed with sheep and cattle dung because stock auctions were held regularly and often. If manure was ever in short supply then it could be easily obtained by going to the station shunting yards when a train load of sheep passed through on its way to Midland Sale Yards. Since such trains often spent at least an hour or so in the station's yard manure could be quickly bagged by raking it from below the spaced flooring upon which the sheep stood.

Although one could debate the pros and cons of "kemp" life, a question worth asking is whether it was satisfactory or otherwise to its inhabitants. In seeking to answer this question it is important to keep several crucial considerations in mind if one opts to take an overly critical stance. Firstly, WA in 1950 was barely out of its own period of so-called post-war reconstruction, one in which rationing and shortages were prevalent. Post-war reconstruction was essentially a socialist path adopted by the Curtin Government (1942-45) and implemented by the successor Chifley Government (1945-49) to development that was guided by the Australian Labor Party whose planks at this time had originated from the early 1920s, that is, from the immediate post-Great War Years.⁸ Added to this was the fact that both the war and the post-war reconstruction years of 1945-1949 came hard on the heels of the Great Depression, meaning life in WA's wheatbelt towns was far from modern even by the early

⁷ The Poprzeczny family lived briefly in a transit camp at Dietz, on the eastern side of the Rhine and to the north of Frankfurt-on-Main.

⁸ The single most important contributions to Labor's socialisation and centralization (abolition of the states) planks was Melbourne lawyer, Maurice Blackburn. Labor's thinking since the days of Blackburn and the late 1940s, indeed, right into the early 1980s, was essentially unchanged. Since then, however, Liberal-National Party Government, especially the one led by John Howard, have moved for ever greater centralization by Canberra's bureaucracies.

1950s. The WA economy of the early 1950s differed markedly from the State's economy even of the early 1960s, and more so as the latter decades of the 20th century unfolded. In light of this it's fair to say life in the "kemp" definitely had certain obvious strictures – no electricity and no running water being the two most obvious. But there were other less obvious advantages. First and foremost, the new arrivals were truly free people, something many today tend to either forget, so easily overlook, or take for granted without thought. Furthermore, and most importantly, there was a feeling that one could now get on with one's life, to raise one's children and to expect to experience material progress, which happened in all cases. Salaries were low, true, but remuneration rose in real terms as the 1950s unfolded and people, after their initial two years work for the WAGR, were free to move elsewhere – both in Australia or overseas, which all did as the 1950s and 1960s unfolded – to improve their lot if they so desired. Not often realized by Australians at this time and even to the present is that all of Australia's immediate post-war migrants had come to this country on condition they worked wherever sent. If this condition for migration assistance – payment of passage and full board and keep until reaching Australia and during one's time in a transit camps – had not applied it is most unlikely that those who reached Wyalkatchem would ever have settled there. And finally, it is important to note that even though life in the "kemp" can be seen as having been communal this point should not be overstressed since each family had its own dual tent and kitchen complex, meaning privacy. In other words individual family life had commenced becoming a part of the new arrivals' way of life in a way that had not been possible in wartime and post-war camp life in occupied Germany and/or Austria. Underlying all this was an assumption that one was, if not yet a naturalized Australia, then at last on the road to becoming an Australian. Indeed, migrants were officially designated as New Australians, meaning they were seen as Australians – though new ones – from the outset. Though it should be added that in the case of adult Poles gaining command of the English language proved to be quite a formidable task. Most, if not all, of Wyalkatchem's Polish families took Australian citizenship either in the 1960s, or soon after.

It should be noted that Wyalkatchem was not the only wheatbelt town to have a canvas "kemp" on its outskirts. The early 1950s saw such similar settlements arising in many of the State's regional townships. Tent camps had earlier been an integral part of the entire European settlement phase of WA's history, especially in the Goldfields as well as early timber or logging settlements of the South-West. It's also worth stressing here the fact that the year 1950 was only 45-years after Lindsay, Jones and Smith had reached the Wyalkatchem area and both men and those who took up land in the dozen or so years after they'd arrived lived in comparable if not far worse conditions. In other words, many of Wyalkatchem's farmers were the offspring of pioneers who had endured similar living conditions – no electricity, no running water, no refrigerators and none of the other accoutrements of modern day, that is, later 20th century, living.

Before further considering the life and times of the town's post-war newcomers it's worth highlighting the fact that Wyalkatchem's largely Polish migrant community was not the town's Anglo-Celtic Australians' first ongoing encounters with continental Europeans.

WYALKATCHEM'S POST-WAR MIGRANTS IN HISTORICAL CONTEXT.

A major problem historians who focus upon civilian demographic aspects of World War II encounter is the wide variance in statistical estimates of people involved. Because of this the figures quoted by many writers should be regarded only as guesstimates, that is, as being only roughly in the order suggested unless specific and reliable sources are cited. With this warning in mind it is generally agreed, however, that the German or *Reich* war economy of 1940-45, through varying methods, resettled or transferred forcibly or otherwise, in the order of eight million non-Germans into the *Reich* (Germany and Austria) to work in various tasks to assist in the Hitler war efforts. After the war, so after May 1945, some six to seven million of these steadily returned to their homelands with most of these having left the conquered *Reich* by about 1947-48. In addition to these there were several tens of thousands

of allied prisoners-of-war who were released and treated according to special purpose military protocols.

The single overriding factor that resulted in the remaining one to two million people who remained in the defeated *Reich* was their refusal to return to their homelands since the Red Army had penetrated as far as central Germany liberating from Nazism East-Central Europe; the three Baltic States of Estonia, Latvia, and Lithuania, Poland, most of Czechoslovakia, Hungary and Bulgaria and Rumania. In addition some people from lands inside the Soviet Union, Ukraine and Belarus especially, also found themselves in the *Reich*. Most of these also did not desire to return to the Stalinist USSR. Although it is fair and accurate to describe this deep westward penetration by the Red Army as liberation, since the ultimate Nazi aim was to expel all Slavs and most Balts into Western Siberia under the term of Hitler's top secret *Generalplan Ost*, Soviet-style liberation differed markedly from the liberation from the West that came with the entry of American, British and other, including Polish, forces. The up to two million Displaced Persons in occupied Germany after 1945 did not see the Red or Bolshevik form of liberation of their homelands as being to their desires since it had meant the imposition of a single party or totalitarian order. Furthermore, Stalin's USSR and Poland were capable of treating those returning from the West in a quite harsh manner.

The upshot of the two figures - the eight million people forcibly or otherwise allocated by German, including SS, manpower and demographic agencies to work in the wartime *Reich* and between one and two million who remained after about 1947-48 is that there were well over a million so-called Displaced Persons who refused to return to their homes. And it is from this pool of between one and two million people that Australia, the United Kingdom, Canada, the United States and even some South American countries drew varying numbers of immigrants during the late 1940s to early 1950s.

The repatriation of eight million displaced persons to their homelands in the post-war years was carried out through the joint co-operation of the United National Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) and the Allied forces of occupation. For the purpose of caring for and ultimately re-settling over one million displaced persons who did not want to return to their homelands, the United Nations created the International Refugee Organization (IRO). The assembling of these persons into camps and the housing, clothing and feeding of them was the primary consideration of the IRO. It was the organization's ultimate aim to have these persons re-settled in Europe and other parts of the world. Consular representatives of countries desirous of accepting them as immigrants were located in the IRO camps and displaced persons approached the representatives of the country to which they desired to emigrate. If it was a country outside Europe they were transported to a port of embarkation and awaited shipment to that country.⁹

It should be noted that the Displaced Persons scheme, which was responsible for all the non-Dutch migrants who settled in Wyalkatchem after September 1950, ran alongside other assisted arrival schemes as well as the intake of full fair paying arrivals. Not to be overlooked is the fact that Australia throughout its entire history – so since and during its convict era – has approached the question of immigrants in a utilitarian manner, that is, it has only sought to attract people with skills that were in need during particular periods.

The Eastern Europeans who reached Wyalkatchem were often unskilled workers. But nevertheless they were accepted since that's what the WAGR, various water supply authorities and Co-operative Bulk Handling (CBH) at the time required. Such a statement does not, of course, overlook the humanitarian motive in the acceptance of these people, nor does it ignore the fact that even in the early 21st century Australia continues to have a relatively sizeable humanitarian component within its annual migrant intake. What is being stressed, however, is the fact that migration has tended to reflect or been moulded around the needs of the national, as well as individual state, labour markets, that is, it was and remains essentially utilitarian.

⁹ Reginald Appleyard; "Displaced Persons in Western Australia. Their industrial location and geographical distribution: 1948 to 1954", *University Studies in History and Economics*, Vol. II, No. 3, 1955, pp. 63-64.

Australia's post-war non-British migrant intake was to be 100,000 people and of this WA took about 19,000 with more than half from Poland. The author of one of the best standard texts on the ships that brought this component to Australia, Peter Plowman, says:

It was during 1944 that the Australian Government began looking towards post-war migration, and in 1945 established the first Department of Immigration. Late that year, a Commonwealth Immigration Advisory Committee made a tour of Europe, seeking suitable migrants, and suggested that people be accepted from many European countries as well as Britain.¹⁰

Earlier Plowman pointed out that the Great Depression of the 1930s had resulted in the virtual cessation of a migrant intake by Australia. The year that the war broke, 1939, saw just 3000 British migrants reaching Australia's shores. In that year also Australia agreed to accept some 15,000 political refugees, mostly Jews, from Germany and Austria, the *Reich*. Of this proposed intake, however, only 7000 arrived. The major Nazi figure behind these expulsions was the infamous *SS-Obersturmbannführer* Adolf Eichmann, who faced trial in Israel in 1962 and was executed for his subsequent involvement in *Aktion Reinhardt*, Hitler's and Heinrich Himmler's top secret program to exterminate all European Jews. *Aktion Reinhardt* was headed by *SS-Brigadeführer* Odilo Globocnik, who, during 1938-39, was *Gauleiter* of Vienna. The Austrian capital had a sizeable Jewish population that was largely expelled from that city and other parts of Austria by Eichmann before the outbreak of war in September 1939.¹¹ Globocnik was based in the south-eastern Polish city of Lublin between November 1939 and September 1943. Ten months before he was transferred to Trieste he launched an ethnic cleansing action and settled *Volksdeutsche* in the villages and homes of the expelled ethnic Polish peasant farmers, with one of those affected by this being Helena Poprzeczna, who was expelled from her village of Skierbieszow by Globocnik's German/Austrian and Ukrainian policing units. This action was, in fact, the launching of little-known *Generalplan Ost*, the other major Himmler demographic program that envisaged the Germanization of all Slavic lands between Berlin and the Ural Mountain range. This plan was in fact the reason Hitler went to war against Stalin's Soviet Union after their initial short-termed friendship of 1939-41, to gain so-called *Lebensraum* (living room). Under *Generalplan Ost* all Slavs – Poles, Czechs, Slovaks, Ukrainians, Belarusians and Ukrainians – as well as most Balts – Estonians, Latvians and Lithuanians – would be expelled over a 25-years period into Western Siberia, so to the lands on the eastern side of the Ural Mountain chain. And Germans, including *Volksdeutsche*, would be settled upon the vacated lands.

March 1946, so less than a year after the war had ended, was to see the signing of an agreement with the British Government for Britons to emigrate to Australia.

The first departure under the new agreement was taken by Ormonde from Tilbury on 10 October 1947, with 1052 migrants.¹²

According to Plowman, the next major milestone came in July 1947 when the Australian Government entered an agreement with the International Refugee Organization (IRO) in Geneva to take some 12,000 displaced persons annually out of Europe. This quite sizeable target was to be subsequently boosted. It should be noted that similar programs were being contemporaneously launched by the United States, Canada and New Zealand. One outcome of this concurrent running of migration programs meant a sudden demand for shipping was felt by the international maritime sector.

The first of these vessels to come to Australia was the American troopship, *General Stuart Heintzelmann*, which departed Bremerhaven 1 November 1947 with 843 Balts on board, and arrived in Fremantle on 28 November.¹³

It was the arrival of these early Balts that appears to have led many Western Australians to regard all DPs, as "Balts". Australia in that year had a population of about 7.5

¹⁰ Peter Plowman; *Emigrant Ships to Luxury Liners: Passenger Ships to Australia and New Zealand, 1945-1990*. (University of New South Wales Press), Kensington. NSW. 1992. p. 7.

¹¹ Joseph Poprzeczny; *Hitler's Man in the East: Odilo Globocnik*. (McFarland & Co. Inc. Publishers). Jefferson, North Carolina. 2004. p. 64.

¹² Peter Plowman; *Op. Cit.* p. 7.

¹³ *Ibid.*

million people, of which 98 per cent were of Anglo-Celtic descent. According to Plowman, by 1961, so less than 15-years later, Australia's population had risen to 10.5 million, an increase of three million or nearly half Australia's pre-1945 population, with about a quarter of this increase being people of non-British descent. It's worth keeping these aggregate figures and proportions in mind when considering Wyalkatchem's tiny intake of non Anglo-Celtic migrants after September 1950, so when the railway camp commenced accepting the first families whose breadwinners had been dispatched to the town to become railway repair workers. And it should be noted that what Wyalkatchem experienced in this regard was repeated across many central wheatbelt towns as well as in WA's major regional towns like Northam, Albany and Bunbury, as well as in the Perth-Fremantle area. Also noteworthy is the fact that after 1950, the metropolitan area began to demographically outstrip the agricultural region as it had, after about 1910, the Goldfields. Prior to 1910 the Goldfields had demographically challenged the Perth-Fremantle area, so significant was the impact of the gold rushes that began in the early 1890s, just after Western Australia gained self-government from London.

PREDECESSORS OF WYALKATCHEM'S POST-WAR MIGRANTS – WA'S TEMPORARY WARTIME ITALIAN "MIGRANTS".

EASILY forgotten is the fact that Wyalkatchem's "Refos", or New Australians, most of whom briefly inhabited the camp between 1950 and about 1953, were not the town's or the shire's first non-Anglo-Celtic or non-English speaking European newcomers. Wyalkatchem's dozen or so post-war East European refugee families were in fact preceded in the mid-1940s by Italian prisoners-of-war (PWs), who were officially referred to as PW (I)s. German PWs, who were also transported to WA, but not to farming centres like Wyalkatchem, were consequently referred to as PW(G)s. Austrians who made up a not insignificant portion of the German Army, the *Wehrmacht*, were classified simply as Germans. And Italians who were known to be fascists or ardent Mussolini backers were each designated PW(IX); meaning political allegiance was not overlooked or ignored by Australia's military authorities.

Both Axis PWs had, in the main, been captured in North Africa, either by British, Australia, New Zealand, or perhaps even by Polish troops, who, after 1941, saw service in Egypt and Libya, especially. As a rule the captured Germans and Austrians had been members of General Erwin Rommel's *Afrika Korps*. Despite this there was a smattering of German airmen and merchant marine personnel who had been captured elsewhere, including in the Persian Gulf area in the case of the latter.

Unlike the Eastern Europeans, all of the hundred or so PW(I)s who reached Wyalkatchem District after 1943 lived on outlying farms and were employed as farm hands whereas the subsequent "Refos" were generally employed by the WAGR as fetlock workers, also called navvies or even gangers, with some employed by CBH and later the Country Scheme Water Board, a northward and central wheatbelt extension of the much earlier Goldfields water provision program.

The North African Campaign resulted in some 17,200 Italian PWs being dispatched to Australia. Australia turned towards becoming a PW detention venue after prisoner-of-war camps in Egypt and other parts of North Africa, as well as East Africa and India, had been filled. In other words, because of ongoing Allied military successes. Continental USA was also used as a venue for German/Austrian as well as Italian captives, with many tens of thousands being held there. The steady filling-up of the behind-the-front African and Indian camps, which gathered even greater pace after the Battle of El Alamein (October/November 1942) – the decisive turning points of the North Africa Campaign meant that the transfer of PWs to Australia came to be seen as offering two advantages – firstly, removal of captured military personnel to a distant and virtually impossible location to escape from, and secondly, as a source of desperately needed farm labour, the role the Italians were to fill quite well. Allied economies, like those of the Third *Reich*, needed to replace manpower that had been drawn to various fighting fronts. Although a number of PWs escaped from camps around Australia none ever managed to leave the country simply because Australia was so far from Italy and the Reich. PW(I)s

held in WA were earmarked for farm work while PW(G)s were employed as timber cutters since wood was still a significant fuel, especially in public hospitals, to generate steam, and for domestic cooking and heating as well as by the WAGR at railway stations and in workers' barracks.

The Germans were always held at Marrinup and were employed on the cutting of firewood in the surrounding forests. By 1945 over 60 per cent of this wood came to Perth as fuel for home heating, hospital and army use.¹⁴

A small number of PW(I)s were also employed in non-agricultural occupations such as repairing the Trans-Australia railway on the Nullarbor Plain, meaning they left the deserts of North Africa to labour on similar harsh terrain in Australia. In this regard those allocated to towns like Wyalkatchem were climatically speaking far better off.¹⁵

Of the 17,200 Italian PW transferred to Australia nearly 3500 or some 20 per cent were directed to WA. Most were initially dispatched to a camp near Dwellingup, south of Perth, called Marrinup. However, as the war continued PW(I)s were increasingly detained in a smaller holding compound at Karrakatta which was designated Number 8 Prisoner-of-War Labour Detachment from No. 13 Camp, Murchison, Victoria, and dispatched to farms in the wheatbelt. In the latter stages of the war another smaller transit compound became operational in Moora and used to distribute PW(I)s across the State's northern wheatbelt districts.

From Marrinup, Karrakatta, and later, the town of Moora, the PW(I)s were placed under the local jurisdiction of so-called Prisoner-of-War Control Centres (PWCC), which were located in larger wheatbelt towns. Wyalkatchem had such a PWCC. From these PWCCs PW(I)s were individually disbursed to surrounding farms, meaning they were hired out at one pound per week as farmhands.

The Italians were mostly employed in threes or pairs on farms in the South-West, the Central or the Northern wheatbelts of WA with the farmer paying the Australian Government one pound per week for their labour. The farmer was responsible for the feeding of the prisoners, and the farms were inspected once a fortnight by the Australian Army local Prisoner Control Centres.¹⁶

According to Perth historical researcher, Ernest Polis, Wyalkatchem's PWCC commenced operating on 19 April 1944, so about a year before the war in Europe ended, and it had an initial strength of 100 PW(I)s to administer. Administration included payment for work, provision of prisoner attire and overseeing their proper treatment by farmers. Wyalkatchem's PWCC ceased operations 13 months later, in May 1946, when all its PW(I)s were transferred 100-kilometres westwards to the Northam Army Camp for eventual repatriation to Italy which was to commence by September 1946, so just four years before the first Eastern Europeans began arriving in the town and the erection of the railway camp.

When the repatriation of prisoners commenced in August 1946 they were assembled in Marrinup for processing before being shipped from Fremantle to Genoa or Naples in Italy. The Marrinup Camp closed in September 1946 and POW activities transferred to Northam Army Camp where No. 4 POW Compound was established. All but a few POWs had left WA by December 1946.¹⁷

¹⁴ Information Sheet. The Army Museum of Western Australia, Artillery Barracks, Burt Street, Fremantle. WA. 16 August 1995.

¹⁵ The author cannot provide the source but vividly recalls reading an article either about or by the well-known former electronics retailer, Dick Smith, who specialised in travelling long distances by helicopter. At one stage Smith undertook a helicopter flight along the Trans-Australian Railway Line either from Kalgoorlie to Port Pirie or vice-versa. To his amazement Smith noticed a symmetrical or orderly arrangement of several hundred white stones near the line in the middle of the Nullarbor and for some time wondered what this was and who had set them out in such an orderly manner. It was later determined that the stones had been laid out in a pattern as part of demarcations between tents of and pathways of a work camp that had been used by PW(I)s employed on this railway line.

¹⁶ Army Museum Information Sheet.

¹⁷ *Ibid.* (The Army Information Sheet says that by December 1946, 32 POW escapees were still at large in WA. Of these one was never recaptured while the last was captured in 1951 and returned to Italy. Four Italian and 13 German POWs were permitted to remain in Australia. The author met and interviewed one of these Germans, Gunther Kuhlman, in the 1990s. He had been a civilian cook aboard a German merchant marine vessel that was blockaded at the western end of the Persian Gulf by the outbreak of World War II. Kuhlman was captured in 1942 in the port of Basra, Iraq, following an Allied action against Kuhlman's ship and several other Axis vessels that

Wyalkatchem District's historian, John C. Rice, dates the PWCC's closure at March but adds the proviso that some of its PW(I)s were still being employed after that date, which explains the difference.

The POW Centre in Wyalkatchem closed in March 1946. Some prisoners were still working on farms in the district, but they were being brought in to the Northam Army Camp and there would be no more of them in the Eastern Districts after the end of May.¹⁸

For most of the time the Wyalkatchem PWCC was commanded by a Captain Harold Tindale Coppock (WX3404) who was then aged 32-years. The Wyalkatchem Centre was officially designated W16 as part of the war establishment of the state's line of communication and was one of 28 such precincts within the state.¹⁹

According to University of Victoria historian, Anthony Cappello:

Eventually the PWs returned to Italy, beginning in August 1945. Out of the 17,131 Italian PWs in Australia, eighteen committed suicide, one was shot by a guard and 116 died of natural causes. . . The Italian PWs had brought manpower to Australia's home front. *Some writers argue that the pro-migration policies, which followed the war got their inspiration from the example of the Italian PWs.* [Emphasis added]²⁰

Of these 116 PW(I) natural deaths, 22 of these in Western Australia, with one of these, a 35-year-old Private Felice Marasco (PWI-63204), who died in the Wyalkatchem District. He lost his life in an accident on 7 September 1945 at a Benjaberring farm, exactly four months after the cessation of hostilities in Europe. Private Marasco, a member of the 1st Compagnia Radio, was killed by falling off a tractor into the scarifier that he was towing. He was to be buried within Wyalkatchem Cemetery's Roman Catholic section, in grave number 14. Private Marasco had been captured at Amba Alagi, Abyssinia, on 19 May 1941 where the Italians had unexpectedly surrendered three days earlier to the Indian "Ball of Fire" Division. He arrived in WA in February 1944, having being interned in British India since 17 October 1941. In civilian life he had been a clerk and was born in Nocera Terenise in the Catanzaro area of Calabria, southern Italy.²¹

According to Polis, a general order was issued by the Australian Government in the mid-1950s for the exhumation of bodies of Axis servicemen so that the remains of the more than 100 deceased PW(I)s could be re-buried in a single cemetery where they would be more easily overseen in accordance with treaty arrangements and obligations that also affected Australians buried beyond Australia's shores. Although Marasco's remains should therefore have been treated in accordance with that general order this appears not to have happened in his case, probably due to a bureaucratic oversight which means that Wyalkatchem's Cemetery has the unique distinction of continuing to be the resting place of a World War II Italian PW.

had by then been blockaded for nearly three years. Kuhlman was brought to Western Australia and was detained at Marrinup POW Camp. After the war Kuhlman requested that he be allowed to remain in Australia and was permitted to do so since he had never been a member of the German Navy or any other Axis fighting arm. He was a merchant marine man. After his release he developed a successful bakery and pastry business in the Fremantle-Mosman Park area. Consequently, Kuhlman and the other dozen Germans were technically the first post-war German migrants to Western Australia, even though they had reached Australia's shores ahead of Wyalkatchem's Polish and other East Europeans.)

¹⁸ John C. Rice: *Wyalkatchem – A History of the District.* (Wyalkatchem Shire), 1993. p. 314.

¹⁹ The author is grateful to Ballajurra historical researcher, Ernest Polis, for the details on Italian prisoners-of-war detained in WA and disbursed across the state's wheatbelt region, most especially the information about Wyalkatchem's Prisoner-of-war Control Centre. For further information see Polis's: "Marrinup: A Cage in the Bush. (2005)." Additional information on this aspect of WA's wartime economy can be found in Rosemary Johnston: *Marrinup Prisoner of War Camp - A History.* (1986) and a broader general survey of this aspect of Australia's wartime agricultural sector by Alan Fitzgerald: *The Italian Farming Soldiers: Prisoners of War in Australia, 1941-47.* (Melbourne University Press). 1983. WA-born author, Barbara Winter's, *Stalag Australia*, which is primarily a study of German POWs in Australia, also considers Marrinup.

²⁰ Cappello, Anthony; *Quadrant*, July-August 2004, "Mannix, Modotti and the Italian PWs". p. 40.

²¹ Paul de Pierres Military Documentary Collection, Wyalkatchem.

Little has been published by Western Australians who employed PW(I)'s. Fortunately Wyalkatchem farmer, military historian and author, Paul de Pierres, has not overlooked this episode in the history of his family farm, named Derdebin. He has highlighted this forgotten minor chapter of the district's past in his self-published history of his French ancestors, which highlights the achievements of his pioneering grandfather, Vicomte Guy de Pierres (1880-1954), who settled south-east of Wyalkatchem after 1912, following nearly a decade of sheep grazing on the eastern shore of South Australia's Lake Eyre.

Derdebin was allotted three Italian Prisoners of War named Giovanni, Francesco and Andre, to help with the work and they were billeted at the original farmhouse where they cooked and looked after themselves. . . The POWs were peasant farmers in Italy and really not much use for anything but basic labouring around the farm. One of them, Francesco, was not happy and was replaced by another named Joseppe.²²

The wartime Wyalkatchem or Derdebin farming experience must not have been that unpleasant for at least one of these, since he gave serious consideration to returning to WA as a free migrant from Italy after having been repatriated after war's end.

. . . Guy [de Pierres] received a letter from their [Guy's and his wife's] former Italian Prisoner of War, Giovanni di Fabio, asking if he could return to Derdebin. He [Guy] immediately wrote back advising Giovanni how to go about the migration process and offering to sponsor him.²³

However, di Fabio failed to follow-up on the offer of migration assistance from his wartime employer. Paul de Pierres' claim that PW(I)s were "not much use for anything but basic labouring around the farm" probably needs some explanation. As de Pierres points out, the three PW(I)s employed at Derdebin were all of peasant farming background. What this meant, amongst other things, was that they would have been quite unfamiliar with farm machinery and WA's farming techniques and practices even though much of Italy and WA's wheatbelt shared similar climatic conditions. And the PW(I)s had little time to learn so as to become adept since they were only employed in Wyalkatchem for slightly over one year, so less than just over one full farming season.

One of the often overlooked aspects of WA's wheat and sheep farming sectors' development was the role of adolescents – farmers' children, most of whom could drive a truck, a tractor and/or motorcycle by the time they were in their early teens, knew how to handle large sheep flocks adeptly and undertook many other farm chores, including being generally quite competent mechanically. Farming childhood backgrounds meant having the opportunity to develop aptitudes that were generally lacking in the case of the PW(I)s since these men had hailed from vastly different agricultural backgrounds or perhaps even urban environments. This meant wheatbelt farmers would have found such inexperienced labourers, initially at least, not fully up to the tasks at hand. Moreover such a lack of experience from their adolescent years may well explain, in part at least, the fatal accident of 35-year-old Felice Marasco, a clerk in civilian life, whose remains still lie at Wyalkatchem Cemetery. Marasco lacked the years of practice that so many wheatbelt farmers had been able to gain often since their childhood years.

Cappello's latter point, that the Italian PWs may well have contributed to mellowing or modifying Australia's pre-war reluctance to accept non-English speaking migrants is, however, most pertinent.

The more than dozen Eastern European families who reached Wyalkatchem within five years of the Italian PWs departure from Wyalkatchem District's many farms, to return to Italy, as required under international law, were therefore not an entirely new factor in the town's economic and social history. This point is made despite the fact that the Italians were prisoners, even if they experienced a fair degree of freedom, while the migrants were free people, just like all other Australians. And this point is worth stressing because one of the major reasons most of the East Europeans chose to emigrate to Australia was to ensure they

²² Paul de Pierres; "Loyalty Sustained": The Story of the de Pierres Family in Australia and New Zealand, 1903-2003. (Self-published), Wyalkatchem. 2003. p. 45.

²³ Ibid. p. 56.

did not live in a Soviet or bolshevized society which required an inordinate degree of social and economic regimentation, a political order than had been imposed upon Poland after 1944 with its occupation by the Soviet Red Army. Another reason the Italian PW experience is worth noting is that most of the migrants reaching Wyalkatchem in 1950 or soon after had been farm labourers in the *Reich* so undertook work similar to that of these PWs.

Another possible reason for growing post-war acceptance of non-English speaking migrants across WA was the fact that most rural Australians had become increasingly aware that a huge backlog of maintenance and repair work was required to publicly-owned infrastructure. WA's quite extensive railway network was in disrepair, as were its roads, and many other public assets. WA by 1950 was therefore in quite desperate and urgent need of a boost to its skilled as well as unskilled workforce. Not widely realized today is the fact that on many of the wheatbelt's railway lines trains were often compelled to travel at extremely slow speeds so as to ensure that the under-maintained and dilapidated tracks did not give way beneath the loads. Sleepers below the tracks were prone to sink into unhardened surfaces thereby leading to derailments.

DIFFERENCES BETWEEN ITALIAN PRISONERS-OF-WAR AND POST-WAR EASTERN EUROPEAN MIGRANTS.

AS already stated, unlike their Italian predecessors the Eastern Europeans were not prisoners. They were like the freemen and women who migrated to the Swan River Colony, as the Perth area came to initially be known, during and after 1829, so were not like Western Australia's convicts of the 1860s to 1880s, who it is more accurate to compare to the PW(I)s when working as farm labourers. It should be added, however, that the PW(I)s were paid and after the war many indicated they wished to remain in WA rather than be repatriated to Italy. In this latter respect they were like Western Australia's 1860s to 1880s convicts. Permitting the PW(I)s to remain in the state after the war had ended was not an option for the Australian Government since it was required under international law to return all such prisoners to their homeland. Notwithstanding this some PW(I)s opted to simply escape and hide rather than return to their post-Mussolini homeland. Others returned to Australia soon after reaching Italy. In light of this one should therefore be cautious about being too hard and fast when making the comparison with WA's convict era.²⁴

The Eastern Europeans and Dutch also came with spouses, and in most cases at least one child, whereas the Italians were an all-male contingent having been soldiers in North Africa who had been captured far away from kith and kin. As will be seen below this meant that wives accompanied the post-war intake and thus the town's workforce was further

²⁴ Valma Downing (Compiler); Corrigin District residents talk about their experiences of Italian prisoners-of-war; Former Italian prisoners remember. *The Price of Peace: Corrigin war memories* [Compiled by the Year 8-10 students, Corrigin District High School and the Corrigin community]. Published Corrigin, WA: The School, c 2001. "An Office of Citizenship and Multicultural Interests Project." Battye Library, Perth. 940.5481. Regrettably, to the best knowledge of the author, Wyalkatchem farmer employers of PW(I)s never undertook an oral recording exercise like that of Corrigin. Paul de Pierres' references to the PW(I)s employed on his grandfather's farm are the only published accounts known to the author. It is perhaps also noteworthy that John Rice's history of Wyalkatchem (referred to in footnote 16 above) only briefly refers to the post-war migrants being described in this monograph. Unfortunately that history carries only a four-line reference to these people and is headed: "Immigrants and Refugees" and reads in *toto*: "Wyalkatchem felt the effect of post-war immigration, especially resettlement of Eastern European refugees, many of whom were obliged to work at assigned and guaranteed jobs for two years in return for their passage to Australia." p. 350. **Comment added on May 11th, 2009.** On re-reading this comments about the PW (I)s I was surprised to read in a newspaper either in 2008 or 2007 that one of the German survivors, so someone who had been interned in Australia – perhaps even at Marrinup south of Perth, of the German raider *Kormoran* that sank HMAS Sydney in November 1941, off Geraldton, was actually living in eastern Australia. Precisely when he returned to Australia I do not know.

boosted since most of these women quickly found employment either as private domestics on outlying farms, or else at the Wyalkatchem Hotel, the hospital and/or the drycleaners.

Because most of those reaching Wyalkatchem in 1950 and shortly after also had children this was to mean that the town's post-war baby boom of farmers' children as well as those in the town began to mix and make friends with non-Australian children from the outset of the 1950s. This new generation of Western Australians was therefore the first to be exposed to non-Anglo-Celtic sensibilities and cultures, a major difference between themselves and their parents' childhoods.

Furthermore, since most of the migrants were Catholics the town's Catholic population was also markedly boosted and this helped to act as a catalyst for the construction of the Presentation Sisters' Convent in 1953. Of the 40 students attending in that inaugural year at least 10 per cent were offspring of migrants from the outset. But this number and proportion was to rise with the birth of a first generation of Australian-born offspring of the migrants.²⁵

CAPTURED IN BATTLE OR IN A LAPANKA.

FINALLY, it is necessary to highlight what may not be an obvious similarity between Wyalkatchem's wartime PW(I)s, who worked in the district during 1944 to 1945, and the town's post-war primarily Polish and Ukrainian refugees who were residents between 1950 and about 1970. Both the PW(I)s and the succeeding refugees reached the town or district because they had been captured, one way or another. In the case of the former, the PW(I)s, they were captured by British or Australian forces on one of the battlefields of North Africa or in states of the Horn of Africa, such as Somalia or Abyssinia (Ethiopia) by British colonial Indian troops. However, many of Wyalkatchem's refugees, despite being civilians, had also been captured, or, more accurately, kidnapped by members of one of the *Reich's* many policing agencies. Or perhaps it is more accurate to say that they were press-ganged into working in the *Reich*. In other words, they were subjected to the same treatment experienced by so many 18th and early 19th century Englishmen who had gone to sea forcibly with the Royal Navy by being press-ganged, that is, caught on a street or in public house and taken to a ship against their will. Several of Wyalkatchem's migrant menfolk, of course, experienced military capture and thus internment, like Wyalkatchem's earlier PW(I)s. What this meant was that virtually all those who reached the town in 1950 or soon after had begun their journey to this representative WA central wheatbelt town a decade or so earlier, by being forcibly removed from their home, and therefore Poland. In light of this it's little wonder that during the war the Poles used a word to describe such kidnapping or press-ganging of civilians, a permanent threat hanging over the entire population between 1940 and 1944. And that word was "*lapanka*" with the first letter, "l", pronounced like the English letter "w", so it is pronounced, WA-PUN-KAH. This word is related to the Polish verb, "*zlapac*", meaning, "to catch", and is related to another Polish word, "*lapa*", meaning, paw or claw, in other words, the end portion of the limbs of an animal like that of a lion or a tiger, which seems appropriate in light of the treatment that so many civilians endured. The Kosciuszko Foundation Dictionary defines "*lapanka*" as a: "(police) round up (of civilians during the German occupation, 1939-1945)."²⁶

As the war continued and the German or *Reich* economy required ever more workers to replace the German and *Volksdeutsche* (ethnic Germans living beyond the *Reich's* 1938 borders) menfolk who were being conscripted into Germany's armed forces. This meant there was to be an increasing reliance on forcibly recruited Polish, Ukrainian, Yugoslav and other including even from Western Europe workers to help maintain industrial and farming output to pursue Hitler's war aims, which were primarily focused upon defeating and destroying the

²⁵ Marchant James, Ruth; Cork to Capricorn: A History of The Presentation Sisters in Western Australia, 1891-1991. (Congregation of the Presentation Sisters of WA), 1996. pp. 515-521.

²⁶ Polish-English, Vol. II. Kazimierz Bulas, Lawrence L Thomas and Francis J Whitfield, (2nd printing) The Kosciuszko Foundation Dictionary. Mouton & Co. 1964. London, The Hague, Paris. p. 223.

Red Army so that the top secret Hitler/Himmler *Generalplan Ost* could be implemented. This little known plan envisaged the steady expulsion of millions of Slavs into Western Siberia and the settling of Germans from the *Reich* and other parts of Europe upon traditional Slavic lands - Poland, Bohemia-Moravia (Czech Lands), Belarus, Ukraine, Russia, and Slovakia.²⁷ But it is the demand for wartime labour explains why so many of those who reached Wyalkatchem – including women - after 1950 had been victims of a “*lapanka*”. Unless such people had been soldiers they had invariably or generally been press-ganged into working in the *Reich*. As things transpired this was to be their first step in coming to spend the remainder of their lives in Australia.

THE THIRD REICH’S INSATIABLE DEMAND FOR LABOUR.

GEORGIA Institute of Technology academic, assistant Professor of modern German history and history of technology, Michael Thad Allen, in his book, *The Business of Genocide – The SS, Slave Labor and the Concentration Camps*, has focused on the role of foreign workers in the Hitler war effort.²⁸ Although the primary focus of Allen’s study is the role and treatment of concentration camp labour – like that endured by Helena Poprzeczna in and around Auschwitz-Birkenau for nearly two years - the work undertaken outside such camps by nearly all the Poles reaching Wyalkatchem was also crucially important in the *Reich*’s war efforts. Those reaching Wyalkatchem, with the exception of Helena Poprzeczna, were generally PWs or simply press-ganged labourers, who had endured a *lapanka*, and were then forcibly directed to farming chores, like her husband Jozef who had been dispatched to Lorraine. One of Allen’s observations is worth quoting here since it helps put into context the treatment most of Wyalkatchem post-war settlers underwent.

To German management fell the daily task of configuring modern production around these [foreign] labourers in a last-ditch effort to match the Allies tank for tank and plane for plane. Foreign civilians made up the majority of this compulsory labour force. Limited recruitment campaigns for foreign workers had started as early as 1940, but after March 1942 a special “General Plenipotentiary for the Labor Action” began large round-ups of “Eastern Workers” to ship west to German factories. Over 700,000 concentration camp prisoners laboured under the most brutal conditions, and even if they formed only a small part of the overall German war economy, by 1944 hardly a single locale with any factory of note lacked a contingent of prisoners.²⁹

It is worth seeing the fate of those who reached Wyalkatchem in light of the decision to launch large round-ups across Poland after March 1942. Although I have been unable to establish the exact date that each of Wyalkatchem’s “eastern workers” was press-ganged into working in the *Reich* it is likely that most, if not all, were caught after March 1942. I know that my father was arrested in March 1942 for no cause while at Koluszki railway station waiting for a train get to Piastow, which is to the west of Warsaw, because he was placed on a *Reich*-bound train in Czestochowa, where he was interned for a brief period, on the 17 March, his birthday. This suggests he was press-ganged in the first wave of arrests.

THE SHIPS THAT BROUGHT THEM TO FREMANTLE.

THE information about individual ships identified in this section has been largely obtained from leading Australian maritime historian Peter Plowman’s classic, *Emigrant Ships to Luxury Liners: Passenger Ships to Australia and New Zealand, 1945-1990*, which was published by the New South Wales University Press in 1992. This book not only carries quite detailed historical descriptions of each ship but also photographs of most of them so is worth consulting, especially if one wishes to be reminded what the ship one arrived in Australia

²⁷ For a brief survey of the Hitler/Himmler top secret *Generalplan Ost* see the author’s, *Hitler’s Man in the East*, Odilo Globocnik, (McFarland and Co. Inc. Publishers), Jefferson. North Carolina. 2004. *passim*.

²⁸ Michael Thad Allen; *The Business of Genocide – The SS, Slave Labor, and the Concentration Camps*. (The University of North Carolina Press), Chapel Hill and London. 2002.

²⁹ *Ibid.* p.3.

looked like. If not all, then most of these ships have now been broken up for scrap so can never be seen.

*Anna Salen*³⁰

The *Anna Salen* was built in 1939 and initially known as the *Mormacland*. Her builders were Sun Shipbuilding & Dry-dock Co., Chester, and the contract was for Moore-McCormack Lines. This 11,672 gross tonne vessel was 494 feet by 69.2 feet, with a single screw and had a service speed of 17 knots. In 1940 she was acquired by the US Navy and refitted to become an auxiliary aircraft carrier. However, in 1941 the Royal Navy commissioned her, HMS *Archer*, and she served as a convoy protector. These were the days of American Lend-Lease with US President Franklin D. Roosevelt's moving to save Churchill's Fortress Britain in the face of domestic isolationism in the immediate post-Dunkirk era. As HMS *Archer* she collided with, and sank, the American SS *Brazos* on 13 January 1942. Because she was so badly damaged HMS *Archer* had to be towed stern first to Charleston, South Carolina, for extensive repairs. In 1945 the US Ministry of War Transport took her over and renamed her simply *Archer* and had her refitted as a cargo ship. She was managed by the Blue Funnel Line and subsequently renamed the *Empire Lagan*. In 1946 she was returned to the US Maritime Commission.

Her next owners were Sven Salen of Stockholm with her registration under the ownership of Rederi A/S Pulp. Now rebuilt as a passenger ship, with accommodation for 600 single class passengers, *Anna Salen* was set to become an emigrant ship for destinations as far away as Australia.

In December 1949, *Anna Salen* broke down off Aden and her passengers were transferred to another legendary migrant ship, the *Skaugum*, which at the time was making its way back to Europe from Australia. This mishap was to be the only such incident in the transfer of well over 10,000 migrants to Australia over the late 1940s and early 1950s, the years of Australia's peak migrant intake. *Anna Salen* next docked in Fremantle on 31 December 1950, even though this trip was destined for Melbourne, and a result, WA's population was unexpectedly boosted by 1500 people with Victoria missing out on that number. After mid-1953 she was used for round voyages between Bremen and Quebec.

In 1955 *Anna Salen* was sold to Cia Nav.Tasmania, Piraeus in 1955, renamed *Tasmania* and put on the Piraeus-Melbourne service for the Hellenic Mediterranean Line. Three years later she was rebuilt to be a 7638 gross tonner and in 1961 was sold to China Union Lines of Taipei and renamed *Union Reliance*. In November that year she collided with the Norwegian tanker *Beran* in the Houston Ship Channel, Texas, and was beached on fire, after which she was towed to Galveston and sold two months later to be scrapped at New Orleans. The Piekarczyk family were to reach Fremantle aboard the *Anna Salen*.

Castelbianco

Plowman points out that what came to be known as the *Castelbianco* was one of the so-called "Victory" ships built in the United States as part of its wartime armament program. Ships in this class were mass-produced like the far better known "Liberty" ships of that global conflict. The Sitmar Line acquired the *Vassar Victory* from the US Maritime Commission and renamed her *Castelbianco*, which was refitted in late 1947 so as to be capable of carrying some 900 passengers in segregated quarters. Furthermore a single deck of superstructure was also added.³¹

Vassar Victory had been built in 1945 by Bethlehem Fairfield Shipyards in Baltimore. She had a gross tonnage of 7604 tonnes and was capable of a service speed of 15 knots. Propulsion was by geared turbines with a single screw. Her dimensions were 455 feet long

³⁰ Arnold Kludas; *Great Passenger Ships of the World. Volume 4, 1930-1950*. Translated from German by Charles Hodges. (Cambridge, Stephens.) 1977.

³¹ Peter Plowman, *Op. Cit.* p. 56-57.

and 62 feet wide (138.7 x 18.9m). In July 1947 mass resettlement of refugees in the former *Reich* commenced with the signing of a contract with IRO for a number of ships that would be used to transport these people to countries beyond Europe that either had already or would be accepting them. *Castelbianco* was among the first group of ships earmarked for this task. The first voyage to Australia by one of these ships was that of *Castelbianco*, which arrived in Sydney on 23 April 1948 from Europe via Madras. She was to make a further trip later that year leaving from Genoa and several more over 1950 and 1952. In 1952 she was reconstructed and had her tonnage increased to 10,139 tonnes and was re-named *Castel Bianco*. From 1953 she began operating between Genoa to Australia, with this later being changed to Bremerhaven. Sitmar sold her in 1957 to the Cia. Transatlantica Espanola, known also as the Spanish Line. *Castel Bianco* was again renamed, this time to *Begona*.

Dundalk Bay

The 7105 tonne *Dundalk Bay* was built in 1936 by Bremer Vulkan, Vegesack, for the North German Lloyd. It was named *Nürnberg* and was to be one of five sisters which carried the name of a significant German city. The others were: *Dresden*, *Leipzig*, *München* and *Osnabrück*. These general cargo ships plied between Bremen and the west coast of the United States, via the Caribbean, and could each carry up to a dozen passengers. *Nürnberg* turned around in San Francisco and was used to carry tropical fruit such as bananas from islands like Jamaica during these years. With the outbreak of war in September 1939 *Nürnberg* was put into service as a mine layer in the North Sea and later became a German military accommodation and storage vessel in the Danish port of Copenhagen for occupation forces where it was taken as war booty by the British in the spring of 1945.

Two years later the *Nürnberg* was sent to Britain and used for a short time as a depot ship then sold to H.P. Leneghan & Sons Ltd, of Belfast, who operated the Irish Bay Line. As the *Dundalk Bay* – so named after a bay south of Belfast – was used as a refugee transport vessel. Plowman said of her:

Very austere quarters for 1025 persons were installed in the former cargo spaces, but the superstructure was only slightly enlarged.³²

The *Dundalk Bay* made her first trip to Australia, out of Trieste, on 15 March 1949, bringing some 1000 passengers. She made two more trips to Australia and New Zealand the same year. In early 1950 she was based in Naples and it was from here that she made two sailings, the first in January, to Melbourne, and the second in March to Fremantle. It was on the *Dundalk Bay's* second or March trip in 1950 that the Bajkowskis, Baluchs, Marcinowicz, Olejaszes, Poprzeczyns, Przybywoliczes and Zuglians came to WA.³³

Goya

The *Goya* commenced its life as a fast cargo ship under the name *Kamerun*. She was built by Bremer Vulkan, Vegesack, for the Woermann Line and was launched in May 1938.

³² Ibid. p. 92. (Although the author, then four and a half years old, can recall, if only vaguely, these on-board quarters their austerity certainly does not come to mind. Bunks, two high, were made of steel. The most vivid recollections I have are of Naples harbour; a smoking Mt Etna at Sicily's eastern end; Port Said and the Suez Canal, with desert on both sides; either Aden or Colombo, a whale blowing water, probably somewhere in the Indian Ocean, and finally disembarking at Fremantle. I also recall the rusty roofs of Claremont, Subiaco or maybe Mt Lawley as we were transported by train to Northam.)

³³ In 1993 I wrote a feature article that appeared in *The Sunday Times* highlighting the *Dundalk Bay's* March 1950 trip from Naples to Fremantle. This was prompted by the fact that I had recently obtained a copy of the ship's passenger roll from the Australian National Archives on Berwick Street, Victoria Park. Soon after I received a much-welcomed letter from a George S. Christie of 47 Bamboore Crescent, Wanneroo. Mr Christie wrote: "I was pleasantly surprised to read your article in *The Sunday Times* of 21inst. relevant to your arrival in this country on the vessel, "*Dundalk Bay*". I served as third Mate on the aforementioned vessel during the period February to December 1949. During this period we brought migrants from various countries in Europe; passengers would embark at Trieste (Italy) and were landed in Melbourne. I understand they were housed at Bongeala (excuse spelling) for a period prior to obtaining employment. We did land a contingent in Wellington, New Zealand, during the period I was on the vessel."

Kamerun and her sister ship, Togo, were employed on the Hamburg-West Africa run. With the outbreak of war she was requisitioned by the German Navy for use as a repair ship and carried out these duties throughout the entire war. In May 1945, the month Hitler's *Reich* unconditionally surrendered, the Kamerun was handed over to the Norwegians as war reparations. Two years later she was renamed *Goya* and acquired by the Norwegian line, L. Mowinckels Rederi, for use as a cargo ship. The *Goya* was a 6789-tonne vessel, and was 438 feet by 58 feet (133.8 x 18m). She was diesel powered with a single screw and could travel at a service speed of 15 knots. Two years later, in 1949, Mowinckels Rederi gained a contract from the IRO to transport refugees so *Goya* was converted to a passenger carrier. The refitting and refurbishing meant that the *Goya* was capable of carrying 900 passengers.

Goya made four migrant carrying trips to Australia. The first was in March 1949 from Genoa and it was on this voyage that Janis and Helena Saveljevs were passengers. Plowman writes:

During September and October 1947, authorities from the Australian Government visited camps in Germany housing displaced Balts, people from Lithuania, Latvia and Estonia, whose homelands were now under communist control. A total of 842 were selected to be taken to Australia as migrants, and this group was taken to Bremerhaven . . .³⁴

Goya's three remaining Australian trips were all from Bremerhaven, Germany, and were made during 1950. In 1951 *Goya* made three trips to New Zealand also carrying migrants. Plowman says that this marked the end of her career as a migrant ship. In 1953 the *Goya* was to be again as a cargo ship.

The Mowinckels Rederi's *Goya* should not be confused with a passenger/cargo ship of 5230 tonnes of the same name that had been built in Norway for the Hamburg-America Line. This other *Goya* was acquired by the German Navy to help in the mass evacuations from the Hela Peninsula in the Bay of Gdansk (Danzig) of some two million people and nearly three-quarters of a million soldiers during 1945. This operation, sometimes referred to as Germany's "Dunkirk" was undertaken to move Germans from present-day northern Poland who were fleeing the Red Army which was advancing upon Berlin.

When the Norwegian-built *Goya* was nearly 100-kilometres off the Baltic port of Stolpe, and carrying members of the 35th Tank Regiment plus several thousand refugees, she was attacked by the Soviet submarine L-3. Two torpedoes struck her amidships after which she broke in half and sank in less than five minutes. Of *Goya's* nearly 6400 passengers fewer than 200 survived, meaning this 16 April 1945 disaster witnessed many more deaths than the sinking of the *Titanic*.³⁵ Of the estimated 7000 aboard *Goya* only 183 were rescued

General W. C. Langfitt

The *General W.C. Langfitt* was one of 10 American World War II fast troop carriers that were to be used on the IRO's program of relocation of refugees from post-war Europe to the New World, including Australia. Most of these people were, at the time, housed in camps in Germany and Austria, so the former *Reich*. These ships were collectively referred to as the "Generals" since they had all been named after an America general.³⁶ According to Plowman the *General W.C. Langfitt* made her first refugee or migrant trip to Australia in June 1949. Its second was in September the same year and the third in February 1950. This last trip was from Mombasa, Kenya, to Fremantle and was the one that the three members of the Kozlowski family was relocated to WA on after they had spent the second half of the war and the remainder of the 1940s in East Africa having reached there via Iran out of either Kazakhstan or Siberia where hundreds of thousands of eastern Poles had been deported in 1940 and 1941 by Stalinist ethnic cleansing agencies.

³⁴ Ibid. p. 36.

³⁵ For a concise account of the evacuation of Germans ahead of the advancing the Red Army across present-day northern Poland at the turn of 1944-45 the book, *The Cruellest Night: Germany's Dunkirk and the sinking of the Wilhelm Gustloff*, by Christopher Dobson, John Miller and Ronald Payne, successfully captures the atmosphere of the times. The loss of the *Wilhelm Gustloff* to a Soviet submarine resulted in the death by drowning of almost 7000 people "nearly five times as many as went down on the *Titanic*."

³⁶ Named in honour of Major-General William Campbell Langfitt, Class of 1883, USMA, who served in Cuba, 1906-07, and with the American Expeditionary Force in Europe during World War I.

Skaugum

The *Skaugum* was German-built and was to be rebuilt in 1949 by Germaniawerft, Kiel and Howaldswerke, Kiel. *Skaugum* had a tonnage of 11,620 tonnes and her dimensions were 552 feet in length and 66 feet wide. She was powered by a diesel electric engine with twin screws and had a service speed of 15 knots. When launched *Skaugum* was known as the *Ostmark*, and was sister ship to the *Steiermark*, a ship that has considerable and tragic relevance in the history of the Royal Australian Navy.

With the outbreak of war *Steiermark* was renamed *Kormoran* and was converted into a raider. And it was this ship that sank the HMAS Sydney off Carnarvon, WA, resulting in the loss of 648 Australian seamen; so all hands.³⁷ *Ostmark*, or the future *Skaugum*, was launched in January 1940, so four months after the outbreak of the war. The fact that the building of the *Ostmark* was completed after the outbreak of war meant that it was "towed to a quiet backwater and laid up in this incomplete state for the duration of the war."³⁸

When the Allies entered Kiel in May 1945, the British claimed *Ostmark* as a prize of war, and she was placed under the control of the Ministry of Transport. In 1948, the Minister of Transport sold *Ostmark* to the Norwegian shipowner, Isak M. Skaugen, who owned a number of freighters and tankers.³⁹

A year later, after Isak M. Skaugen gained a contract to transport Displaced Person for resettlement beyond war-devastated Europe, she was re-built for this purpose and made her maiden voyage nine years after being launched. She made trips to Melbourne in May and July 1949. During November the same year she left Naples for Newcastle with 1700 passengers. Plowman provides an account of an incident that many migrants, even those who were still minors during the 1950s in Wyalkatchem, are likely to recall having been occasionally discussed by adults.

In December 1949, *Skaugum* was crossing the Indian Ocean returning to Europe empty, when another IRO ship, *Anna Salen*, developed engine trouble while outward bound with 1600 persons on board. *Anna Salen* had to return to Aden, and *Skaugum* was also directed there, to take on board the displaced persons from *Anna Salen* and carry them to their destination in Australia.⁴⁰

Skaugum made four further trips to Australia during 1950; in March from Naples to Melbourne; from Bremerhaven to Fremantle in June; in August also from Bremerhaven to Fremantle; and her last such trip in November from Naples to Melbourne. In 1964 she was sold to Ocean Shipping & Enterprises and renamed Ocean Builder and sailed under the Liberian flag. The Roszak family reached Fremantle aboard the *Skaugum* in July 1950, along with the Chorza-Purkhardt and Szczesny families.

Ships Reaching Western Australia – 1948-50.

	Arrival date.	Total landed.
<i>General Stuart Heintzelmann.</i>	13.02. 48.	125.
<i>Kanimbla.</i>	12.10. 48.	429.
<i>Amapoora.</i>	19. 04.49.	617.
<i>Mozaffari.</i>	21. 05.49.	902.

³⁷ The *Kormoran* has significance to Wyalkatchem because the parents of one of the seamen, Peter, who perished aboard HMAS Sydney were briefly Wyalkatchem residents, with the father, Mr Kitchin, being the National Bank manager in the town during part of the war. Moreover, their other son, David, was a merchant seaman who was captured aboard his ship when it was off the coast of India by the *Kormoran*. This meant David was briefly interned aboard the raider. David was subsequently transferred to the *Kormoran*'s supply ship at sea somewhere in the middle of the Indian Ocean to be taken to Germany to be held as a POW. But that supply ship was sunk – probably by a torpedo fired by an allied submarine - in the mid-Atlantic on her return voyage so that David also perished at sea. In a very direct sense therefore both young men although not long-term residents of Wyalkatchem were associated with it, adding a truly tragic wartime chapter to the town's history and to the Kitchin family which later settled in South Australia.

³⁸ Peter Plowman; Op. Cit. pp. 58.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

Goya.	22. 06. 49.	899.
Amapoora.	22. 07. 49.	612.
Anna Salen.	24. 08. 49.	1566.
Oxfordshire.	8. 09. 49.	675.
Anna Salen.	25. 10. 49.	256.
Skaugum.	6. 01. 50.	1543.
General Langfitt.	15. 02. 50.	1164.
Fairsea.	2. 03. 50.	1898.
Dundalk Bay.	29. 03. 50.	1019.
Oxfordshire.	11. 06. 50.	671.
Skaugum.	12. 07. 50.	1823.
Skaugum.	24. 09. 50.	1854.
General Hersey.	3. 11. 50.	1370.
Anna Salen.	31. 12. 50.	1522.
TOTAL:		18,945. ⁴¹

Of the 19,000-odd Displaced Persons reaching WA over the three years 1948-50, 8236 were from Poland. Those categorized as hailing from Yugoslavia numbered 2892, with nearly 2000 from Latvia. Those from Ukraine, or more correctly, the Soviet Socialist Republic of Ukraine, numbered 1254, which was just below the Hungarian component of 1320. The other large group was from Lithuania, numbering 1051. Other countries represented were: Estonia (524); Romania (174); Czechoslovakia (842); Russia (318); Germany (152); Bulgaria (91); Albania (25); France (7); Belarus (5); and one each from Belgium, Luxemburg, Spain and Switzerland.

These figures should not be seen as reflecting exactly the ethnic break-up of these newcomers since some may well have been Jews, while others who hailed from pre-war Poland were Ukrainians. It is also possible that some of those giving Czechoslovakia as their country of origin may have been Sudeten Germans. The same may also apply to some giving Hungary as their nation of origin since that country had a sizeable German minority, some of whom had adopted Hungarian names under Budapest's pre-war Magyarization program.⁴²

Finally, of the 19,000-odd Displaced Persons reaching WA during 1948-50 about 14,200 were adults with children making up nearly 5000, so roughly a three-quarter to one-quarter breakdown.

Although a precise average age cannot be given a scan of the Dundalk Bay's passenger roll shows that most males were in the 25-35 age group while females were markedly younger, probably averaging around 25, certainly below 30. What this meant was that Australian migration officials were selecting on the basis of age and that those who arrived did not retire from the workforce until about 35 to 40-years later, so in the late 1980s or the early 1990s. With migrant women generally entering the workforce most of the 14,200 adults were therefore additions to WA's workforce, meaning the program succeeded in the

⁴¹ Peters, Nonja; Milk and Honey – but no Gold. (University of WA Press), Nedlands. 2001. pp. 292-93. Readers will note that Peter Plowman says that the General Stuart Heintzelmann reached Fremantle on 28 November 1947, while Nonja Peters gives 13 February 1948, as the date of arrival. The author is unable to confirm which of these dates is correct. It may well be that both are correct with the Heintzelmann having made two trips.

⁴² In December 2004 I met a Mrs Fay Lieblich of North Perth, who, with her sister, had been a passenger on the *Dundalk Bay* during the March 1950 journey from Naples to Fremantle. Both women had survived the Rzerzow Ghetto. She advised that as well as the two of them there were two other Jews on that March 1950 journey to Fremantle. When I later inspected *Dundalk Bay*'s passenger roll I noted that she as Fala Lindenbaum had been listed under religion as being Orthodox ("orth.") which I naturally interpreted to mean Greek Orthodox. According to Mrs Lieblich, however, she was probably thus categorized by Australian immigration officials working in Germany because all migrant ships destined for Australia passed through the Suez Canal and there was a distinct possibility that Egyptian authorities could have objected to Jewish passengers transiting through this waterway since Egypt was in a state of war with the newly-created state of Israel. To ensure there were no incidents Australian officials appear to have opted to place an ambiguous description under the religion category in the case of the small number of Jewish migrants. Since practicing Jews can be either Orthodox or Liberal if someone interpreted the former to mean Greek (Christian) Orthodox, so be it.

sense that it gained a sizeable number of workers. Offspring of these migrants entered the workforce alongside Western Australians who were in the so-called post-war baby boom cohort, therefore adding significantly to the state's need for workers when it witnessed a marked boost in economic development and growth following the emergence of the Pilbara as a major international mining region after 1964. In this regard, therefore, this WA migration chapter must be judged as having been successful.

WESTERN AUSTRALIAN IMMIGRATION CENTRES.

BETWEEN 1947 and 1954, the years which well and truly cover the post-war refugee or Displaced Persons intake that's pertinent to Wyalkatchem, the Commonwealth Department of Immigration had no fewer than 11 immigration centres in WA that were transit residential establishments. The one most of Wyalkatchem's migrant settlers lived in was the Holden Immigration Accommodation Centre in Northam, which opened in 1949 and remained operational until 1957, and again during 1962-63. During 1949-51 there was also what was generally referred to as the Northam Army Camp (Northam Reception and Training Centre). The Holden Centre had a capacity of some 850 persons, while the Army Camp could hold up to 4500.

Cunderdin was also briefly a venue for a transit camp, the Cunderdin Migrant Centre, which had a capacity of between 700 and 750 persons. It was operational between 1949 and 1952. During the war years it had been the RAAF base where air crew were trained under the Empire Air Training Scheme that saw several thousand airmen trained across the British Empire, especially for Bomber Command that operated out of England against *Reich* cities and industrial targets. In addition to Cunderdin, Albany and Collie had migrant hostels that could each accommodate about 200 persons. Both these were operational during 1951 and fell under the control of Commonwealth Hostels Pty Ltd.

In metropolitan Perth, Graylands was the venue for the Immigration Centre (1947-54). Graylands and Dunreath Hostel in Belmont were also Commonwealth Hostels Pty Ltd venue. Swanbourne Migrant Centre, with a capacity of 500 persons, was operational between 1947 and 1949. This, however, was a refurbished military camp and had been loaned by the Army to accommodate migrants. Nearby Karrakatta's Army Camp was briefly used during 1947 to accommodate Polish servicemen from Britain who *were en route* to work on the Tasmanian Hydro-Electric Scheme. And after 1947 the Point Walter Migrant Hostel, with a capacity of about 500, was also utilized.⁴³

NINETEEN WYALKATCHEM MEDIUM TO LONG-TERM MIGRANT FAMILIES.

Bajkowski

THIS Bajkowski family arrived in Fremantle, aboard the Dunkalk Bay, on 29 March 1950 and included Antoni and Hildegard Bajkowski, plus their two daughters, Susi and Antonnette, both of whom were born in post-war occupied Germany, in Celle-Gross Hehlen. Antoni Bajkowski (1918-2003) was an ethnic Pole, having been born in Grozimy, so in north-eastern Poland, in the Bialystok region, while his wife was an ethnic German, being born in Starogard, which is situated just south-east of present-day Szczecin or in what is now Polish Pomerania. However, she had spent much of her childhood in Königsberg, now Kaliningrad, since it was incorporated into Russia in 1945, but was then German East Prussia. However, Hildegard returned to Starogard shortly before the outbreak of World War II while in her early teens. Antoni before the war had worked on farms in his region.

Like several others who settled in Wyalkatchem Antoni had been captured with the fall of Poland to *Reich* and its allied forces in September/October 1939, so was interned as a prisoner-of-war and worked as a miner. This meant that his war years, all five and a half of them, were somewhat similar to those of the Italian POWs who contemporaneously worked as

⁴³ Information from this section was obtained from Nonja Peters Milk and Honey – but no Gold.

farm hands in the Wyalkatchem district though for a much shorter period. However, it should be noted that the experiences of those in the *Reich* were far more arduous than Axis POWs held in WA.

To gain an insight into and an appreciation of the fate of those captured by the *Wehrmacht* or any other German fighting arms, except perhaps units of *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler's SS, it's worth quoting English historian, Adrian Weale, at some length.

Post-war books and films about life in POW camps in Germany have, by and large, succeeded in creating a very false impression of what conditions were actually like. *The Great Escape*, *The Wooden Horse* and their ilk have managed to foster the idea that prisoners enjoyed conditions that were not dissimilar to life in a British public school. It would be easy to gain the impression that life for the POWs consisted of an endless circuit of choir practice, amateur theatricals and escape attempts, fuelled by the tempting contents of parcels from home and from the Red Cross. In reality it was very different.⁴⁴

Weale could perhaps have included a reference to the American television series, *Hogan's Heroes*, which gave an even less accurate impression of prisoner life. Though here it should be added that its producers were really spoofing this chapter or aspect of the war, not attempting to portray it as something it was not. Weale, in his book, *Renegades: Hitler's Englishmen*, writes that most POWs were interned in what were called *Stammlager*, usually abbreviated to *Stalag*, which were sizeable barbed wire compounds that held several thousand prisoners who were engaged in work in the surrounding region, be it in Germany, Austria or an occupied country like Poland.

Each *Stalag* supported, in addition to the main camp, a group of satellite working parties or *Arbeitskommandos*, in which NCOs and private soldiers were put to work, often as agricultural labourers, miners, navvies and so on (privates were obliged to work for their captors but could not be used in work that was 'dangerous' or directly connected to the war effort) . . . Conditions varied between camps, but virtually everywhere it was a struggle for survival. Most prisoners found themselves in unsanitary, overcrowded accommodation that was bitterly cold in winter and uncomfortably hot in summer. They were often inadequately clothed, had lost much of their equipment and spare gear on capture; and, of course, almost all had been subject to the severe physical and emotional trauma associated with combat . . .⁴⁵

Weale's excellent, even if brief, description of POW life in the Hitler *Reich* was experienced by several of the Polish menfolk who settled in Wyalkatchem in or soon after late 1950, and this most certainly applied in Antoni Bajkowski's case. Although it would be an exaggeration to say that every Pole or Ukrainian who was compelled to work in or for the *Reich* during the war years was harshly treated by the German farmers they were allocated to work for, it would not be inaccurate to say that as a rule they fared worse than the Italian PWs in Wyalkatchem. Poles, it should be remembered, were classified as a racially inferior entity by SS and other German racial and demographic agencies. No such classifications applied to Italian or German PWs in Australia.

According to Bajkowski's son, John, who was born in Wyalkatchem:

Dad was a POW at Scheunen, near Celle, Germany. He said he worked in a coal mine where he was given a choice of work and appears to have decided that it was safer underground than on the surface.⁴⁶

Antoni and Hildegard met because she had taken an interest in the Polish language and was seeking a book from a girlfriend whose boyfriend knew Antoni, now freed from captivity. They married in Celle-Gross Hehlen, where part of the family was born, Susi in January 1947, and Antonette in June 1948.

The Bajkowskis reached Wyalkatchem, via Koorda, where they were briefly stationed, arriving later than most of the other arrivals which meant that they were to live in the camp for a only a short period. They were consequently immediately housed in a WAGR

⁴⁴ Weale, Adrian; *Renegades: Hitler's Englishmen*. (Weidenfeld & Nicolson), London. 1994. p. 100.

⁴⁵ *Ibid.* pp. 100-101.

⁴⁶ Author's telephone interview and email communication with John Bajkowski, September 2004.

house situated at the western end of Railway Terrace. Both daughters and John attended the Presentation Convent.⁴⁷

Like several of the other Wyalkatchem migrant families they had reached Fremantle in late March 1950 aboard the *Dundalk Bay*. The third child, a son, John, was born in Wyalkatchem on 2 November 1952. According to John, the family was to have settle in Sydney but was allocated at the last minute to travel to Australia aboard the *Dundalk Bay*.

John said: In Northam families would walk into town and migrants very soon found Roediger Brothers, the butchers who supplied meat in European-style. I'm sure Dad had the option of working in Wittenoom or Koorda, and opted for the latter where he worked on the railway. Accommodation in Koorda consisted of two tents and a tin shed as the kitchen plus two bare beds. Dad covered in the sections between the tents to give extra protection. After the tents, accommodation was upgraded to a cabin, tent and tin kitchen. Dad trimmed sleepers to make a wooden floor as prior to this it was dirt. A few months later our family was moved to a two-bedroom house.⁴⁸

Even while the Bajkowskis were still living in Koorda, Susi attended school in Wyalkatchem since she boarded with the Presentation Sister in the convent house on Johnston Street. On Sundays she was driven from her family in Koorda by Father Reginald Hynes to the convent and after school on Friday Wyalkatchem's general practitioner, Dr Fratel, who came from India in January 1951, having gained his medical qualifications at the University of Durham and the Royal Medical College, London. This arrangement came to an end in when the Bajkowskis relocated to Wyalkatchem in December 1955.

Although Antoni remained in WAGR undertaking track repair work, in later years he took on the job of being a length runner which meant travelling on a motorised trolley to Mukinbudin and Merredin where he would stay overnight and then return to Wyalkatchem. The Bajkowskis briefly lived in the "kemp", in cabin quarters, before moving into the town to live at the western or Perth end of Railway Terrace, next door to the Poprzeczny's and Bracknells. The family on the other side of the Bracknells were the Marcinowicz's.

Antoni also worked in his own time bagging salt at Lake Hindmarsh, south-west of Wyalkatchem. Although one cannot now be certain but this was probably for Norman Edwards who had the salt supplying contract and right to farm this commodity from this lake. At the same time Hildegard worked as a domestic for the de Pierres family. This was followed by working in the kitchen at the Wyalkatchem Hotel, then still owned by the family of the late and legendary Country Party Senator Bertie Johnson; followed by being a cook at the hospital and finally as barmaid at the hotel.

Quoting John again on several aspects of life in the camp:

The buying of furniture and the like was from Boans in Perth. A trip to Perth by train saw many family possessions acquired over time. Mum spent many months in hospital in Perth as a result of falling down the ash pit in between the railway line. If it was not for Susi hearing Mum yelling, who knows what would have happened. Life in general was good and getting better by the year. Most immigrants were getting a feel for the place and the language was not big problem it used to be. Many parties were held with music supplied by Stan Piekarczyk on the piano accordion. Because of the large numbers of Poles a social life did exist. A number of transient workers also came through Wyalie being Water Supply workers as well as with the WAGR. Many knew or knew of people from the days on the ship or Northam Camp.⁴⁹

In Merredin Antoni was to be a trades assistant with the WAGR and later a storeman until retiring in 1982. Nine years later Antoni and Hildegard moved to live in Bunbury and in 2000 moved to Mandurah to lived with Antonnette and her husband Graham Allen.

Antoni died in January 2003. Susi had married Joseph Piestrzeniewicz and has three children. Antonnette who had earlier married Robin Downs of Wyalkatchem, had had two children, while John, married to Betty Newport, also had two children.

⁴⁷ International Refugee Organization Group Resettlement to Australia Nominal Roll of Emigrants Departing from Bagnoli Camp, Italy, on *S/S Dundalk Bay* Sailing from Naples on 4 March. [1950]. *Hereafter*, "IRO/Dundalk Bay". pp. 44-45.

⁴⁸ Author's telephone interview and email communication with John Bajkowski, September 2004.

⁴⁹ *Ibid.*

Baluch

THE Baluchs remained in Wyalkatchem for probably less than two years. The head of the family was Jan who was born in Przemysl, in the south-east of present-day Poland. He was born in 1902 so was relatively old when accepted for migration to Australia. Although shown on the *Dundalk Bay's* passenger list or nominal roll as a factory worker he, at least at some stage in his life, worked as a small trader at fairs in Poland. His wife, Boleslawa, was seven years younger than her husband and was born in Zolkiewka, about 40-kilometres south of Lublin, present-day south-eastern Poland. Their only child, a son, Jozef, was born in March 1939, so was markedly older than the other children living in Wyalkatchem's railway camp. Jozef, who was nearly 12-years old when he reached Wyalkatchem in late 1950, relatively quickly moved into the workforce. He was born in Goscieradow, which is 65-kilometres south-west of Lublin and 20-kilometres from Krasnik, near his mother's place of birth.

Although the Baluchs had left Wyalkatchem well before the mid-1950s Jozef was to return at least once as a sales attendant with a side-show stall at the Wyalkatchem Agricultural Show, meaning he had followed in his father's footsteps, at least for a time. Like the two Kozlowski children, Rose and Waclaw, who are mentioned below, he had probably left WA by the 1960s and was not to maintain contact with anyone in the town, not even with his closest Australian friend, Ian Ashelford.⁵⁰

Chorza-Purkhardt

THIS couple, Jozef and Irena Chorza-Purkhardt, arrived in Fremantle aboard the *Skaugum* in July, 1950, on the same journey as the Roszaks and Szczesnys. Like others reaching WA at this time they were initially housed in Northam. After a short time Jozef was assigned to employment in Perth metropolitan area while Irena remained in Northam, a situation not dissimilar to the Szczesnys where Stefan Szczezny first worked in a Perth glass works, away from his family in Northam, and later at Mundaring Weir from where he was transferred to Wellington Dam near Collie and was able to take his wife and son.

Our main source for the Chorza-Purkhardt family is their son, Leszek (Leslie), who was born in Northam in October 1950, only three months after the couple had arrived in Australia. He said of these early months in Australia:

My dad left Perth and settled in Northam. In 1951 my mum was hospitalised for about a year. While in hospital my sister, Ina Mable, was born, in September, and I stayed with a number of Polish families.⁵¹

Jozef had been born in Lwow, south-eastern pre-war Poland, in September 1913, when this region was within the soon-to-be-dismantled Austro-Hungarian Empire, while Leslie's mother, Irene, was born in Ostrowiec, in March 1930, a town whose economy was based on steel works and steel fabrication, situated in central Poland. Leslie says that the Purkhardt family were quite well off with his grandfather being a qualified carpenter who owned a joinery business that specialised in assembling doors and windows.

With the outbreak of World War II Jozef served in the Polish Army and was taken prisoner by German forces, which included Austrian troops. Here Leslie says:

The Germans, being thorough by nature, had determined that my father was of German descent and as a result drafted him into the German Army, where he served in the *Wehrmacht*. He worked his way up to the rank of lieutenant and served on the Russian Front.⁵²

Jozef was consequently classified by German interrogators as what was then known as a *Volksdeutsche* – literally a German folk. This term applied to Germans outside the *Reich* and referred to persons who were either regarded or regarded themselves as ethnic Germans

⁵⁰ According to Helena Poprzeczna, Jan Baluch had regularly visited her village of Skierbieszow during the late 1930s as a trader. For a time he attended monthly and seasonal fairs. The two remembered each other when they met aboard the *Dundalk Bay* soon after departing Naples in early March 1945. Jan Baluch traded in brick-a-brack and religious items. "IRO/Dundalk Bay". p. 34.

⁵¹ Author's telephone interview and email communication with Leslie Purkhardt, May 2005.

⁵² Ibid.

even though they did not hold *Reich* citizenship or perhaps even speak the German language, which many did not. It should be noted that the Hitler Movement's ideology was first and foremost a racial one and included in the Germanic community – folkdom – were all those who were seen as having ancestral blood ties to *Reich* Germandom.⁵³

Because this background or wartime experience is so markedly different to that of the other Poles who found themselves in Wyalkatchem it is worth considering it in greater depth. Probably the writer who has most concisely explained this is Polish-born American historian, Professor Tadeusz Piotrowski of the University of New Hampshire, in his path-finding book on wartime collaboration, *Poland's Holocaust – Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918-1947*.

Pre-war Poland was, like Australia, the United States and Canada today, a society in which there were many ethnic groups. Piotrowski's study focuses upon how each of these responded to Poland's occupation between 1939 and 1947, by the forces of Hitler's *Reich* and by Stalin's Bolsheviks. As well as carrying separate chapters on the Soviet and Nazi Terrors he therefore surveys Jewish, Polish, Belorussian, Lithuanians and Ukrainian collaboration within the context of both these terrors.

The role of Polish citizens of German ethnicity, even if very distant, are considered within the Polish chapter. When considering this issue, however, Piotrowski advises of the need to “distinguish between the term *conscript* and the term *collaborator*” and claims the former should *not* be considered as collaborator.”⁵⁴

For example, the Nazis tried to Germanize the Wasserpolen, Maurian, Kashub and Silesian Polish nationals simply by placing their names on the Racial Register (*Volkliste*) Neither should we include in the list of collaborators the hundreds of thousands of Poles who were forced in the Germany army, whether they carried arms or were used in auxiliary functions (the usual case). By war's end there were 400,000 Poles in the *Wehrmacht* and the Organization Todt (a technical paramilitary organization), compared with 380,000 in the *Armia Krajowa* [the clandestine Polish national underground army inside German and Soviet-occupied Poland]. According to one authority on the subject, Stefan Korbonski, in 1942 all Poles of military age in the western territories that had been incorporated into the *Reich* were rounded up, placed on the *Volkliste*, and automatically drafted into the German army. General Wladyslaw Sikorski addressed the plight of these unfortunate, involuntary conscripts: “The determined resistance to and the mass desertion from this press-gang conscription, unheard of in the 20th century, have already led to numerous death sentences in the home country.” It is little wonder, then, that after their capture by the Allies, some 90,000 of these ‘press-gang’ conscripts served willingly under British command.⁵⁵

Also worth highlighting here is Piotrowski's judgement of all those who were press-ganged to work in the wartime *Reich*, that is, people whose fate was like that experienced by so many who settled in Wyalkatchem.

Finally, we should not include in the category of “collaborators” any forced labourers who “worked for Hitler” no matter what their nationality, or any members of the Polish Red Cross who co-operated with the Germans for humanitarian reasons, or any of the tens of

⁵³ The area around Lwow was traditionally known as Eastern Galicia during most of the 19th century and until 1918 was part of the Austro-Hungarian Empire, which meant that the administrative strata tended to be Austrian officials. However, even before the 19th century this area had had a small German minority. People of German origin had settled here, as in other parts of Poland, many centuries earlier with all gradually being Polonized, in much the same way as Poles migrating to Australia after the war were Australianised. According to Paul Robert Magocsi, in his book, *History of Ukraine*, the nationality composition of Galicia in 1910 was: Poles, 3.63 million; Ukrainians, 3.42 million; Jews, 872,000; and Germans 65,000. We cannot, however, be sure if Jozef Purkhardt and his family were included by Austro-Hungarian census officials in the 65,000 German category. What we can be sure of, however, is that Nazi and/or wartime German military officials were seeking out all who could be so classified and this happened in his case, probably because of the distinct or non-Polish surname.

⁵⁴ Tadeusz Piotrowski, *Poland's Holocaust: Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918-1947*. (McFarland & Company, Inc. Publishers), Jefferson. 1998. p. 83.

⁵⁵ *Ibid.*

thousands of kidnapped Polish children who were drafted into Nazi youth groups such as the *Hitlerjugend*.⁵⁶

In the final days of the war Les Purkhardt says that his father's unit was surrounded by the Red Army an ordeal he managed to survive and escape from after which he eventually reached Warsaw and took another surname, Chorza, so as not to be identified within the newly Sovietized Poland. Jozef Chorza eventually found work in Skaleczno (now Scicnawka Srednia) as a personnel manager in the town's power plant where he met Irena Kozera, who was the plant manager's daughter. Irena had been born in Ostrowiec. Leslie says that his father was associated with an underground group, the members of which maintained regular contact with each other. Because Jozef suspected they were being watched he opted to flee westwards into present-day Germany, to Wolterdingen. Several years later he clandestinely arranged for Irena to do likewise.

Three years after reaching Fremantle the family was relocated to nearby Toodyay where they lived for about a year. They next moved to Perth metropolitan area and were to settle in Midland Junction, then a major centre for migrants, particularly Poles, many hundreds being employed either directly by WAGR to work on the railways or at the Railway Workshops. Leslie says that his father sought promotion within the WAGR and in 1955 moved to Wyalkatchem where he worked as a guard on trains travelling between Wyalkatchem and Merredin, Northam and even Mukinbudin.

My best and most memorable times were in Wyalkatchem. We lived on Flint Street, next door to the Walkerdens – Russell, Bobby and Lyn were my friends. Across the road and a little over to our right lived my friend Eddie Wyrzykowski, and across town was my other friend Michael Roszak. I attended the Convent where Mother Veronica was the principal and Sister Clement our teacher. Father Hynes ran the parish church. But alas, the Wyalkatchem stay did not last too long for in 1957 we left for Wooroloo.⁵⁷

Both the Chorza-Purkhardts were to find work in Wooroloo, which, in the 1950s, was still a sanatorium township in a woodland setting and relatively close to Perth. In the following year the family left Wooroloo to commence their voyage to Canada, namely Quebec. Leslie says the family remained in Perth until August 1959 because of a shipping hold-up due to disputation on the docks. The four left Fremantle that month and reached Canada, via Europe, aboard the *Aurelia*.

Jozef died in 2002, aged 89, while Irena, who was born in 1930, was still alive in October 2005. Ina later moved to Vancouver where she has two children, Yuliss (born 1980) and Andrew (born 1983). Leslie has remained in Montreal where he attended McGill University studying engineering, after which he joined the Montreal-based engineering giant, Bombardier Aerospace, working as an aeronautical engineer. Leslie has two children, Adam (born 1987) and Natalie (born 1989). Leslie returned to WA for a visit and although not visiting Wyalkatchem went to Bunbury to meet Mrs Roszak and her daughter, Lil Drinkwater, and also her brother, Michael Roszak. The visit was made possible due to the fact that Bombardier sells aircraft to several Australian regional airlines. After completing business with these Leslie took the opportunity to have a private holiday on Australia's west coast to re-establish this 1950s contacts which dated back nearly half a century.

Kozlowski

THE head of this family was a widow, Helena Kozlowska, a qualified seamstress. She and her two children, Rozalia, who was 14-years old in 1950, a year younger than her brother, Waclaw, spent less than 18 months living in the town, not in the camp but in a rented house on Wilson Street, diagonally opposite the Town Hall. Waclaw worked briefly as a farm hand while Rozalia worked as a shop assistant for the Wilson family. Like nearly 1200 other Poles the Kozlowskis reached Fremantle aboard the wartime American troop carrier, *General W C Langfitt*, in February 1950, having sailed from Mombasa, Kenya.

⁵⁶ Ibid. p. 84.

⁵⁷ Author's telephone interview and email communication with Leslie Purkhardt, May 2005.

All the 1180 former Polish citizens aboard the *General W C Langfitt* on the trans-Indian Ocean voyage had been forcibly expelled from Eastern Poland between 1940 and mid-1941 by Stalin's NVKD, as part of a deliberate policy of forcibly de-polonizing these sovereign Polish lands, which the Soviets annexed with Berlin's concurrence after occupying them in September 1939. These Eastern Polish expellees were dispatched by train either to Western Siberia or Kazakhstan where they remained until 1942 when a treaty between Moscow and the Polish-Exile-Government in London – the Sikorski-Maisky Treaty negotiated their release.⁵⁸ This treaty was signed because Hitler had invaded the Soviet Union that summer.

Of the million or so Polish citizens – not all were ethnic Poles who had been expelled from their homes - only about 100,000 managed to leave the Soviet Union during the war under the terms of the Sikorski-Maisky Treaty signed in London to make their way, with Allied (British and American) assistance via Iran to India, the Middle East and to East Africa.

Anne Applebaum's epic study of Stalinist imprisonment and murder of so many innocent people, *Gulag - A History*, briefly considers these Poles and Polish citizens.⁵⁹ In doing so she makes the pertinent point that this 100,000-odd internee group was unique in that once one was ensnared within that Gulag one generally did not escape. But because of the unique wartime circumstances where Hitler invaded his former ally, these Poles and Polish citizens managed to escape. Never slow in maintaining that the Soviets had legality on side the Stalinist administration justified this large scale release by alleging that it had extended to them "an amnesty" as if these men, women and children had committed a crime.

On the Polish side, many objected to the Soviet Union's use of the word 'amnesty' to describe the freeing of innocent people, but this was not the time to quibble: relations between the two new 'allies' were shaky.⁶⁰

According to Applebaum the reason for the so-called 'amnesty' was so the Polish Government in London could create inside the USSR a Polish Army which was to be led by General Wladyslaw Anders. This was to result in the Siberian or Kazakhstan Poles often being referred to as the Anders Poles. Later still, in Western Australia, their name was changed to African Poles or simply the Africans when being referred to or spoken of by those Poles who had reached Fremantle via the *Reich*.

Relations between Anders and the Soviet authorities, who were still arresting and re-arresting people, finally came to breaking point and Anders decided that it was simply not possible to maintain and feed those who he was congregation in the USSR leaving as the only option departure en masse.

In addition, relations with the Soviet authorities were poor. Employees for the Polish Embassy, deployed around the country, were still subject to unexplained arrest. Fearing the situation might worsen, General Anders changed his plan in March 1942. Instead of marching his army west towards the front line, he won permission to evacuate his troops out of the Soviet Union altogether. It was a vast operation: 74,000 Polish troops, and another 41,000 civilians, including many children, were put on trains and sent to Iran. In his haste to leave, General Anders left thousands more Poles behind along with their Jewish, Ukrainian and Belorussians former fellow citizens. Some eventually joined the Kosciuszko division, a Polish division of the Red Army. Others had to wait for the war to end to be repatriated. Still others never left at all. To this day, some of their descendants still live in ethnic Polish communities in Kazakhstan and northern Russia.

Those who left kept fighting. After recovering in Iran, Anders's army did manage to join the Allied forces in Europe. Travelling via Palestine - and in some cases via South Africa – they later fought for the liberation of Italy at the Battle of Monte Cassino. While the war continued, the Polish civilians were parcelled out to various parts of the British Empire.

⁵⁸ Wladyslaw Sikorski was both the Prime Minister and Defence Minister of the Polish Government in London while Ivan Maisky was the Soviet Ambassador to London. Sikorski played an important fighting role in the Polish-Soviet War of 1920 on both the north-eastern and south-eastern fronts.

⁵⁹ Anne Applebaum; *Gulag - A History*. (Penguin Books), London, New York, Camberwell. 2003. See especially pp. 407-409.

⁶⁰ *Ibid.* p. 407.

Polish children wound up in orphanages in India, Palestine, even East Africa. Most would never return to Soviet-occupied, post war Poland. The Polish clubs, Polish historical societies and Polish restaurants still found in west London area testimony to their post-war exile.⁶¹

Generally speaking the men and older boys within this sizeable group of ethnically cleansed Eastern Poles were used to form a regrouped Polish Army that later served in Italy while the women, elderly, sick, and children lived from late 1942 until January 1950 in a network of East and Southern African camps that were subsidized by the London-based Polish Government-in-Exile, the British, and later UNRRA and IRO. These fortunate 100,000 had been released by the Soviets because they were military or potential military personnel with dependents.

In round figures this 100,000-odd people were disbursed from Teheran as follows: 70,000 to the military for training either in Iraq or Palestine; 19,000 transferred to a network of East African camps; 5000 settled in camps in India; and about 1500 orphans settled in a camp in Mexico and in another camp New Zealand.⁶²

According to Maryon Allbrook and Helen Cattalini:

In total, there were twenty-two different camps for Polish displaced persons, scattered throughout East and Southern Africa, all of which had been receiving Polish refugees since late 1942. [Father] Królikowski (1983, p. 84) claims that “the reason for this dispersal of the camps from the equator to the Cape of Good Hope remains still a secret of the British government”. Given the numbers of people involved, a simple though obvious explanation may have been the sheer logistics of supplying these people with food and necessities. In total these camps held some 19,000 people, including 3500 older men who were unfit for military service, 6000 women and approximately 8000 children, including some 1500 adolescent girls (Królikowski, 1983, p. 85). They were, as one participant observed, an “incredible pool of femininity” who united to develop lively and creative communities in which to nurture and educate their children.⁶³

The Kozlowskis were to be the only Poles from this Soviet-initiated Siberia/African expulsion/migration to reside, even if only briefly, in Wyalkatchem. Inquiries made during mid-2004 indicated that the mother and perhaps her son had left the town to live in Northam, which by the mid-1950s had a sizeable Polish community, including clubhouse. Several peoples who had known Rozalia both in Koja Camp and in WA indicated that she had briefly attended the Presentation Convent in Goomalling as a boarder after which the family moved to Wyalkatchem where neither Rose nor Waclaw attended school. Inquiries about Rozalia’s and Waclaw’s later whereabouts amongst the relatively closely-knit “Siberian” “African” or “*General Langfitt*” Poles, as these Poles were also commonly referred to, failed to locate them. However, Rozalia worked was employed for about two years by the Wilson family who owned three stores on Railway Terrace and for a time she maintained contact by letter with Mrs Wilson. According to Mrs Wilson’s eldest son, John, Rozalia went to live in Sydney where she married a onetime sailor either of the Royal Navy or Royal Australian Navy with the name Howes or House. Mr Wilson cannot recall which of these names. Mr Wilson briefly met the couple in Sydney on his way back to Western Australia from New Zealand in 1959. But the contact between Rozalia and the Wilson did not continue beyond that meeting.⁶⁴ While in Wyalkatchem Rozalia had been engaged for about one year to Ernie Howe, who hailed from Carlisle, was employed by a Korrelocking farmer. Howe later returned to live in Perth where he emerged as an iconic figure in the Young Liberal Movement and even contested a State Parliamentary seat during the 1960s. His impact on people appears to have been quite extraordinary with many of his contemporary Young Liberals still vividly recalling

⁶¹ Ibid. pp. 408-09.

⁶² The General Langfitt Story – Polish Refugees Recount their experiences of Exile, Dispersal and Resettlement. Allbrook, Maryon & Cattalini, Helen. (Australian Government Publication Service), Canberra, 1995. See also: Skwarko, K. The Story of 733 Polish Children who Grew up in New Zealand. (Wellington). 1974. and, Krolkowski, Lucjan, OFM. Conv. Stolen Children: A Saga of Polish War Children. (Buffalo, New York). 1983.

⁶³ Ibid. Allbrook & Cattalini. p. 83.

⁶⁴ The author wishes to thank Gladys Wilson of Wyalkatchem and John Wilson formerly of Wyalkatchem and now of Padbury for advising of Rozalia decision to settle in Sydney. None of those who knew her and her family in Africa and later in Western Australia were able to cast light on where she chose to subsequently live.

him and his aspirations several decades after his death in 1973. It is purely coincidence that Rozalia's later ex-naval husband had a similar sounding name to Howe. All that can be therefore be said is that Rozalia's road to Sydney, from Eastern Poland, which she probably left during 1940, either via Siberia or Kazakhstan, then the Middle East, East Africa, Western Australia and then to Wyalkatchem was surely one of the longest odysseys taken by a wartime teenager.

Marcinowicz

THE head of the family, Piotr (Peter) was born in Stanielewicze while his wife, Czeslawa, hailed from Borowa, which is in south-eastern Poland, in the county of Mielec, roughly midway between Krakow and the historic Italian-style town of Zamosc. Stanielewicze is in present-day Belarus, in the area that Poles called Nowogródzczyzna. This is the area from where Poland's famous 19th century patriotic poet, Adam Mickiewicz, Poland's William Shakespeare hails, and is the region he referred to when writing the following lines:

*“Litwo! Ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowie;
Ile cie trzeba cenic, ten tylko sie dowie,
Kto cie stracil. Dzis pieknosc twa w calej ozdobie
Widze I opisuje, bo teskne po tobie”*

(O Lithuania, my country, thou
Art like good health; I never knew till now,
How precious, till I lost thee. Now I see
Thy beauty whole, because I yearn for thee) ⁶⁵

These are the opening patriotic lines of Mickiewicz's epic love poem, “*Pan Tadeusz*”; ones which can so easily bring tears to Poles' eyes when recited on stage or even at small social gatherings. Czeslawa's village, on the other hand, has been described as follows:

Borowa was a village with the status of urban centre (*gmina*, shire) between the two world wars. A document dating back to 1404 gives evidence of the existence of Borowa. In 1921 it had a total of 1256 inhabitants, 186 of whom were Jews. The Christian population dealt in farming, whereas the local Jews made a living from small trade and peddling in the area villages. Some Jewish families owned farming lands or orchards. ⁶⁶

Peter was born in January 1915 while Czeslawa, although born in the same month, was 12-years his junior. Piotr joined the Polish Army at age 18 and was taken a prisoner in 1939. Since he, like so many other prisoners-of-war, had the choice of remaining interned as a POW or working on a farm in the *Reich* he understandably opted for the latter so spent the remainder of the war working on farms within the *Reich*, in the Utmetan region. After being liberated in the spring of 1945 he joined the American armed forces, in which he served until emigrating to Australia in early 1950. It's worth pointing out that all of Eastern Poland was reincorporated into the Soviet Union in 1944-45, as it had been in 1939, following the Molotov-Ribbentrop or Hitler-Stalin Pact, so that where Peter hailed from now came under Moscow's control.

Czeslawa's parents were farmers. At the age of 14, she and her brother, Jozef, then aged 18, were taken from their family farm by German soldiers and loaded on to a truck to be dispatched by train to Hamburg, on the North Sea. This was experienced by many hundreds of thousands of Poles, and Ukrainians, during the German occupation years. Czeslawa was directed to domestic work on a farm in Utmetan while her brother was required to work in a brick factory.

⁶⁵ Kenneth MacKenzie (Translator); Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*. (Polish and English Text). The Polish Cultural Foundation. London 1986. p. 2. The Australian reader may find it puzzling that a Polish patriotic epic poem should open with a present day neighbouring country being identified. This is explained by the fact that the Poland Mickiewicz was writing about was then part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, so a union like that which exists between England and Scotland and England and Wales.

⁶⁶ Encyclopaedia of Jewish Communities, Poland, Vol. III, (Published by Yad Vashem, Jerusalem.) p. 71.

Czeslawa was one of six children. Her sister, Anastasia, was killed in Warsaw during a bombing action while, Helen, Francis and Tony remained on the family farm. Jozef returned to the farm after the war. Czeslawa re-established contact with her family after the war but decided not return to Poland which was now under Soviet control with backing from a small group of Polish Bolsheviks, many of whom had been pro-Moscow activists even before the war broke out.

The Marcinowicz's first child, a daughter, Monika, was born in August 1946, in Peine, Germany. The family reached Fremantle aboard the *Dundalk Bay* in March 1950 and arrived in Wyalkatchem late that year. This meant they were amongst the first to become residents of the camp. Like other such new arrivals Peter worked as a railway repairer on the tracks between Wyalkatchem and Dowerin, and Koorda and Trayning. Their son, Alexander, was born in Wyalkatchem in November 1951, and in the early 1960s, Peter and his family left for Northam and East Fremantle. Of her father, Monika said:

Dad communicated with his family after the war to discover that his brother had been killed during the war aged 20. But his parents and both his sisters were to survive. His sister Mary wrote and told him not communicate with them again as their lives would be in danger. She also advised him not to return to his home as he would be shot – the region was now under communist rule and it was thought that because he'd served in the Polish army and subsequently joined the American Armed Forces that his life would be in danger. He was never to see his family again.⁶⁷

Monika attended Iona Presentation College at Mosman Park. After graduation she was a secretary and teacher and later entered the financial services sector. Brother Alexander studied accountancy at the WA Institute of Technology and embarked on a computer retailing and hardware installation business. In 1980 he emigrated to New Zealand where he works in the computer sector.

Olejasz

THE Olejasz family lived only briefly in the camp, almost certainly less than a year before boarding a train at the Wyalkatchem railway station for Merredin, Kalgoorlie and on to Adelaide. The reason for moving interstate remains unknown. The most likely reason is that relatives or friends had advised the couple of brighter prospects in South Australia. Another possibility is that Wyalkatchem was initially seen by all the newcomers as being isolated and even though life there was no more primitive during the early 1950s than say pre-war Poland, which all had experienced, a desire to move to a city, even one on the other side of the Nullarbor, undoubtedly had its understandable appeal. Both these reasons are, of course, conjecture in this case and are offered only to cast light on considerations that initially, at least, had crossed other minds. It's worth remembering that all migrants were shocked to see a water pipeline along the section of the Perth-to-Northam railway line when they were being moved from Fremantle to Northam camp. The existence of this pipeline (the Mundaring-to-Goldfields line) led many to believe they were headed for a desert location, not a Mediterranean climatic region as exists in the central wheatbelt. The head of the Olejasz family was Kazimierz who, in 1950, was already 50-years old, so significantly older than males who were generally accepted for entry into Australia. His wife, Agata, was born in 1908, so she was also older than most of the migrant women who were to reach Australia, and Wyalkatchem.

Their acceptance as migrants by Australian officials undertaking processing duties in Germany is probably explained by the fact that they were accompanied by three children, all daughters – Aniela (15), Janina (11) and Zofia (5). The first two were born in their father's village, where the family was living before the outbreak of the war. Zofia, on the other hand, was born in Kempton, Germany.

Most other families reaching Australia at this time had just one, perhaps two, children. It was rare for a family to have three or more children. Kazimierz hailed from Dzwinozgr while his wife was from Buczarz, so both came from south-eastern Poland, a

⁶⁷ Author's telephone interview and email communication with Monika Peterson, May 2005.

region from where many Poles had fled during 1943-44 due to a terrorist war launched against them by the fascist and pro-Nazi Ukrainian Nationalist Organization. The anti-Polish terrorist war resulted in the massacre of many tens of thousands of Poles – men, women and children. However, whether the Olejaszes had actually fled like so many thousands of others for that reason is not known since they could no be located for interview.⁶⁸

Piekarczyk

STANISLAW (Stan), Maria, and their son, Peter, then aged 2, arrived in Fremantle from Germany aboard the *Anna Salen* on the last day of 1950 and disembarked the next day, so on New Year's day, 1951. Stan Piekarczyk hailed from the southern Polish city of Nowy Sacz, having been born in Juraszowa in October 1920, while Maria was born in Simorogi in October 1924. Both were victims of a *lapanka* so were forcibly dispatched to the *Reich* to work. During the war both found themselves in the Bamberg region, in south-central Germany, where Stan worked as a farm labourer while Maria was employed as a domestic in a hotel. Commenting in 2005 on his parents' wartime experience Peter, who was born in Coburg, Germany, said:

My parents met in Coburg, Germany, while living in a refugee camps. My father whilst in that camps worked for the United States Army as a volunteer supply guard.⁶⁹

Like others reaching Fremantle at this time the Piekarczyks were immediately dispatched to Northam. Within six weeks Stan was working on a dam construction project at Morawa in the state's northern wheatbelt. Once this project was completed he was transferred to the CBH to work on wheat silos and later moved to Koorda where the Bajkowskis were living and where he remained with his family until 1955.

In that year the Piekarczyks relocated to Wyalkatchem since Stan had opted to transfer to the WAGR. Wyalkatchem, unlike Koorda, was at the junction of the Northam to Merredin and Northam to Mukinbudin lines which meant a greater number of gangers were based there. This probably helps explain why the Piekarczyks and Bajkowskis were relocated there from Koorda. The Piekarczyks were among the last migrants to remain in Wyalkatchem. Their daughter, Danuta, was born in 1957 and the family left for the south-western port city of Bunbury in 1971.

Like so many other wives of migrants Maria had a variety of jobs in the town over the more than a decade and a half that the family lived in Wyalkatchem, including at the district hospital, a major employer of migrant women throughout the 1950s especially, and the town's Bowling Club. Stan was one of the few Polish migrants to have owned an automobile, a Valiant, something he took advantage of because he was able to do additional work for farmers during peak seeding seasons, which he did.

Peter was educated at the Presentation Convent and St Ildephonsus' College, New Norcia, while Danuta also attended the Convent and then Wyalkatchem High School and completed her education at Bunbury High School.

Poprzeczny

THE head of the family, Jozef (1915-1989), hailed from Gielniow village, which is about 100-kilometres south of Warsaw. Helena hailed from Poland's historic Zamosc Lands, from the village of Skierbieszow – 17-kilometres north-east of the Italy-style town of Zamosc which was the first of 297 villages that Hitler's demographic expert, *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler's senior SS-man and police chief (*Polizeiführer*) in charge of Lublin Distrikt, Odilo Globocnik, targeted to launch the top secret *Generalplan Ost*.

⁶⁸ "IRO/Dundalk Bay". p. 10. (See also: Tadeusz Piotrowski; Poland's Holocaust: Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918-1947. (McFarland & Company, Inc. Publishers), Jefferson. 1998. Especially Chapter 7. pp. 177-258. There is also Piotrowski's edited study: Genocide and Rescue in Wolyn: Recollections of the Ukrainian Nationalist Ethnic Cleansing Campaign Against the Poles During World War II. (McFarland & Company, Inc. Publishers. Jefferson. North Carolina and London. 2000.)

⁶⁹ Author's telephone interview with and email communication with Peter Piekarczyk, May 2005.

Jozef was press-ganged into working in the *Reich* in March 1942. He was transported by rail to German-incorporated French Lorraine after being arrested at Koluszki railway station, which is just south-west of Warsaw. He was transiting through Koluszki because he was returning from his home village of Gielniow, via Opoczno and Koluszki, and was headed for Piastow on the western approaches to Warsaw. Helena, in late 1944, also found herself in Lorraine since she had been dispatched there to a sub-camp of the Natzweiler camp, Ebingen A.C., from Auschwitz-Birkenau in August that year. The nearly two years between her expulsion from her home in Skierbieszow, in November 1942, and August 1944 was spent either in Auschwitz-Birkenau or within a work sub-camp near this huge killing centre called Babice. She had reached Auschwitz-Birkenau in early December 1942 with 613 other Zamosc Lands expellees. Before being dispatched to Auschwitz-Birkenau, however, she with all others from Skierbieszow was ethnically processed in a transit camp in Zamosc where children and parents were split. Helena's then 18-month old daughter, Zofia, was taken from her at this stage and the two were apart for the entire war, and until 1981 when Zofia migrated to Australia with her husband, John Rurka, and their daughter. Helena had discovered, while in Germany in the late 1940s, from her sister that Zofia had been saved by a stranger who had unofficially adopted her.⁷⁰

Jozef and Helena met in the village of Kemplich, Lorraine, where they were liberated by General George S. Patton's Third Army (XXth Corp) after which they were moved to an UNRRO refugee camp in Trier, Germany, where they lived until late 1949. During those years Jozef worked as a tailor for the French Occupation Forces based in central Trier. He had left his village of Gielniow in 1931 to undertake a tailoring apprenticeship and had been working as a self-employed tailor when war broke out in September 1939. In the winter of 1949-50 the family moved from Trier with their son, Janusz (Joseph), to another camp at Dietz, on the eastern side of the Rhine, and then on to Bagnoli Camp, near Naples, where they boarded the SS *Dundalk Bay* which reached Fremantle on 29 March 1950.

After six months in Holden Centre, Northam, the Poprzeczny's moved to Wyalkatchem's just-built railway camp, since Jozef, like all other males who had reached Australia under the refugee migration scheme was required to work for the WAGR for a two-year period. This was a condition of his and his family's paid passage to Australia. A daughter, Lisa, was born in January 1953. Both children attended Wyalkatchem Convent. Joseph, however, had briefly attended Wyalkatchem State School prior to the opening of the Convent on Johnson Street by the Presentation Sisters in 1952. In 1953 the school was relocated to a site near the Catholic Church at the eastern end of Railway Terrace. The Poprzeczny family left Wyalkatchem in 1970, so were one of the family's to live longest in the town, a full 20 years. Six years earlier Joseph moved to Perth where he undertook tertiary studies at the University of Western Australia while Lisa gained teaching qualifications. In Perth Jozef was employed by the State Education Department as a gardener on the campus of Mt Lawley College of Advanced Education while Helena worked for several years at Dianella Hotel.

Skierbieszow: The Starting Point for Hitler's Final Solution of the Slavic Question.

As stated above Skierbieszow was the first of 297 villages that Hitler's demographic expert, *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler gave the order in mid-1942 to Germanize (*Eindeutschung*). Germanization meant the expulsion of all Polish residents and their

⁷⁰ For a published account of Helena Poprzeczna's wartime experiences see the author's: *Hitler's Man in the East*, Odilo Globocnik. (McFarland Publishers), Jefferson, North Carolina. 2004. pp. 244-255. This is, in fact, a biography of *SS-Polizeiführer* Odilo Globocnik. The brief section on Helena Poprzeczna (nee Krepinska) was included in Chapter XI, "The Fate of Four Victims", because Globocnik was responsible for the murder of nearly two million people, most of them Jews, men, women and children, under the top secret Hitler-Himmler *Aktion Reinhardt* program which Globocnik headed. It was felt that a description of several individual ordeals would be helpful in casting light upon aspects of Globocnik's harsh and murderous SS demographic policies. "IRO/Dundalk Bay". p. 22.

replacement by *Reich* Germans and/or *Volksdeutsche*, that is, persons deemed to have German ancestry.

The man designated to carry out this huge ethnic cleansing action was a senior SS-man and the police chief (*Polizeiführer*) in charge of Lublin Distrikt, Odilo Globocnik. Between 28 November 1942 and August 1943 he and his long-time wealthy pal from Carinthia, southern Austria, Reinhold von Mohrenschildt, with the help of the pro-Berlin Krakow-based fascist Ukrainian Central Committee's (UCC) officials and police units, expelled from the Zamosc Lands some 110,000 ethnic Poles. Across the north and west of these lands German farmers were settled while in the east and south-east Ukrainian peasant farmers took over entire villages. Globocnik's Zamosc Lands ethnic cleansing action was therefore jointly conducted even though the eventual fate of all Ukrainians was to have been the same as that of the Poles – expulsion into Western Siberia and the creation there of a series of Slavic “Bantustans”. Because the UCC's top officials either did not realise or did not want to realise this they continued as Berlin's collaborators throughout the war. The significance of Skierbieszow is therefore that it was the first of the nearly 300 villages within the Zamosc Lands to be ethnically cleansed of Poles. What happened on 28 November was that the village was surrounded – in the early hours of the morning – by German and Ukrainian police units. When the sun rose there was yelling, shouting and cow-bell ringing and all the waking residents were ordered to assemble promptly in the village square or centre.

A few hours later they were taken by cart and on foot to Zamosc, 17-kilometres away. While making that journey they noticed a long line of horse drawn wagons which were carrying the new occupants - *Volksdeutsche*. Interestingly, most of these people were from Rumania. They had spent some two years in camps in western Poland. The reason they had been removed from Rumania's Bessarabia region was that as part of the Hitler-Stalin partitioning of Eastern Europe many tens of thousands of people of German ancestry were allowed to leave newly Soviet-acquired lands that Hitler had agreed that Moscow could annex. Some of those settling in Skierbieszow may well even have hailed from pre-war eastern Poland since many people there had opted to be recognized as Germanics rather than remain in a Soviet-controlled Ukraine or Belarus, the two Soviet republics into which most of eastern Poland was incorporated. The Germanization of Skierbieszow on and after 28 November 1942 was repeated nearly 300 times over during the next nine months because the Zamosc Lands had been targeted by Globocnik and von Mohrenschildt to be the first compact region or zone of central or occupied Poland to be so Germanized. The intention was to repeat the Zamosc Lands action over and over across all of occupied central and western Poland and then do likewise in the three Baltic nations of Estonia, Latvia and Lithuania, across all of Belarus, the entire Ukraine, and all of European Russia, with all the ethnically cleansed people expelled into Western Siberia, so over the Ural Mountains. These traditional Slavic Lands were thus to become, forever, Germanic Lands. And it was across these lands that the new 1000-year *Reich* was to be located.

The name of this enormous, indeed, unprecedented, demographic blueprint was *Generalplan Ost*. Although it was primarily drawn-up in Berlin Globocnik had established in Lublin a unit called the Research Centre for Eastern Settlement (*Forschungsstelle für Ostunterkunfte*) where plans for eastern colonization were being refined by his university trained SS-men.⁷¹ Unfortunately, western or English-speaking historians have been remiss by not researching and outlining this plan in published histories and school texts, something that could be done even though most of the paper works associated with it were deliberately destroyed before the end of the war by German SS officials both in Berlin and Lublin.

It is interesting to note that in February 1943, just three months after Skierbieszow was forcibly Germanized one of the families settled there, the Koehler family, had an addition. The child was named Horst, and he is today the President of the Federal Republic of Germany, so is President Horst Koehler, a German, who at the time of Wyalkatchem's centennial year must be classed as

⁷¹ For a German and Polish language outline of this crucially important research centres organizational structure and staff see Czesław Madajczyk's edited, *Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS – Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej*. Vol. II. (Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza). 1997. pp. 289-293.

Skierbieszow's most famous former resident. Prior to taking up this position Horst Koehler, a trained economist, was president of the International Monetary Fund. His family had acquired the homestead and lands owned by a Jozef Weclawik, a distant relative of Helena Poprzeczna, whose maiden name was also Weclawik. Interestingly, Skierbieszow has links with another president, President Ignacy Moscicki, who was the president of the interwar Polish Republic in the years immediately before the Nazi invasion of September 1939. President Moscicki spent his childhood in Skierbieszow and the graves of his family are there. He escaped from Poland in late 1939 and was for some time interned in Rumania, after which he settled in Switzerland. He did not become involved in the Angles, France, or London-based wartime Polish Governments-in-Exile which pursued the fight against Hitler's *Reich* throughout the entire war.

Most of the Polish expellees from the Zamosc Lands villages were scattered into the Warsaw region. Children were forcibly taken from parents while younger men and women were taken into the *Reich* to be labourers. It has been estimated that about 250 residents of Skierbieszow perished either in Auschwitz-Birkenau or elsewhere. Helena Poprzeczna's mother and first husband are among this figure. Information obtained after Helena's death on Christmas Day, 2008, revealed that her first husband, Wladyslaw Krepinski, had died or was murdered in Auschwitz-Birkenau on 26th February, 1943. Her mother, Anna, died or was murdered in Auschwitz-Birkenau on 6th March, 1943.

The fact that Helena Poprzeczna and her relatives were to find themselves in Auschwitz-Birkenau was unfortunate because archival records show that just two train-loads of Zamosc Lands villagers were directed there, with many Skierbieszow residents being on at least the first train. Although overlooked or ignored by academic and other historians, the Zamosc Lands ethnic cleansing action is therefore of paramount significance to understanding Nazism since it allows us to clearly see the ultimate aims of this aggressive and racially fixated totalitarian fascist ideology of which so many Poles, including those who settled in Wyalkatchem in the early 1950s, were victims. Skierbieszow therefore has the unique distinction of being the village that was the starting point not only of the Zamosc Lands ethnic cleansing action but also of *Generalplan Ost*, that is, the Final Solution of the Slavic Question and the entire Germanization of the entire so-called East.

Przybylowicz.

LIKE several of the other Wyalkatchem migrant families the Przybylowicz family (who later abbreviated their surname to Plowicz) reached Australia aboard the *Dundalk Bay* so late in March 1950.

The head of the family was Jozef (1923-1993) who hailed from Tuliszkow in the Poznan region, north-western pre-war Poland. His wife, Julia (1926-1994), was from the historic southern Polish city of Krakow which, during the war, served as the capital of occupied central Poland for the German occupant. Krakow was also the administrative centre for what the occupant called Krakow Distrikt, initially one of four such larger administrative units – the others three being Warsaw, Radom and Lublin Distrikts. Like so many others they found themselves in wartime Germany as workers. Jozef was from a farming family while Julia was a dressmaker. After war Jozef was employed for a time as a member of the 882 Labor Service, an American post-war works unit, near Munich.

Their son, Roman, known by his contemporaries and teachers as Robert, was born in Coburg, Germany, in November 1946. He, like others children at the camp, attended the Convent School. Although her place of birth was Krakow Julia, whose maiden name, according to her son Robert, was Baran, spoke either Russian or Ukrainian.⁷² The Przybylowicz family left Wyalkatchem in 1959 and initially leased a delicatessen in Claremont. In subsequent years they managed similar shops in Subiaco and North Perth.⁷³

⁷² Author's interview with Helena Poprzeczna, August 2004.

⁷³ Author's telephone interview with Robert Plowicz, August 2004. "IRO/Dundalk Bay". p. 11.

Roszak.

THE Roszak family briefly lived in a single tent just outside the perimeter of the camp ("kemp"), just a short distance away from it, on the western side of the Wyalkatchem-to-Cunderdin road just south of the town. The Roszaks had reached Fremantle aboard the *Skaugum* in July 1950 and arrived in Wyalkatchem either late in 1952 or early 1953.

Wladyslaw (Walter) Roszak hailed from the town of Koscian in Poznan Province while Serafina Roszak was from southern Poland, from Skawina, which, is on the outskirts of Krakow. However, Serafina had worked in Bavaria prior to the outbreak of war, something that made her quite different from the other Poles and Ukrainians who settled in the town. When the family reached Wyalkatchem their first child, Lil, was aged six-years so immediately attended the Presentation Convent while their son, Michael, had just been born in Northam. Serafina, like most of the other migrant wives commenced working soon after arriving in the town.

Like many tens of thousands of other Polish males Walter had spent the war years interned. He had been mobilised in August 1939 to serve in the 6th *Pulk Artylerii Cieszkie* (the 6th Heavy Artillery Regiment) and saw action near the south-eastern Polish city of Lwow. There he was captured by German forces on 2 October and taken to a *Stalag*, either VI/d or VI/a, where he remained until January 1945.⁷⁴

Lil went on to undertake her secondary studies at Iona Presentation Convent, Mosman Park, where several other girls went. She was to marry John Drinkwater who reached the town in the early 1960s as the publican of the Wyalkatchem Hotel, which by then the Johnston family had sold. The Drinkwaters now own and manage Bunbury's historic Rose Hotel. Michael completed his primary and most of his secondary education in Wyalkatchem after which he attended Carmel College, near Kalamunda, where he completed his final two years. After this he worked for the State Education Department and like so many others then in their late teens or early twenties relocated to the Pilbara which was undergoing its early expansionist phase to become the world's leading iron ore province. On returning to Perth in the early 1980s he went into business owning a number of liquor stores and later a tourist-oriented motel in Cairns, Queensland.

Schuilling.

KLASS (Charlie) and Nelly Schuilling lived in Wyalkatchem from late 1953 until early 1955, so not quite two years. The couple were unusual migrant settlers for several reasons. Unlike others reaching Wyalkatchem during the fifties they had travelled to WA not by sea but rather by air, and were to reach Perth airport in July 1953 aboard what was probably the first KLM migrant flight into Australia. Like many of the Polish and other Wyalkatchem families the Schuillings lived at the Holden Centre in Northam but after just a month Klaas commenced work at the Northam Water Supply Depot. However, this was to be a briefly held position because both he and Nelly wished to work further inland so went to Wyalkatchem where they found employment at the Wyalkatchem Hotel which was then under the management of Jack Wright.

Commenting on this move from the sizeable Northam to the smaller Wyalkatchem more than half a century later, Mr Schuilling said:

⁷⁴ It is not possible to be certain in which of these camps he was held during the war since a handwritten note presented to Paul de Pierres says it was *Stalag* VIA while Walter Roszak's identification, dated 26 October 1940, says it was *Stalag* VID, which is probably the case. However, both may well be correct since POWs were moved between such compounds over the course of the nearly six year long war. *Stalag* VID was located in Dortmund, Germany, and was opened in October 1939. It was closed in 1945 (the month of its closure is not known but it must have been before May). *Stalag* VIA, on the other hand, was at Hemer, was opened in September 1939 and closed in April 1945. Roszak could have been detained in either or both. But whichever he was held in he would have been required to work, just like German and Italian PWs in Western Australia were required to.

Our reason for coming to Australia was part adventure, partly the Dutch weather. I had spent 30 months in Indonesia with the Dutch Air Force and partly a desire to start farming.⁷⁵

Clearly, remaining in Northam in government employment could not have seen his desire to become a farmer realised. Their next move was to be to Gordon and Lindsay Carter's where Klaas was a farm hand while Nelly undertook dressmaking to supplement their income. From the Carters they relocated to work for Hadley and Monty Davies at Benjaberring where they remained for one year.

In 1955 the couple moved out of the district to go to Perenjori where they remained for a years working for Tom Smithson Caron, followed by short spells in Brunswick Junction, Dinninup, Koorda, and Wongan Hills. Mr Schuilling next became a contract seed wheat grader with a mobile Hannaford's plant and as a sheep dipper with the WA Sheep Showering Company. All up he worked 12-years in these two farming service occupations.

Although Mr Schuilling left rural work in 1969, to settle in metropolitan Perth, where he worked in real estate, he returned to be a contract seed grader between 1980 and 1985.

- **Saveljevs.**

JANIS and Helena Saveljevs were relative latecomers to Wyalkatchem. They reached the town in 1953, so a year or so after most of the first migrant arrivals had already taken up railway houses in the town. Janis was a Latvian while Helena was an ethnic Ukrainian but she was from pre-war Poland, from near the south-eastern Polish city of Jaroslaw. Janis, who was born in Likana, Latvia, in October 1926, was a truck driver in the *Reich* with the *Wehrmacht* after late 1941, having, until then, been a member of a Latvian military unit from the age of 17. The couple reached Fremantle aboard the *Goya* on 22 June 1949, and soon after their only child, Victor, was born in Northam. Victor said:

Dad initially transported firewood and milk in the *Wehrmacht* but later in the war he transported fuel and ammunition.⁷⁶

Like several of Wyalkatchem's other migrant women referred to above, Helena found herself in the *Reich* as a forced worker, an *Ostarbeit*. Victor Saveljevs said his mother had left occupied Poland because she had decided to take the place of her younger sister who was destined to be taken forcibly from their family.

According to Victor:

Mum was assigned to the Munich area, in southern Germany, and worked on a farm from 1940. My parents met in a refugee camp situated in the Munich area, which was near where Dad and several others associated with him had abandoned their trucks and surrendered.⁷⁷

The Saveljevs family lived briefly in Graylands Migrant Camp and were then moved to Holden Centre in Northam. Victor was born shortly after they arrived in Australia. Janis initially worked in Cannington, where he was stationed for a year with what was later known as the State Electricity Commission (SEC) constructing power lines. After that period he was relocated to Yelbini, 17-kilometres east of Wyalkatchem and then just a railway siding, to be the bin attendant with CBH. In 1953 the Saveljevs family moved to Wyalkatchem which was then still a growing town.

Although Janis died in 1972, Helena stayed on in Wyalkatchem until 1977 before opting to join Victor in Perth. Victor had joined WAGR in 1965 and worked for a time in Mullewa and later transferred to Perth. Helena, who died in late 2004, had worked at Wyalkatchem Hospital and the hotel throughout the 1950s until the late 1970s.

⁷⁵ Author's telephone interview and written communication with Klaas Schuilling, September 2004.

⁷⁶ Author's telephone interview with Victor Saveljevs, October 2004.

⁷⁷ Ibid.

- **Stuban.**

THE Stubans were a Ukrainian couple with the head of the family being Maxim and his wife Anne. After living for about two years in the camp they were, like several other families there, relocated to a railway-owned house at the western end of Flint Street. The Stubans, who had two sons, John and Peter, left Wyalkatchem either in 1955 or perhaps 1956, after deciding to depart WA to settle in Mt Druitt, near Sydney. Because efforts to contact them proved unsuccessful nothing can be said of their years after departing Wyalkatchem.

- **Szczesny.**

THE head of the Szczesny family was Stefan, who was accompanied to Wyalkatchem by his wife, Stanislaw, and son, Wieslaw, later known as Joe, who was born in Emmerich, Germany, in March 1946. Although Stanislaw hailed from northern Poland, from the village of Skepe, near Bydgoszcz, she spent the war years in Warsaw where she had been working when war broke out. She survived the August/September 1944 Warsaw Uprising during which some 200,000 Polish civilians and partisans perished. The collapse of that patriotic rebellion resulted in the city's entire surviving population being removed to outer towns and villages and camps.⁷⁸ Stefan, who was from a farming background, was born in Grondy-Lodz, so hailed from Central or what was often referred to as Congress Poland. The family reached Wyalkatchem two years after the town's initial intake of migrants, in late 1952, just as the camp was seeing its first residents steadily relocating into houses within the town.

Stefan hailed from the southern Polish city of Czestochowa and had served in the Polish Army at the time of the outbreak of the war, so was captured and interned once Poland was defeated in September/October 1939. He was therefore a POW during all of the war was interned and even worked in that capacity in the Cologne region of the Third *Reich*. The Szczesnys reached Australia aboard the *Skaugum* in July 1950 and were initially settled in Northam. Stefan then worked in a glass works in Perth, so away from his family and later at Mundaring on the actual weir, also away from his wife and son who remained in Northam. Shortly after he was transferred to work on the Wellington Dam site construction near Collie which meant he acquired rudimentary family quarters so was able to take his wife and son out of Northam. In 1952 he moved to Wyalkatchem to work for the WAGR, and thus lived in the railway camp, remaining there until 1958 when the family transferred to Midland, then known as Midland Junction, and worked in the WAGR workshops until retirement.⁷⁹

Joe had attended De La Salle College in Midland until third year and completed his secondary studies at Governor Stirling High School. He joined the Royal Australian Air Force and began studying engineering at the Royal Melbourne Institute of Technology and was to complete those qualifications at the WA Institute of Technology. This qualified him for a career in the state's engineering mining and mineral processing sector. He is married and has a son and daughter.

- **Vanblitterswyk.**

THE Vanblitterswyk family reached Wyalkatchem in 1951, having departed newly independent Indonesia for Australia in 1948, the year that Tony Vanblitterswyk was demobilized from the Dutch Army. The family initially settled in the town at the eastern end of Wilson Street since Tony was employed by the Wyalkatchem Farmers Co-operative Store. After about two years in that position the family moved to Benjaberring, 12-kilometres west of Wyalkatchem, where he managed the Benjaberring Farmers' Co-operative Company Store. Walter Harper, a leading personality in WA's rural affairs and co-operative movement after the Great War, officially opened the store in October 1925. Although the store was destroyed by fire in 1952 local farmers resolved to rebuild it and Tony was appointed its manager.

⁷⁸ Norman Davies; *Rising '44: The Battle for Warsaw*. (Macmillan). London. 2003.

⁷⁹ Author's telephone interview with Joe Szczesny, August 2004. "IRO/Skaugum. p. 27.

The Benjaberring Farmers' Co-op burned to the ground on Sunday, 7 September 1952. The Fire Brigade saved only the storeroom and the fuel, which was stored nearby. Then the Co-op Company decided to rebuild the store and continue in business, which they did until 1969.⁸⁰

Unlike her husband who was a Dutch national and serviceman, Orrie Vanblitterswyk was an Australian. The couple had met in Casino, New South Wales, in June 1944, where Tony was stationed with the Dutch Army as it was gearing up to return to Japanese-occupied Netherlands East Indies (NEI). With the fall of the (NEI to Japanese Imperial Forces in early 1942 he was to be eventually directed to Australia as part of the build-up of Dutch forces near this former colony to help retake it at the opportune moment and in the meantime assist America and Australian forces in the common task of thwarting Imperial Japan's southern drive that initially aimed at occupying New Zealand, after which Australia would also have been cut off from west coast USA.

Tony's journey to Wyalkatchem from Holland commenced in early 1940 and was to be even more circuitous than that made by most of the Eastern Europeans who reached the town via either Hitler's *Reich* or Stalin's Soviet Union at about the same time. Just prior to the outbreak of war in Western Europe in the spring of 1940 following Adolf Hitler's surprise invasion of the Low Countries, Denmark and Norway, and France, Tony, as a member of a 50-strong specialist military training unit, was dispatched by sea to the West Indies. His unit's duties on the various Dutch Caribbean island possessions included the training of local militia and guard units to help prevent likely German landing parties that it was believed could easily have reached these possessions by U-boat. Some of these island possessions had significant oil-storage and other strategic facilities so were seen as potential targets. After nearly four years in this region Tony's unit was relocated by American troop carrier to the Panama Canal Zone where it was joined by 600 extra Dutch troops who had been based in the Central American Dutch colony of Surinam. This joint force was then shipped across the Pacific to eastern Australia, which it reached in June 1944. Tony and most of this force's members were based in Casino and it was here that he met his future Australian-born wife, Orrie.

In Casino some of the recently trans-shipped troops commenced training as irregular or guerrilla fighters since it was intended to land them behind Japanese lines. However, due to a recurring pneumonia Tony was hospitalised in Brisbane after which he was reassigned to military administrative duties. Like most other Dutch servicemen stationed in wartime Australia at the cessation of hostilities he, and his wife, were relocated to the NEI. For a time the family lived in Batavia, (now Jakarta) followed by a short stint in Bandung. Some time before the NEI gained independence from Holland in 1949 to become Indonesia the couple decided to return to Australia and eventually opted for Wyalkatchem and later nearby Benjaberring. The years between late 1945 and 1948 saw the emergence of an indigenous insurgency, which the Dutch were to unsuccessfully combat in much the same way that Indonesian forces were to combat a similar insurgency in the 1990s and afterwards in Indonesia's north-western Aceh province on the island of Sumatra.

In 1945 it was back to Indonesia to face yet another long period of hostilities with the uprising under Soekarno. Hostilities like that are actually worse than straight war because it is hard to distinguish friend from foe.⁸¹

Tony was a man who placed great emphasis on physical fitness. He coached sporting teams, was an umpire, and secretary of the Wyalkatchem Trotting Club.⁸²

- **Vlahos Brothers.**

TWO Greek related families named Vlahos arrived in WA from the Greek island of Corfu, lived in the camp from about 1954 until no later than 1957, perhaps only 1956.

⁸⁰ John Rice; Op. Cit. 1993. p. 344.

⁸¹ Letter from Tony Vanblitterswyk to Paul de Pierres, October 1986.

⁸² Author's telephone interview with Orrie Vanblitterswyk, August, 2004.

Matteos who was married to Victoria headed the first of these families. They had a daughter, Vaso. The second was headed George, Matteos' brother. George's wife was Aristia and she and George had followed Matteos to Wyalkatchem. Both Matteos and George worked on the railway.

Both families left for Perth after less than four years in the town, with Matteos moving to Bellevue, east of Midland, where he owned a general store into the 1960s, after which he and Victoria returned to Corfu. George followed his brother to Bellevue where he managed a fish and chip shop for many years.⁸³

- **Wyrzykowski.**

THE Wyrzykowskis – Stanislaw (Stan) and Gertrude – were unusual in the sense that unlike the others to reach the town in 1950 or soon after they had come via Adelaide not Fremantle. Both reached South Australia either in 1948 or 1949 and soon afterwards opted to come to WA. They were certainly in Wyalkatchem by 1951 because their son, Edward, was born in the town's district hospital that year.

Stan, who was born in September 1923, so was four years his wife's senior, was to become the leading hand of Wyalkatchem's railway repair team from that year until 1961 when the family emigrated once again; this time to the United States. Although Edward does not know the ship his parents reached Adelaide on, or the towns or cities they hailed from in Poland, he was able to recall a number of pertinent background facts from the war and immediate post-war years in relation to his parents. Edward said:

At the age of 16 my father was picked up of the street in a small town near Warsaw by the German Army. He was placed on to a farm where he farmed German land. However, since he was not very good at this he was forced to work in a coalmine. When the war ended he was placed into a camp for displaced people and this was where he met my mother who had followed her sister, Ellie, to Germany from Poland.⁸⁴

According to Edward, his aunt Ellie had married an officer in the Polish Army and both couples quickly decided that they would venture out of Europe with the Wyrzykowskis opting for Australia while the others were accepted by the United States. However, the parting was something the Wyrzykowskis came to regret and after nearly a decade decided they would re-unite.

On reaching the United States the family settled in Chicago near their relatives, where Stan worked for Inland Steel's Transportation Division. Because Edward had moved to southern Florida, where he was to later manage a club, his parents followed him after his father had retired in 1983. Edward had two sons, Eddie and Eric, from his first marriage. He remarried Maribeth in 1989 and they settled in Boynton Beach, Florida. His mother passed away in January 1990. Stan died in June 2001.

Because the Chorza-Purkhardtts and Wyrzykowskis were close friends in Wyalkatchem they maintained contact on reaching North America and in the late 1960s the latter family drove to Montreal to meet the Chorza-Purkhardtts.

- **Zuglian**

THE Zuglian family reached Wyalkatchem in 1956, having spent the previous six years in nearby Trayning. Like several other of the town's migrant families the Zuglians had reached Australia aboard the *Dundalk Bay*, therefore arrived in Fremantle on 29 March 1950.

Franciszek (Frank) Zuglian and his wife, Michalina (nee Krystal) hailed from the village of Zadwórze, (pronounced ZAD-VOO-ZE), 33 kilometres east of Lwow, a major south-eastern Polish city at the time now the urban centre of Lviv in Western Ukraine as a

⁸³ Author's telephone interview with Joe Szczesny, August, 2004. The Szczesny family, because it had relocated to live in Midland, intermittently met the Vlahos families who were living and working in nearby Bellevue during the 1960s.

⁸⁴ Author's telephone interview and email communication with Maribeth Wyrzykowski, August 2005.

result of the area, Eastern Galicia, being re-annexed by the Soviet Union in 1944 as it had earlier been in September 1939, then with the concurrence of the Hitler Government. Before the war the area was known as Tarnopol province. Both the Zuglians were therefore, technically speaking, Soviet citizens for the period 17 September 1939 until June 1941 when the *Wehrmacht* reached this area. The Zuglian and Krystal families knew each other well and their children were to marry in February 1941, just four months before Zadwórze, with the rest of this segment of pre-war Poland, was occupied by German forces.

As with so many other Wyalkatchem migrants the Zuglians' journey to Australia began with the ordeal of a *lapanka*. This description is by their daughter, Danuta (Dee) Hutchison:

One black day a friend of the Zuglians ran to their house and told Michalina that her husband had been picked up on the street by German soldiers while on his way to work and had been taken to the railway station to be transported to Germany. At the time the occupying troops were looking for young healthy people to become workers in civil and military projects. Michalina rushed to the spot where her husband had been picked up and was herself caught and pressed into the same working party. She tried to tell the soldiers she had a three month old son [Adam] at home but she couldn't convince them to let her go. She was taken to the station where she was assured they would be returned in two weeks. Hundreds of people were being loaded into boxcars and purely by chance the couple were re-united.⁸⁵

Their second son, Frank, was born in occupied Germany in 1945 while Dee was also born in Germany, in 1946. Unlike most of the other Polish families to reach Wyalkatchem the Zuglians had thus been separated from a child in the hiatus of a *lapanka*. Here they were therefore somewhat similar to Helena Poprzeczna who had been separated from her daughter, Zofia, in early December 1942 in the course of Globocnik's ethnic cleansing of the Zamosc Lands. In the case of the Zuglians this situation was not to be remedied until 1961 when Adam, then aged nearly 20-years, reached Australia. The drawn-out moves to effect this re-union involved both the Australian and International Red Cross.

In November 1950 a third son, Stan, was born in Northam, and their second daughter, Elizabeth was born in 1960. Both Frank and Dee had been born in Hohenfels, in occupied Germany. After the collapse of the *Reich* the Zuglians were to live in Hohenfels where, in 1938, the *Wehrmacht* had established a sizeable training area near the town, which is approximately 65 kilometres south-west of Grafenwoehr, and about 86kms from the border with the Czech Republic. During the war years Hohenfels had also been the venue of a prisoner-of-war camp that held Polish, Yugoslav, Russian, British and American combatants. All its survivors were liberated in April 1945. Since this facility had not been damaged it was transformed into a processing station for Displaced Persons. Soon after the Zuglians left it in late 1949 US military forces expanded the training area to over 40,000 acres, and American units began training there.

Adam married and had three children and is living in Adelaide. Frank also married and settled in Perth where he was employed by Boral Transport. Dee married Wyalkatchem farmer, Bob Hutchison. They had three children and five grand-children and are farming at Booralaming. Stan married and settled in Esperance. He has two children and works for Primarys, while Elizabeth, mother of three, settled with her husband in Northam.

Zadwórze: The "Polish Thermopylae".⁸⁶

In 1921, one year after the war between newly-emerged Poland and the Soviet Union ended, the Zuglians' home village had 327 homesteads and 2183 residents. Of these 1402 were Ruthenians (Ukrainians); 697 were Poles, 78 were Jews, four were Germans and one

⁸⁵ Communication to author by Dee Hutchison, 2004.

⁸⁶ The author is grateful to Adelaide historian Krzysztof Lada of Flinders University for directing his attention to the Battle of Zadwórze and for providing the basic information about this pivotal if relatively minor engagement. Mr Lada obtained this information from a series of Polish secondary sources and from several web sites, which have not been specifically sourced here but can be cited by simply printing the village's name – Zadwórze – into Google.

was of unknown nationality. A decade later the village had 453 homestead and a total population of 2820, a rise of nearly 650. Although we do not know the population in 1939, the year that war broke out and the Soviet Union annexed the region, it was probably about 3500. By WA standards Zadwórze was therefore a sizeable township even in 1921.⁸⁷

Zadwórze, however, has a special place in modern Polish military and political history and is sometimes referred to as the “Polish Thermopylae”, after the 480 BC clash between 300 Spartans and much stronger Persian force. Even though all 300 Spartans were to perish the Persians lost their will to fight in the face of their foe’s fighting abilities and withdrew from the battle.

The Battle of Zadwórze was fought on 17 August 1920, as part of the Polish-Bolshevik War that took place the same year. Most of the fighting occurred near Zadwórze’s railway station where about 200 Poles perished defending the village against the numerically stronger Bolshevik forces advancing towards nearby Lwow. The battle lasted 24 hours and was to witness the complete destruction of the defending Polish force. The defeat, however, gained precious time that was crucial in the eventual Polish victory over the Bolsheviks in the pivotal Battle of Warsaw.

The Soviet forces had attacked Poland from both the north-east - through a belt below East Prussia – as well as from the south-east, where they intended to push through Zadwórze towards the much bigger prize of Lwow, then on to Zamosc and Lublin before the two forces met up to advance on the capital Warsaw. The next stage for the Soviet or Red Army of Workers and Peasants (to give it its full title) was to move further westwards to bring about the bolshevisation of Europe.

The north-eastern force was led by General Shimon Naveh Tukhachevsky, who was later murdered by Josef Stalin, while the south-eastern force was led by Aleksander Il’ich Egorov. Interestingly, Stalin was a political commissar within the south-eastern or Egorov force.⁸⁸ To the good fortune of the Poles these two attacking armies, for a variety of reasons, never managed to properly coordinate their drive upon Warsaw. In addition Polish cryptographers had cracked the secret Soviet codes so they knew a great deal about the advance and the problems both Soviet forces were having. One of these problems was caused by a string of otherwise minor blocking actions effected by the Poles such as at Zadwórze. Clearly every day counted. Another crucial battle that came soon after Zadwórze’s defenders had perished was the Battle of Komarow, which is just to the east of Zamosc and south of the village of Skierbieszow where the Polish Uhlans defeated and scattered the Red Army’s formidable cavalry force led by Semen Mikhailovich Budenny, who was serving under Egorov.

This clash between the Polish Uhlans and Budenny’s mounted army was to be the last old-style European cavalry charge in history. A similar claim is often made in relation to the charge by the British and the Australian Light Horsemen units at the village of Bir Saba on the northern edge of the Sinai Desert in today’s Israel, against Turkish and German units but this occurred three years – in October 1917 - before Uhlan and Budenny clash. Because both attacking Soviet armies failed to come together on Warsaw’s outskirts as intended Polish

⁸⁷ Source: Henryk Komański, Szczepan Siekierka, *Ludobójstwo dokonane na ludności polskiej przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie tarnopolskim 1939-1946*, Wrocław: Wydawnictwo Nortom, 2004, p. 307.

⁸⁸ One of the best surveys of these and other Bolshevik military leaders is Harold Shukman’s (Ed.) volume, *Stalin’s Generals*. (A Phoenix Giant paperback), London. 1993. There is also William J. Spahr’s *Stalin’s Lieutenants – A Study of Command under Duress*. (Presidio Press), California. 1997. (Although Zadwórze fails to rate a mention in any of the biographical accounts in Shukman’s edition there is what is best described as probably a tangential reference to it and the difficulties encountered in the attack on Lwow. The author of the biography of Budenny, Viktor Anfilov, writes at page 59: “. . . Egerov was commander and Stalin was a member of the war council. It [the Soviet force] attacked the butt of the Polish forces grouped at Kiev and Odessa, broke through the enemy front and raced forward 140 kilometres. The advance continued but the possibilities gradually dried up. **There was a hitch near Lvov. Stubborn but fruitless battles in the south-west continued.**” [Emphasis added]. The so-called “hitch near Lvov” almost certainly refers to, amongst other things, the dogged Polish defence of Zadwórze without this village actually being named. Anfilov’s reference to the “south-west” alludes to the region around Lwow (Poland’s Tarnopol Province) from the then Soviet standpoint. This area was in the south-west if viewed from Moscow’s perspective, but was in south-eastern Poland, which is the standpoint I have adopted in the text above. It is worth noting that Anfilov was a graduate of the USSR’s Frunze Military Academy and General Staff Academy and served at the front from 1941-45. Between 1957 and 1964 he conducted research at the General Staff Military History Department where he was a senior lecturer until 1970. Between 1962 and 1989 he wrote four books on the Soviet-German or Hitler-Stalin War of 1941-45. For a military historian to have even made the briefest of references in what is only an eight page biographical sketch of Budenny’s military career shows recognition of the Battle of Zadwórze.)

military planners were able to counter-attack the Tukhachevsky Army's left or southern flank from the Wieprz River area, in what is known as the Battle of Warsaw.

This Polish attack plus smaller blocking actions like at Zadwórze and victories like at Komorow were crucial to the successful outcome of Battle for Warsaw.

The reason the Red Army moved against Warsaw was to spread Bolshevism into Poland, after which it was intended to do likewise across the remainder of central and western Europe. In other words, the Soviet "Red Revolution" that had broken out in St Petersburg in 1917 and spread by revolutionaries like Vladimir Lenin and Leon Trotsky across the former Czarist Russia and Ukraine, was to be extended into Poland, in the first instance, and then the rest of Europe. It was not until 1944-45 that Poland was finally bolshevised, and that was done by Lenin's successor, Stalin. The Zadwórze defence therefore played an important if only minor role in delaying Poland's bolshevization by a quarter of a century. Although the defence of Zadwórze is not highlighted in English language accounts of the period it was crucial in the failure of the Red Army's drive to spread Bolshevism in 1920.

When the Red Army finally regrouped after occupying Zadwórze to recommence its march on Warsaw from the south-east, it was too late and the Battle of Warsaw had ended with the Red Army's complete defeat. During World War II Zadwórze witnessed more loss of life, this time, primarily, because of massacres of villagers by the pro-Berlin and fascist Ukrainian Nationalists terror units that fought under the name, *Ukrainska Povstanska Armiia*, (UPA, Ukrainian Insurgent Army). For example, April 1944 witnessed the murder of 11 people by UPA units. Several homesteads were also burned. In the following month a unit of UPA's *Sluzhba Bezpeky* murdered three more. The county in which Zadwórze was situated, Przemyslany, saw the murder of about 1500 people during this anti-Polish terrorist phase, while some 25,000 people perished across adjacent Tarnopol Province at UPA's hands.⁸⁹

CONCLUSION.

ONE could quite easily argue that life for Wyalkatchem's post-war migrants was difficult, with some perhaps even claiming that it was arduous. All the evidence for such a case, on first inspection, is there to be presented.

Wyalkatchem was situated well inland from Perth, capital of a state that was then and long afterwards considered to be Australia's Cinderella State, meaning it was the poorest and the one that most needed a degree of supplementary central government funding. Although Wyalkatchem's township residents had electricity those living in the camp did not. Camp dwellers relied on candles and kerosene lamps. No one as far as I can recall had a refrigerator, only one of those ingenious Western Australian inventions, the "Coolgardie Safe". People lived, in the main, under canvas, not beneath tiles or corrugated iron. And there were encounters with all the others things that made one immediately realize one was in Australia; snakes, red-back spiders, goannas, lots of bush or field mice, and hot, very hot, summers, which lasted between early November and mid-March. Wyalkatchem was certainly not noted for relief from an early evening breeze like the "Fremantle Doctor".

One could go on. And why not? For the migrants the English language was not only a strange one, but a damn difficult one to learn. Germans, Dutch and even Scandinavians found English less difficult to master. But for Slavs, its irregular grammar, syntax and the definite article were completely unfamiliar and proved to be extremely difficult to grasp and master. Notwithstanding this all the adults watched their children rapidly mastering English, to the point where some of the offspring eventually ceased using their mother tongue, even in the home.

One could continue even further. And, again, why not? All the migrants earned only what was then called the basic wage, whereas farmers at the time, especially during the early 1950s, were experiencing, for the first time in their farming careers it should be added, big and growing incomes. Farming families generally had summer holidays away from the town, at the coast, at Mandurah, Rockingham or another such resort, whereas migrant families

⁷ Henryk Komański; Op. Cit. p. 310.

remained in the town over summer months. Farmers' problems were rather how to minimise income tax over these years because of the wool boom that had been sparked by the unexpected outbreak of the Korean War, the western world's first post-war military encounter with Soviet Bolshevism via proxies, which most of Wyalkatchem's migrants had, if not actually fled, then at least chosen not to experience by refusing, when in Germany or East Africa after 1945, to return to Poland.

And it was this decision, which is the invisible crux of the migrants' lives in Wyalkatchem during the early 1950s, when being a migrant was certainly tough, if not arduous. *All, and their children, were, if nothing else, free.* A quick scan of the wartime experiences highlighted above of those hailing from pre-war Poland shows that they departed that country either because they were ethnically cleansed, that is, forcibly expelled from their homes, by Soviet NKVD or German SS units – most especially Helena Kozłowska and Helena Poprzeczna respectively - or else had been press-ganged into working somewhere in the *Reich* if not as slave labourers then as lowly-paid rural workers for up to five years. The refusal by all of these Wyalkatchem newcomers to return to their homeland after 1945, was due to Poland being Sovietized, the Yalta Settlement between Marshall Stalin, President Franklin D Roosevelt or Prime Minister Winston Churchill, which agreed to giving Moscow such a great sway over their homeland. Poland, if not actually and formally occupied and integrated into the Stalinist Empire was in fact a colony of Moscow. No less so than say Perth and Western Australia were of London until 1890. That big power territorial settlement meant that pre-war Eastern Poland, like Estonia, Latvia and Lithuania, was incorporated into the Soviet Union with the remainder of Poland becoming a Soviet client or colonial state, like East Germany, Czechoslovakia, Hungary, Bulgaria, Rumania, and, initially, at least, the Josip Tito-led multi-ethnic Yugoslavia, the land of the southern Slavs, which was fortunate in not sharing a border with the USSR, if not its diverse ethnic make-up. Although Poland had been able to avoid this fate in 1920 it was simply impossible to do so after World War II which had been fought largely on its territory at such an enormous cost in life and capital. The removal of Bolshevism had to therefore wait until 1989 when the Solidarity Movement (*Solidarnosc*), a purposive civic-minded force, mobilised virtually all of Polish society to effect this historic change, this time by non-military means, which, amongst other things, meant that the 200-men who perished defending Zadwórze against the Soviet Red Army of Workers and Peasants had, thankfully, not died in vain.

(This account is, in part, based on Joseph Poprzeczny's memory of his family's 20-years as Wyalkatchem residents, as well as research of secondary and some primary sources and oral inquiries with a number of present and former Wyalkatchem residents and others. It does not claim to be a definitive account of the migrant aspect of the town. Some of the points made are based on peoples' recollections over half a century after the event so minor unintended inaccuracies are very likely to have resulted. It has been particularly difficult to establish the exact year that some people had arrived and left Wyalkatchem since no readily available records were cited. Notwithstanding all this, every effort has been made to obtain and present information accurately with each family's account checked with a family's member whenever possible.)

Marek Baterowicz
(Sydney)

Historia a literatura (casus Marii Bonieckiej)

Z drugiej wojny światowej Polska wyszła okaleczona nie tylko terytorialnie, z pożąga na czołe, oplakując miliony deportowanych lub zmarłych w obozach. I od razu stała się ofiarą nowej okupacji jako prowincja sowieckiego imperium, wyrosłego na bezmyślnych koncesjach danych Stalinowi przez Churchilla i Roosevelta w Teheranie i Jałcie. O aberracji (oraz amoralności) tych koncesji można pisać rozprawy, ale wystarczy przypomnieć tylko „List filozoficzny” Stanisława Cata-Mackiewicza¹, wydany we wrześniu 1945 r. w Londynie. Podkreśla on szczególną nielojalność Anglii wobec polskiego sojusznika, choćby dlatego że w r. 1939 podobnej umowy z USA nie zawarliśmy. Natomiast w traktacie sojuszniczym z 25 sierpnia 1939 r. Anglia zobowiązała się, iż nie zawrze z Rosją żadnego układu, któryby naruszał bądź integralność terytorialną Polski, bądź jej suwerenność. Niestety, Anglia złamała obie stipulacje uznając rozbiór terytorialny Polski, a ponadto zapowiadając uznanie rządu polskiego, który Polakom narzucono z dyktatu Kremla i który powstał w okolicznościach nie mających nic wspólnego z demokracją i niepodległością, pogwałconą przez sowieckiego okupanta.

Mimo rozpaczliwego położenia Polacy próbowali bronić niepodległości nie tylko w lasach, gdzie działały zbrojne grupy w imponującej liczbie (1364), liczące w latach 1944-46 blisko sto tysięcy kombatantów (99.991) jak podaje „Historia polityczna Polski, 1944-1956” (Wyd. Krąg, W-wa, 1982) Krystyny Kersten². Opór trwał długo, tym bardziej że krwawe represje UB [Urząd bezpieczeństwa – red.] raczej prowadziły do zasilania niż do rozładowania „lasu” mimo obietnic amnestii, trafnie ocenianych jako podstęp³. Jednocześnie rósł w siłę aparat terroru, rozbudowany przez „fachowców” przysłanych z ZSRR [Związek Socjalistycznych republik Rad – red.], a nie zawsze – jak dobrze wiemy - byli to rdzenni Rosjanie.

W całym kraju mordowano i więziono nie tylko żołnierzy AK [Armii Krajowej – red.], ale również oficjalnie legalną opozycję, a zwłaszcza członków PSL-u [Polskiego Stronnictwa Ludowego – red.]. Zamykano też lub palono siedziby PSL-u (także Stronnictwa Pracy), a oddziały Milicji Obywatelskiej (MO) wraz z bezpieką rozbijały wiece. Sfałszowano referendum, a następnie wybory w 1947, mordując uprzednio 118 działaczy PSL-u, a 98 skreślając z list! W tym okresie liczba więźniów politycznych sięgała stu tysięcy⁴. O gehennie polskiego narodu w latach stalinizmu wiemy jednak tyle, że nie będziemy rozwijać tego tematu. Wypada za to zwrócić uwagę na rzecz szczególną: oto Polska była jedynym krajem z kręgu Aliantów, któremu odebrano owoce zwycięstwa. Po klęsce hitlerowskich Niemiec przyszła natychmiast klęska Polski, niby wyzwolonej, a naprawdę walczącej z nowym okupantem. Kiedy Europa goiła rany, nas nadal mordowano i wywożono w głąb ZSRR, gdzie do 1947 roku działały obozy dla polskich patriotów⁵. A zatem słowa Gombrowicza, że Polacy byli „pod ostrym masażem Historii” okazują się bladym eufemizmem⁶, można je za to uzupełnić refleksją o ostrym masażu literatury; a w istocie o gwałcie popełnianym na kulturze w imieniu socrealizmu, w oparciu o wzorce tzw. „wielkiej literatury radzieckiej”.

Krótkie przypomnienie tragedii Polski po drugiej wojnie światowej rysuje tło, w którym nie było miejsca na rozwój wolnej literatury. Pierwszą fazą tresury literatów była sowiecka okupacja Lwowa doskonale przedstawiona w szeroko udokumentowanych tomach „Czerwonej mszy” Bohdana Urbankowskiego. Znajdziemy tam również dramatyczne relacje z walk z Armią Czerwoną czy z aparatem UB⁷. Zasadniczym tematem książki jest jednak kolaboracja twórców układających strofy o Stalinie, o „bohaterskich” czerwonooarmiejskich, choć Urbankowski nie pominął opisu deportacji z kresów⁸, a są to wstrząsające relacje. Może najlepiej, a zarazem lapidarnie, o książce Urbankowskiego wyraził się historyk prof. Andrzej Nowak (Uniwersytet Jagielloński)⁹: „Obok prac Jacka Trznadla¹⁰, Wiesława Pawła Szymańskiego¹¹ czy Stanisława Murzańskiego¹², właśnie „Czerwona msza” ma największe znaczenie w przypomnieniu hańby domowej pisarzy-kolaborantów.”

Twórcy ci „...jak Lec¹³, Lewin¹⁴, Jastrun¹⁵, Putrament¹⁶, Szemplińska¹⁷, Śpiewak¹⁸, Wygodzki¹⁹ i wielu, wielu innych, zdawszy lwowski egzamin z zaprzaństwa zostali potem nadzorcami PRL” pisze Urbankowski²⁰. A ich postawy wsparł już oficjalnie urząd cenzury w PRL-u, który nie tylko ingerował w teksty, lecz również unicestwiał książki przed ich powstaniem. Albowiem pisarze nieraz z góry rezygnowali z pewnych projektów twórczych, wiedząc że cenzura i tak nie dopuści do wydania książek opisujących uczciwie powojenną rzeczywistość.

Na szczęście nie wszyscy twórcy przyjęli uległą postawę, o wielu z nich mówią np. znakomite książki Joanny Siedleckiej – „Obława” oraz „Kryptonim Liryka”²¹. Jednocześnie występują tam ci pisarze, którzy przystali na współpracę z reżimem, a nawet z urzędem bezpieczeństwa. W tych straszliwych czasach (a nie tylko dla kultury) jedynym wyjściem pozostawał izolacjonizm, zresztą wymuszony, jak w przypadku Wojciecha Bąka²² czy Jerzego Szaniawskiego²³, albo marzenie o emigracji. Na Zachodzie pozostali przecież ci twórcy, którzy od razu ocenili zagrożenia dla swobody ekspresji w ustroju komunistycznym. Nie wrócili więc do Polski Wierzyński²⁴, Lechoń²⁵, Hemar²⁶ czy Józef Wittlin²⁷, i wielu innych.

Wyjazd ze zniewolonej Polski nie był atoli łatwy, a dobrze ilustruje to książka „Ucieczka za druty” (Londyn, PFK, 1975) Marii Bonieckiej²⁸, pisarki, która po dramatycznych przejściach dotarła w końcu do Australii w roku 1965. Osiedła w Sydney, ale rok czasu zajęło jej leczenie w szpitalach urazów zadanych jej przez ubeków w „ludowej ojczyźnie”. Musiała też poddać się operacji kręgosłupa. W tym okresie rozpoczęła szkice nad powyższą książką, która ukaże się po dziesięciu latach w Anglii.

Maria Antonina Boniecka (de domo Ołaszewska), córka adwokata, przysłała na świat w Warszawie 19 czerwca 1910 r. Na Uniwersytecie Warszawskim uzyskała stopień magistra filozofii w 1937 r.. Przed wojną opublikowała kilka prac z dziedziny psychologii. Lata okupacji spędziła w stolicy, od 1942 r. była żołnierzem AK, a powierzono jej funkcję kopistki oraz archiwistki przy Komendzie Warszawy. W czasie Powstania zostaje wywieziona do obozu w Małszycach pod Kutnem. Po wojnie osiedla się w Sopocie, a następnie w Szczecinie. Wykładała w Liceach Ogólnokształcących i na Studium Przygotowawczym przy Politechnice Szczecińskiej. W r. 1946 złożyła w „Czytelniku” powieść „Opowieść o Justynie”. Jej trzy tomy: „Szklane kulki”, „Domy przy szosie”, „Na jarmarku odpustowym” wyszły dopiero w latach 1955/56, okaleczone przez cenzurę. W r. 1947 podpisała też umowę na zbiór opowiadań pod pierwotnym tytułem „Przez okienną szybę”, tworzony w obozie małszyckim. I tę książkę trzymano pod lupą do Października, w końcu ukazała się w roku 1958 jako „Księga miłości i cierpienia”, aczkolwiek jej pierwszy nakład z woli cenzora poszedł na przemiał. Autorka ocalała kilka egzemplarzy. Mimo tych klęsk z urzędem cenzury była jednak członkiem kandydatem Związku Literatów Polskich, który reaktywował swoją działalność po wojnie. Niestety, wkrótce ZLP [Związek Literatów Polskich – red.] zostanie poddany kuratelii politruków w stylu Putramenta czy Ważyka²⁹, który paradował z pistoletem. Właśnie w Szczecinie, w styczniu 1949 roku, odbył się pierwszy powojenny ogólnopolski zjazd ZLP w składzie 44 delegatów z całej Polski, który narzucał literaturze socrealizm, a zarazem negował dorobek polskiej kultury, nieomal dekretując śmierć literatury. Oto jak opisała te dni Maria

Boniecka w „Ucieczce za druty” : „...padał deszcz ze śniegiem, od Odry wiało przenikliwie, błonia i place zalegało błoto. Było szaro, smutno. Od początku wiedzieliśmy, że nic dobrego z owego zjazdu nie wyniknie. Nastrój był przygnębiający. Rozmowy w kularach prowadzono półgłosem. Na sali królował niepodzielnie tow. Putrament. Precyzował pojęcie realizmu socjalistycznego w literaturze i obowiązki pisarza w PRL, wyliczał zamówienia społeczne czyli tematy, gromił i szydził, groził. Wypraszał sobie bezwzględnie, w imieniu partii, jakiegokolwiek strupieszającego idealistyczne estetyzmy, psychologizmy, impresjonizmy odrzucone dawno na śmietnik historii przez wielką literaturę radziecką. Do żadnej szerszej dyskusji nie dochodzi, bo wszyscy jesteśmy spłoszeni ilością i postawą obecnych na sali gości z KC, KW i UB. Nowo obrany Zarząd Główny w osobach Leona Kruczkowskiego³⁰, Iwaszkiewicza³¹, Ewy Szelburg-Zarembiny³², Janiny Broniewskiej³³ i Leopolda Lewina dawał pełną gwarancję utrzymania nowej linii” (str.18).

Maria Boniecka, 1964 r.

Powyższy fragment z „Ucieczki za druty” daje wyobrażenie jak ważnym dokumentem tamtych czasów jest książka Bonieckiej. I nie tylko o środowisku literatów związanych ze Szczecinem, ale także o innych skandalicznych zjawiskach w PRL jak np.: „...KW bez wypowiedzenia usuwa dyrektorów Liceum Ogólnokształcącego nr 1 i nr 2, a oddaje te stanowiska swoim bez żadnych kwalifikacji zawodowych, półanalfabetom, osobom kompromitującym szkolnictwo polskie” (str.19). W „Ucieczce za druty” występują też ludzie prości, złamani przez terror systemu : ich tragiczny los jakże kontrastuje z karierami prominentów powojennej rzeczywistości.

W kraju Maria Boniecka wydała jeszcze powieść o ziemi szczecińskiej „Nad Wielkim Zalewem” (1950), ale i ona nie spełniła ideałów

socrealizmu jak wynika z krytycznej recenzji Jacka Trznadla, który za Stalina musiał liczyć się z nadzorcami literatury. Władza jednak jest cierpliwa wobec twórców, pracuje nad nimi podobnie jak w przypadku Ewy Szelburg-Zarembiny, która w r. 1947 była oskarżana o mistycyzm (po zbiorze wierszy „Niedziela”), lecz niebawem dostrzegła „wielkie przemiany” w kraju, czego wyrazem były jej nowe tytuły jak „Jedzie traktor” oraz „Wesoła praca” o brygadzie łączności miasta ze wsią³⁴. Niestety, Maria Boniecka nie okazała się pragmatyczna, a nawet odrzucała propozycje wstąpienia do partii. Nie uległa nawet pokusom ze strony takich „autorytetów” jak Wirpsza³⁵, Andrzejewski³⁶ czy Gałczyński³⁷. Ten ostatni najczęściej znajdował się w stanie zamroczenia alkoholowego, a po pijackich monologach („Partia to moja tarcza i mój miecz...”) poeta rozpadał się na czynniki pierwsze. Podobne tyrady nie mogły oczywiście skłonić Bonieckiej do zmiany stanowiska, choć Gałczyński wymachiwał jej przed oczami legitymacją partyjną. Nie uległa też perswazjom autora powieści „Popiół i diament”, którą Dygat³⁸ uważał za najnikczemniejszą z książek, za książkę najbardziej stalinowską. Podobnie oceniała ją i Maria Boniecka, a miała okazję dyskutować o niej po wieczorze literackim w Słupsku (w r. 1960) w wąskim gronie osób. Młodzi zadawali pytania świadczące, że nie dali się nabrać na obłudną fabułę Andrzejewskiego. Reżim przegrywał kolejną rundę na polu propagandy, a przecież tak zabiegał o poparcie ze strony młodych pokoleń. A może nie zapomniano, że pierwsze lata komunistycznego reżimu – o czym pisała Boniecka – wypełnione były niekończącymi się procesami przeciwko młodzieży: w Kaliszu, Poznaniu, Warszawie, Łodzi etc. (str. 135). Nienormalność czasów wyczuwali młodzi głęboko, sporo stron o wykończonych poświęciła autorka w „Ucieczce za druty” (str. 97 – 105). Boniecka wspomina tam zjawisko band, które były postrachem Szczecina. Władze jednak gorliwiej ściagały „przestępstwa” polityczne, aniżeli pospolite. Krążyły też pogłoski o powiązaniach tych band z milicją, ale – jak pisze Boniecka – „ponury czas epoki stalinowskiej to czas bezwzględnej deprawacji młodzieży (str. 88). Te pokolenia wykończonych na pewno nie mogły stać się odbiorcami kultury,

czytelnikami literatury pięknej. Tę niszczone hasłami socrealizmu, tolerowano tylko w wyselekcjonowanych przekładach z literatury zachodniej, a rynek wydawniczy zasypywano tytułami z Kraju Rad, nafaszerowanych propagandą. Na szczęście rok 1956 położył kres tej obłąkanej modzie, a dla Marii Bonieckiej przyniósł ulgę a nawet sukces: na fali odwilży została redaktorem naczelnym szczecińskiego tygodnika „Ziemia i Morze”. Boniecka nawiązała wtedy kontakt z „Kulturą” (paryską), o jej tygodniku ukazał się potem artykuł w miesięczniku Giedroycia. „Ziemia i Morze” odgrywała w Szczecinie podobną rolę co warszawskie „Po prostu”. Opublikowano artykuły rozwiewające mity o sukcesach gospodarki morskiej, o ukrywanych zatonięciach statków. Boniecka puściła też teksty o sytuacji na Węgrzech, o metodach pracy sądów, milicji czy UB. Odwilż nie trwała jednak długo, w grudniu 1956 usunięto ją z redakcji za błędy polityczne wobec sprawy węgierskiej, cenzury, wyborów, niedość silne przeciwstawianie się błędnym tendencjom, nie konsultowanie się z KW odnośnie polityki redakcyjnej, a wreszcie za nie zbliżanie linii pisma do linii partii. Ostatecznie „Ziemia i Morze” zostanie zlikwidowane przez reżim, podobnie jak „Po prostu” w r. 1957.

Maria Boniecka

Oczywiście grzechem głównym Bonieckiej było nieustanne odmawianie akcesu do partii mimo kolejnych propozycji (Daukszy³⁹, Niny Rydzewskiej⁴⁰), nagabywań sekretarza Krasuckiego⁴¹ czy ofert ministrowej Skrzyszewskiej⁴². Wszyscy ci kusiele nie wiedzieli jednak jak silna jest alergia Bonieckiej na ideologię komunizmu, a dopiero w „Ucieczce za druty” mogła bez osłonek wyrazić swoje poglądy:

„Polska Ludowa jest państwem pozbawionym wolności, rządzonym przez narzuconą, całkowicie obcą ideologicznie społeczeństwu – grupę partyjną. Komunizm sowiecki głosi najbardziej bezsensowną i antyhumanitarną zasadę przeznaczenia całych pokoleń na nawóz, na którym ma wyrosnąć s z c z ę ś c i e tych co przyjdą, zasadę nie do przyjęcia moralnie i logicznie.” (str.86)

Kusiele nie wiedzieli też, że wśród przodków Bonieckiej byli powstańcy z 1863 roku jak Wincenty Bulzacki, dziadek ze strony matki czy czterej wujowie jej matki: Józef, Teodor, Florian i Antoni Koskowscy – niestety powieszani przez Moskali. Ojca Marii Bonieckiej wywieziono w głąb Rosji w r. 1915, zmarł na wygnaniu. Cioteczny brat pisarki por. Stanisław Lisowski zginął w Katyniu. I wreszcie mąż jej będąc jeszcze chłopcem, a synem skazańca, wraz z całą rodziną tułał się po Syberii. (str.119)

Czy osoba z tak tragicznymi doświadczeniami rodzinnymi mogła wstąpić do PZPR, partii służącej Rosjanom ?

„Ucieczka za druty” jako dokument epoki daje też obraz dewastacji i grabieży dokonywanych przez Sowietów: „Wymontowuje się urządzenia techniczne, rozbiera na części i wywozi wodą i ładem sprzęt przeładunkowy, maszyny, pojazdy mechaniczne, narzędzia rolnicze, wyposażenia fabryk, biblioteki, muzea, antyki, co cenniejsze meble, a na koniec – okazalsze gmachy – pali się systematycznie. (...) pamiętamy niezliczone wraki precyzyjnych maszyn, rdzewiejące przez lata na skrajach szos, porzucone na szlakach transportu do ZSRR; pamiętamy stosy skrzyń czy zwalone na kupy kosztowne sprzęty, zalegające nabrzeża i rampy kolejowe, podobnie jak tysiące fortepianów i pianin zwiezionych na podmokłe łąki w okolicy Jeziora Dąbskiego, gdzie w słońcu i słotach, zapomniane, otwierają kolejno spaczony pudła, upodobniały się coraz bardziej do zmurszałych trumien...” (str.14).

Ten fragment książki zainspirował niedawno (2008) poznański Teatr Strefa Ciszy⁴³, który wystąpił – również w Szczecinie – ze spektaklem o tych fortepianach porzuconych nad jeziorem. Spektakl ten – pod tytułem „Salto mortale” – pokazywano też w miastach Europy, a nawet na Malcie i w Izraelu.

Tak się składa, że jezioro nie kojarzy się dobrze rodzinie Bonieckich. Po usunięciu pisarki z redakcji „Ziemia i Morze” wytoczono jej proces, trwający wiele miesięcy. Był to pierwszy proces dziennikarski w powojennym Szczecinie. Wtedy właśnie ubecy straszili Marię Boniecką, że utopią jej dzieci w jeziorze! Proces wygrała, a w roku 1959 otrzymała Literacką Nagrodę miasta Szczecina, lecz w r. 1960 cofnięto jej paszport na wyjazd do Afryki, do syna. Później szykany wobec niej i jej męża przybrały często charakter fizycznej agresji, próbowała odebrać sobie życie (vide „Ucieczka za druty”, str. 143/44). Wyjazd z Polski, emigracja stała się więc imperatywem już nie tylko z racji dążenia do swobody twórczej, ale także do zapewnienia bezpieczeństwa rodzinie. Ostatecznie korupcja systemu pomogła w ucieczce, paszporty kupiono za słoną opłatą. Boniecka opuściła Ojczyznę, pozostając nadal pod „ostrym masażem Historii”, wypchnięta aż na antypody w poszukiwaniu wolności. Więcej o pisarce znajdziemy na stronie; <http://mab.budzynowski.info/>.

Dzisiaj w wypisach z IPN-u czytamy też, że pisarka Maria Boniecka - jako figurantka sprawy operacyjnego rozpoznania pod kryptonimem „Kultura” - była śledzona i rozpracowywana przez Urząd Bezpieczeństwa za „wrogi stosunek do PRL i za antypaństwowe wypowiedzi”. Zaledwie dwa lata temu obchodziliśmy stulecie urodzin pisarki, która dopiero w Australii odnalazła nie tylko wolność, ale też codzienną normalność, tu mogła podjąć pracę nad „Ucieczką za druty”. Pisała również do pism polonijnych rozsianych po świecie. Szkiecowała książkę „Rzecz o emigracji”, niestety nie ukończyła jej, albowiem zmarła 19 czerwca 1978 r., na krótko przed pontyfikatem Karola Wojtyły i połogiem „Solidarności”, która przyspieszyła demontaż komunizmu. Spoczęła pod Krzyżem Południa, a jej twórczość zasługuje na osobną monografię, może bardziej niż pisarstwo Chciuka⁴⁴, związanego z Melbourne. Dorobek Bonieckiej bywa raczej przemilczany w III RP, a pewne publikacje na jej temat nie grzeszą skrupulatnością, ani bezstronnością.

Marek Baterowicz

¹ Stanisław Mackiewicz, ps. *Cat, Gallieni Gallus, Quand meme, Gaston de Cerizay* (1896-1966), publicysta, starszy brat Józefa Mackiewicza. Członek „Zet-u” (od 1916 r.), Polskiej Organizacji Wojskowej (od 1917 r.). W czasie wojny polsko-sowieckiej (1919-20) walczył w szeregach oddziału partyzanckiego mjr Władysława Dąbrowskiego. W 1920 r. ożenił się z Wandą Krahełską. Założyciel, wydawca i redaktor naczelny gazety „Słowo” wydawanej w Wilnie (1922-39). Poseł na Sejm z ramienia BBWR (1928-1935). Po śmierci Józefa Piłsudskiego pozostawał w opozycji do rządów sanacji, za co w 1939 r. spędził 17 dni w Berezie Kartuskiej (krytykował rządową politykę obronną i zagraniczną). Po opuszczeniu Polski 18 września 1939 r. ostro krytykował politykę rządu gen. Władysława Sikorskiego. Wydawał tygodnik „Lwów i Wilno” w Londynie (1946-50). Był premierem rządu RP na obczyźnie od 7 czerwca 1954 do 21 czerwca 1955 r. Powrócił do Polski 14 czerwca 1956 r. Publikował wówczas głównie w Instytucie Wydawniczym PAX oraz pod pseudonimem na łamach paryskiej „Kultury”, za co władze PRL oskarżyły go o działalność na szkodę państwa. [red.]

² K. Kersten, *Historia polityczna Polski, 1944-1956*, Wydawnictwo Krąg, Warszawa 1982.

³ Tamże, s. 25.

⁴ Zob. W. Roszkowski, *Historia Polski, 1914 – 1990*, PWN, Warszawa 1991, s. 167-8.

⁵ Zob. I. Caban, *Polacy internowani w ZSRR w latach 1944-1947*, Wyd. Lubelskie, 1990.

⁶ W. Gombrowicz, *Wspomnienia polskie, „Kultura”* (Paryż) 1982, s. 238.

⁷ Zob. B. Urbankowski, *Czerwona Msza*, tom I, s. 552-638.

⁸ Tamże, s. 112- 125.

⁹ Andrzej Nowak (1960-), historyk, publicysta, prof. zwyczajny w Instytucie Historii PAN, red. nac. dwumiesięcznika „Arcana”. Ukończył studia historyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1982 r. (opiekun naukowy prof. Władysław Serczyk). Pracę doktorską przygotował w Zakładzie Historii Europy XIX i XX w. w Instytucie Historii PAN pod kierunkiem prof. Wiktorii Śliwowskiej (1990).

Rozprawę habilitacyjną *Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego 1918-1920* obronił w 2002 r. Kierownik Pracowni Dziejów ZSRR i Europy Wschodniej IH PAN (2002-). Opublikował m.in. *Między carem a rewolucją. Studium politycznej wyobraźni i postaw Wielkiej Emigracji wobec Rosji 1831-1849*, Wydawnictwo Instytut Historii PAN i Warszawska Oficyna Wydawnictwo Gryf, Warszawa 1994 r.; *Jak rozbić rosyjskie imperium? Idee polskiej polityki wschodniej 1733-1921*, Warszawska Oficyna Wydawnictwo Gryf, Warszawa 1995 r.; "Polska i „trzy” Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)", Wydawnictwo Arcana, Kraków 2001 r.; *Od imperium do imperium. Spojrzenia na historię Europy Wschodniej*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2004 r.; *Jan Paweł II – biografia ilustrowana*, Wydawnictwo R. Kluszczyński, Kraków 2001 r.; *Karol Wojtyła – Jan Paweł II. Kronika życia i pontyfikatu*, Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków 2005 r. (wyd. również w jęz. ang. pt.: *John Paul II 1920-2005 Illustrated Biography*); *Historie politycznych tradycji*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2007 r.; *Ofiary, imperia i historycy (od XVIII do XXI wieku)*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2009 r.; *Ojczyzna Ocalona. Wojna sowiecko-polska 1919-1920*, Wydawnictwo Biały Kruk, Kraków 2010 r.; *Imperiological Studies. A Polish Perspective*, Wydawnictwo Societas Vistulana, Kraków 2011 r. [red.]

¹⁰ Jacek Trznadel (1930-) – pisarz, poeta, krytyk literacki, publicysta. Studiował na Uniwersytecie Wrocławskim i Uniwersytecie Warszawskim. Pracował w Polskiej Akademii Nauk. W 1978 r. został sekcji polskiej i prof. literatury polskiej na Sorbonie w Paryżu. Współzałożyciel **Niezależnego Komitetu Historycznego Badania Zbrodni Katyńskiej** i współinicjator powołania **Polskiej Fundacji Katyńskiej** (1990). Opublikował m.in.: *Twórczość Leśmiana. Próba przekroju* (1964); *Czytanie Norwida. Próby* (1978); *Hańba domowa* (1986); *Powrót rozstrzelanej armii. Katyń – fakty, rewizje, poglądy* (1994); *Z popiołu czy wstanieś?* (1995); *Wokół zamachu smoleńskiego* (2011) . [red.]

¹¹ Wiesław Paweł Szymański (1932-) - krytyk literacki, historyk literatury, prozaik, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego (1989), członek Stowarzyszenia Pisarzy Polskich oraz PEN Clubu. Studia polonistyczne ukończył na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Debiutował na łamach "Tygodnika Powszechnego" (1953). Lektor i wykładowcą literatury polskiej w Nancy we Francji (1972-75). Opublikował m.in.: *Ballady przed burzą*, Warszawa, PIW, 1961; *Od metafory do heroizmu*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1967; *Z dziejów czasopism literackich w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1970; *Świadomość estetyczna polskiej awangardy. O "Zwrotnicy"*, Kraków, PWN, 1971; *Konstanty Ildefons Gałczyński* zarys monograficzny, Warszawa, PIW, 1972; *Neosymbolizm. O awangardowej poezji polskiej w latach trzydziestych*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1973; *Outsiderzy i słowiarze*, Wrocław, Ossolineum, 1973; *Julian Przytycki* zarys monograficzny, Warszawa, PIW, 1978; *Rozmowy z pisarzami. Wywiady*, Kraków, Znak, 1981; *"Odrodzenie" i "Twórczość" w Krakowie*, Wrocław, Ossolineum, 1981; *Niedźwiedź w katedrze*, Warszawa, Czytelnik, 1981; *Chwila bez godziny*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1982; *Listy nad wodami*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1987; *Wysokie schody*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1990; *Z mroku korzeni. Studium o poezji Karola Wojtyły*, Kalwaria Zebrzydowska, Calvarianum, 1989; *Ostatni romans*, Kraków, Universitas, 1991; *Uroki dworu*, Kraków, Wydawnictwo Arka, 1993; *Cena prawdy*, Kraków, Wydawnictwo Arcana, 1996; *Moje dwudziestolecie*, Kraków, Wydawnictwo Arcana 1998; *Sam na sam z wierszem*, Kraków, Wydawnictwo Arcana, 2000; *Ogród plewiony*, Kraków, Księgarnia Akademicka, 2003; *Między ciemnością a światem*, Kraków, Księgarnia Akademicka, 2005.[red.]

¹² Stanisław Murzański (1923-) – prozaik, publicysta, żołnierz ZWZ-AK (1942-45), po wojnie w konspiracji WiN, skazany przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie za działalność konspiracyjną, a następnie więziony w latach 1948-1955. Ukończył studia na Wydziale Malarstwa ASP w Warszawie. Opublikował m.in.: *Między kompromisem a zdradą. Intelektualiści wobec przemocy, 1945–1956*, Arcana 1993; *PRL -zbrodnia niedoskonała*, Arcana 1997; *Wśród topotu sztandarów rewolucji: rzecz o "katolewicy" 1945-1989*, Arcana 1998; *Zwycięzcy*, Arcana 2007; *Sojusz nieczystych sumień. Inteligencja polska i jej elity na przełomie XX I XXI wieku*, Wydawnictwo Arcana 2010. [red.]

¹³ Stanisław Jerzy Lec, wł. Stanisław Jerzy de Tusch-Letz (1909-1966) – poeta, satyryk, aforysta. Studiował najpierw polonistykę, a następnie prawo na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W 1939 r. podpisał oświadczenie pisarzy opowiadających się za przyłączeniem tzw. Ukrainy Zachodniej do Ukrainy Sowieckiej. Członek Związku Sowieckich Pisarzy Ukrainy (1939-41). Więzień obozów niemieckich we Lwowie i Tarnopolu. Następnie członek komunistycznej GL-AL i PPR. Attache prasowy PRL w Wiedniu (1946-50). Na emigracji w Izraelu (1950-52). Opublikował m.in.: *Barwy* (1933); *Spacer cynika* (1946); *Notatnik polowy* (1946); *Życie jest fraszką* (1948); *Nowe wiersze* (1950); *Rękopis jerozolimski* (1956); *Myśli nieuczesane* (1957); *Z tysiąca i jednej fraszki* (1959); *Kpię i pytam o drogę* (1959); *Do Abła i Kaina* (1961); *List gończy* (1963); *Myśli nieuczesane nowe* (1964); *Poema gotowe do skoku* (1964); *Myśli nieuczesane wszystkie* (2007). [red.]

¹⁴ Leopold Lewin (1910-1995) – poeta, tłumacz literatury niemieckiej, rosyjskiej i sowieckiej. Studiował na wydziale prawa Uniwersytetu Warszawskiego i w Wyższej Szkole Dziennikarskiej. W latach 30. XX w. współpracował z miesięcznikiem „Dźwignia” i „Miesięcznikiem Literackim”. Pracował w sądownictwie (1931-39) i w Warszawskiej Agencji Informacyjnej (1939). W 1939 r. przebywał na terenie Lwowa. Następnie był więziony przez władze sowieckie (1940-41). Pracownik Delegatury Ambasady RP w Dżambulu (Kazachstan) w l. 1942-43. Służył w Ludowym Wojsku Polskim (1943-46). Sekretarz Związku Zawodowego Literatów Polskich (1945-48). Redaktor działu literackiego dziennika „Robotnik” (1945-48). Redaktor tygodnika „Kultura” (1963-70). Zastępca redaktora naczelnego miesięcznika „Literatura na Świecie” (1970-77). Opublikował m.in.: wiersz „Pieśń Partii Zjednoczonych”, *Wyrąb lasu* (1931), *Kora pisana* (1933), *Sen zimowy* (1934), *Sen o powrocie* (1948), *Poezje* (1950), *Żołnierska droga* (1953), *Poezje wybrane* (1956), *Wiersze z półwiecza* (1981), *Powracające wzruszenia* (1984), *Postanie do wnuka* (1985), *Skrzydła wiatraków* (1989), *Obiecana i święta* (1989). [red.]

¹⁵ Mieczysław Jasturn, ur. jako Mojsze Agatsztajn (1903-1983) – poeta, prozaik, tłumacz literatury francuskiej, niemieckiej i rosyjskiej. W 1920 r. przyjął chrzest w kościele parafialnym w Jodłowej. Studiował polonistykę, germanistykę i filozofię na Uniwersytecie Jagiellońskim. Debiutował na łamach „Skamandra” w 1925 r. Uzyskał doktorat z literatury polskiej w 1929 r. Pracował jako nauczyciel w Kolbuszowej Brześciu i Łodzi. Publikował swoje poezje na łamach „Gazety Literackiej” „Skamandra”, „Okolicy Poetów”, „Ateneum”, „Kamienie” i w „Wiadomościach Literackich”. W 1939 r. znalazł się na terenie Lwowa, gdzie w 1940 r. wstąpił do Związku Pisarzy Sowieckich Ukrainy. W 1941 r. przeniósł się do Warszawy, gdzie zajmował się tajnym nauczaniem. Przed zakończeniem wojny zamieszkał w Lublinie, gdzie pracował w redakcjach „Wsi” i „Rzeczpospolitej” oraz publikował na łamach tygodnika „Odrodzenie”. Po przeniesieniu się do Łodzi w 1945 r. wstąpił do komunistycznej PPR i został zastępca redaktora naczelnego „Kuźnicy”. W 1949 r. ponownie zamieszkał w Warszawie, gdzie poza pracą literacką prowadził wykłady na Uniwersytecie Warszawskim. W 1957 r. po zamknięciu miesięcznika „Europa” wystąpił z PZPR. Był sygnatariuszem „Listu 34” w obronie wolności słowa (1964). Opublikował m.in.: *Spotkanie w czasie*, wyd. Ferdynand Hoesick, Warszawa 1929; *Strumień i milczenie*, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Kraków 1937; *Godzina strzeżona*, Związek Zawodowy Literatów Polskich, Lublin 1944; *Rzecz ludzka*, „Książka”, Warszawa 1946; *Sezon w Alpach i inne wiersze*, „Książka”, Kraków 1948; *Barwy ziemi*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1951; *Poemat o mowie polskiej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1952; *Genezy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1959; *Spotkanie z Salomeą*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1959; *Większe od życia*, Czytelnik, Warszawa 1960; *Piękna choroba*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1961; *Intonacje*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1962; *Strefa owoców*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1964; *W biały dzień*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1967; *Godła pamięci*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1969; *Wyspa*, Czytelnik, Warszawa 1973; *Błysk obrazu*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975; *Scena obrotowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977; *Punkty świecące*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1980; *Wiersze z jednego roku*, Czytelnik, Warszawa 1981; *Smuga światła*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983. [red.]

¹⁶ Jerzy Putrament (1910-1986), pisarz, poeta, publicysta, działacz komunistyczny, agent NKWD, tajny UBP. Studiował polonistykę na Uniwersytecie Stefana Batorego (1930-34). Ambasador PRL w Paryżu (1947-50), sekretarz generalny (1950-53), wiceprezes (1955-56, 1959-82) Związku Literatów Polskich. Współredaktor „Miesięcznika Literackiego” (1966-71), redaktor naczelny „Literatury” (1972-81). Opublikował m.in. *Wrzesień* (1952), *Pół wieku* (1961), *Wybrańcy* (1979-1980), *Bołdyn* (1969). [red.]

¹⁷ Elżbieta Szemplińska-Sobolewska (1910-1991), poetka, prozaik. Studiowała prawo i polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim. Pod wpływem drugiego męża Zygmunta Sobolewskiego od 1930 r. sympatyzowała z ruchem komunistycznym. Po wybuchu II wojny światowej ewakuowała się z mężem do Lwowa. Opowiedziała się za przyłączeniem kresów wschodnich RP do ZSRR. 13 XII 1939 r. opublikowała w „Czerwonym Sztandarze” wiersz pt. „Prawdziwa ojczyzna”, będący krytyką Polski przedwojennej i jednocześnie jej opcją na rzecz Polski sowieckiej. W 1940 r. wstąpiła do Związku Pisarzy USRR, a w 1941 r. została redaktorem naczelnym Organu tegoż związku „Almanachu Literackiego” wydawanego we Lwowie. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w 1941 r. została ewakuowana wraz z mężem do Taszkientu. Współpracowała wówczas z miesięcznikiem „Nowe Widnokreśli” (1941-44). W 1946 r. wraz z mężem udała się do Luksemburga, gdzie mąż objął stanowisko konsula. W grudniu 1947 r. jej mąż dostał polecenie przewiezienia do Paryża 100 tys. USD i ok. 100 złotych monet dwudziestodolarowych, które były w dyspozycji gen. Tatara. W czasie jazdy

do Paryża uległ wypadkowi, a po odzyskaniu przytomności w szpitalu okazało się, że paczka za złotem zginęła. Obawiając się represji ze strony władz komunistycznych w Polsce wraz z mężem zdecydowała się pozostać na Zachodzie. Początkowo osiedlili się w Hiszpanii, gdzie mąż wygłaszał ostre antykomunistyczne i antysowieckie przemówienia. Jednakże po oskarżeniu ich (prawdopodobnie pod wpływem agentury sowieckiej), że są szpiegami sowieckimi przenieśli się do Maroka. Tam w 1951 r. przyplłynęły dwa polskie statki „Generał Walter” i „Bałtyk”. Zygmunt Sobolewski prawdopodobnie przyjął zaproszenie na spotkanie z członkami załóg tych statków i ślad po nim zaginął. Jego ciało zostało znalezione 12 lutego 1951 r. w Hiszpanii. Szemplińska wraz z synem przeniosła się do Francji, gdzie ciężką pracą fizyczną (sprzątanie, opieka nad starcami) zarabiała na utrzymanie. Dopiero w 1962 r. za wstawiennictwem Jerzego Putramenta wróciła do Polski. Opublikowała m.in. opowiadanie *Ojciec* (1926), *Kochankowie z Warszawy* (1939), *Śmierć Bazylego* (1939). Zob. m.in. *Prawdziwa historia Polaków : ilustrowane wypisy źródłowe 1939-1944*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 1999; L.M. Bartelski, *Polscy pisarze współcześni, 1939-1991: leksykon*, PWN, Warszawa 1995. [red.]

¹⁸ Jan Śpiewak (1908-1967), poeta, eseista, tłumacz. Studiował polonistykę we Lwowie i Warszawie. Związany był z grupą poetów publikujących w lewicowych „Sygnałach” i „Lewym Torze”. W czasie II wojny światowej przebywał w na kresach wschodnich RP i ZSRR, gdzie w latach 1939-41 był kierownikiem Domu Kultury w Równem, a następnie pracował fizycznie. Do Polski powrócił w 1946 r. Redaktor „Głosu Robotniczego” wydawanego w Łodzi (1946-50), Był członkiem zespołu redakcyjnego miesięcznika „Twórczość”. Opublikował m.in. *Wiersze stepowe* (1938), *Doświadczenia* (1953), *Karuzela* (1957), *Zielone ptaki* (1958), *Dialogi naiwne* (1960), *Zstąpienie do krateru* (1963), *Żrenice piasku* (1966), *Anna* (1967) oraz przekłady z języka rosyjskiego i bułgarskiego. [red.]

¹⁹ Stanisław Wygodzki, wł. Szyja Wygodzki (1907-1992), prozaik, poeta, tłumacz, krytyk literacki. W 1926 r. został skazany na 2 lata więzienia za działalność komunistyczną. W 1933 r., w ramach swojej działalności w Polskiej Sekcji Międzynarodowego Biura Literatury Rewolucyjnej w Moskwie, opublikował zbiór wierszy *Apel. Poezje*. Po wybuchu II wojny światowej mieszkał w Będzinie. W latach 1943-1945 był więzieniem obozów koncentracyjnych: Auschwitz, Sachsenhausen-Oranienburg i Dachau. Po 1945 r. przebywał w Niemczech, skąd wrócił do Polski w 1947 r. W latach 1947-1948 pracował w Ministerstwie Kultury i Sztuki. Następnie był kierownikiem działu literackiego Polskiego Radia (1948-53). W 1968 r. wyjechał do Izraela. Opublikował m.in.: *Chleb powszedni* (1934), *Pamiętnik miłości* (1948), *Poezje* (1950), *Podróż zimowa* (1975), *Pożegnanie* (Londyn 1979), *Wybór poezji*, (1987), *W kotlinie* (1949), *Pusty plac* (1955), *Upalny dzień* (1960), *Koncert życzeń* (1961), *Powrót na ziemię* (1967), *Ba-mahavo* (1970), *Serca mego rodzeństwo* (1961), *Pieskin został pisarzem* (1973). [red.]

²⁰ B. Urbankowski, *op. cit.*, wstęp do tomu I, s. X.

²¹ Joanna Siedlecka, *Oblawa. Losy pisarzy represjonowanych*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2005; *Kryptonim "Liryka". Bezpieka wobec literatów*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2009.

²² Wojciech Bąk (1907-1961), pisarz, prozaik i poeta polski. Przed II wojną światową publikował w „Skamandrze” i „Wiadomościach Literackich”. W 1935 r. otrzymał Złoty Wawrzyn Akademicki Polskiej Akademii Literatury. Był nauczycielem szkół średnich w Poznaniu. Okres okupacji niemieckiej spędził w Warszawie (1939-44), a następnie został wywieziony na roboty do Niemiec. Po wojnie redagował razem z Jarosławem Iwaszkiewiczem „Życie Literackie” (1945-47). Po szczecińskim zjeździe Związku Literatów Polskich nie mógł publikować swojej poezji religijnej. W następnych dwukrotnie był przymusowo umieszczony w zamknięty w szpitalu psychiatrycznym (pierwszy raz po wyprowadzeniu go z Sali obrad ZLP w czerwcu 1950 r., a następnie w maju 1953 r.). Usunięty z ZLP w 1953 r. (członkostwo ZLP przywrócono po październiku 1956 r. ale sam z niego zrezygnował). Był nadal prześladowany i inwigilowany (w 1960 r. był aresztowany). W ostatnich latach życia przeszedł z katolicyzmu na wyznanie ewangelicko-augsburskie. Zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach 30 IV 1961 r. Opublikował m.in.: *Brzemie niebieskie* (1934), *Śpiwna samotność* (1936), *Monologi anielskie* (1938), *Piąta ewangelia* (1946), *Syn ziemi* (1946), *Dłonie z wiatru* (1948), *Modlitewnik* (1956), *Poezje* (1958), *Zastygłe chwile* (1958). [red.]

²³ Jerzy Szaniawski (1886-1970), dramaturg, felietonista i pisarz. Debiutował na łamach „Kurierza Warszawskiego” w 1912 r. Jego sztuka *Murzyn* została wystawiona w Teatrze Polskim w 1917 r. Następne jego sztuki *Papierowy kochanek* (1920), *Lekkość* (1923), *Ptak* (1923) wystawiał m.in. Teatr Reduta Juliusza Osterwy. W 1924 r. napisał jedyną powieść w swojej literackiej karierze *Miłość i rzeczy poważne*. W czasie II wojny światowej mieszkał w Warszawie, a następnie w Krakowie. W Krakowie opublikował też *Dwa Teatry* (1946). Odmówił twórczości w duchu socrealizmu. W 1950 r. powrócił do rodzinnego Zegrzynka, gdzie z konieczności gospodarzył na pozostawionej po reformie rolnej resztówce. W pierwszej połowie lat 50. XX w. nie miał możliwości publikowania swoich utworów poza opowieściami o prof. Tutce na łamach krakowskiego *Przekroju*. [red.]

²⁴ Kazimierz Wierzyński (1894-1969), Uczył się w szkołach w Drohobyczu i Chrowie. Następnie studiował polonistykę, romanistykę i filozofię w Krakowie, a slawistykę, filozofię i germanistykę w Wiedniu. Był członkiem Drużyn Strzeleckich i Zarzewia. Debiutował w 1913 r. wierszem *Hej, kiedy, kiedy* w drohobyckiej jednodniówce *1863*. Po wybuchu I wojny światowej wstąpił do Legionu Wschodniego, a po jego rozwiązaniu został wcielony do armii Austriackiej. W latach 1915-18 przebywał w niewoli rosyjskiej, skąd zbiegł do Kijowa. Tam wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej (KN-3). Jesienią 1918 r. znalazł się w Warszawie, gdzie został współpracownikiem pisma „Pro Arte de Studio”, a następnie był współtwórcą grupy poetyckiej Skamander. W czasie wojny polsko-bolszewickiej (1919-20) pracował w biurze prasowym Naczelnego Dowództwa. Po zakończeniu działań wojennych krótko bawił w Szwajcarii i we Francji. Następnie osiadł w Warszawie. Był stałym współpracownikiem „Skamandra” i „Wiadomości Literackich”, recenzentem literackim i teatralnym „Gazety Polskiej”, redagował „Przegląd Sportowy” (1926-31) oraz tygodnik „Kultura” (1931–1932). W 1928 r. otrzymał złoty medal w konkursie literackim IX Olimpiady w Amsterdamie za *Laur Olimpijski*. W 1938 r. roku został członkiem Polskiej Akademii Literatury. We wrześniu 1939 r. po ewakuacji do Lwowa, przedostał się do Francji, a po jej upadku przez Portugalię i Brazylię dotarł do Stanów Zjednoczonych. Był założycielem i członkiem komitetu redakcyjnego „Tygodnika Polskiego” w Nowym Jorku (1943). Po zakończeniu II wojny światowej pozostał na uchodźstwie. W 1964 r. przeniósł się do Rzymu, a następnie do Londynu. Współpracował z Radiem Wolna Europa i londyńskimi „Wiadomościami” (1945–1957), publikował również na łamach paryskiej „Kultury”. [red.]

²⁵ Jan Lechoń, wł. Leszek Serafinowicz (1899-1956), poeta. Studiował filologię polską na Uniwersytecie Warszawskim. Współredaktor czasopisma „Pro Arte de Studio”. 1918 Współtwórca kabaretu *Pod Picadorem* (1918) grupy poetyckiej Skamander (1920), redaktor tygodnika „Cyrulik Warszawski” (1926-29), sekretarz redakcji „Pamiętnika Warszawskiego” (1929). Attaché kulturalny ambasady RP w Paryżu (1930-39). Od 1940 w USA, współredaktor „Tygodnika Polskiego” w Nowym Jorku (1943-46) i współzałożyciel Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku. Współpracownik londyńskich „Wiadomości”. Opublikował m.in.: *Na złotym polu* (1913), *Po różnych ścieżkach* (1914), *Królewsko-polski kabaret* (1918), *Facecje republikańskie* (1919), *Karmazynowy poemat* (1920), *Lutnia po Bekwarku* (1942), *Aria z kurantem* (1945), *Marmur i róże* (1945). Popęlił samobójstwo w Nowym Jorku. [red.]

²⁶ Marian Hemar, wł. Marian Hescheles (1901-1972), poeta, satyryk, komediopisarz. Studiował medycynę i filozofię na uniwersytecie we Lwowie. Od 1925 r. pracował w warszawskim kabarecie Qui Pro Quo. Współpracował z kabaretami: Banda (1931-1933), Cyganeria Warszawska (1933-1934) i Cyrulik Warszawski (1935-1939). Dyrektor teatru Nowa Komedia (1933-1934). Żołnierz Brygady Karpackiej (1940-41). Pracownik polskiego Ministerstwa Informacji i Dokumentacji (1942-45) w Londynie. Współpracownik Radia Wolna Europa (od 1951). Prowadził kabaret Orzeł Biały w Londynie (1946), teatr literacko-satyryczny zwany Teatrem Hemara (1947-55). Autor ponad 3 tys. piosenek. Opublikował m.in.: *Koń trojański* (1936), *Dwie Ziemie Święte* (Londyn 1942), *Ściana placzu* (Londyn 1968), *Wybór wierszy* (Londyn 1988), *Dzik i świnia* (1922), *Szopka polityczna* (1930, wspólnie z J. Lechoniem, J. Tuwimem i A. Słonimskim), *Siedem lat chudych. Pamiętnik satyryczny* (1955), *Chlib Kulikowski. Wiersze, satyry, piosenki* (1971). [red.]

²⁷ Józef Wittlin (1896-1976), poeta, prozaik, krytyk. Żołnierz Legionu Wschodniego (1914-15) następnie wcielony do armii austriackiej. Studiował germanistykę, romanistykę, historię sztuki, filozofię i polonistykę we Lwowie i Wiedniu. Nauczyciel w prywatnych gimnazjach (1919-21). Współpracował z grupą literacką Zdrój i Skamander. Kierownik literacki Teatru Miejskiego i wykładowca w Szkole Dramatycznej w Łodzi (1922-26). Od 1927 r. mieszkał w Warszawie. Po wybuchu II wojny światowej najpierw we Francji, a następnie w USA. Redaktor „Tygodniowego Przeglądu Literackiego Koła Pisarzy z Polski” (1941-42) oraz „Tygodnika Polskiego” w Nowym Jorku (1943-47). Współzałożyciel PEN-Clubu Writers in Exile. Debiutował w 1920 r. zbiorem wierszy *Hymny* (1920). Opublikował m.in.: *Wojna, pokój i dusza poety. Szkice literackie i przemówienia* (1925), *Sól ziemi* (1936), *Mój Lwów* (1946), *Orfeusz w piekle XX wieku* (1963). [red.]

²⁸ M. Boniecka, *Ucieczka za druty*, Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1975.

²⁹ Adam Ważyk, wł. Ajzyk Wagman (1905-82), poeta, prozaik, eseista. Przed II wojną światową m.in. red. *Almanachu Nowej Sztuki* (1924-25), współpracownik *Zwrotnicy*. W latach 1939-41 działał na terenie Lwowa. Następnie przebywał w Kujbuszewie i Saratowie (1941-43). Oficer polityczny tzw. „ludowego” Wojska Polskiego (1943-45). Członek redakcji tygodnika *Kuźnica* (1945-49), redaktor miesięcznika *Twórczość* (1950-54). Jeden z głównych ideologów socrealizmu w literaturze polskiej. Autor *Poematu dla dorosłych*, wydane w „Nowej Kulturze” w 1955 r., w którym wyraził swoje rozczarowanie rzeczywistością PRL. Opublikował m.in. *Semafory* (1924), *Oczy i usta* (1926), *Człowiek*

w *burym ubraniu* (1930), *Latarnie świec w Karpowie* (1933), *Mity rodzinne* (1938), *Serce granatu* (1943, 1944), *W stronę humanizmu* (1949), *Przemiany Słowackiego* (1955), *Wiersze i poematy* (1957), *Piosenka na rok 1949* (1959), *Wagon* (1963), *Kwestia gustu* (1966), *Poezje wybrane* (1973), *Zdarzenia* (1977), *Gra i doświadczenie* (1974), *Dziwna historia awangardy* (1976), *Cudowny kantorek* (1979), *Szkice literackie* (1982). Pośmiertnie wydano zbiór esejów *Amifon. Rozważania nad wierszem polskim* (1983). [red.]

³⁰ Leon Kruczkowski (1900-1962), prozaik, dramatopisarz, publicysta. Przed II wojną światową pracował w przemyśle i szkolnictwie zawodowym oraz działał w organizacjach lewicowych, Współpracował z „Naprzód”, „Lewy Tor”, „Lewar”, „Sygnały”. W latach 1939-45 przebywał w niewoli niemieckiej. Członek Krajowej Rady Narodowej (1945-47), poseł na Sejm (1947-62), członek Rady Państwa (1957-62), wiceminister kultury i sztuki (1945-48), prezes Zarządu Głównego Związku Literatów Polskich (1949-56). Współtworzył podwaliny polityki kulturalnej PRL. Opublikował m.in.: *Młoty nad światem* (1928), *Kordian i cham* (1932), *Pawie pióra* (1935), *Bohater naszych czasów* (1935), *Człowiek i powszedniość* (1936), *Sidla* (1937), *W klimacie dyktatury* (1938), *Dlaczego jestem socjalistą?* (1938), *Przygoda z Vaterlandem* (1938), *Odwety* (1948), *Niemcy* (1949), *Juliusz i Ethel* (1954), *Odwiedziny* (1955), *Pierwszy dzień wolności* (1959), *Śmierć gubernatora* (1961), *Dramaty* (1962). [red.]

³¹ Jarosław Iwaszkiewicz (1894-1980), poeta, prozaik, dramatopisarz, eseista, tłumacz. Początkowo był związany z grupą poetów skupionych wokół pisma „Pro arte et studio” i kabaretu Pikador, a następnie należał do grupy poetyckiej Skamander. Pracował w Kurierze Polskim (1920-23), był sekretarzem marszałka Sejmu Macieja Rataja (1923-25). Potem znalazł się w MSZ, w dziale propagandy sztuki (1927-32), na placówkach dyplomatycznych w Kopenhadze (1932-35) i Brukseli (1935-36). Prezes Zarządu Głównego Związku Literatów Polskich (1945-46, 1947-49, 1959-80). Redagował „Życie Literackie” (1945-46), „Nowiny Literackie” (1946-47), „Twórczość” (1955-80). Wielokrotnie poseł na Sejm PRL (od 1952 r.). Opublikował m.in.: *Zenobia Palmura* (1920), *Ucieczka z Bagdadu* (1923), *Wieczór u Abdona* (1923), *Hilary, syn buchaltera* (1923) i *Księżyc wschodzi* (1925), *Pejzaże sentymtalne* (1926), *Kochankowie z Werony* (1929), *Lato w Nohant* (1937), *Maskarada* (1939), *Nowa miłość* (1946), *Nowele włoskie* (1947), *Stara cegielnia* (1946), *Młyn nad Lutynią* (1946), *Ody olimpijskie* (1946), *Spotkania z Szymanowskim* (1947), *Sława i chwała* (1956-1962), *Książka moich wspomnień* (1957), *Wesele pana Balzaca* (1959), *Tatarak* (1960), *Kochankowie z Marony* (1961), *O psach, kotach i diabłach* (1968), *Ludzie i książki* (1971), *Sny. Ogrody. Serénité* (1974), *Noc czerwcowa. Zarudzie. Heydenreich* (1976), *Petersburg* (1976), *Szkice o literaturze skandy-nawskiej* (1977). [red.]

³² Ewa Szelburg-Zarembina, primo voto Ostrowska (1899-1986), pisarka, poetka, pedagog. Studiowała polonistykę i pedagogikę na Uniwersytecie Jagiellońskim (1919-21). Pracowała w seminariach nauczycielskich (1921-28), a następnie opracowywała podręczniki szkolne. W czasie II wojny światowej redagowała podziemne pismo „W świetle dnia”. Opublikowała m.in. *Wędrowniacy* (1935), *Ludzie z wosku* (1936), *Ziarno gorczyczne* (1947), *Miasteczko aniołów* (1959), *Samotność* (1961), *Iskry na wiatr* (1963), *Imię jej Klara* (1964), *Gaudeamus* (1968). [red.]

³³ Janina Broniewska (1904-81), pisarka, publicystka. Żona Władysława Broniewskiego (1926-37). Współredaktor „Płomyka” (1934-37). W czasie II wojny światowej członek Związku Sowieckich Pisarzy Białorusi, działaczka prosowieckiego Związku Patriotów Polskich, członek zespołu redakcyjnego pisma „Nowe Widnokregi”, oficer polityczny i korespondent wojenny I Dywizji im T. Kościuszki pod dowództwem Zygmunta Berlinga, redaktor naczelny „Polski Zbrojnej” (1944-46). Posłanka do Krajowej Rady Narodowej (1944-47). Redaktor naczelny pisma „Kobieta” (1947-50). Sekretarz POP PZPR w Związku Literatów Polskich. Propagatorka socrealizmu w literaturze polskiej. Opublikowała m.in.: *O człowieku, który się kulom nie kłaniał* (1948), *Historia gałkankowej Balbisi* (1937), *Ciapek włoczęga* (1939), *Krystek z Warszawy* (1949), *Z notatnika korespondenta wojennego* (1953), *Maje i listopady* (1967), *O takich jak każde z was* (1970), *Tamten brzeg mych lat* (1973), *Dawno i jeszcze dawniej* (1973). [red.]

³⁴ Zob. J. Siedlecka, *Obława...*, 2005, s. 132.

³⁵ Witold Wirpsza (1918-1985) – poeta, prozaik, krytyki literacki, tłumacz literatury niemieckiej. Studiował na Wydziale Praw Uniwersytetu Warszawskiego oraz w Wyższej Szkole Muzycznej w Warszawie. Debiutował na łamach „Kuźni Młodych” (1935). W 1939 r. uczestniczył w obronie Oksywii, następnie przebywał w oflagu. Po wojnie mieszkał w Krakowie, Warszawie i Szczecinie. Pracował m.in. jako redaktor „Żołnierza Polskiego” (1945-47), kierownik Wydziału Kultury w Wojewódzkiej Radzie Narodowej w Szczecinie, redaktor rozgłośni Polskiego Radio w Szczecinie, redaktor działu germanistycznego w Państwowym Instytucie Wydawniczym (PIW). W 1968 r. wystąpił z PZPR i wyjechał na stypendium do Austrii. Zamieszkał w Szwajcarii, a następnie w

Niemczech, gdzie wykładał na Uniwersytecie Technicznym w Berlinie Zachodnim. Opublikował m.in.: *Sonata* (1949), *Stocznia* (1949), *Polemiki i pieśni* (1951), *Dziennik Kożedo* (1952), *Pisane w kraju* (1952), *List do żony* (1953), *Na granicy* (1954), *Stary tramwaj i inne opowiadania* (1955), *Poematy i wiersze wybrane* (1956), *Z mojego życia* (1956), *Mały gatunek* (1960), *Don Juan* (1960), *Komentarze do fotografii* (1962), *Pomarańcze na drutach* (1964), *Drugi opór* (1965), *Gra znaczeń* (1965), *Przesady* (1966), *Morderca* (1966), *Bruchsünden und todstücke* (1967), *Traktat skłamany* (1968), *Wagary* (1970), *Polaku, kim jesteś?* (1971), *Drei Berliner Gedichte* (1976), *Prognosen oder Die Naturgeschichte der Drachen* (1980), *Apoteoza tańca* (1985), *Liturgia* (1985). [red.]

³⁶ Jerzy Andrzejewski (1909-83), prozaik, publicysta. Studiował filologię polską na Uniwersytecie Warszawskim (1927-31). Przed II wojną światową m.in. recenzent filmowy i teatralny dziennika *ABC*, kierownik działu literackiego tygodnika *Prosto z mostu* (1935-37). Prezes oddziału Związku Literatów Polskich w Krakowie (1945-47), a następnie w Szczecinie (1950-52). Redaktor naczelny „Przeglądu Kulturalnego” (1952-54), członek zespołu redakcyjnego miesięcznika „Twórczość” (1955-56), poseł na Sejm PRL (1952-57), współpracownik tygodnika „Literatura” (1972-79). W latach pięćdziesiątych XX w. zwolennik marksizmu i socrealizmu, natomiast w latach 70. i 80. XX w. działacz opozycyjnego Komitetu Obrony Robotników. Opublikował m.in.: *Drogi nieuniknione* (1936), *Ład serca* (1938-39), *Noc* (1945), *Popiół i diament* (1948), *Ciemności kryją ziemię* (1956), *Bramy raju* (1960), *Idzie skacząc po górach* (1963), *Prometeusz* (1973), *Miazga* (1982), *Już prawie nic* (1979), *Nowe opowiadania* (1980). [red.]

³⁷ Konstanty Ildefons Gałczyński (1905-53), poeta. W okresie I wojny światowej przebywał w Moskwie. Studiował dorywczo filologię angielską i klasyczną. Związał się z grupą poetycką Kwadryga, współpracował ze Skamandrem i Cyrulikiem Warszawskim. Pracował jako referent kulturalny w konsulacie RP w Berlinie (1931-33). Współpracował z tygodnikiem *Prosto z mostu* (1936-39). W czasie II wojny światowej przebywał w obozie jenieckim w Altengrabow. Po powrocie do Polski w 1945 r. współpracował z krakowski „Przekrojem” i kabaretem Siedmiu Kotów. Częściowo uległ wpływowi socrealizmu. Opublikował m.in. *Porfirion Osietek czyli Klub Świętokradców* (1929); *Koniec świata. Wizje świętego Ildefonsa czyli Satyra na Wszechświat* (1929); *Bał u Salomona* (1931); *Skumbrie w tomacie. Utwory poetyckie* (1937); *Zaczarowana dorożka* (1948); *Niobe* (1951); *Wit Stwos* (1952); *Pieśni* (1953). [red.]

³⁸ Stanisław Dygat (1914-78), prozaik, dramaturg, felietonista, prywatnie mąż aktorki Kaliny Jędrusik. Przed II wojną światową studiował architekturę i filozofię. Po wojnie związał się z tygodnikiem „Kuźnica”. Był członkiem PZPR do 1957 r. W 1964 r. podpisał List 34 w obronie wolności słowa, a w 1976 r. Memoriał 101 przeciwko zmianom w Konstytucji PRL (chodziło o wpisanie do niej artykułów o kierowniczej roli PZPR i wieczystym sojuszu z ZSRR). Opublikował m.in.: *Jeziro Bodeńskie* (1946), *Pożegnania* (1948), *Pola Elizejskie* (1949), *Podróż* (1958), *Różowy kajecik* (1958), *Rozmyślenia przy goleniu* (1959), *Disneyland* (1965), *Dworzec w Monachium* (1973). [red.]

³⁹ Stanisław Dauksza (1918-1989) – dziennikarz, redaktor naczelny „Biuletynu Informacyjnego Polskich Linii Oceanicznych” (1963-71), a później miesięcznika „Namiary” (1971-78). Publikował m.in. na łamach tygodnika „Ziemia i Morze”. [red.]

⁴⁰ Nina Rydzewska (1902-1958) - poetka, pisarka, członek Polskiej Partii Socjalistycznej do 1939 r., członek Związku Literatów Polskich od 1934 r. Do 1939 r. pracowała w Naczelnym Dowództwie Sił Zbrojnych i Kapitulie Orderu Virtuti Militari. W 1926 r. związała się z grupą poetycka Kwadryga. Autorka wiersza „Madonna nędzarzy”, który był przedmiotem wielu kontrowersji i ataków ze strony prasy endeckiej. Okres II wojny światowej spędziła w Warszawie, a po powstaniu warszawskim w Koninie. Pierwsze dwa lata po wojnie mieszkała w Łodzi, a następnie w Jeleniej Górze i Wałbrzychu (pracowała tam jako pracownik fizyczny w kopalni im. Thoreza). W 1953 r. przeniosła się do Szczecina. Była kandydatką na członka komunistycznej Polskiej Partii Robotniczej, ale nigdy nim nie została, a z listy kandydatów na członka komunistycznej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej została skreślona w 1949 r. z powodu utrzymywania korespondencji z mężem Aslanem Bek Barasbi Baytuganem, który przebywał z Anglii. Pracowała w Rozgłośni Polskiego Radio w Szczecinie, jako kierownik działu literackiego. Jej imieniem została nazwana jedna z ulic Szczecina. Opublikowała m.in.: *Miasto*, (1929), *Akwamaryna* (1937), *Ludzie z węgla* (1950-1953), *Godzina W* (1946), *Rybacy bez sieci* (1958). *Mol na Krzyskim Wzgórzu* (1959). Zob. m.in.: Jolanta Frydrykiewicz, *Nina Rydzewska 1902 – 1958*. Sowa, [w:] *Ku Słońcu 125. Księga z miasta umarłych*, pod red. M. Czarnieckiego, Szczecin 1987. [red.]

⁴¹ Ludwik Krasucki (1925-2004) – urodził się w żydowskiej rodzinie związanej z PPS. W czasie II wojny światowej był członkiem AK. W 1943 r. aresztowany przez Gestapo i wysłany do obozu w Sztumie (Stutthof). Po wojnie członek OM TUR a następnie PPS na Dolnym Śląsku. Studiował germanistykę najpierw w Toruniu, a potem w Poznaniu. Studia ukończył w 1954 r. W międzyczasie

pracował jako kierownik wydziału nauki, oświaty i kultury Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku, a następnie w Poznaniu. W 1954 r. przeniósł się do Szczecina, a latem 1956 r. do Warszawy, gdzie podjął pracę w „Trybunie Ludu” (pracował tam do 1974 r.) i „Życiu Warszawy”. Publikował również w „Polityce”. Uzyskał doktorat z germanistyki w 1961 r. W latach 1965-70 uczył języka niemieckiego w Wyższej Szkole Teatralnej w Warszawie. Był również współautorem (razem z Ryszardem Pietruskim) scenariusza do filmu pt. „Wilczy bilet” (1964). Przez wiele lat pełnił funkcję przewodniczącego Stowarzyszenia Żydów Komitantów i Poszkodowanych w II Wojny Światowej. Zob. Centropa.org. Wywiad z Ludwikiem Krasuckim przeprowadzony przez Martę Janczewską (styczeń-luty 2004). [red.]

⁴² Bronisława Skrzyszewska z d. Bruche Mendelbaum (1898-1973), żona Stanisława Skrzyszewskiego (1901-1978) ministra oświaty (1947-50) i spraw zagranicznych (1951-56) w rządach tzw. Polski Ludowej. Była m.in. kierownikiem archiwum Resortu Bezpieczeństwa PKWN, a następnie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego oraz dyrektorem Archiwum Akt Nowych w Warszawie (1955-1968). [red.]

⁴³ Teatr Strefa Ciszy został założony w 1993 roku w Poznaniu przez Adama Ziąskiego. Teatr prezentuje głównie spektakle plenerowe (tzw. akcje uliczne, happeningi), w których każdy może brać udział. W ten sposób kreowana jest interaktywna relacja pomiędzy widzami i aktorami. [red.]

⁴⁴ Andrzej Chciuk, Andrew Soddell (1920-1978) - pisarz, poeta i dziennikarz. Studiował na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, a następnie na uniwersytecie w Tuluzie. Służył w 2 Dywizji Strzelców Piesznych we Francji (1940), brał udział we francuskim ruchu oporu w czasie II wojny światowej, jako członek Polskiej Organizacji Walki o Niepodległość i Forces Françaises de l'Interieur. Po wojnie współpracował z polską prasą emigracyjną we Francji. W 1951 r. wyemigrował do Australii, gdzie pisał do „Echa” (Perth), „Tygodnika Katolickiego/Tygodnika Polskiego” (Butharst-Melbourne), „Wiadomości Polskich” (Sydney). Opublikował m.in: *Smutny uśmiech*, Paryż 1957; *Rejs do Smithton. Stary Ocean*, Paryż 1960; *Pamiętnik poetycki*, Melbourne 1961; *Atlantyda. Opowieść o Wielkim Księstwie Bałaku*, Londyn, 1969; *Towarzysze z bezpieczeństwa. Powieść daj Boże historyczna*, Londyn 1970; *Ziemia księżycowa* (1972); *Wizyta w Izraelu* (1972); *Emigrancka opowieść*, Londyn 1975; *Trzysta miesięcy*, Toronto 1983. Zob. m.in. B. Żongołłowicz *Andrzej Chciuk. Pisarz z antypodów*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1999. [red.]

Stanisław Kramarczuk
(Adelajda)

Związek Polaków Dom Mikołaja Kopernika (1952 – 2002)

Organizacja o obecnej nazwie: “Związek Polaków Dom Mikołaja Kopernika” posiada ciekawą historię. Może ona być także przedmiotem badań socjologów w jaki sposób, i w jakich okolicznościach powstawały polskie organizacje na emigracji. Proces “tworzenia się” Związku trwał kilka lat. Zaczęło się wszystko od założenia polskiej sobotniej szkoły, a wokół niej Komitetu Rodzicielskiego, który przekształcił się z czasem w dużą polską organizację. Ale nie uprzedzajmy faktów. Zacznijmy od początku, trzymając się chronologii wydarzeń.

Po II-jej wojnie światowej napłynęło do Australii Południowej kilka tysięcy Polaków z obozów przejściowych rozmieszczonych w Europie Zachodniej, głównie na terenie Niemiec oraz Wielkiej Brytanii. Duża część nowych emigrantów osiedliła się w północnych i zachodnich dzielnicach Adelajdy. Był to teren przemysłowy, częściowo podmokły i jeszcze słabo zaludniony. Posiadał jednak także zalety, że były tam tanie działki do kupienia pod budowę własnego domu oraz niewielka odległość do zakładów pracy. Polacy przeważnie nie znali języka angielskiego, dlatego pragnęli trzymać się razem, bo jeden od drugiego mógł się dowiedzieć czegoś ważnego lub udzielać sobie nawzajem potrzebnej pomocy. W nowym kraju osiedlenia nasi rodacy zapragnęli, aby ich dzieci zachowały język polski i to zarówno w mowie, jak i piśmie.

Założenie pierwszej polskiej szkoły w Alberton

Zadania tego podjęła się najstarsza polska organizacja w Adelajdzie, o nazwie “Związek Polaków w Południowej Australii”. Organizacja ta została założona już 14 sierpnia 1949 roku. W 1952 roku na jej prezesa wybrano Witalisa Arnolda. To właśnie podczas jego kadencji Związek Polaków założył pierwszą sobotnią Polską Szkołę imienia Marszałka Józefa Piłsudskiego w osiedlu Alberton - w lokalu księży karmelitów - niedaleko Ottoway, którą finansował wspólnie z Komisją Skarbu Narodowego. Była to tak zwana szkoła “centralna”. Zwożono do niej polskie dzieci z całej metropolii adelajdzkiej. Ważną rolę w założeniu pierwszej Polskiej Szkoły w Alberton odegrał Jerzy Sowiński. Został on jej pierwszym kierownikiem. Pomagał mu o. Hieronim Myszowski, który uczył w niej religii.¹ Od lutego 1953 roku kierownikiem był Marian Wieczorek. Jerzy Sowiński zmarł 13 września 1953 w wyniku wypadku autobusowego.

W 1953 roku Związek Polaków założył dwie nowe sobotnie szkoły w Croydon (kierownik Antoni Kokar) oraz w Semaphore (kierownik Henryk Lewicki). Szkoła w Alberton uległa wówczas znacznemu osłabieniu. Przestała być szkołą centralną. Od tamtej pory uczęszczały do niej dzieci przeważnie z zachodnich i północnych osiedli Adelajdy, to jest z Alberton, Rosewater, Ottoway, Mansfield Park, Athol Park, Pennington, Ferrymden Park, Cheltenham i Wingfield. Wszystkie polskie szkoły nadal wspierał finansowo Związek Pola-

¹ „Nasza Droga” z 27 czerwca 1953, s. 3

ków w Południowej Australii. W ciągu trwania roku szkolnego 1954 Szkołę Nr 1 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Przeniesiono z Alberton do nowo wybudowanego kościoła katolickiego w Ottoway.² Kierowniczką szkoły została Krystyna Wieszczyk, a jej zastępcą Marian Góralczyk. Przeniesienie szkoły z Alberton do kościoła w Ottoway znacznie pogorszyło warunki lokalowe. Kościół trzeba było dzielić specjalną przegrodą, a potem rozbierać po zakończeniu nauki.

Utworzenie Polskiej Macierzy Szkolnej w Adelajdzie

W 1954 roku pojawiło się poważne zagrożenie dla polskiego szkolnictwa. Przyszło niespodziewanie, a było następstwem nieporozumień personalnych wewnątrz Związku Polaków w Południowej Australii. Organizacja ta najpierw ograniczyła, a potem całkowicie zaprzestała finansowania polskiego szkolnictwa w Adelajdzie.

Przeniesienie szkoły z Alberton do Ottoway oraz zaprzestanie jej finansowania przez Związek Polaków zaowocowało tym, że bardziej skonsolidowało rodziców. Czuli się oni zobowiązani do niesienia pomocy swoim nauczycielom oraz organizowania funduszy na utrzymanie Polskiej Szkoły. Utworzyła się w ten sposób grupa działaczy lokalnych, których łączył wspólny cel - zachowanie języka polskiego u swoich dzieci, a więc polskiego szkolnictwa.

Aktywniej zaczęli działać także sami nauczyciele. Oto kierowniczka szkoły Ottoway Krystyna Wieszczyk, wspierana przez swojego protektora dr. Jana Sobolewskiego oraz przy poparciu innych pedagogów, założyła nową organizację w Adelajdzie o nazwie Polska Macierz Szkolna (PMS).³

Głównym zadaniem Macierzy miało być: *“...dbałość o utrzymanie języka ojczystego, tradycji i zwyczajów narodowych – troska o utrzymanie i rozwój polskich szkółek – prowadzenie odpowiednich kursów i odczytów, łącznie z całością pracy oświatowo wychowawczej, w oparciu o pomoc całego społeczeństwa polskiego i organizacji polskich...”*⁴

Prezesem PMS został Marian Furtak, a skarbnikiem kierowniczka szkoły Nr 1 w Ottoway - Krystyna Wieszczyk.⁵

Utworzenie Komitetu Rodzicielskiego w Ottoway

Każda szkoła w Adelajdzie, należąca do PMS, musiała przejść na własny rozrachunek finansowy. I tym właśnie zadaniem zajmowali się rodzice uczniów, którzy w Szkole Ottoway założyli Komitet Rodzicielski. Jego pierwszym prezesem był Aleksander Aleksandrow. Ponadto w skład Komitetu wchodził: Tadeusz Cyma, Stanisław Gajewski, Czesław Grygorcewicz, Franciszek Jędrzejczak (sekretarz), Władysław Kubisz, Józefa Ługowska, A. Rakowski, Józef Skonieczny i Kazimierz Ociepa.

Jak czytamy w „Tygodniku Katolickim” z dnia 29 stycznia 1955 r., Komitet ten miał się przyczynić do sprawniejszego funkcjonowania szkoły oraz udzielania jej pomocy finansowej. Komitet był jak gdyby „centrum”, wokół którego zaczęły się tworzyć więzy organizacyjne polskiej społeczności z zachodnich i północnych osiedli Adelajdy. Właśnie w tym Komitecie Rodzicielskim można doszukać się pierwszych załączków organizacji, która po wielu zmianach swej nazwy, przekształciła się w Związek Polaków Dom Mikołaja Kopernika. Nazwa ta jest bardzo podobna do najstarszej polskiej organizacji w Adelajdzie. To podobieństwo było powodem wielu nieporozumień w środowisku polskim, o czym będę pisał na dalszych stronach tego opracowania.

Rola Komitetu Rodzicielskiego znacznie wzrosła w 1955 roku, gdy wystąpiła duża rotacja nauczycieli. Pracowali oni prawie bezpłatnie. Na początku zwracano im tylko koszty przejazdu. Na opłacanie ich pracy nie było wystarczających funduszy. Zarząd PMS, któremu podlegało 5 polskich szkółek (w tym Szkoła Ottoway), ograniczał się jedynie do niesienia pomocy w zakresie dostarczania materiałów dydaktycznych.

² Okólnik Nr 8 Koła Nauczycieli z 15 października 1954 roku.

³ Tamże.

⁴ „Tygodnik Katolicki” z 29 stycznia 1955 r., s. 13.

⁵ „Tygodnik Katolicki” z 29 stycznia 1955 r., s. 13.

Komitet Rodzicielski (1955). Siedzą od lewej: Józefa Ługowska, prezes Aleksander Aleksandrow, Kazimiera Kolecka. Stoją od lewej: Stanisław Gajewski, Stanisław Skonieczny i Kazimierz Ociepa.

Mimo tej dużej rotacji nauczycieli i obniżenia się poziomu nauczania Szkoła Nr 1 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Ottoway nie zanikła, bo istniał wybrany przez Polaków Komitet Rodzicielski, a jego autorytet stale się umacniał. Wyrastali lokalni przywódcy. Komitet zaczął organizować zabawy i inne imprezy, z których dochód przeznaczal na zakup podręczników, pomocy szkolnych, a potem także na pensje dla nauczycieli.

W latach 1955 -1956 były używane dwie nazwy dla Szkoły w Ottoway: Szkoła Nr1 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego (w skrócie Szkoła Ottoway) oraz Polska Macierz Szkolna – Oddział Ottoway.

Zatrudnienie płatnego nauczyciela

Z początkiem 1956 roku proboszcz parafii Ottoway zażądał od Polaków opłaty w wysokości 5 szylingów tygodniowo za wykorzystywanie kościoła jako sali szkolnej. Na szczęście Komitet Rodzicielski, organizując imprezy dochodowe, posiadał już odpowiednie środki finansowe. Na swoim zebraniu w dniu 22 stycznia 1956 roku uchwalił, że proboszcz otrzyma odpłatność za korzystanie z kościoła, a ponadto wynajmie się płatnego nauczyciela, który dostanie rocznie za swoją pracę 100 funtów. Nauczycielem tym został Eugeniusz

Wachsberger. Posiadał on praktykę dydaktyczną, bowiem w latach 1954 – 1955 uczył w polskiej macierzowej szkółce w Royal Park.

Eugeniusz Wachsberger – kierownik Szkoły Nr1 w Ottoway (w 1956r.)

Z chwilą objęcia kierownictwa Szkoły Nr 1 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Ottoway przez Wachsbergera, w znacznym stopniu podniósł się poziom nauczania. Eugeniusz Wachsberger realizował program dydaktyczny opracowany przez Zarząd PMS, a ponadto położył duży nacisk na naukę polskich tańców ludowych. W marcu 1956 r. uczęszczało do Szkoły w Ottoway osiemdziesięcioro dzieci. Mimo trudnych warunków lokalowych w niedługim czasie stała się ona największą polską placówką dydaktyczną w Adelajdzie.

W 1956 roku dzieci z Ottoway – wraz z uczniami innych szkółek PMS - wzięły udział w akademii z okazji rocznicy uchwalenia Konstytucji 3-Maja. Komitet Rodzicielski wydał pokaźną sumę na pokrycie kosztów związanych z uszyciem strojów ludowych dla swoich uczniów.

Założenie biblioteki

W maju 1956 roku z inicjatywy Komitetu Rodzicielskiego została założona pierwsza polska biblioteka szkolna w Ottoway. Była ona czynna w każdą niedzielę, bezpośrednio po Mszy Świętej. Pierwszym jej bibliotekarzem został Tadeusz Cyma. Na początku posiadała tylko 30 książek, które umieszczono w szafie ofiarowanej przez Władysława Karbownika.

W ten sposób Polska Szkoła w Ottoway wzbogaciła się w pierwszy ruchomy inwentarz, który z czasem służył nie tylko dzieciom, ale i osobom dorosłym. Książek polskich ciągle przybywało, przeważnie dzięki rodzicom dzieci uczęszczających do szkoły. W chwili obecnej (to jest w 2012 roku) biblioteka przy Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika, liczy blisko 10 tysięcy woluminów i jest całkowicie skomputeryzowana. Jest ona największą polską biblioteką w Australii Południowej.

Komitet Rodzicielski reprezentuje lokalną polską społeczność w Ottoway

11 marca 1956 roku miało miejsce Zebranie Ogólne Rodziców dzieci uczęszczających do polskiej szkoły. Wybrano nowy Komitet Rodzicielski w następującym składzie: Aleksander Aleksandrow (przewodniczący), Stanisław Gajewski (skarbnik), Leon Kolecki, Edward Brzeziński, Mieczysław Kożuszko, J. Biernat i Z. Michalski.

Wiadomość o krwawym stłumieniu protestów ludności Poznania w czerwcu 1956 roku wywołała wielkie oburzenie działaczy szkolnych w Ottoway. Komitet Rodzicielski za-

mówił Mszę Świętą w intencji Polaków zabitych przez reżym PRL. Modlono się także w intencji ofiar Powstania Warszawskiego⁶.

Ważnym wydarzeniem wśród polskiej społeczności w Ottoway było poświęcenie sztandaru szkolnego w dniu 9 września 1956 r. Jego fundatorami byli Józef Skonieczny i Teresa Skwarc. Komitet Rodzicielski zdecydował, że sztandar będzie przechowywany w kościele, jednak po kilku latach sztandar przeniesiono do nowo wybudowanych pomieszczeń szkolnych. W 1956 roku Zarząd Główny PMS opracował nowy statut (Szkoła w Ottoway była wtedy częścią Polskiej Macierzy Szkolnej). Komitet Rodzicielski, po zapoznaniu się z tym statutem odrzucił go w całości, ze względu na zbyt małe kompetencje dla kierownictwa lokalnych oddziałów (czyli polskich szkółek).

W związku z kolejną rocznicą uchwalenia Konstytucji 3-Maja Szkoła w Ottoway - pod kierownictwem Eugeniusza Wachsbergera - przygotowała inscenizację patriotyczną oraz dwa tańce: kaszubski i krakowiak. Impreza ta była zorganizowana przez PMS, wspólnie z innymi polskimi szkołami w Adelajdzie.

Wzrastał systematycznie majątek szkoły. Na zebraniu Komitetu w dniu 8 grudnia 1956 r. zapadła decyzja, aby ubezpieczyć go na sumę 700 funtów. Zdecydowana większość tego majątku stanowiły świeżo uszyte stroje ludowe dla dzieci. Na uwagę zasługuje fakt, że kierownik E. Wachsberger przeznaczył na te stroje całe swoje roczne uposażenie nauczycielskie, czyli 100 funtów.

W końcu 1956 roku E. Wachsberger poinformował działaczy z Ottoway, że ze względów rodzinnych będzie musiał zrezygnować z funkcji kierownika. Była to smutna wiadomość dla środowiska polskiego. Na początku 1957 roku członkowie Komitetu Rodzicielskiego rozważali zrobienie legitymacji członkowskich dla rodziców posyłających swoje dzieci do szkoły. Projekt ten nosił znamiona formowania się nowej organizacji wokół istniejącej niezależnej polskiej Szkoły Ottoway.

Na uwagę zasługuje też fakt, że w protokóle Komitetu Rodzicielskiego z dnia 17 grudnia 1956 r. pojawiła się nowa nazwa tej instytucji: Koło Rodzicielskie Polskiej Szkółki Ottoway. Wydaje się, że to nowe nazewnictwo miało związek z toczącą się dyskusją nad kolejną wersją Statutu Polskiej Macierzy Szkolnej. Według tego projektu, każda szkoła macierzysta (w tym Ottoway) miała być oddzielnym i samodzielnym Kołem Terenowym PMS.

Walne Zebranie i oficjalna zmiana nazwy na PMS Koło Ottoway

31 marca 1957 roku odbyło się Walne Zebranie Koła Rodzicielskiego w Ottoway. Taką nazwę napisał w protokóle sekretarz tego zebrania Józef Karolewski. Ta ciągła zmienność nazewnictwa świadczy o tym, że nawet wśród działaczy szkolnych nie była ona jeszcze dobrze utrwalona w ich świadomości. Nowością było także i to, że wybrano wtedy, jak gdyby dwie władze: Zarząd Koła Rodzicielskiego i Komitet Rodzicielski.

Sytuacja taka była spowodowana prawdopodobnie niewłaściwą interpretacją statutu PMS, uchwalonego przez Radę Macierzy.⁷

W skład Zarządu Koła Rodzicielskiego weszli: Leon Kolecki (przewodniczący), J. Biernat (zastępca przewodniczącego), Henryk Musiela (sekretarz), Kazimierz Ociepa (skarbnik), ponadto Józef Skonieczny, M. Kozubaj i Władysław Kubisz.

Z chwilą przyjęcia Statutu PMS, Szkoła Nr 1 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego ponownie potwierdziła swoją przynależność do Polskiej Macierzy Szkolnej w Południowej Australii. W myśl nowego statutu Szkoła Ottoway była samodzielnym Kołem PMS posiadającym własnego prezesa. Był nim znany działacz Leon Kolecki. Dochody pochodzące ze składek członkowskich oraz imprez urządzanych przez Zarząd na własnym terenie, były wyłączną własnością Koła. Powtórzmy jeszcze raz, że w 1957 roku Szkoła Ottoway zaadoptowała nową oficjalną nazwę: Polska Macierz Szkolna – Koło Ottoway.

⁶ „Nasza Droga” z dnia 26 sierpnia 1956, s.7.

⁷ Protokół z Walnego Zebrania Koła Rodzicielskiego na Ottoway, z dnia 31 marca 1957, s.1-3.

Leon Kolecki, prezes PMS – Koło Ottoway w latach 1957 – 1959 oraz wieloletni prezes Klubu Sportowego POLONIA

Aktywność PMS Koła Ottoway

Ze sprawozdania prezesa Leona Koleckiego wynika, że w celu zdobycia odpowiednich funduszy na potrzeby Szkoły, Zarząd zorganizował (w 1957 roku) 21 zabaw tanecznych, co przyniosło czysty dochód 328 funtów. Z uzyskanych funduszy uszyto stroje ludowe dla dzieci, zakupiono maszynę do pisania, materiały biurowe, podręczniki i pomoce szkolne.⁸

12 stycznia 1958 odbyło się kolejne Walne Zebranie PMS Koła Ottoway. Wybrano zarząd w następującym składzie: Leon Kolecki (prezes), Edward Brzeziński (zastępca prezesa), Kazimierz Ociepa (organizacyjny), Józef Karolewski (skarbnik), O. Holeksa (sekretarz), a ponadto Józef Skonieczny, Władysław Kubisz, T. Cybulski i Waław Grygorcewicz.

Szkoła nadal mieściła się w kościele na Ottoway. Nauka tańców ludowych odbywała się przeważnie w Community Hall Rosewater. W 1958 roku na naukę języka polskiego uczęszczało 158 dzieci. Uczniowie byli podzieleni na cztery klasy.

W 1958 roku ważnym wydarzeniem w historii Koła był przyjazd do Adelajdy opiekuna duchowego polskich emigrantów księdza arcybiskupa Józefa Gawliny. 17 maja ks. arcybiskup odprawił Mszę Świętą w kościele Ottoway. Dzień później w Port Adelaide Town Hall miała miejsce uroczysta akademii dla uczczenia i upamiętnienia pobytu Jego Ekscelencji w Australii Południowej. Dzieci ze Szkoły Ottoway, swoimi występami tanecznymi, w znaczny sposób przyczyniły się do uświetnienia tej imprezy.⁹

11 stycznia 1959 odbyło się kolejne Walne Zebranie PMS Koła Ottoway, na którym wybrano zarząd w następującym składzie: Kazimierz Ociepa (prezes), Władysław Kubisz (wiceprezes), Franciszek Jędrzejczak (sekretarz), Edward Ozlański (skarbnik), a ponadto Edward Ślizankiewicz, Waław Grygorcewicz, Walenty Kowal i S. Bajon.

⁸ Przemówienie prezesa Koleckiego na Walnym Zebraniu Koła w dniu 12 stycznia 1958.

⁹ Sprawozdanie z działalności PMS – Koła Ottowayza okres od 20/04/1958 do 08/06/1958.

Ze względu na dużą ilość uczniów oraz mały kościółek lekcje dla pierwszej grupy odbywały się w sobotę po południu, a dla drugiej – w niedzielę po Mszy Św. Warunki lokalowe były złe. Zarząd Koła zatrudniał trzech nauczycieli.

Kazimierz Ociepa, prezes PMS Koło Ottoway w latach 1959 – 1960.

Polska Macierz Szkolna od samego początku nie była organizacją zintegrowaną. Dochodziło do poważnych nieporozumień pomiędzy Zarządem Głównym PMS, a jego Kołami Terenowymi. Ponadto były tarcia pomiędzy samymi Szkołami (czyli Kołami Terenowymi PMS), w związku z organizowanymi konkursami recytatorskimi. To współzawodnictwo pomiędzy poszczególnymi szkołami, z czasem przyczyniło się do poważnej dezintegracji Polskiej Macierzy Szkolnej w Południowej Australii.

Pomysł budowy własnego lokalu.

Brak własnych pomieszczeń był dużym problemem dla działaczy PMS – Koła Ottoway. Pomysł posiadania własnego „ośrodka”, w którym byłaby duża sala na zabawy oraz miejsce dla polskiej szkoły został zgłoszony podczas zebrania zarządu w dniu 7 czerwca 1959 r. Inicjatywa wyszła od prezesa Koła Kazimierza Ociepy i spotkała się z entuzjastycznym poparciem całego zarządu. Obecny na tym zebraniu Leon Kolecki zadeklarował, że zaleje bezpłatnie fundament pod planowany obiekt.

Zastanawiano się nad lokalizacją przyszłego domu. Przeważała opinia, że najlepiej będzie, jeśli się go wybuduje na placu parafialnym, w pobliżu kościoła w Ottoway. Na taką propozycję nie zgodziły się władze kościelne. Odpowiedziały, że obok świątyni nie można budować obiektu, w którym mają odbywać się zabawy.¹⁰

Euzebiusz Trepka wystąpił z propozycją zakupu działki ziemi i wybudowania na niej odpowiedniego obiektu na szkołę oraz miejsce zabaw dla dorosłych. Okazało się, że PMS – Koło Ottoway nie jest organizacją zarejestrowaną i nie posiada osobowości prawnej do przeprowadzenia transakcji zakupu. Zarząd Główny Polskiej Macierzy Szkolnej w Południowej Australii także nie był organizacją zarejestrowaną. W gronie Zarządu PMS – Koło Ottoway zaczął rodzić się pomysł samodzielnej rejestracji – jako niezależnej polskiej organizacji oświatowej.

¹⁰ Protokół z Zebrania Zarządu PMS-Koło Ottoway z dnia 22 sierpnia 1959.

Zarząd Główny PMS hamuje usamodzielnienie się Koła Ottoway

7 lutego 1960 roku wybrano nowe władze PMS Koła Ottoway w następującym składzie: Euzebiusz Trepka (prezes), Mieczysław Życiński (wiceprezes), Kazimierz Ociepa (skarbnik), Julian Seliga (organizacyjny), Tadeusz Figurski (zast. organizacyjnego). Jan Lewczak (gospodarz), Filip Głowacki (konserwator strojów), Kazimierz Ociepa (impresowy), Bolesław Uciniek (zabawowy), ponadto, Piotr Marciniak i Piotr Nowakowski.

Euzebiusz Trepka – prezes PMS Koła Ottoway w latach 1960 – 1961 oraz prezes Koła Polaków Ottoway w latach 1963 – 1964.

Kierownikiem szkoły został działacz centrali PMS Henryk Lewicki. Było to taktyczne posunięcie prezesa Zarządu Głównego Polskiej Macierzy Szkolnej mgr Władysława Karbownika. W środowisku działaczy Ottoway, co jakiś czas wysuwano pomysły oderwania się od centrali Polskiej Macierzy Szkolnej. Utrata największej (jeśli chodzi o liczbę uczniów) szkoły mogłaby w poważny sposób osłabić Zarząd Główny PMS.

Henryk Lewicki pełniący funkcję kierownika Szkoły, mógłby wpływać na zarząd Koła Ottoway, aby nie osłabiał swoich związków z centralą Polskiej Macierzy Szkolnej. I rzeczywiście tak było. Z drugiej jednak strony Henryk Lewicki spełniał bardzo pożyteczną rolę. Pod jego kierownictwem Szkoła Ottoway przechodziła swój „renesans”. To właśnie on wysunął projekt zajęcia się młodzieżą, która ze względu na swój wiek zaprzestała już uczęszczania do polskiej szkoły. W 1960 roku założono Koło Młodych, które organizacyjnie podporządkowano kierownictwu PMS Koła Ottoway.

Zarząd PMS – Koło Ottoway stawia warunki swojej centrali

21 lutego 1960 roku działacze PMS–Koła Ottoway zobowiązali swojego prezesa Euzebiusza Trepkę, aby postawił Zarządowi Głównemu Polskiej Macierzy Szkolnej w Południowej Australii konkretny termin, do którego centrala tej organizacji ma się zarejestrować u władz australijskich i w ten sposób nabyć osobowość prawną. Jednocześnie pojawiła się stanowcza groźba. Jeśli Zarząd Główny się nie zarejestruje to uczyni to samodzielnie PMS – Koło Ottoway.¹¹

Z jakichś powodów Zarząd Główny odkładał decyzję swej rejestracji. I w tym momencie zmieniły się priorytety środowiska działaczy z Ottoway.

¹¹ Protokół z zebrania Zarządu PMS - Koło Ottoway z 21 lutego 1960.

Ścisła współpraca z proboszczem parafii Ottoway

8 stycznia 1961 wybrano nowy zarząd PMS Koło Ottoway w następującym składzie: Bernard Brzeziński (prezes), Piotr Rzędowski (wiceprezes), Stanisław Bednarz (sekretarz), Stanisław Grześkowiak (skarbnik), Aleksander Chmielewski (organizacyjny), Julian Seliga (z-ca. organizacyjnego), Mieczysław Kozusko, Jan Lewczak (gospodarz), Wanda Zalewska (konserw. Strojów), Kazimierz Ociepa (impresowy), Józef Skonieczny (bibliotekarz), ponadto S. Rzepnicki i Piotr Marciniak.

Prezes Bernard Brzeziński utrzymywał ścisłą współpracę z proboszczem parafii o. Michaelem Darmofałem. Efektem tych dobrych stosunków było zaangażowanie się działaczy szkolnych w budowę sali parafialnej. Proboszcz obiecywał, że załatwi z biskupem adelaidskim specjalną umowę zobowiązującą jego następców do udostępniania lokalu parafialnego na potrzeby polskiej sobotniej szkoły.

Ścisła współpraca działaczy PMS – Koła Ottoway z proboszczem dawała duże nadzieje na przyszłość. Była ona korzystna dla obu stron. Sala parafialna była potrzebna dla wszystkich. W samym kościele nie było już można dłużej prowadzić zajęć lekcyjnych. W 1961 roku języka polskiego chciało się uczyć 172 dzieci. Powiększenie lokalu dla szkoły Ottoway stawało się więc sprawą bardzo pilną.

Budowa sali parafialnej w Ottoway

Miejscowym działaczom macierzowym z Ottoway przeszła już ochota samodzielnej rejestracji, jako organizacji niezależnej od centrali PMS. Po co by mieli wydawać pieniądze na kupno bloku ziemi i budowanie na niej budynku szkolnego, skoro mogą wybudować salę parafialną. W niej także będą mogły uczyć się polskie dzieci. W 1961 roku przystąpiono odczoch do budowy sali parafialnej. Mimo, że nie była jeszcze całkowicie ukończona, to zrobiono w niej zakończenie roku szkolnego.

Miejscowym działaczom oświatowym wydawało się, że wybudowanie sali parafialnej zaspokoi ich wszelkie potrzeby szkolno-towarzystkie. Była nadzieja, że w tym lokalu będzie także mogła gromadzić się polska młodzież z Koła Młodych, czyli absolwenci polskich sobotnich szkółek. Koło Młodych było dobrze zorganizowane. Posiadało własny statut i ciekawy program zajęć. Jego prezesem był Jerzy Andrecki (późniejszy wieloletni prezes Związku Polaków Ottoway i Domu Mikołaja Kopernika).

Aktywność działaczy szkolnych w 1961 roku

Mimo, że PMS – Koło Ottoway nie posiadało własnego odrębnego statutu oraz nie było zarejestrowane u władz australijskich, to jednak jego działalność spełniała wymogi, aby uznać je za samodzielną organizację. Decydowały o tym następujące względy:

- a) Posiadało znaczną liczbę członków, własny Zarząd i Komisję Rewizyjną;
- b) Prowadziło niezależną działalność finansowo – gospodarczą, gromadząc środki na utrzymanie Polskiej Szkoły Ottoway;
- c) Posiadało własną bibliotekę;
- d) Finansowało i sprawowało oficjalną opiekę nad Kołem Młodych;
- e) Organizowało (lub współorganizowało) patriotyczne akademie z okazji rocznic narodowych;
- f) PMS – Koło Ottoway posiadało (w 1961 roku) świadomość własnych interesów i własnej odrębności od innych środowisk wchodzących w skład Polskiej Macierzy Szkolnej.

Jednak głównym celem środowiska działaczy z Ottoway było sprawowanie opieki nad szkołą polską, dlatego też nie chciano zrywać kontaktów z centralą Polskiej Macierzy Szkolnej w Południowej Australii, bo oczekiwano od niej ciągłej pomocy dydaktycznej. Ważnym czynnikiem powstrzymującym secesję z PMS był także fakt, że kierownik Szkoły Ottoway Henryk Lewicki był jednocześnie członkiem Zarządu Głównego Macierzy. Cieszył się on dużym autorytetem w środowisku polskiej społeczności.

Pierwsze znaki “skręcania w lewo”

Dnia 21 stycznia 1962 roku miało miejsce kolejne Walne Zebranie Członków PMS Koła Ottoway, na którym wybrano Zarząd prawie w niezmiennym składzie. Prezesem zo-

stał nadal Bernard Brzeziński. Do składu zarządu dołączyli nowi działacze, m.in. Stanisław Białkowski, Wacław Kostyk, Jan Lewczak, Józef Lewczak, Józef Klok i Edward Brzeziński. Kierownikiem szkoły (w miejsce Henryka Lewickiego) mianowano Jaromira Szokalskiego.¹²

Nowy kierownik zamówił podręczniki szkolne dla dzieci nie w centrali PMS w Londynie, lecz w Warszawie. Zbiegło się to z kontrowersyjną inicjatywą prezesa Zarządu Głównego PMS w Południowej Australii Wacława Kazimierowskiego, który 24 stycznia 1962 roku rozesłał do wszystkich podległych mu Kół Macierzowych (w tym także do Koła Ottoway), „Okólnik Nr 3”. Była w nim informacja, że Towarzystwo Polonia w Warszawie organizuje konkurs prac piśmiennych i rysunkowych pod tytułem: „Nad Wisłą, Odrą i Bałtykiem”. Prezes W. Kazimierowski zachęcał w swym Okólniku, aby każde dziecko wzięło udział w tym konkursie i wysłało swoją pracę do Warszawy.¹³

Okólnik został odczytany na zebraniu Zarządu PMS – Koła Ottoway. Nie ma jednak żadnych śladów w dokumentacji, aby jakkolwiek uczeń z Ottoway wziął udział w tym konkursie.

Sprowadzenie książek szkolnych z Warszawy przez kierownika J. Szokalskiego zostało źle przyjęte przez elity polityczne polskiej społeczności w Adelajdzie. Był on posądzony o uleganie wpływom propagandy reżymu PRL. Na „cenzurowanym” znalazł się także sam prezes PMS w Południowej Australii Wacław Kazimierowski – za zachęcanie dzieci z Adelajdy do wysyłania swoich prac do Warszawy.

6 maja 1962 roku wydawana w Adelajdzie „Nasza Droga”, zamieściła „Materiał Informacyjny” Zarządu Głównego SPK w Kanadzie, przestrzegający Polonię przed infiltracją komunistyczną. W Materiale tym czytamy: „...reżym dokłada wszelkich sposobów, aby uzyskać wpływ na postawę polityczną mas emigracyjnych”... „Pewna część społeczeństwa [polskiego na emigracji, przyp. S.K.] doskonale zdaje sobie sprawę z groźby przenikania wpływów komunistycznych. Niestety istnieje również odłam emigracji, który ze względów sentymentalnych, nieświadomie staje się łupem agitacji komunistów...”¹⁴

Środowisko działaczy z Ottoway zostało uznane (przez kręgi kombatanckie) za nieświadome politycznie, a więc łatwe na penetrację reżymu PRL. Opinia ta była na pewno krzywdząca, bo pośród działaczy PMS – Koła Ottoway (a w późniejszych latach Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika) było wielu zdecydowanych przeciwników reżymu warszawskiego.

W maju 1962 r. odszedł z probostwa w Ottoway O. Darmofał. Jego następcą został o. Ryszard Murawski OFM, który także popierał polskie szkolnictwo.

Postawienie budynku szkolnego na terenie kościelnym

Wybudowanie sali parafialnej na Ottoway nie rozwiązało potrzeb lokalowych dla szkoły polskiej. I oto nadarzyła się okazja zakupu i przewiezienia dwóch używanych budynków Housing Trust i ustawienia ich na terenie kościelnym - obok sali parafialnej. Decyzja w tej sprawie zapadła na zebraniu Zarządu w dniu 17 czerwca 1962 r. Zakupu dokonano ze środków finansowych PMS–Koła Ottoway. Wszelkie prace związane z przewiezieniem i ustawieniem dwóch budynków na placu parafialnym wykonali także Polacy.

15 września 1962 roku prezes Koła Bernard Brzeziński uroczystie przekazał klucze do postawionych budynków proboszczowi parafii Księdzu Ryszardowi Murawskiemu OFM. Na uroczystość tę przyjechał arcybiskup Adelajdy ks. dr Matthew Beovich oraz wszyscy polscy księża z Australii Południowej. Nowo ustawione budynki miały służyć w każdą sobotę Polskiej Szkole Nr 1 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, a od poniedziałku do piątku – jako lokum dla katolickiej szkoły australijskiej. Ksiądz Arcybiskup M. Beovich poświęcił lokal i dokonał jego oficjalnego otwarcia. Podziękował polskiej społeczności za ich pracę nad postawieniem budynków szkolnych oraz za przywiązanie do wiary i kościoła katolickiego.¹⁵

¹² Protokół z zebrania Zarządu PMS Koła Ottoway z 24 stycznia 1962.

¹³ Okólnik Nr 3 prezesa PMS w Południowej Australii W. Kazimierowskiego z 24 stycznia 1962.

¹⁴ „Nasza Droga” z dnia 6 maja 1962, s. 3.

¹⁵ „Nasza Droga” z dnia 7 października 1962.

Sukcesy PMS – Koła Ottoway

Wydawało się, że środowisko działaczy Ottoway raz na zawsze rozwiązało sprawę pomieszczenia dla Polskiej Szkoły. Prezes Bernard Brzeziński na Walnym Zebraniu mógł się pochwalić następującymi sukcesami:

- a) sześcioklasową polską szkołą ze 150 uczniami, w której uczyło sześcioro płatnych nauczycieli,
- b) polską biblioteką,
- c) szkolnym zespołem tanecznym, zaopatrzonym w pokaźny zbiór polskich strojów ludowych,
- d) urządzeniem wielu udanych imprez,
- e) zakupieniem dwóch budynków od Housing Trust i ustawieniem ich - dla szkoły – na gruncie parafialnym,
- f) kontynuacją budowy nowej sali parafialnej,
- g) opieką nad miejscowym Kołem Młodych.¹⁶

Te osiągnięcia jednego roku były możliwe dzięki dużej aktywności Zarządu Koła Ottoway oraz dobrej współpracy z proboszczem Ks. Ryszardem Murawskim. Organizowanie zabaw i innych imprez przyniosły działaczom szkolnym dochody na łączną sumę 1100 funtów. Zakupienie od Housing Trust dwóch budynków, jednak znacznie uszczupliło jego finanse. Dlatego też Zarząd wydał 6 maja 1963 roku specjalną ulotkę, wzywającą okolicznych Polaków do nabywania członkostwa PMS - Koła Ottoway poprzez opłacanie składki w wysokości jednego funta rocznie.

Utworzenie KOŁA POLAKÓW OTTOWAY w dniu 28 lipca 1963 roku

Istnienie świadomości własnej podmiotowości organizacyjnej Koła zbiegło się z kryzysem powstałym wewnątrz Polskiej Macierzy Szkolnej. W pierwszej połowie 1963 roku centrala PMS w Południowej Australii usiłowała połączyć tę organizację ze Związkiem Polaków.

Takiej fuzji dwóch odrębnych organizacji stanowczo sprzeciwił się zarząd PMS – Koła Ottoway. Z datą 10 lipca 1963 roku wydał on własną – drugą już odezwę do Polaków, w której to zaprosił swoich członków na kolejne Walne Zebranie. Odbyło się ono w dniu 28 lipca 1963 r.¹⁷ Dokonano wtedy dużej reorganizacji zarządu. Prezesem wybrano Euzebiusza Trepkę. Ponadto do zarządu weszli: Aleksander Chmielewski (wiceprezes), Tadeusz Figurski (organizacyjny), Waław Kostyk (zastępca organizacyjnego), Jan Banasiak (sekretarz), Stanisław Grześkowiak (skarbnik), Mieczysław Kożuszko (gospodarz), Stanisław Barsznica (zabawowy), Wanda Zalewska (koserw. strojów) oraz Stanisław Gajewski i Wincenty Kowal.

Efektom Walnego Zebrania było także uchwalenie nowego Statutu oraz przekształcenie dotychczasowego PMS – Koła Ottoway w nową organizację o nazwie: KOŁO POLAKÓW OTTOWAY.

Do dnia 28 lipca 1963 r. członkami PMS – Koła Ottoway mogli być tylko rodzice dzieci uczęszczających do Polskiej Szkoły Nr 1. im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Po tej dacie i zmianie Statutu każdy dorosły Polak mógł zostać członkiem Koła Polaków Ottoway - po opłaceniu rocznej składki.¹⁸ Pierwszym prezesem Koła Polaków Ottoway został Euzebiusz Trepka.

W związku z tym, że pojawiła się wątpliwość czy nowa organizacja jest lub nie jest częścią PMS, prezes Euzebiusz Trepka napisał w miejscowej prasie następujące wyjaśnienie: *„Koło Polaków Ottoway rozpoczęło nowy okres swej historii. Nowy Statut stwarza możliwości zrzeszania się jak największej ilości Polaków z Ottoway i przyległych okolic. Naczelnym zadaniem Koła jest utrzymanie Szkółki oraz pielęgnowanie życia religijnego i polskiego wśród swoich członków. Z założeń tych wynika, że Koło jest związane z Polską Macierzą Szkolną w Adelajdzie i stanowi jej poważny człon. Polska Macierz Szkolna w Adelajdzie skupia wokół*

¹⁶ Sprawozdanie Prezesa PMS – Koła Ottoway, na Walnym Zebraniu w dniu 31 marca 1963.

¹⁷ Odezwa Zarządu PMS Koła Ottoway z dnia 10 lipca 1963.

¹⁸ „Nasza Droga” z dnia 18 sierpnia 1963.

*siebie wszystkie organizacje, których celem jest nauczanie dzieci i dorastającą młodzież – języka polskiego oraz wychowanie ich w duchu polskim. Ta wspólna praca nad młodzieżą, ma swój wyraz w Polskiej Macierzy Szkolnej. Zmiana Statutu, czy nazwy Koła, nie zmieni w niczym jego przynależności do Polskiej Macierzy Szkolnej”...*¹⁹

To uspokajające oświadczenie prezesa Euzebiusza Trepki w niczym nie zmieniło istniejącego stanu prawnego, bowiem w dniu 28 lipca 1963 roku została utworzona nowa polska organizacja z własnym Statutem pod nazwą KOŁO POLAKÓW OTTOWAY. Przecięto w ten sposób łączność strukturalną z Polską Macierzą Szkolną, która trwała 9 lat. Nie przeszkodziło to w ogóle, aby obydwie organizacje (to jest PMS i Koło Polaków Ottoway) ściśle współpracowały ze sobą w zakresie kształcenia dzieci i młodzieży. I współpraca taka będzie rzeczywistością trwała przez wiele następnych lat, ale już na zasadzie dwóch niezależnych od siebie organizacji.

Na podkreślenie zasługuje także fakt, że Walnemu Zebraniu Koła Polaków Ottoway w dniu 28 lipca 1963 r., przewodniczył prezes PMS w Południowej Australii Henryk Lewicki.

Prawdopodobnie dzięki temu uratowano zachowanie dalszej współpracy i poprawnych stosunków pomiędzy obydwojema organizacjami.

Pierwsze 10-lecie istnienia Organizacji na Ottoway

Koło Polaków Ottoway pragnęło uczcić 10-letnią rocznicę swojego istnienia wspólnym bal jubileuszowym. Bal zaplanowano na 16 listopada 1963 roku. Porozysłano specjalne zaproszenia do wielu osób. I wtedy dopiero zaczęła się dyskusja, czy to jest dziesięć, a może już jedenaście lat istnienia organizacji. Kierownictwo Koła Polaków Ottoway zauważyło dopiero teraz, że popełniło błąd. No, bo jeśli się szuka początków swojej przeszłości od chwili założenia pierwszej polskiej szkoły, to nie był to rok 1953 lecz 1952. Pierwszą szkołę polską założono w Alberton w 1952 roku i dopiero potem, to jest w połowie roku 1954, przeniesiono ją do kościoła w Ottoway.

Prezes Euzebiusz Trepka przyznał rację tym, którzy twierdzili, że początek historii Koła Polaków Ottoway należy liczyć od 1952 roku, czyli od założenia szkoły polskiej w Alberton. A więc prawdziwa rocznica 10-lecia powinna być celebrowana w 1962 roku. Jednak działacze szkolni w Ottoway byli rok temu tak bardzo zajęci różnymi pracami związanymi z zakupem od Housing Trust dwóch budynków i potem ich transportem oraz ustawieniem na placu parafialnym, że nikomu wtedy nie przyszło do głowy, aby obchodzić jubileusz 10-lecia własnej organizacji.

Koło Polaków Ottoway ponownie sprowadza podręczniki szkolne z Warszawy

Jaromir Szokalski odgrywał ważną rolę w Kole Polaków Ottoway. Objął on funkcję kierownika szkoły, po Henryku Lewickim. To właśnie Szokalski opracował projekt statutu i sterował dalej wydarzeniami, mającymi doprowadzić do całkowitej emancypacji PMS – Koła Ottoway spod wpływów Zarządu Głównego Polskiej Macierzy Szkolnej. To właśnie on przekonał działaczy polonijnych z Ottoway, aby ponownie sprowadzili podręczniki szkolne z Polski.

Z listu Towarzystwa Polonia w Warszawie dowiadujemy się, że podręczniki szkolne zostały już wysłane i należy rozdać je dzieciom bezpłatnie. Ponadto kierownik Działu Organizacyjnego Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną prosił zarząd Koła o kolejne listy z informacjami na temat, jak Polakom żyje się na emigracji.²⁰

Tymczasem sprawa podręczników szkolnych stała się jeszcze raz głośniejsza w całej Australii. Środowiska kombatanckie i niepodległościowe już w minionym roku ostro krytykowały korzystanie z podręczników wydawanych w PRL – z uwagi na ich tendencyjność i niedostosowanie do potrzeb dzieci mieszkających w Australii.

W dniach 22 i 23 sierpnia 1964 roku odbył się Zjazd Oświatowy w Melbourne. Podczas jego obrad powołano do życia Komisję Oświatową Polonii Australijskiej z siedzibą

¹⁹ „Nasza Droga” z dnia 13 października 1963.

²⁰ List Towarzystwa Polonia do prezesa E. Trepki z 4 kwietnia 1964.

w Sydney. W skład Komisji weszło trzech stałych członków w osobach: prof. J. Goebel – jako przewodniczący i członkowie: mgr Szaronek oraz pani Szabo. Ponadto w skład Komisji wchodził członek „korespondenci” (po jednym z każdego stanu). Zjazd Oświatowy w Melbourne podjął kilka ważnych uchwał (m.in. dotyczącą podręczników). W uchwale tej stwierdzono, że podręczniki do nauki historii, wydawane w PRL są nieodpowiednie. Zjazd zalecił książkę „Polska moja Ojczyzna” Gocławskiego – wydaną przez PMS w Londynie. W Zjeździe Oświatowym w Melbourne wzięła także udział sekretarz Zarządu Koła Polaków Ottoway – Janina Krueger.

Aleksander Chmielewski
prezes
Koła Polaków Ottoway
w latach 1964 – 1965

Uchwały i zalecenia Komisji Oświatowej Polonii Australijskiej wyraźnie kontrastowały z praktyką stosowaną w Szkole Polskiej Nr 1 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Te rozbieżności były wynikiem braku jednolitej ugruntowanej linii politycznej w środowisku Zarządu Koła. Działacze ci (po aferze podręcznikowej) nie chcieli posiadać „znamienia” sympatyków reżymu PRL, wręcz przeciwnie przy każdej okazji akcentowali swój związek z Rządem Polskim na uchodźstwie. Wspólnie z SPK oraz Kołem AK, zorganizowali uroczystą Akademię 3-Majową w prestiżowym lokalu Woodville Town Hall. Gościem honorowym tej akademii był prezes Rady Naczelnej Polonii Australijskiej gen J. Kleeberg. Z ramienia zarządu Koła Polaków Ottoway witał go na lotnisku prezes Euzebiusz Trepka. Z kolei generał Kleeberg złożył wizytę członkom Koła i był obecny na balu 3-Majowym w sali parafialnej Ottoway. Orkiestra powitała generała specjalnym marszem, a zaraz potem prezes Trepka udekorował gościa Odznaką 10-lecia.²¹

Prezes Euzebiusz Trepka na Walnym Zebraniu członków w dniu 9 sierpnia 1964 roku podkreślał, że *„Organizacja sprowadziła także podręczniki od Sióstr Felicjanek z USA dla pięciu klas i ponowiono zamówienie na kolejne 120*

*książek, tak więc już teraz zapas podręczników wystarczy na kilka lat ...”*²²

Tego samego dnia dokonano wyboru nowego Zarządu Koła w następującym składzie: Aleksander Chmielewski (prezes), Euzebiusz Trepka (wiceprezes), Stanisław Grześkowiak (skarbnik), Janina Krueger (sekretarz), Władysław Zacierowski (organizacyjny), Daniel Reszczyński (z-ca. organizacyjnego), Jan Lewczak (zabawowy), Jan Banasiak (gospodarz), ponadto Wanda Zalewska, Stanisław Gawęł, Edward Brzeziński, Tadeusz Figurski, Edward Barański, Waław Kostyk, Stanisław Kapusta, Waław Grygorcewicz, Józef Kucharski i Bolesław Rawiński.

Konflikt z nowym proboszczem Parafii Ottoway

W połowie 1964 roku następcą proboszcza ks. Ryszarda Murawskiego został Franciszkanin ks. Wawrzyniec Gambin – pochodzenia maltańskiego. Nie rozumiał on mentalności naszych rodaków, a stanowili oni w parafii Ottoway 90 % wszystkich katolików. Brak tego zrozumienia, w znacznym stopniu utrudniało mu sprawowanie funkcji proboszcza.

Zarząd KPO wyrażał ochotę ściślejszej współpracy z nowym księdzem. Na swoim posiedzeniu w dniu 9 sierpnia 1964 roku uchwalono, że połowę czystego dochodu z zabaw organizowanych przez Polaków w sali parafialnej będzie przekazywane dla ks. proboszcza Gambina. Ponadto nowo wybrany prezes Aleksander Chmielewski zadeklarował zakupienie 100 krzeseł do sali parafialnej na koszt Koła Polaków Ottoway. Pomimo tak ewidentnych deklaracji współpracy ze strony zarządu, to jednak ksiądz W. Gambin nie zmienił swojej niechęci do naszych rodaków.

²¹ Protokół z zebrania Zarządu Koła Polaków Ottoway z 8 sierpnia 1964.

²² Protokół z Walnego Zebrania Koła Polaków Ottoway z dnia 9 sierpnia 1964.

13 grudnia 1964 roku przysłała na posiedzenie Zarządu KPO delegacja Komitetu Parafialnego Ottoway, złożona przeważnie z osób nie mówiących po polsku. Delegacja zażądała zwiększonej opłaty za używanie lokalu szkolnego oraz 15 funtów za każdorazowe wynajęcie sali parafialnej na zabawę.²³

Finansowe żądania nowego proboszcza były bardzo dotkliwe i spowodowały żal oraz rozgoryczenie naszych rodaków. Poczuli się dotknięci faktem, że nowy proboszcz nie docenił ich pracy i nakładów finansowych przy stawianiu sali parafialnej oraz budynku szkolnego. Zarząd próbował negocjować z proboszczem wysokość żądanych opłat, ale dalsze rozmowy obu stron nie doprowadziły do pozytywnych uzgodnień.

Proboszcz W. Gambin zapowiedział, że Polacy, począwszy od stycznia 1965 roku nie będą mogli korzystać z sali parafialnej, a z budynku szkolnego wyrzucił polskie książki. Proboszcz W. Gambin usiłował zabronić śpiewania polskich kolęd podczas pasterki. Polacy jednak nie usłuchali tego polecenia i dalej śpiewali po polsku. Upór Polaków czasem bywa zaskakujący. Okazało się, że zbiórki kościelne na tacę zmniejszyły się dramatycznie. Bywało i tak, że zamiast pieniędzy, na tacę "sypały się" – same guziki. Najsmutniejszym wydarzeniem było chyba to, że doszło do drastycznych scen pomiędzy proboszczem W. Gambinem, a pracującymi przy wykończeniu sali parafialnej – Polakami. Po tym wszystkim wiadomo już było, że współpraca pomiędzy proboszczem maltańskiego pochodzenia, a społecznością polską na Ottoway – już się nie ułoży.

Zarząd planuje kupić działkę ziemi, pod budowę własnego lokalu

Ostry konflikt z księdzem proboszczem Gambinem przekonał Polaków z Ottoway, że nie mogą w przyszłości liczyć na swobodną działalność ich organizacji w oparciu o salę parafialną. Dlatego zaczęli ponownie rozważać kupno odpowiedniej działki ziemi w celu wybudowania na niej lokalu m.in. dla potrzeb polskiej szkoły.

Projekt taki przedstawił prezes Aleksander Chmielewski w dniu 24 stycznia 1965 roku. Pomysł ten został przyjęty entuzjastycznie. Pojawił się jednak problem z jego wykonaniem, bo na koncie bankowym Koła Polaków Ottoway było zaledwie 814 funtów. Realizacja kupna ziemi oraz budowy na niej własnego obiektu musiało pociągnąć za sobą wydatki rzędu kilkudziesięciu tysięcy funtów.

Jednak idea posiadania własnego lokalu dla Organizacji była tak popularna, że czworo przedstawicieli Zarządu Koła Polaków Ottoway zadeklarowało donacje na ten cel: Barański – 100 funtów, Bernard Brzeziński 100 funtów, Stanisław Grześkowiak 100 funtów, Wanda Zalewska 20 funtów.²⁴

Prezes A. Chmielewski zwołał na 19 kwietnia 1965 roku Ogólne Zebranie Polaków, w celu przedyskutowania sprawy kupna ziemi i budowy na niej własnego lokalu. W zebraniu tym wziął także udział zastępca proboszcza Gambina, polski ksiądz Gracjan Kołodziejczyk, który poparł ideę budowy własnego ośrodka przez Koło Polaków Ottoway. Wiceprezes Euzebiusz Trepka poinformował rodaków, że jest do nabycia działka ziemi z małym domkiem, za cenę 5000 funtów, przy 112 Grand Junction Road, Athol Park, SA. Zarząd Koła był zobowiązany do dania odpowiedzi w ciągu kilku dni, czy kupuje tę posiadłość. Sprawa zakupu została przesądzona już podczas zebrania i to w sposób jednogłośny. 38 osób zadeklarowało bezzwrotne donacje na łączną sumę 2866 funtów.²⁵

Zmiana nazwy organizacji na: ZWIĄZEK POLAKÓW OTTOWAY (11 VI 1965)

Okazało się, że plan zakupu ziemi i ewentualna budowa na niej własnego lokalu wymaga ponownej zmiany statutu. Powinien w nim być umieszczony zapis dopuszczający możliwość prowadzenia działalności gospodarczej, a także prawo do nabywania i zbywania nieruchomości. Przy okazji postanowiono zmienić samą nazwę organizacji z Koła Polaków Ottoway na ZWIĄZEK POLAKÓW.

²³ Protokół z zebrania Zarządu Koła Polaków Ottoway z dnia 13 grudnia 1964.

²⁴ Protokół z zebrania Zarządu Koła Polaków Ottoway z dnia 24 stycznia 1965.

²⁵ Protokół z Ogólnego Zebrania Polaków z dnia 19 kwietnia 1965.

Wiceprezes Euzebiusz Trepka dał więc ogłoszenie w „The Advertiser”, w dziale „Public Notice”, że dotychczasowe Koło Polaków Ottoway pragnie się zarejestrować pod nową nazwą: Polish Society Inc. (czyli Związek Polaków Inc.). Ewentualne sprzeciwy lub zastrzeżenia powinny być zgłaszane w ciągu 4 tygodni.²⁶

Oczywiście napłynął sprzeciw ze strony Związku Polaków w Południowej Australii, który posiadał niemal identyczną nazwę. Wobec tego Zarząd Koła Ottoway postanowił do projektowanej nazwy dodać jeszcze jedno słowo: „OTTOWAY”. Tak więc 11-go czerwca 1965 roku dawne Koło Polaków Ottoway, zmieniło swą nazwę na: POLISH SOCIETY OTTOWAY Inc. W tłumaczeniu polskim brzmi to: ZWIĄZEK POLAKÓW OTTOWAY Inc.. W ten sposób uniknięto sprzeciwu innej organizacji, to jest Związku Polaków w Południowej Australii, którego od kilku lat prezesem był Władysław Karbownik, (poprzednio wieloletni prezes Polskiej Macierzy Szkolnej).

9 października 1965 roku odbyło się Walne Zebranie Związku Polaków Ottoway, na którym wybrano Zarząd w następującym składzie: Bernard Brzeziński (prezes), Euzebiusz Trepka (I wiceprezes), Aleksander Chmielewski (II wiceprezes), Janina Krueger (sekretarz), Stanisław Grześkowiak (skarbnik), Władysław Zacierowski (organizacyjny), Henryk Piejko (z-ca.organiz.), Jan Lewczak (zabawowy), Piotr Marciniak (gospodarz), Wanda Zalewska (konserw. strojów), ponadto Stanisław Gajewski, Filip Głowacki, Bolesław Ptaszek, Tadeusz Figurski, Wacław Kostyk, Mieczysław Kożuszko, Kazimierz Ociepa, Bolesław Uciniek, Edward Truszczyński, S. Rzepnicki, Bolesław Rawiński, Jan Banasiak, Józef Włodarczyk, Jan Trawiński, J. Maik i Helena Jakimowicz.

Kupno działki przez Związek Polaków Ottoway (21 grudnia 1965)

Po wstępnych negocjacjach oraz uzyskaniu pisemnej zgody od The City Council of Woodville, dnia 21 kwietnia 1965 roku podpisany został kontrakt kupna działki ziemi i stojącego na nim małego budynku przy 112 Grand Junction Road, Athol Park, SA za cenę 4,850 funtów. W dniu podpisania kontraktu zarząd Związku Polaków Ottoway wpłacił depozyt tysiąca funtów. Pozostała część sumy została wpłacona 21 grudnia, gdy poprzedni właściciel opuścił posiadłość.

Tak więc 21 grudnia 1965 roku Związek Polaków Ottoway stał się prawnym właścicielem posesji przy 112 Grand Junction Road, Athol Park SA.

Epilog konfliktu Polaków z proboszczem Ottoway Ks. W. Gambinem

Po chwilowej „odwilży” na początku 1965 roku konflikt zarządu Koła z proboszczem Wawrzyńcem Gambinem nasilił się w następnych miesiącach, gdy do księdza dotarła wiadomość, że został podpisany kontrakt zakupu posiadłości przy 112 Grand Junction Road, Athol Park. Proboszcz Gambin zrozumiał, że Polacy są zdecydowani do wybudowania budynku, w którym będzie mieściła się szkoła oraz duża sala na zabawy. Gdyby do tego doszło, to w znaczny sposób uszczupliłyby się dochody parafii, bo Polacy nie będą już więcej wynajmować sali przykościelnej.

Proboszcz postanowił więc zaostrzyć restrykcje wobec naszych rodaków. Ks. Gambin zabronił urządzania zebrań zarządu w sali parafialnej – nawet za odpłatnością. Nie wyrażał zgody na rozpowszechnianie na terenie kościelnym jakichkolwiek ogłoszeń dotyczących Koła Polaków Ottoway. 7 sierpnia 1965 roku delegacja polskiej społeczności udała się na rozmowę z proboszczem. Rozmowa zakończyła się niepowodzeniem.

Nasi rodacy odebrali ostatnie zarządzenia proboszcza jako dokuczliwe szykany. Na zebraniu zarządu postanowiono wysłać delegację do powszechnie szanowanego polskiego księdza kanonika Józefa Kuczmańskiego, aby poinformować o konflikcie z proboszczem Gambinem i poprosić go o interwencję u arcybiskupa Adelajdy.²⁷ Nie wiadomo na ile ta rozmowa przedstawicieli Związku Polaków Ottoway z ks. J. Kuczmańskim miała wpływ na dalszy przebieg wydarzeń. Nie jest pewne czy w ogóle ksiądz kanonik rozmawiał na ten te-

²⁶ Protokół z zebrania Zarządu Koła Polaków Ottoway z dnia 25 kwietnia 1965.

²⁷ Protokół z zebrania zarządu Związku Polaków Ottoway z 3 października 1965.

mat z arcybiskupem. Jednak w niedługim czasie rozeszła się radosna wieść na Ottoway, że ksiądz Wawrzyniec Gambin został przeniesiony do innej parafii.

Nowym proboszczem został dotychczasowy zastępca W. Gambina, polski ksiądz Gracjan Kołodziejczyk. Po okresie konfliktów, na terenie parafii Ottoway zapanowała zgoda pomiędzy Polakami i nowym proboszczem. O. Gracjan zaproponował, aby zabawy Związku Polaków były ponownie organizowane w sali parafialnej. Działacze ZPO (na dowód dobrej współpracy) zakupili dla kościoła Ottoway dwa lichtarze z okazji Tysiąclecia Chrztu Polski.

Budowa nowej szkoły przez Związek Polaków Ottoway

W połowie 1966 roku Zarząd ZPO podjął decyzję w sprawie budowy własnego budynku szkolnego, na nowo zakupionym bloku ziemi. W sierpniu 1966 prezes zarządu otrzymał od władz australijskich, zatwierdzone plany budowy wspomnianego obiektu. Tadeusz Figurski podjął się zadania bezpłatnego zalania betonów pod przyszłą szkołę. W październiku 1966 dwóch polskich murarzy: Michał Kyc i Leon Bednarek rozpoczęli wznoszenie murów nowej szkoły. Prace postępowały szybko i w grudniu 1966 roku budowa szkoły była już zakończona.

Ks. Gracjan Kołodziejczyk, Henryk Lewicki i Bernard Brzeziński.

I tutaj zaczęły się rodzić wątpliwości oraz dyskusje, czy rodzice słusznie czynią, że ze swej strony wkładają tyle wysiłku i poświęcenia w budowę szkoły, a ich dzieci nie chcą się uczyć języka polskiego. Nowy kierownik szkoły Leon Bernacki alarmował zarząd Związku, że uczniowie nie odrabiają lekcji. Miał także zastrzeżenia do frekwencji. Na 70 zapisanych uczniów, na zajęcia szkolne przychodziła zaledwie połowa. Nauczyciele spóźniali się na lekcje i dawali zły przykład uczniom. Zarząd ZPO był bezsilny wobec tych problemów i dał kierownikowi Leonowi Bernackiemu wolną rękę na uzdrowienie atmosfery oraz poprawy dyscypliny.

Pierwsze oznaki kryzysu w polskim szkolnictwie w Adelajdzie

Prezes Polskiej Macierzy Szkolnej Henryk Lewicki, który coraz częściej był obecny na zebraniach Zarządu ZPO, wyjaśniał, że podobne zjawisko (niechęci do nauki języka polskiego oraz wysoka absencja uczniów na lekcjach), występuje także w innych podległych mu szkołkach macierzowych. Oświadczył także, że należy się spodziewać, iż z uwagi na nie-

wielką ilość dzieci, niektóre z nich, zostaną w następnym roku zamknięte. Pozostali uczniowie, którzy wyrażą chęć nauki języka polskiego, zostaną skierowani do Szkoły im. Marszałka Józefa Piłsudskiego przy Związku Polaków Ottoway.

Kryzys w polskich szkołach na terenie Australii Południowej był spowodowany kilkoma czynnikami. Niektórzy rodzice, zwłaszcza w małżeństwach mieszanych (polsko-australijskich), już wcześniej nie posyłali swoich dzieci do polskiej szkoły. Widocznie uznali, że drugi język jest im niepotrzebny. Innym ważnym czynnikiem był niż demograficzny. Rodzinom polskim osiadłym w Adelajdzie po II wojnie światowej, rodziły się dzieci przeważnie w końcu lat 40-tych i na początku lat 50-tych. Wiek szkolny osiągały na przełomie lat 50-tych i 60-tych. W latach następnych ilość dzieci w wieku szkolnym drastycznie spadała. To zjawisko dotyczyło także Szkoły Ottoway. W 1966 r. do pierwszej klasy zgłosiło się tylko troje dzieci.

Zarząd Związku zdecydował, że w takiej sytuacji należy połączyć klasę pierwszą z drugą i zrobić w niej dwa poziomy nauczania. Zmniejszono kadre nauczycielską o jedną osobę. Była także dyskusja na temat podręczników dla uczniów. Zdecydowano, że uczniowie będą korzystali tylko z podręczników zamówionych u Sióstr Felicjanek w USA. Chciano w ten sposób uniknąć zarzutu, że organizacja jest podatna na oddziaływanie propagandy reżymu PRL (bo wcześniej zamawiano podręczniki w Warszawie).

Sytuację w szkole utrudnił fakt, że w 1966 roku z przyczyn rodzinnych oraz złego stanu zdrowia zrezygnowało dwoje dobrych nauczycieli: Jaromir Szokalski oraz Janina Kruegerowa (która również zrezygnowała z funkcji sekretarza ZPO).

Odejście dwojga zasłużonych osób, nie rokowało dobrej przyszłości dla Związku oraz jego szkoły. W organizacji brakowało wykształconych ludzi. I właśnie wtedy szybką karierę zrobił nowoprzybyły z Polski Leon Bernacki. W połowie 1966 roku był już kierownikiem szkoły i w niedługim czasie (po rezygnacji Janiny Kruegerowej), także sekretarzem Związku Polaków Ottoway.

Harcerstwo Władysława Dembskiego

Pewną aktywność przejawiał na terenie Ottoway Władysław Dembski – hufcowy Komendy Hufca Harcerskiego “Mazowsze”. Już kilka lat wcześniej założył on Polish Youth Association in Australia Inc. Organizacji tej podlegały: Hufiec Harcerski Mazowsze oraz 15 Krąg Starszoharcerski. Były w nim sekcje specjalne: prasowa, wydawnicza, filmowa, teatralna oraz muzyczna i chóralna.

Dembski był energicznym wykształconym człowiekiem, polskim patriotą o zdecydowanie prawicowych poglądach. Wokół niego grupowały się różne młodzieżowe organizacje i w pewnym sensie był konkurencją dla PMS. Jednak jego organizacje były niewielkie. Władysław Dembski kilka razy próbował wciągnąć w orbitę swoich wpływów także Związek Polaków Ottoway. Chciał on założyć harcerstwo wśród młodzieży szkolnej. Z niewiadomych względów plany te pokrzyżował mu ks. proboszcz Gracjan Kołodziejczyk, który popierał polskie szkolnictwo, ale do harcerstwa miał niechętny stosunek. Dlatego też zarząd ZPO współpracował z Władysławem Dembskim tylko na ograniczoną skalę. Sporadycznie przekazywał niewielkie sumy pieniężne – jako donacje na polskie harcerstwo.

Władysław Dębski był tak energicznym i wpływowym człowiekiem, że potrafił zebrać od polskiego społeczeństwa, znaczną sumę pieniężną, za którą zakupił ziemię na Hindmarsh Island, pod budowę stancy harcerskiej. Na terenie tym wybudował też Pomnik Katyński. (Po roku 2000-ym, gdy ziemia harcerska została sprzedana, Pomnik Katyński został przeniesiony na teren Parafii Ottoway.)

Obchody 1000-lecia Państwa Polskiego

Już na kilka lat przed tą rocznicą powołano w Adelajdzie Międzyorganizacyjny Komitet 1000-lecia, którego przewodniczącym był najpierw ks. kanonik Józef Kuczmański, a później zasłużony działacz polonijny F. Figwer. W skład komitetu wchodził przedstawiciele następujących organizacji:

1. Dom Polski
2. Klub Rodzin Mieszanych

3. Klub Sportowy Polonia
4. Koło Polaków Ottoway (późniejszy Związek Polaków Ottoway)
5. Koło Polaków St. Marys
6. Koło Polek w Południowej Australii
7. Koło Polskie (Millennium Co-op) Enfield
8. Koło Przyjaciół Teatru
9. Komisja Skarbu Narodowego R.P.
10. Polska Grupa Taneczna Tatry
11. Stowarzyszenie Polskich Kombatantów
12. Stowarzyszenie Wiedzy o Polsce
13. Związek Harcerstwa Polskiego
14. Związek Polaków w Południowej Australii.

Komitet 1000-lecia przygotował cały szereg udanych imprez poświęconych milenijnej rocznicy przyjęcia chrześcijaństwa przez Polskę. Imprezy te w Adelajdzie odbywały się w sierpniu, październiku i listopadzie 1966 roku. Ukoronowaniem obchodów była uroczysta Msza Święta w katedrze adelajdzkiej odprawiona przez ks. arcyb. Beovicha dnia 13 listopada 1966 roku. Tego samego dnia w Town Hall w Adelajdzie, o godz 3:00 po południu, zorganizowano akademię poświęconą 1000-letniej rocznicy przyjęcia chrześcijaństwa przez Polskę. Członkowie Związku Polaków Ottoway masowo uczestniczyli we Mszy Świętej i wspomnianych imprezach. Zarząd wynajął dwa autokary na dowieszenie dzieci i rodziców do katedry. Należy dodać, że wszystkie dzieci szkolne z Ottoway, były ubrane w polskie stroje ludowe.²⁸

Związek Polaków Ottoway dostaje listy od Towarzystwa “Polonia” z Warszawy.

Bernard Brzeziński
wieloletni prezes Związku
Polaków Ottoway, a później
prezes Związku Polaków
Domu Mikołaja Kopernika

Jak już wcześniej wspomniałem z zachowanych dokumentów wynika, że pierwsze kontakty listowe pomiędzy środowiskiem Koła Polaków Ottoway, a agendą rządu PRL w Warszawie – pod nazwą: Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną rozpoczęły się w roku 1963. Kierownik szkoły Jaromir Szokalski sprowadzał z Warszawy podręczniki oraz inne pomoce szkolne, których tu w Adelajdzie ciągle brakowało. Nie jest pewne czy był on pierwszą osobą, która nawiązała kontakty z agendami rządu PRL. Pierwsze podręczniki nadeszły do Ottoway już w 1964 roku i wywołały sporo zamieszania wśród tutejszej Polonii. Podręczniki i czasopisma były wysyłane także w latach późniejszych, mimo, że już nikt ich nie zamawiał.

5 marca 1966 roku nadszedł list z Warszawy adresowany do prezesa Bernarda Brzezińskiego, w którym kierowniczka kolportażu miesięcznika “Nasza Ojczyzna”, Pelagia Żymierska pytała, czy Ottoway nadal otrzymuje to czasopismo. Pisała, że w Warszawie nie ma żadnej informacji, iż dociera ono do adresata.²⁹

Następny list, jaki nadszedł do prezesa B. Brzezińskiego (datowany 31 października 1966) zawierał życzenia z okazji Dnia Nauczyciela i był adresowany do wszystkich działaczy oświatowych z Ottoway. Kolejny list adresowany do prezesa nosi datę 25 listopada 1966 r. Kierownik

Działu Organizacyjnego Towarzystwa Łączności z Polonią, potwierdza, że otrzymał już list z Koła Polaków Ottoway. Niestety, kopia tego rzekomego listu, wysłanego do Warszawy, nie

²⁸ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Ottoway z dnia 14 listopada 1966.

²⁹ List do prezesa B. Brzezińskiego od redakcji Nasza Ojczyzna z 5 marca 1966.

zachowała się w aktach ZPO. Nie wiadomo kto go wysyłał i czy w ogóle taki list był wysłany.

Kierownik Działu Organizacyjnego Roman Broż pisze do B. Brzezińskiego, że Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną utrzymuje dobre kontakty z prezesem PMS Henrykiem Lewickim oraz przewodniczącym Komisji Oświatowej Polonii Australijskiej, J. Goebel.

Trudno jest ocenić na ile prawdziwe były informacje kierownika Romana Broża, o utrzymywaniu dobrych kontaktów z działaczami oświatowymi w Australii Henrykiem Lewickim z Adelajdy oraz J. Goebel z Sydney. Nie jest wykluczone, że była to próba prowokacji. Być może, że przedstawicielowi agendy reżymu PRL (jakim było Towarzystwo Łączności.....) chodziło o “zamieszanie” w środowisku emigracyjnym w Australii i chęć ośmieszenia dwóch znanych działaczy oświatowych w Australii.

Jedno jest pewne, że J. Goebel z Sydney – przewodniczący Komisji Oświatowej Polonii Australijskiej, rozesłał do wszystkich organizacji szkolnych w Australii zalecenie, aby nie korzystały z podręczników wydawanych w Warszawie. Więc jest mało prawdopodobne aby utrzymywał on dobre kontakty z agendą rządową PRL.

Znamienne jest także stanowisko prezesa zarządu ZPO Bernarda Brzezińskiego, który podczas dyskusji na temat stanu szkolnictwa polskiego w Australii – oskarżył rząd w Warszawie, o wywrotową działalność na emigracji i zły wpływ na młodzież w Adelajdzie.³⁰

Trzeba jednak także dodać, że wypowiedź B. Brzezińskiego spotkała się z mieszanymi odczuciami wśród niektórych członków zarządu. Sekretarz Leon Bernacki zanotował w protokóle, że Stanisław Gajewski polemizował z prezesem, twierdząc, iż rządowi w Warszawie jednak zależy na rozwoju polskiej oświaty na emigracji – bo przecież wysyła nam podręczniki i inne pomoce szkolne.³¹

Związek Polaków Ottoway przejmuję patronat nad Zespołem Tanecznym TATRY

Już poprzednio na wniosek inż. Michała Mordwinowa, ZPO deklarował przejęcie patronatu nad Polską Grupą Taneczną Tatry. Jednak obietnica ta, poza sporadycznym przekazywaniem donacji finansowych, nie mogła być jakoś sfinalizowana. W styczniu 1966r. zarząd ponownie omawiał tę sprawę, ale nie podjęto wiążących decyzji. Michał Mordwinow postulował, że założony przez niego w 1951 roku Zespół Taneczny potrzebuje teraz nowego sponsora, gdyż on sam (ze względu na wiek i stan zdrowia) nie będzie mógł dalej zajmować się Tatrami.³²

25 czerwca 1966 Michał Mordwinow napisał list do Zarządu ZPO, w którym informował, że w lipcu zostanie sporządzony testament zawierający takie sformułowanie: *...W razie odejścia, lub śmierci M. Mordwinowa, cały majątek Tatr, będzie przekazany do Związku Polaków Ottoway, a Związek niech dalej opiekuje się Tatrami.... Majątek ten, głównie stroje ludowe były warte w 1966 roku około \$2000.* Zarząd Związku wyraził zgodę na przejęcie opieki nad Zespołem Tatr.³³ Pomysł przejęcia Zespołu popierał prezes Polskiej Macierzy Szkolnej Henryk Lewicki, który uczestniczył niemalże w każdym posiedzeniu zarządu ZPO. Związek przekazywał w 1967 roku pokaźne sumy dla Zespołu Tanecznego. Przeznaczył on czysty dochód z trzech zabaw tanecznych na potrzeby Tatr.

Wybór nowych władz Związku Polaków Ottoway

22 października 1967 roku miało miejsce Walne Zebranie Członków Związku po raz pierwszy we własnym lokalu, to jest w nowo wybudowanej szkole w Athol Park. Oprócz członków wzięli w nim udział przedstawiciele kilku innych organizacji, a w tym: prezes PMS Henryk Lewicki, Prezes Związku Polaków w Południowej Australii Wacław Kitch oraz Stani-

³⁰ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Ottoway z dnia 14 października 1966.

³¹ Tamże.

³² Pismo Ulotne Tatr z 13 grudnia 1966.

³³ Protokół z Zebrania Zarządu Związku Polaków Ottoway z dnia 19 czerwca 1966.

sław Perczak z Klubu Sportowego „Polonia”. Honorowym gościem był także O. Gracjan Kodziejczyk z parafii Ottoway.

Na Walnym Zebraniu wybrano zarząd w następującym składzie: Bernard Brzeziński (prezes), Leon Bernacki (I wiceprezes), Aleksander Chmielewski (II wiceprezes), Zbigniew Fatalski (sekretarz), Stanisław Grześkowiak (skarbnik), Władysław Zacierowski (organizacyjny), A.Sikora (zastępca organizac.), Jan Lewczak (zabawowy), Henryk Piejko (gospodarz), Wanda Zalewska (konserwatorka strojów), Kazimierz Kula (kier. sekcji sportowej), ponadto Wojciech Trepka, Euzebiusz Trepka, Tadeusz Figurski, Jan Banasiak, Józef Włodarczyk, S. Rzepnicki, Bolesław Uciniek, Mieczysław Kożuszko Michał Rój, Zygmunt Błaszczewicz, Bolesław Ptaszek, Henryk Lewicki, Bolesław Rawiński, Jan Trawiński, Wacław Kostyk, Stanisław Perczak i Antoni Chojna,

Utworzenie Klubu Białych Orłów

21 maja 1967 roku, na bazie dawnego Koła Młodych Ottoway, został utworzony Klub Białych Orłów. Można powiedzieć, że była to w zasadzie tylko zmiana nazwy organizacji młodzieżowej. Z deklaracji założycielskiej wynika, że Klub miał mieć „polski charakter”. Czytamy w niej: „...na imprezach towarzyskich, co najmniej 5 minut ma być przeznaczona na polską mowę i piosenkę”. Członkowie Klubu mieli płacić składkę roczną w wysokości 10 centów.

Pod pismem deklaracji zakładanego Klubu Białych Orłów figurowały podpisy 18 osób, w tym: Jerzy Andrecki (późniejszy prezes Związku Polaków Ottoway i Domu Mikołaja Kopernika), Andrzej Czechowicz, S. Kołpak, W. Wojnar, L. Kaczorowski i K. Kamiński.

Prymicyjna Msza Święta ks. Leona Czechowicza

W połowie 1967 roku miała miejsce, w kościele na Ottoway, Prymicyjna Msza Święta pierwszego polskiego księdza wyświęconego w Australii Południowej. Była ona wielkim wydarzeniem w dziejach Polonii naszego stanu. Zarząd Związku Polaków Ottoway uchwalił pokryć wszelkie koszty związane z przyjęciem, wydanym z okazji Mszy Św. Prymicyjnej.³⁴

Ksiądz Leon Czechowicz w następnych latach sprawował swoją posługę duszpasterską w australijskich parafiach Adelajdy. Z uwagi na znajomość języka polskiego wyniesionego z domu oraz sobotniej szkoły, wielokrotnie brał udział, w różnych uroczystościach religijnych, związanych z polską grupą etniczną.

Zjazd Oświatowy w Adelajdzie

W dniach od 27 do 29 stycznia 1968 roku miał miejsce Zjazd Oświatowy w Adelajdzie. Imprezę tę firmowały trzy organizacje: Prezydium Rady Naczelnej Polskich Organizacji w Australii, Komisja Oświatowa Polonii Australijskiej oraz Polska Macierz Szkolna w Południowej Australii. Brali w niej udział delegaci stanowi KOPA, nauczyciele polskich szkół i działacze oświatowi z różnych stanów. Celem zjazdu było omówienie sposobów podniesienia poziomu nauczania w polskich sobotnich szkołach oraz dokonanie zmian organizacyjnych w KOPA.

Zjazd odbywał się w Domu Polskim przy 519 Torrens Road na Woodville. Obrady ostatniego dnia Zjazdu zostały przeniesione do lokalu Związku Polaków Ottoway. Zarząd podjął obiadem wszystkich przyjezdnych gości. Należy dodać, że w Zjeździe Oświatowym brali udział z Ottoway nie tylko nauczyciele, ale także liczne grono działaczy społecznych.

W 1968 r. zarząd ZPO pozostał ten sam na następną kadencję. Zmienił się sekretarz. Po rezygnacji Zbigniewa Fatalskiego jego funkcję 10 listopada 1968 przejął Kazimierz Kula.

Kolejna wizyta Ks. Biskupa Władysława Rubina

W pierwszej połowie marca 1968 roku, w Adelajdzie przebywał przez kilka dni, opiekun duchowy Polonii, a zarazem wysłannik księdza Prymasa Kardynała Stefana Wyszyńskiego – ksiądz biskup Władysław Rubin. Związek Polaków wynajął specjalny autobus, w celu

³⁴ Protokół z zebrania Zarządu ZPO z dnia 20 sierpnia 1967.

dowiezienia rodziców oraz dzieci szkolne na lotnisko, aby powitać tam dostojnego gościa. Program wizyty przewidywał uroczystą Mszę Świętą dla Polaków w katedrze. Było także spotkanie z działaczami naszych organizacji, podczas obiadu w Hotelu Australia w North Adelaide. 13 marca 1968 roku ks. biskup Władysław Rubin poświęcił Ośrodek Harcerski na Hindmarsh Island.

15 marca 1968 roku prezes PMS Henryk Lewicki zorganizował spotkanie księdza biskupa z miejscowym społeczeństwem w Sali Parafialnej Ottoway. Bezpośrednio potem, ks biskup Rubin wizytował Polską Szkołę Nr 1 im. Marszałka Piłsudskiego w Athol Park, przy 112 Grand Junction Road. Opiekun duchowy Polaków na emigracji został poinformowany, że działacze Związku planują w niedługim czasie rozbudowę szkoły i wybudowanie dużego ośrodka rekreacyjnego.

Założenie Federacji Polskich Organizacji w Południowej Australii

Myśl utworzenia jakiegoś ciała nadrzędnego nad istniejącymi polskimi organizacjami w Australii Południowej nie była nowa. Pierwsze takie próby podejmowano już kilka lat wcześniej, ale zakończyły się niepowodzeniem. Z czasem jednak zaczęto dostrzegać korzyści płynące ze wspólnego działania kilku lub więcej organizacji, w celu przeprowadzenia jakiejś akcji, lub zorganizowania akademii rocznicowej.

W połowie 1968 roku powołano specjalną komisję, która opracowała projekt „Regulaminu Związku Organizacji Polskich w Południowej Australii”, na podstawie którego opracowano statut Federacji. 10 lipca 1968 roku powołano Tymczasowe Prezydium Związku Polskich Organizacji w Południowej Australii w osobach: Dr Jan Sobolewski, dr Andrzej Czechowicz, Władysław Dembski, F. Figwer, Wacław Kitch, Euzebiusz Trepka (ze Związku Polaków Ottoway), Krzysztof Balcerak i Stanisław Gotowicz. Następne zebranie odbyło się 1-go września 1968r. Pomiędzy zebraniem lipcowym i wrześniowym toczyły się w poszczególnych organizacjach ostre spory na temat celów i zadań przyszłej Federacji. Ujawnili się wówczas w Adelajdzie zwolennicy współpracy z rządem PRL w Warszawie. To właśnie oni atakowali w projekcie Regulaminu i późniejszego statutu Federacji zapis mówiący o „...nieuznawaniu reżymu w Kraju...”. Domagali się usunięcia tego sformułowania i uchwalenia apolityczności przyszłej Federacji.

W związku z tym, że większość polskich organizacji była za nieuznawaniem władz reżymowych w Warszawie (i doszło do uchwalenia w tym duchu statutu), w środowisku polskim w Adelajdzie doszło do rozłamu. Kilka polskich organizacji nie weszło w skład Federacji. Jedną z nich był Związek Polaków Ottoway. Odmowa wejścia w skład Federacji bardzo mu zaszkodziła na reputacji w polskiej społeczności. Rozpowszechniana wówczas była opinia, że „ci z Ottoway, to czerwoni”.

Agitacja różnych agend PRL w środowisku polskim na terenie Adelajdy

Na początku 1969 roku, Związek Polaków Ottoway, dostał kolejny list od Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną, w którym była zachęta do organizowania imprez poświęconych 25 rocznicy rozpoczęcia – przez rząd PRL – dzieła odbudowy Polski po II wojnie światowej. W związku z tą rocznicą Towarzystwo „Polonia”, gotowe było wysłać do Adelajdy materiały historyczne w celu opracowania referatów i przemówień, a także wystawę fotograficzną pt: „Minęło 25 lat – osiągnięcia gospodarcze i kulturalne Polski”. Agenda PRL informowała także, że może wysłać filmy krótkometrażowe związane z dziejami ostatniego ćwierćwiecza.³⁵

W podobnym czasie zarząd Związku otrzymał list od innej warszawskiej firmy, to jest „Ars Polona”. Instytucja ta informowała, że współpracuje z Biurem Podróży Globus Trading Co. w Adelajdzie. Zachęcała do kupowania polskich książek w tej firmie, drukowanych w Polsce.³⁶

³⁵ List Towarzystwa Polonia do Zarządu ZPO, z dnia 29 kwietnia 1969.

³⁶ List Ars Polony do Zarządu ZPO z 24 kwietnia 1969 r.

W aktach Związku Polaków Ottoway nie zachowały się kopie listów wysyłanych do wymienionych agend PRL. Trudno jest ustalić kto z członków Zarządu ZPO utrzymywał kontakty z przedstawicielami wymienionych instytucji reżymowych. Jeśli była jakaś współpraca z "Warszawą", to nie miała ona wtedy jawnego charakteru.

Związek Polaków Ottoway wstępuje do Federacji (23 lutego 1969 r).

Nacisk polskich organizacji prawicowych i kombatanckich oraz zwykłych niezrzeszonych osób, był tak duży, że Związek Polaków Ottoway chcąc uniknąć pomówień o lewicowość, dnia 23 lutego 1969 roku podjął decyzję oficjalnego wstąpienia do Federacji z zastrzeżeniem, że na razie tylko na jeden rok. Delegatami na jej Walne Zebranie zostali: prezes Bernard Brzeziński, Adam Jaroszewski oraz Wojciech Trepka. Prezesem Federacji wybrano Stanisława Gotowicza, a sekretarzem Władysława Dembskiego. Pierwszy z nich miał złe notowania pośród działaczy ZPO.

Zgodnie ze statutem, Federacja Polskich Organizacji prezentowała "niepodległościową" linię polityczną i nie uznawała reżymowych władz PRL. Reprezentowała polskie organizacje i całą naszą etniczną społeczność wobec władz australijskich. Patronowała w Adelajdzie różnym inicjatywom społecznym, a zwłaszcza obchodom rocznic narodowych. Zarząd Związku akceptował taką linię polityczną Federacji. Jednak inna (kontestująca już wcześniej) organizacja, to jest Spółdzielnia Millennium Enfield zgłosiła potrzebę rewizji statutu Federacji. Domagała się skreślenia zdania mówiącego, iż Federacja nie uznaje obecnego reżymu w kraju. Okazało się, że delegaci z Enfield byli osamotnieni. Ich wniosek o zmianę statutu całkowicie upadł i został skreślony z porządku dziennego zebrania.³⁷

Poświęcenie sztandaru Związku Polaków Ottoway (1969 rok)

Ważnym wydarzeniem w życiu naszych rodaków zamieszkałych w północnych i zachodnich dzielnicach Adelajdy – było poświęcenie sztandaru Związku Polaków Ottoway. Impreza ta odbyła się 26 stycznia 1969 roku. Osobą dzięki której Związek wszedł w posiadanie sztandaru, był Euzebiusz Trepka. Poprzednio podróżował on do Polski i zamówił wyhaftowanie sztandaru u sióstr zakonnych. Sztandar był szyty i haftowany dosyć długo. Koronę do Orła przywieziono oddzielnie do Australii – aby uniknąć utrudnień podczas przekraczania granicy PRL. Umieszczenie Korony na sztandarze miało miejsce już tu w Adelajdzie.

Po jednej stronie sztandaru siostry wyhaftowały złotymi nićmi Godło Polski i napis: Związek Polaków Ottoway, a po drugiej – wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z napisem: Módl się za nami. Sztandar stanowi symbol łączności naszej organizacji z

Sztandar Związku Polaków Ottoway. Od lewej stoją: Stanisław Koplin i Krzysztof Kudyba

³⁷ Protokół z zebrania delegatów do Federacji z 7 grudnia 1969.

narodem polskim oraz wiarą katolicką. Był on uroczystie prezentowany podczas ważnych rocznic państwowych (Konstytucji 3-Maja, Święta Żołnierza Polskiego oraz listopadowego Święta Odbudowy Polskiej Państwowości). Z czasem wszedł zwyczaj, że Sztandar był obecny na ważnych uroczystościach kościelnych, a podczas pogrzebów pochylano go nad trumnami zasłużonych działaczy Związku Polaków Ottoway.

Współpraca Związku Polaków Ottoway i Klubu Sportowego "Polonia"

Przez cały 1969 rok można było zaobserwować aktywną współpracę Związku Polaków Ottoway i Klubu Sportowego "Polonia". Przebiegała ona na kilku płaszczyznach: towarzyskiej, finansowej oraz organizacyjnej. Inicjatorem tej współpracy był znany działacz Euzebiusz Trepka, który w 1969 roku był w Zarządzie ZPO oraz także prezesem Klubu Sportowego "Polonia". To z jego inicjatywy powstało Koło Pań, które organizowało BBQ podczas meczów na boisku Polonii, a dochód był równo dzielony na obydwie organizacje.

5 stycznia 1969 roku zarządy ZPO i Klubu sportowego Polonia – zorganizowały wspólną wycieczkę do Williamstown. Zamówiono wtedy trzy autobusy, aby dowieźć dzieci szkolne i ich rodziców.³⁸

19 kwietnia 1969 roku obydwie organizacje zorganizowały wspólny bal "Miss Polonia". Dochód z tej imprezy także podzielono równo. Klub Polonia i ZPO wspólnie urządziły Dzień Matki, a później wycieczkę do Nooriotpa. Chyba najbardziej wyrazistym przejawem tej współpracy była późniejsza pomoc udzielona środowisku działaczy Ottoway przez KS Polonia podczas budowy Domu Kopernika.

Zakup sąsiedniej parceli – czerwiec 1969 r.

Już w końcu 1968 roku rozpoczęto pierwsze negocjacje w sprawie zakupu sąsiedniej działki ziemi, graniczącej z posiadłością Związku. Trzeba było za nią zapłacić \$4,500. Na koncie bankowym figurowało tylko \$3000. Podczas zebrania Zarządu w dniu 13 kwietnia 1969 r., prezes Bernard Brzeziński wysunął pomysł, aby działacze udzielili dla organizacji pożyczki. Nie musiał długo czekać na odpowiedź. Bolesław Uciniek zadeklarował udzielenie pożyczki dla ZPO w wysokości tysiąca dolarów na procent bankowy. Henryk Piejko zgodził się pożyczyć na ten cel pięćset dolarów – bezprocentowo.

W ten sposób zebrano potrzebną sumę pieniędzy. Działkę kupiono w czerwcu 1969 r. Poprzez dokupienie sąsiedniej parceli Związek Polaków wszedł w posiadanie dużego obszaru ziemi, na którym można było postawić kilka budynków oraz urządzić odpowiedni parking na samochody.

Pomysł budowy Domu Mikołaja Kopernika

Do rozpoczęcia budowy dużego obiektu, w którym możnaby było urządzać zabawy oraz inne imprezy rocznicowe, brakowało już tylko odpowiedniej sumy pieniędzy.

Sprawa budowy stawała się coraz bardziej pilna. Okazało się bowiem, że także inne organizacje polskie noszą się z podobnymi planami. Zarząd Domu Polskiego w Woodville wystosował apel do wszystkich organizacji, aby wsparły finansowo budowę nowego dużego Domu Polskiego, w centrum Adelajdy. List taki wystosował prezes Stanisław Gotowicz do zarządu ZPO w dniu 10 lutego 1969r. Działacze z Ottoway udzielili Gotowiczowi jedynie moralnego wsparcia, gdyż sami zamierzali także rozpocząć budowę własnego „ośrodka”, który na początku nazywali Nasza Sala. Dopiero później przyjęto nazwę Dom Mikołaja Kopernika.

6 lipca 1969 roku zarząd zwołał Nadzwyczajne Zebranie Polaków z Ottoway i sąsiednich osiedli. Euzebiusz Trepka zaproponował, aby każdy Rodak mieszkający w tej okolicy opodatkował się w wysokości 50 centów tygodniowo przez pięć lat. W ten sposób zostałaby zebrana potrzebna suma na budowę Naszej Sali. Zarząd wydał w sierpniu 1969 roku specjalną ulotkę w tej sprawie, która informowała, że do zamieszkałych w tej okolicy Polaków będą chodzili co tydzień kolektorzy i zbierali zadeklarowane 50 centów.

³⁸ Zebranie Zarządu Polaków Ottoway z dnia 12 stycznia 1969 roku.

Zygmunt Błaszkwicz przejmuje kierownictwo Związku

30 listopada 1969 r. odbyło się długo oczekiwane Walne Zebranie ZPO. Po złożeniu sprawozdań z działalności Związku wybrano nowy Zarząd w następującym składzie: Bernard Brzeziński (prezes), Euzebiusz Trepka (I wiceprezes), Zygmunt Błaszkwicz (II wiceprezes), Kazimierz Kula (sekretarz), Wojciech Trepa (skarbnik), Aleksander Chmielewski (organizacyjny), Józef Klok (zastępca organizac.), Władysław Zacierowski (zabawowy), Antoni Chojna (zast. zabawowego). Stanisław Grześkowiak (sklepikarz), Wanda Zalewska (konserwator strojów), Kazimierz Ociepa (opiekun szkoły), ponadto Jan Banasiak, Jan Borkowski, Tadeusz Figurski, Kazimierz Gąsiorek, Zygmunt Grodzki, Stanisław Kapusta, Walenty Kowal, Jan Lewczak, Henryk Lewicki, Piotr Marciniak, Feliks Orłowski, Stanisław Paluszek, Stanisław Perczak, Bolesław Rawiński, A. Sikora, Waclaw Szymaniak, Bolesław Uciniek i Henryk Wilhelmi.

W związku z wyjazdem prezesa Bernarda Brzezińskiego (razem z I wiceprezesem Euzebiuszem Trepką) poza Adelajdę i to na kilka miesięcy, jego funkcję przejął Zygmunt Błaszkwicz (dotychczasowy II wiceprezes).

Związek Polaków Ottoway ponownie zamówił podręczniki szkolne w Warszawie

Na zebraniu Zarządu ZPO w dniu 17 stycznia 1970 roku postanowiono, że podręczniki dla uczniów będą sprowadzone z Polski. Nie było to zgodne z zaleceniami Zarządu Głównego PMS w Australii. Przypomnijmy, że ostatni Zjazd Komisji Oświatowej Polonii Australijskiej zalecał podręczniki drukowane w USA lub przez Centralę tej organizacji w Londynie.

Tymczasem zajęcia szkolne – pod kierownictwem Heleny Jakimowicz toczyły się normalnym trybem. Jej spokojny i łagodny sposób bycia, konsolidował młode grono nauczycielskie. Uczniowie wzięli udział w Akademii 3-Majowej organizowanej przez PMS oraz w procesji Bożego Ciała w Royal Park dnia 31 maja 1970 r. Dzieci prezentowały się w ładnych strojach ludowych. 15 sierpnia 1970 r. tańczyły podczas karnawału w Ceduna. Pojechały tam ze swą instruktorką Krystyną Ptaszek. 20 września 1970 występowały w sali parafialnej w Ottoway z deklamacjami i tańcami w ramach obchodu Dnia Ojca. Na początku grudnia uczniowie wystąpili z programem artystycznym na zakończenie roku szkolnego, zaś w drugi dzień Świąt Bożego Narodzenia, śpiewali podczas Wieczoru Kolęd w Domu Kopernika. Patrząc na swoje pociechy, rodzice byli zadowoleni, że Szkoła Ottoway uczy i wychowuje w duchu polskiej tradycji, kultury oraz religii katolickiej.

Gimnazjum Polskie

Polacy z Ottoway uznali, że kilkuletnia nauka języka polskiego (ich dzieci) w szkole podstawowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, to za mało. W 1970 roku postanowiono, że Władysława Jadcza oraz Henryk Lewicki rozpoczną Wyższy Kurs Języka Polskiego, dla absolwentów szkoły podstawowej. Kurs ten nazwano „Gimnazjum Polskie”. Zaczęła się wtedy ostra rywalizacja dwóch ośrodków szkolnych. Okazało się bowiem, że takie samo Gimnazjum zostało założone w Domu Polskim przy Torrens Road w Woodville, a jego dyrektorem był dr Jan Sobolewski - wydawca „Naszej Drogi”. Istnienie w Adelajdzie dwóch polskich szkół ponadpodstawowych było zbyt ambitnym planem i po prostu „nie do udźwignięcia” przez samych Polaków. Ich żywot nie był więc długi.

Do idei polskiego Gimnazjum – w ramach PMS – powrócono w latach późniejszych, gdy zostały ustanowione stanowe i federalne subsydia rządu australijskiego. Gimnazjum takie prowadzili w Adelajdzie państwo Maria i Leopold Hrycek. Na przełomie lat 80 i 90 jego uczniowie mogli zdawać państwową maturę z języka polskiego. W tym samym czasie wprowadzono także fakultatywną naukę języka polskiego w szkołach australijskich, na podstawowym i gimnazjalnym poziomie.

Rywalizacja Związku Polaków Ottoway z Domem Polskim w Woodville.

Prawie dwuletnia przynależność Związku Polaków Ottoway do Federacji nie była pozbawiona różnych zgrzytów. Źródłem tych nieporozumień były oczywiście ambicje ludzkie oraz działalność konsulatu PRL podsycająca spory między Polakami w Australii Południo-

wej. Konsulatowi zależało na osłabianiu prawicowego nurtu politycznego. Urabiana była opinia, egzystująca przez wiele lat, że przy Domu Polskim w Woodville (a potem przy Centralnym Domu Polskim w City of Adelaide), zgromadzili się sami “panowie”, którzy zajmowali się polityką. Mieli oni nie uznawać rządu PRL w Warszawie tylko Rząd Polski na uchodźstwie w Londynie. I to właśnie ci “panowie” założyli Federację Polskich Organizacji. Środowisko Polaków w Ottoway miało być rzekomo, nazywane przez nich “chłópkami”, lub “prostakami”. Rozsiewanie takich pogardliwych pomówień, wywoływało żal i napięcia wśród Polaków z Ottoway.

Władysława Jadczała – nauczycielka Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika i wieloletnia spikerka radia 5 EBI – FM w Adelajdzie.

Prezesem Federacji był Stanisław Gotowicz, późniejszy wieloletni kierownik Centralnego Domu Polskiego w Adelajdzie. Niestety, z nieznanego powodu, miał on niechętny stosunek do środowiska polskiego w Ottoway i czasami mówił o tym publicznie.

14 marca 1970 roku zarząd Związku Polaków Ottoway podjął uchwałę (na wniosek Euzebiusza Trepki), że jeśli jeszcze raz powtórzy się krytyka ich organizacji przez Stanisława Gotowicza, to ZPO wystąpi z Federacji.³⁹

Napięcia jednak nie ustały. W sierpniu 1970 była kolejna dyskusja podczas zebrania zarządu, czy ich organizacja ma być płatnym członkiem Federacji. Postanowiono wysłać swego delegata na Walne Zebranie Federacji, ale tylko w charakterze obserwatora.

W tym samym czasie zarząd zacieśnił współpracę z innymi organizacjami, które miały podobny stosunek do Federacji. Był to Klub Sportowy Polonia oraz Spółdzielnia Millennium. ZPO zaczął zamieszczać ogłoszenia o swojej działalności, nie w „Słowie Polskim” – wydawanym przez Federację, lecz w „Biuletynie Millennium”, redagowanym przez Jerzego Dudzińskiego.

Związek Polaków Ottoway występuje z Federacji

Dla mniej zorientowanych członków Związku Polaków Ottoway, Federacja Polskich Organizacji oraz Dom Polski w Woodville były niemalże synonimem, co wynikało dla nich z układu personalnego. Zarówno w Federacji oraz zarządzie Domu Polskiego “sztandarową” postacią był Stanisław Gotowicz. Jak wyżej wspomniałem, wśród Polaków zamieszkałych w Ottoway była puszczana w obieg informacja, że miał on wyśmiewać ich chłopskie pochodzenie. Powodowało to niepotrzebne zadrażnienia pomiędzy obydwoma środowiskami polskimi w Adelajdzie.

³⁹ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Ottoway z dnia 14 marca 1970.

Kierownictwo Federacji wysłało (w sierpniu 1971 roku) pojednawczy list do Związku. List został odczytany na zebraniu Zarządu, ale „nie zrobił on pozytywnego wrażenia” wśród działaczy ZPO. Niebawem nastąpiło zerwanie więzów organizacyjnych pomiędzy Federacją, a Związkiem Polaków Ottoway.⁴⁰

Leon Bernacki przejmuje ster rządów na Ottoway

Na dzień 5 września 1971 roku zwołano kolejne Walne Zebranie Członków. Na przewodniczącego zebrania wybrano prezesa Polskiej Macierzy Szkolnej Tadeusza Zakroczyńskiego. Sprawozdanie za okres prawie 2 letniej kadencji (od 30 listopada 1969 do 5 września 1971) złożył ustępujący prezes Bernard Brzeziński. Zapowiedział on, że nie będzie się ubiegał o ponowny wybór.

Walne Zebranie wybrało na prezesa Euzebiusza Trepkę i to zdecydowaną większością głosów. Euzebiusz Trepka, ”w wyniku nieporozumienia” nie przyjął tej funkcji. Trzeba było zgłaszać nowe kandydatury na prezesa Związku. Nie było jednak chętnych do kandydowania. Stanisław Grześkowiak zaproponował, aby za miesiąc zwołać ponownie Walne Zebranie, ale już tylko z jednym punktem porządku dziennego, to jest wyborem prezesa i nowych władz ZPO. Wniosek S. Grześkowiaka przeszedł większością głosów.

W dniu 31 października 1971 odbyła się druga część Walnego Zebrania, na którym wybrano Zarząd w następującym składzie: Leon Bernacki (prezes), Aleksander Chmielewski (I wiceprezes), Zygmunt Błaskiewicz (II wiceprezes), Kazimierz Kula (sekretarz), Wojciech Trepa (skarbnik), Jerzy Andrecki (skarbnik budowlany). Władysław Zacierowski (organizacyjny). Józef Klok (zast. organizacyjnego), Jan Lewczak (impresowy), Bolesław Rawiński (zast. impresowego), Henryk Piejko (gospodarz), Michał Rój (zast. gospodarza), ponadto Piotr Andrecki, Stanisław Kapusta, Bernard Brzeziński, Wincenty Kowal, Jan Borkowski, Z. Dereń, Euzebiusz Trepka, Krzysztof Kudyba, Tadeusz Figurski, Stanisław Grześkowiak, Kazimierz Gąsiorek, Jan Trawiński, Józef Czerniawski, Piotr Marciniak, Anatol Zagórski i J. Czerniakiewicz.

Nowy prezes Leon Bernacki został także kierownikiem polskiej szkoły – po uprzedniej rezygnacji Stanisława Białkowskiego.⁴¹

Zarząd Związku upoważnił prezesa do sprowadzenia podręczników szkolnych z Warszawy, bo „...są tanie i bardziej pomocne”.⁴²

Należy także podkreślić, że członek zarządu Anatol Zagórski sprowadzał filmy z konsulatu w Sydney i wyświetlał je w lokalu ZPO (między innymi film “Czterej pancerni i pies”).⁴³ Filmy te były krytykowane jako propagandowe przez niektórych Polaków (zwłaszcza związanych z Federacją).

Przygotowania do budowy Domu Mikołaja Kopernika

W okresie lat 1970 i 1971 członkowie ZPO czynili przygotowania do rozpoczęcia budowy obiektów Naszej Sali, późniejszego Domu Kopernika. Kolektorzy chodzili co tydzień do zamieszkałych na swoim terenie Polaków i zbierali po 50 centów lub większe datki. Skarbnikiem Funduszu Budowy był Jerzy Andrecki. Zebrane pieniądze deponowano na oddzielnym koncie bankowym. Do listopada 1970 roku zebrano 4,149 dolarów.⁴⁴

Tadeusz Zakroczyński
prezes Polskiej Macierzy
Szkolnej w Południowej
Australii w 1971 roku

⁴⁰ Protokół z Zebrania Zarządu Związku Polaków Ottoway z dnia 29 sierpnia 1971.

⁴¹ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Ottoway z dnia 31 października 1971.

⁴² Protokół z Zebrania Zarządu Związku Polaków Ottoway z dnia 21 listopada 1971.

⁴³ Protokół z Zebrania Zarządu Związku Polaków Ottoway z dnia 12 sierpnia 1972.

⁴⁴ Protokół z Zebrania Zarządu Związku Polaków Ottoway z dnia 1 listopada 1970.

Na początku zbiórka pieniężna na budowę Domu Kopernika nie posiadała dużego rozmachu. Za cztery tysiące nie można było wybudować dużego obiektu.

Tymczasem do budowy własnego lokalu przystąpiła już zaprzyjaźniona organizacja „Millenium Cooperatywa” w Enfield. W listopadzie 1971 r. rozpoczęła zalewanie fundamentów pod przyszłą siedzibę własnej organizacji. Miała tam być sala taneczna na 285 osób. Natomiast Związek Polaków Ottoway w 1971 roku, ciągle czynił przygotowania wstępne i zbierał pieniądze na budowę.

24 stycznia 1972 architekt Zygmunt Mokwiński przekazał Zarządowi ZPO plany budowy Naszej Sali. 5 marca powrócono do ustalenia, kto ma być właścicielem tego obiektu: akcjonariusze, czy Związek Polaków Ottoway. Zwyciężyła ta druga koncepcja.⁴⁵

Prezes Leon Bernacki zaapelował, aby wszyscy członkowie przyszli w pierwszą sobotę marca 1972 roku z łopatami i kilofami, do kopania rowów pod fundamenty przyszłego domu. Na oznaczony dzień zgłosiła się duża grupa mężczyzn (ojcowie z synami). Każdy z nich chciał mieć jakiś wkład w budowę „Domu” w Athol Park. Entuzjazm w środowisku polskim w Ottoway był powszechny.

11 czerwca 1972 r. miało miejsce uroczyste poświęcenie fundamentów przez proboszcza o. Gracjana Kołodziejczyka. Z chwilą rozpoczęcia budowy Domu wzrosła ofiarność wśród polskiego społeczeństwa. Jednak zebrane dotychczas pieniądze nie pozwalały na sfinansowanie budowy tak dużego obiektu. Już w czerwcu 1972 roku zarząd rozpoczął starania o uzyskanie pożyczki bankowej w wysokości 50 tysięcy dolarów. Warunkiem jej dostania było, znalezienia odpowiednich żyrantów. Na apel prezesa, siedemnaście osób (członków Związku) zgodziło się być gwarantem tej pożyczki. Żyranci dawali w zastaw swoje własne domy. Commonwealth Bank udzielił pożyczkę w wysokości \$50 tysięcy, pod warunkiem jej spłaty do końca 1987 roku.⁴⁶

Zygmunt Mokwiński
architekt Domu Mikołaja

14 sierpnia 1972 r. polscy murarze rozpoczęli wznoszenie murów. W tym samym czasie zaczął ukazywać się „Biuletyn Budowlany” pod redakcją prezesa Leona Bernackiego. Biuletyn był rozdawany bezpłatnie wszystkim członkom Związku Polaków Ottoway.

Zmiana nazwy z Naszej Sali na: DOM MIKOŁAJA KOPERNIKA (9 czerwca 1972)

Polacy z Adelajdy postanowili uczcić pięćsetną rocznicę urodzin wybitnego polskiego astronoma Mikołaja Kopernika. Zajęły się tym dwa środowiska polonijne: jedno reprezentowane przez Federację Polskich Organizacji w Południowej Australii, a drugie wywodzące się z Polskiej Macierzy Szkolnej. Uroczystości rocznicowe z udziałem członków i działaczy Związku Polaków Ottoway miały miejsce w dniu 27 kwietnia 1973 roku.

Prawie rok wcześniej, na zebraniu zarządu w dniu 9 czerwca 1972 zapadły dwie ważne decyzje. Na wniosek prezesa Leona Bernackiego, zatwierdzono jednogłośnie, że budujący się obiekt na Athol Park zostanie nazwany: DOMEM MIKOŁAJA KOPERNIKA.⁴⁷

Postanowiono także zmienić nazwę patrona Polskiej Szkoły Ottoway: z imienia Marszałka Józefa Piłsudskiego, na szkołę im. MIKOŁAJA KOPERNIKA.

Prezes Leon Bernacki zwołał w tej sprawie Nadzwyczajne Zebranie wszystkich członków Związku Polaków Ottoway, na którym doszło do oficjalnego zaakceptowania nazwy budowanego ośrodka w Athol Park, jako Dom Mikołaja Kopernika.⁴⁸ O zmianie nazwy

⁴⁵ Protokół z Nadzwyczajnego Zebrania Członków ZPO z dnia 5 marca 1972.

⁴⁶ Sprawozdanie prezesa Leona Bernackiego, na Walnym Zebraniu w dniu 29 października 1972.

⁴⁷ Protokół z zebrania Zarządu ZPO z dnia 9 czerwca 1972.

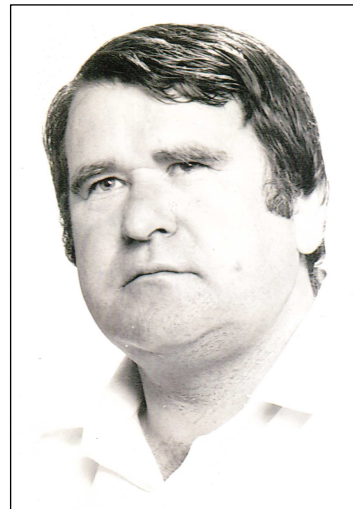
⁴⁸ Protokół z Nadzwyczajnego Zebrania Związku Polaków Ottoway z dnia 20 sierpnia 1972.

polskiej szkoły już na tym zebraniu nie wspomiano. Widocznie wystarczyła tylko decyzja zarządu ZPO.

Środowiska prawicowe, skupione przeważnie w Federacji, niechętnie przyjęły wiadomość, że pierwsza polska szkoła w Adelajdzie (założona w 1952 roku), po 20 latach istnienia, zmieniła nazwę i pozbyła się dotychczasowego patrona marszałka Józefa Piłsudskiego. W rozmowach towarzyskich, zaczęto wywierać presję na działaczach Związku Polaków Ottoway, aby dokonali zmiany linii politycznej swej organizacji.

Wybór nowych władz Związku Polaków Ottoway

29 października 1972 roku odbyło się kolejne Walne Zebranie Członków. Sprawozdania składali: prezes Leon Bernacki, funkcyjni członkowie zarządu oraz kierowniczka szkoły Lila Wałkuska. Wybrano nowy 26 osobowy zarząd oraz siedmioosobową Komisję Rewizyjną. Skład zarządu przedstawiał się następująco: Leon Bernacki (prezes), Jerzy Andrecki (I wiceprezes), Piotr Marciniak (II wiceprezes), Waław Kazimierowski (sekretarz w j. polskim), Marian Rawiński (sekretarz w j. angielskim), Trepa Wojciech (skarbnik), Władysław Zacierowski (organizacyjny), Józef Klok (zast. organizac.), Bolesław Rawiński (zabawowy), Jan Lewczak (zast. zabawowego), Jan Trawiński (gospodarz), Henryk Piejko (zast. gospodarza), Aleksander Chmielewski (opiekun szkolny), ponadto Stanisław Ciechanowicz, Tadeusz Figurski, Kazimierz Kula, Jan Baniak, Zdzisław Wałkuski, Bolesław Uciniek, Michał Rój Waław Szymaniak, Feliks Orłowski, Józef Czerniawski, Z. Dereń, Walenty Kowal, Piotr Ukleja, Kazimierz Gąsiorek, Stanisław Kapusta, Jan Reszczyński, T. Stępień, Wasyl Wanzula, Anatol Zagórski, Piotr Andrecki, Józef Skonieczny, Aleksander Aleksandrow, Hieronim Chałustowski, Zygmunt Błaszczewicz i Emil Skwarc.

Leon Bernacki – prezes
Związku Polaków Ottoway
w l. 1971 – 1973

Ksiądz Kardynał Karol Wojtyła poświęca Dom Mikołaja Kopernika (27 lutego 1973)

W połowie 1972 roku dotarła wiadomość do zarządu, że za kilka miesięcy przyjedzie do Melbourne na Kongres Eucharystyczny znany dostojnik kościoła katolickiego w Polsce, Ksiądz kardynał abp Karol Wojtyła. Zamierzał on także odwiedzić ważniejsze środowiska polskie w Australii. Do Adelajdy miał przyjechać samolotem w dniu 26 lutego 1973 r. Wówczas to Euzebiusz Treпка wysunął propozycję zaproszenia Księdza Kardynała na poświęcenie i oficjalne otwarcie Domu Kopernika. Twierdził, że należy uczynić wszystko, aby przyspieszyć budowę obiektu w Athol Park.⁴⁹

3 listopada 1972 r. prezes Leon Bernacki i sekretarz Marian Rawiński wystosowali oficjalne zaproszenie do księdza kardynała abp. Karola Wojtyły. Zarząd uchwalił, że w przypadku zaakceptowania zaproszenia, to należy wmurować na frontowej ścianie tablicę upamiętniającą jego obecność w Domu Mikołaja Kopernika.

W końcu 1972 roku nadeszła odpowiedź pozytywna. Ks. kardynał przyjął zaproszenie. W swoim liście napisał, że 27 lutego 1973 roku odwiedzi Dom Kopernika. Członkowie Związku pod przewodnictwem prezesa Leona Bernackiego wkładali wiele pracy i wysiłku, aby skończyć budowę ich Ośrodka przed przyjazdem do Adelajdy ważnego polskiego hierarchy kościelnego.

Całością prac kierował sam prezes Leon Bernacki. Był „mózgiem” tej budowy. Można powiedzieć, że bez niego Dom Mikołaja Kopernika nie mógłby być skończony na czas. On planował i wydawał polecenia. Posiadał także zdolność umiejętnego wsłuchiwania się w pomysły i uwagi innych osób.

⁴⁹ Protokół z zebrania Związku Polaków Ottoway, z dnia 20 sierpnia 1972.

Ksiądz Kardynał Karol Wojtyła z grupą uczniów Szkoły Mikołaja Kopernika. Fot. Adam Jaroszewski

Ksiądz Kardynał Karol Wojtyła przecina wstęgę oficjalnego otwarcia Domu Mikołaja Kopernika. Fot. Adam Jaroszewski

Sprawa oficjalnego otwarcia i poświęcenia Domu M. Kopernika była "głośno" reklamowana w Adelajdzie. Wysłano oficjalne zaproszenia wszystkim polskim organizacjom do wzięcia udziału w tej uroczystości. Jednak prawicowe organizacje z Adelajdy, na czele z Federacją, odmówiły uczestnictwa w oficjalnym otwarciu i poświęceniu Domu Mikołaja Kopernika, zasłaniając się różnymi wymówkami. W podobny sposób zrewanżował się im później prezes ZPO Leon Bernacki.⁵⁰

Zgodnie z planem 27 lutego 1973 roku, ks. kardynał abp. Karol Wojtyła przyjechał do Adelajdy w towarzystwie innych polskich biskupów biorących udział w Kongresie Eucharystycznym w Melbourne. Dostojny gość miał bogaty program pobytu w Adelajdzie, ale tak jak było wcześniej planowane o godzinie 4:00 po południu przyjechał do posiadłości Związku Polaków Ottoway. Powitały go tłumy rodaków z północnych dzielnic Adelajdy. W uroczystościach wziął udział premier Australii Południowej Don Dunstan oraz inni politycy, a także prezesi (zaprzyjaźnionych z ZPO) polskich organizacji. Były liczne przemówienia, po czym Jego Eminencja Ksiądz Kardynał Karol Wojtyła poświęcił obiekt oraz przeciął wstęgę, dokonując w ten sposób oficjalnego otwarcia Domu Mikołaja Kopernika.⁵¹

Leon Bernacki rezygnuje z funkcji prezesa Związku Polaków Ottoway

Zakończenie budowy Domu Mikołaja Kopernika oraz jego poświęcenie i oficjalne otwarcie było wielkim osiągnięciem wszystkich członków ZPO, a zwłaszcza jego prezesa Leona Bernackiego. Był to jedyny Dom Polski w Australii, który poświęcił oraz oficjalnie otworzył ks. kardynał abp. Karol Wojtyła – przyszły Ojciec Święty Jan Paweł II.

Wszyscy wiedzieli o tym, że najważniejszy udział w zrealizowaniu budowy tego Domu miał prezes Leon Bernacki. Jednak po zakończeniu uroczystości otwarcia i poświęcenia Domu, rozpoczęły się ponowne tarcia oraz spory polityczne. W łonie zarządu zaczęła się tworzyć opozycja. Prezes Leon Bernacki był rozczarowany brakiem zrozumienia wśród osób, od których za swoją pracę dla ogółu, oczekiwał szacunku i podziękowania.

Dokładnie w trzy miesiące od oficjalnego otwarcia Domu Mikołaja Kopernika, to jest 27 maja 1973 roku, prezes Leon Bernacki zrezygnował ze swej funkcji. Przekazał teczkę z aktami swojemu zastępcy, młodemu wiceprezesowi Jerzemu Andreckiemu.⁵² Nie dotrwał nawet do końca swej kadencji. Na Walne Zebranie ZPO, które odbyło się w dniu 28 października 1973 roku przysłał list, w którym stwierdził, że zrezygnował ze stanowiska prezesa z uwagi na brak współpracy z zarządem.

Po ustąpieniu L. Bernackiego z funkcji prezesa tarcia polityczne w zarządzie ZPO osłabły, ale nie zakończyły się całkowicie. Dużo rozgłosu nabrał incydent z dnia 24 czerwca 1973 r., kiedy to uniemożliwiono Anatolowi Zagórskiemu wyświetlenie (w Domu Kopernika) filmu sprowadzonego z Konsulatu PRL. Już wcześniej dopatrywano się w tych filmach uprawiania propagandy rządu warszawskiego.

Wybór nowego zarządu 18 listopada 1973 r.

Walne Zebranie odbyło się w dwóch turach. 28 października 1973 miała miejsce tylko część sprawozdawcza. Właściwe Walne zebranie na którym dokonano wyboru nowych władz odbyło się 18 listopada 1973 roku. Wybrano wtedy zarząd w następującym składzie: Jerzy Andrecki (prezes), Bernard Brzeziński (I wiceprezes), Marian Grześkowiak (II wiceprezes). Wacław Kazimierowski (sekretarz w j. polskim), Stanisław Lewczak (sekretarz w j. angielskim), Aleksander Aleksandrow (skarbnik), Stanisław Grześkowiak (kier. klubu), Henryk Mrozek (zast. kier. klubu), T. H. Cameron (II zast. kier. klubu), Euzebiusz Trepka (gospodarz klubu), Władysław Zacierowski (organizacyjny), Józef Klok (zast. organizacyjnego), Bolesław Rawiński (zabawowy), Antoni Dolaciński, (zast. zabawowego), Kazimierz Gąsiorek (gospodarz), Tamara Dolacińska (kier. kuchni), L. Chojna (zast. kier. kuchni), Wojciech Trepa (opiekun szkolny) i Stanisław Ciechanowicz (referent ubezpieczeniowy).

⁵⁰ List prezesa ZPO L. Bernackiego do prezesa Federacji Władysława Dembskiego. Nie posiadał daty .

⁵¹ Protokół z oficjalnego otwarcia i poświęcenia Domu Kopernika z dnia 27 lutego 1973.

⁵² Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Ottoway z dnia 27 maja 1973.

Ponadto J. Otrębski, Jan Okowity, Wasyl Wanzula, Zdzisław Wałkuski, Teodor Wytwer, Michał Woźniak, Jan Banasiak, Leon Bernacki, J. Benrot, Tadeusz Kącki, Krzysztof Kudyba, Michał Kyc, Kazimierz Kula, Roman Tęcza, Jan Trawiński, Józef Zientara, Piotr Ukleja, Anastasia Uciniek, Bolesław Uciniek, Tadeusz Figurski, Franciszek Mańka, Michał Roj, Piotr Andrecki, Z. Dereń, Szczepan Popczyński, J. Nowaczyk, Zygmunt Błaszkwicz, Marian Grzeszczak, Antoni Chojna, Mieczysław Lepka i Feliks Orłowski.⁵³

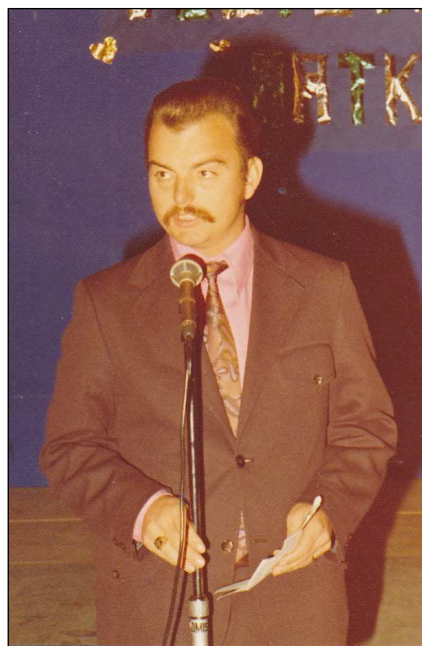
Wizyta polskich szybowników w Adelajdzie

W styczniu 1974 r. do Australii przyjechała grupa szybowników na światowe mistrzostwa w tej dyscyplinie sportowej. Po zakończeniu mistrzostw Dom Kopernika zorganizował dla nich wielki bal pożegnalny w dniu 28 stycznia 1974 roku. Impreza ta wywołała zamieszanie, a nawet protest w środowisku polonijnym w Adelajdzie. Zarzucono rządowi współpracę z konsulatami PRL w Sydney. W celu pełniejszego naświetlenia tej sprawy, przytoczę dwa listy nadesłane do Zarządu ZPO :

Pan Jerzy Andrecki Prezes Związku Polaków Ottoway, 112 Grand Junction Rd Athol Park. 16 stycznia 1974 r. W imieniu Konsulatu Generalnego PRL w Sydney, pragnę serdecznie podziękować za zaproszenie na bal, organizowany z okazji zakończenia światowych mistrzostw szybowcowych – w Domu im. M. Kopernika, w dniu 28 stycznia br. Zaproszenie przyjmuję z przyjemnością. Konsulat będzie reprezentował na balu Czesław Krawiecki z małżonką. Korzystam z okazji, aby ponownie Panu i pańskim kolegom podziękować za miłe przyjęcie z jakim spotkałem się z Waszej strony w czasie ostatniego pobytu w Adelaide. Pozostaję z wyrazami głębokiego szacunku.

Tadeusz Gomuła – Konsul.⁵⁴

Zarząd Związku rozesłał zaproszenia na bal pożegnalny do wszystkich polskich organizacji w Adelajdzie. Tyko niektóre z nich odpowiedziały pozytywnie na zaproszenie. Federacja Polskich Organizacji zbojkotowała ten bal. Atmosferę przyczyn tego bojkotu naświetla (częściowo) list sekretarza SPK Koła Nr 2 Zygmunta Kraszewskiego. Przytoczę go z niewielkimi skrótami: *...Zgodnie z pismem Federacji Org. Polskich w Południowej Australii z 12 grudnia 1973, której Koło nasze jest członkiem, Zarząd SPK Nr2 powiadamia, iż nie angażuje się w żadne oficjalne przyjęcie Polskiej Ekipy Szybowcowej. Zawodnikom Ekipy życzymy pomyślnego powrotu do swoich kochanych rodzin w Polsce i przekazanie im naszych serdecznych pozdrowień. Zarządowi Związku Polaków Ottoway dziękujemy za przysłane zaproszenie, ale proszę nie liczyć na naszego delegata. Za Zarząd Koła SPK Nr2 – Z. Kraszewski – Sekretarz.⁵⁵*

Jerzy Andrecki, prezes Związku Polaków Ottoway w 1973 r.

[Jako autor tego opracowania nie oceniam nikogo i nie piszę kto miał rację. Przytaczam jedynie fakty i dokumenty, a ocenę pozostawiam czytelnikom (S.K.).]

Przyjazd Zespołu Pieśni i Tańca Śląsk

Australijska Agencja Rozrywkowa podpisała umowę z Zespołem Pieśni i Tańca Śląsk – dotyczącą jego występów, na terenie niemalże wszystkich Stanów. Występy zawodowego zespołu polskiego były dobrze rozreklamowane w środkach masowego przekazu. Organiza-

⁵³ Protokół z Walnego Zebrania z 18 listopada 1973.

⁵⁴ List z Konsulatu PRL w Sydney z 16 stycznia 1974.

⁵⁵ List Sekretarza SPK Koło Nr 2 z dnia 20 stycznia 1974.

torzy liczyli na dobrą frekwencję i się nie zawiedli. W samej tylko Adelajdzie (w marcu 1974) Zespół Śląsk dał aż 8 występów. Tak bardzo oczekiwana impreza kulturalna wywołała zupełnie niepotrzebne tarcia i napięcia wśród polskich organizacji.

Wyłoniły się dwa ośrodki, które pragnęły patronować spotkaniu członków Zespołu Śląsk – z polską społecznością w Adelajdzie. Z jednej strony aspirował do tego zarząd Centralnego Domu Polskiego we współpracy z Grupą Taneczną TATRY. Próbował on nawiązać kontakt z Zespołem Śląsk oraz Australijską Agencją Rozrywkową, która była odpowiedzialna za turnee Zespołu na terenie Australii.⁵⁶

Prawie w tym samym czasie został utworzony Komitet Koordynacyjny Organizacji Polonijnych w Południowej Australii. W jego skład weszli przedstawiciele następujących organizacji:

- 1) Australijsko – Polskie Stowarzyszenie Kulturalne w P. A.
- 2) Komisja d/s Powołania Kongresu Polonii Australijskiej
- 3) Polonijny Komitet Łączności z Krajem w P.A.
- 4) Polonijny Komitet Pomocy d/s Odbudowy Zamku Królewskiego w W-wie na P.A.
- 5) Związek Polaków Ottoway.

Przewodniczącym tego Komitetu Koordynacyjnego był Anatol Zagórski., a sekretarzem Leon Bernacki (poprzedni prezes ZPO). Pierwsze cztery wymienione organizacje były mało znane polskiej społeczności w Australii Południowej. Ich żywot chyba nie trwał długo. Jedynie Związek Polaków Ottoway był powszechnie znaną i liczącą się organizacją na terenie Adelajdy. O tym, który z dwóch wymienionych ośrodków będzie organizował spotkanie Zespołu Śląsk z polską społecznością w Adelajdzie (jak się okazało), miał zdecydować konsulat PRL w Sydney. Oczywiście, tak jak było do przewidzenia, konsulat PRL wskazał na Komitet Koordynacyjny. Spotkanie to miało miejsce w dniu 11 marca 1974 r. w dużej Sali Regency Ballroom Wayville Show grounds. Sala ta była dużo większa od Domu Kopernika.⁵⁷

Jerzy Andrecki ponownie prezesem

24 listopada 1974 roku miało miejsce kolejne Walne Zebranie Związku Polaków Ottoway. Wybrano zarząd w następującym składzie: Jerzy Andrecki (prezes), Zygmunt Mokwiński (I wiceprezes), Jerzy Grześkowiak (II wiceprezes), Kazimierz Kula (sekretarz w j. pol.), Stanisław Lewczak (sekretarz w j. angielskim), Czesław Klok (skarbnik), Antoni Dolaciński (gospodarz), Euzebiusz Trepka (manager klubu), Emil Skwarc (kierownik baru), Marian Lepka (magazynier), Władysław Zacierowski (organizacyjny), Józef Klok (zast. organizac.), Henryk Wilhelmi (impresowy), Aleksander Chmielewski (zast. imprez.), ponadto Jan Trawiński, Bernard Brzeziński, Zygmunt Błaszczewicz, Piotr Andrecki, Piotr Ukleja, Tadeusz Figurski, Bolesław Rawiński, Zdzisław Ebel, Leon Bernacki, Hieronim Chałustowski, Antoni Chojna, Józef Czerniawski, Bolesław Uciniek, Z. Popielnicki, T. Magiera, Stanisław Grześkowiak, Bronisław Rudnik, Krzysztof Kudyba, Michał Rój, S. Grygorcewicz, Franciszek Mańka, Wasyl Wanzula i Stanisław Ciechanowicz.

Przyjazd drużyny piłki nożnej do Adelajdy

Ze sprawozdania sekretarza Kazimierza Kuli dowiadujemy się wielu szczegółów, dotyczących planu wizyty drużyny piłkarskiej (z Polski) oraz jej przyjęcia w Domu Kopernika. Głównym inicjatorem tej imprezy w Adelajdzie był Jerzy Andrecki, który podróżując po Australii, wstąpił do konsulatu PRL w Sydney. Uzgodnił tam szczegóły wizyty konsula oraz wydanie przyjęcia dla polskich piłkarzy.⁵⁸

Jerzy Andrecki zabiegał, aby konsulat pokrył częściowo koszty pobytu piłkarzy w Adelajdzie. Zarząd ZPO w zasadzie poparł projekt przyjazdu piłkarzy do Adelajdy oraz czę-

⁵⁶ List S. Gotowicza do Zarządu ZPO z dnia 10 lutego 1974.

⁵⁷ Ulotka Komitetu Koordynacyjnego, bez daty, podpisana przez prezesa A. Zagórskiego i sekretarza Leona Bernackiego.

⁵⁸ Sprawozdanie sekretarza K. Kuli (z grudnia 1974), ze stanu przygotowań do wizyty ŁKS w Domu Kopernika.

ściową partycypację w kosztach jej pobytu, ale na takiej samej zasadzie, jak to uczyniono kilka miesięcy wcześniej z zawodnikami polskiej ekipy szybowniczej.

Konsul PRL Gomuła prosił, aby zarząd wystosował oficjalny list zapraszający polskich piłkarzy do odwiedzin Adelajdy. Sekretarz Kazimierz Kula wysłał takie zaproszenie do konsulatu. W odpowiedzi nadszedł list, że drużyna piłkarska ŁKS przyjedzie do Adelajdy wraz z konsulem PRL z Sydney.

Dnia 11 listopada 1974 r. przyjechał do Adelajdy konsul T. Gomuła, który omówił szczegóły przyjazdu polskiej drużyny piłkarskiej. Poinformował jednocześnie, że zamiast ŁKS przyjedzie warszawska drużyna LEGIA.⁵⁹

W ostatnim etapie przygotowań do przyjęcia warszawskiej LEGII w Domu Kopernika udało się pozyskać do współpracy Klub Sportowy "Polonia" z Croydon. Organizacja ta zgodziła się partycypować w kosztach tej imprezy. Zaproszenia na bankiet (na cześć sportowców z Kraju), podpisywał z ramienia KS Polonia prezes Leon Kolecki, a ze strony Związku Polaków Ottoway – prezes Jerzy Andrecki.⁶⁰

Federacja bojkotuje "bankiet" z udziałem piłkarzy i Konsula - w Domu Kopernika

Federacja Polskich Organizacji w Południowej Australii wystosowała apel do polskiego społeczeństwa, aby zbojkotowało imprezę przyjęcia sportowców z Kraju w Domu Kopernika, jeśli będzie w niej uczestniczył konsul PRL z Sydney. Federacja stała na stanowisku, że rząd PRL w Warszawie nie jest władzą samodzielną, lecz narzuconą Polakom przez Związek Sowiecki. Emigracja niepodległościowa (oraz Federacja) nie uznawała władzy reżymowej w Warszawie i nie utrzymywała z nią żadnych kontaktów, w tym także z przedstawicielami PRL na placówkach dyplomatycznych.

Frekwencja Polaków na bankiecie w Domu Mikołaja Kopernika – wydanym na cześć piłkarzy Legii z Warszawy była raczej dobra mimo, że uczestniczył w niej konsul PRL. Czym kierowali się nasi rodacy przychodząc na bankiet? Wielu z nich interesowało się piłką nożną i chciało zobaczyć z bliska zawodników znanej warszawskiej drużyny. 100 biletów wstępu było zarezerwowane dla innych polskich organizacji z Adelajdy. Po ogłoszeniu bojkotu imprezy przez Federację – wiele polskich organizacji nie wysłało swoich przedstawicieli do Domu Kopernika, podając różne przyczyny swej decyzji.

Najbardziej przykrą niespodzianką była nieobecność na tym bankiecie - delegacji z Zespołu Pieśni i Tańca Tatry. Związek był przecież głównym ich sponsorem. Ponadto kilka lat wcześniej podpisał zobowiązanie, że po odejściu ich szefa Mordwinowa będzie finansował dalsze istnienie Zespołu Tatry. A jednak na bankiet z udziałem konsula PRL nie przyszli. Sekretarz tej organizacji Józef Stefanik, po prostu odesłał zaproszenie do Leona Koleckiego, jako współorganizatora imprezy w Domu Mikołaja Kopernika. W liście Stefanika można było znaleźć szereg uszczypliwości pod adresem prezesa. Mimo bojkotu imprezy ze strony organizacji należących do Federacji, to jednak bankiet przyniósł dochód.⁶¹

Kłopoty ze zmianą nazwy organizacji

Prezes Jerzy Andrecki już w końcu 1974 roku podjął starania zmiany nazwy organizacji. Chodziło o wyeliminowanie słowa „Ottoway”, ponieważ siedziba Związku oraz szkoła znajdowały się już w Athol Park. Ideą prezesa była zmiana nazwy z: Związek Polaków Ottoway na: ZWIĄZEK POLAKÓW W POŁUDNIOWEJ AUSTRALII Inc. (Polish Society in South Australia Incorporated).

O rejestrację powyższej nazwy wystąpiono do odpowiednich władz australijskich w dniu 2 lutego 1975 r. Powołano się w tym piśmie na uchwałę Walnego Zebrania Członków z dnia 19 stycznia 1975 r.⁶²

⁵⁹ Sprawozdanie sekretarza K. Kuli z dnia 22 grudnia 1974.

⁶⁰ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z 19 stycznia 1975.

⁶¹ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika z dnia 2 marca 1975.

⁶² Oficjalny dokument do władz australijskich, podpisany przez prezesa Jerzego Andreckiego i Public Officer – Euzebiusza Trepkę, z dnia 19 stycznia 1975.

Nieco wcześniej wydrukowane zostały legitymacje dla członków już z nową nazwą. Konsulat PRL w Sydney używał w korespondencji (z Domem Kopernika) także nowej nazwy, to jest: Związek Polaków w Południowej Australii. Wydaje się, że autorzy zmiany nazewnictwa, chyba zapomnieli, a może zignorowali (fakt), że była już wcześniej zarejestrowana inna organizacja o identycznej nazwie: Związek Polaków w Południowej Australii Inc. W języku angielskim różniła się tylko jednym słowem: zamiast "society" było "association".

Nastąpił więc konflikt prawny z najstarszą polską organizacją w Adelajdzie, należąca do Federacji. Adwokat „starego” Związku Polaków w Południowej Australii wystosował pisemne ostrzeżenie do środowiska działaczy Domu Kopernika, aby nie używali nazwy w wersji angielskiej: Polish Association of South Australia (po polsku Związek Polaków w Południowej Australii), bo w przeciwnym razie, przeciwko organizacji Domu Kopernika zostanie podjęta akcja prawna.⁶³

Prezes Jerzy Andrecki odpisał do adwokatów firmy „Scammell...” w dniu 24 lutego 1975 r. zaprzeczając, jakoby jego organizacja używała kiedykolwiek nazwy Polish Association of SA (Związek Polaków w Południowej Australii Inc.). W odpowiedzi, do Domu Kopernika nadszedł następny list od adwokackiej firmy „Scammell...” przypominający o tym, że nazwa Związek Polaków w Południowej Australii Inc. znajduje się na legitymacjach członkowskich, opracowanych przez środowisko działaczy Domu M. Kopernika.

Kolejna zmiana nazwy na: Związek Polaków Dom Mikołaja Kopernika Inc. (21 luty 1975)

W takiej sytuacji nie było już innego wyjścia, jak tylko ponownie wystąpić do władz australijskich o dokonanie jeszcze jednej zmiany nazwy organizacji. 20 lutego 1975 roku prezes Jerzy Andrecki i public officer Euzebiusz Trepka złożyli wniosek o rejestrację swojej organizacji, jako: POLISH SOCIETY - DOM MIKOŁAJA KOPERNIKA INCORPORATED, powołując się na decyzję Walnego Zebrania Członków z dnia 16 lutego 1975 r. Oficjalnie (pod taką nazwą) organizacja została zarejestrowana w dniu 21 lutego 1975 r.⁶⁴

W języku polskim nowa zarejestrowana nazwa brzmi: ZWIĄZEK POLAKÓW DOM MIKOŁAJA KOPE-
RNIKA Inc. W ten sposób został zażegnany spór z najstarszą polską organizacją w naszym Stanie, o nazwie: Związek Polaków w Południowej Australii Inc.

Nazwy na sztandarze jednak nie zmieniono i nadal tam figuruje napis: Związek Polaków Ottoway.

Jerzy Andrecki, prezes Związku Polaków Ottoway
oraz Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika.

Ponowne otwarcie biblioteki (w dniu 7 czerwca 1975 r.)

Na zebraniu zarządu w dniu 13 kwietnia 1975 r. prezes Jerzy Andrecki oświadczył, że 7 czerwca 1975 r. zostanie zorganizowana impreza poświęcona polskiej książce i dorobkowi polskiej kultury. W tym samym czasie będzie dokonane ponowne otwarcie biblioteki przy Domu Kopernika. Otwarcia dokona premier Australii Południowej Don Dunstan. Ambasada PRL w Canberze zapowiedziała wysłanie wielu eksponatów, aby ubogacić organizowaną imprezę.⁶⁵

⁶³ List biura adwokackiego Scammell, Skipper & Hollidge do prezesa Związku Polaków (Ottoway) Domu Kopernika z dnia 22 stycznia 1975.

⁶⁴ Notice of Change of an Association z dnia 20 lutego 1975, podpisany przez J. Andrecki i E. Trepka.

⁶⁵ Protokół z Zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 13 kwietnia 1975.

16 kwietnia 1975r., prezes Jerzy Andrecki i sekretarz Kazimierz Kula wystosowali zaproszenie do konsula generalnego PRL w Sydney Antoniego Grzelaka (wraz z małżonką) oraz do ambasadora PRL w Canberze Eugeniusza Wiśniewskiego. W swoim liście J. Andrecki prosił, aby konsulat wysłał do Domu Kopernika wystawę XXX – lecia PRL, a także krótki film w wersji angielskiej, na uroczystość otwarcia polskiej biblioteki, połączoną z ekspozycją polskiej literatury, kultury i obyczajów.⁶⁶

Cała impreza odbyła się bardzo uroczystie. Konsulat wysłał, niezależnie od wystawy XXX- lecia PRL, także 2 000 książek wydanych w Warszawie. Na budynku Domu Kopernika została umieszczona specjalna tablica upamiętniająca ponowne otwarcie biblioteki przez premiera Australii Południowej Dona Dunstana.

Zamieszanie w Federacji po otwarciu biblioteki

Ponowne otwarcie biblioteki w Domu Kopernika, było także powodem pewnych kłopotów wewnątrz samej Federacji. Okazało się, że „na otwarciu” był obecny jej prezes Władysław Dembski. Informacja na ten temat szybko dotarła do innych organizacji członkowskich i wywołała poważny ferment niezadowolenia. Władysław Dembski musiał się tłumaczyć ze swej obecności na imprezie, w której uczestniczył także (jako gość oficjalny) konsul PRL z Sydney Antoni Grzelak.

Zebranie było burzliwe. Argumenty prezesa Dembskiego nie przekonały wielu działaczy. W niedługim czasie sześć organizacji wystąpiło (bądź zawiesiło) swoje członkostwo w Federacji, protestując w ten sposób przeciwko udziałowi prezesa Władysława Dembskiego w imprezie otwarcia biblioteki w Domu Kopernika.

Były to następujące organizacje:

1. Związek Polaków w Południowej Australii;
2. Polska Macierz Szkolna;
3. Koło Polek;
4. Klub Millennium;
5. Koło AK;
6. Zespół Tatry.⁶⁷

Wizyta premiera RP Alfreda Urbańskiego w Adelajdzie (wrzesień 1975)

9-go września 1975 roku, (na zaproszenie Rady Naczelnej Polskich Organizacji w Australii) przyjechał do Adelajdy – premier Rządu Polskiego na uchodźstwie mgr Alfred Urbański. W Centralnym Domu Polskim został powitany staropolskim zwyczajem: chlebem i solą. W trakcie swego pobytu złożył wizytę Arcybiskupowi Adelajdy i premierowi Australii Południowej Don Dunstan.

Premier odwiedził Klub Sportowy Polonia, uczestniczył w bankiecie 25-lecia SPK, wizytował Polskie Gimnazjum PMS, był gościem Koła Polek i Koła Enfield. Uczestniczył w galowym przedstawieniu komedii Aleksandra Fredry „Zemsta” wystawionego przez Polski Zespół Teatralny. Dostojny gość odwiedził Stację Harcerską na Hindmarsh Island. W czasie swojego pobytu, premier Rządu Polskiego na uchodźstwie Alfred Urbański dokonał dekoracji wielu zasłużonych działaczy niepodległościowych wysokimi odznaczeniami państwowymi. Jego wizyta była ważnym wydarzeniem w życiu polskiej społeczności w Adelajdzie.

Premier nie odwiedził tylko Domu Mikołaja Kopernika. Jak do tego doszło? W dniu 1-go lipca 1975 roku prezes Jerzy Andrecki wystosował zaproszenie do premiera Alfreda Urbańskiego, w którym prosił wybitnego polityka, aby podczas pobytu w Adelajdzie odwiedził także Dom Kopernika. Premier Urbański zignorował to zaproszenie. Widocznie dotarła do niego informacja, że jeszcze nie tak dawno Dom Mikołaja Kopernika gościł u siebie reżymowych dyplomatów PRL.

⁶⁶ List prezesa J. Andreckiego do Konsulatu PRL w Sydney z dnia 16 kwietnia 1975.

⁶⁷ Relacja Jerzego Misiaka oraz broszura: Federacja Organizacji Polskich w Południowej Australii 1968-1978, s.1

Nowe władze w Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika

30 listopada 1975 roku odbyło się Walne Zebranie Związku Polaków Domu Kopernika. Podczas jego trwania była „gorąca” dyskusja na temat działalności Związku oraz jego linii politycznej. Wybrano zarząd w następującym składzie: Bernard Brzeziński (prezes), Jerzy Grześkowiak (I wiceprezes), Eugeniusz Brzeziński (II wiceprezes), Kazimierz Kula (sekretarz), Bernard J. Brzeziński (sekretarz w j. angielskim), Czesław Klok (skarbnik), Stanisław Grześkowiak (skarbnik Koła Pań), Edward Ślizankiewicz (organizacyjny), Józef Klok (zast. organizacyjnego), Franciszek Mańka (impresowy), Mieczysław Lepka (kier. Klubu), Bolesław Rawiński (magazynier), Stefan Leśnicki (public officer), Antoni Dolaciński (gospodarz), Krzysztof Kudyba (opiekun szkoły), ponadto Józef Czerniawski, Michał Rój, Leon Łapko, Emil Skwarc, Michał Kyc, Bolesław Uciniek, Jan Trawiński, Zygmunt Błaszczewicz, Piotr Andrecki, Piotr Ukleja, Tadeusz Figurski, Leon Bernacki, Hieronim Chałustowski, Antoni Chojna, Bronisław Rudnik, Wasyl Wanzula, Tadeusz Kącki, Wanda Zalewska, Antoni Kaczmarek, Aleksander Chmielewski, Antoni Magiera i Władysław Zacierowski.

Krzysztof Kudyba – opiekun Szkoły Mikołaja Kopernika w 1975 r.

Wydaje się, że zmiana prezesa nie miała natychmiastowego wpływu na stosunek Związku Polaków Domu Kopernika do Federacji. Środowisko polskie na Ottoway w niewielkim stopniu interesowało się „wielką polityką”. Jego działacze zajęci pracą i sprawami rodzinnymi, nie mieli czasu ani możliwości pogłębiania swojej wiedzy na temat istoty rządu totalitarnego w Warszawie. W latach 70-tych nie było dostępnego internetu. Obieg informacji był ograniczony. Właśnie ten brak informacji u większości zwykłych ludzi, sprytnie wykorzystywał konsul PRL w Sydney, który pod płaszczykiem niesienia pomocy polskiej szkole, podsycił właśnie pomiędzy organizacjami oraz niechęć do prawicowej Federacji i legalnego Rządu RP na uchodźstwie.

W połowie 1976 roku prezes Bernard Brzeziński wziął udział w zebraniu Federacji (jako gość i obserwator). W swoim sprawozdaniu na posiedzeniu zarządu powiedział, że dopóki Federacja nie zmieni niektórych sformułowań w swoim statucie, to Związek Polaków Domu Mikołaja Kopernika stać będzie na uboczu.⁶⁸

Tak więc wśród członków zarządu Związku Polaków DMK panowała wyraźna niechęć do Federacji, utożsamianej z konkurencyjnym Centralnym Domem Polskim oraz osobą Stanisława Gotowicza – jako jego kierownika. Na Ottoway pamiętano, że to właśnie Gotowicz był przez kilka lat prezesem Federacji i właśnie wtedy, niefortunnie wypowiadał się pod

⁶⁸ Protokół z zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 30 października 1976.

adresem działaczy z Ottaway. Te wypowiedzi pozostały w pamięci i co jakiś czas były przypominane przez niektóre osoby.

Na zebraniu zarządu w dniu 30 października 1976 r., została podana informacja, że w niedługim czasie będzie w Adelajdzie konsul do spraw polonijnych T. Gomuła, który odwiedzi Dom Kopernika.⁶⁹ Prezes poinformował, że konsul Gomuła obiecał przywieźć polskie filmy, które będą wyświetlane dla wszystkich członków.

Federacja próbuje pozyskać Związek Polaków Domu Mikołaja Kopernika

W 1976 roku nowym prezesem Federacji został Andrzej Szczygielski. Ten sprytny polityk głosił potrzebę „zjednoczenia Federacji”. W pierwszym etapie swoich planów doprowadził do ponownego wstąpienia pięciu organizacji, które odeszły z FPO po „skandalu”, jakim była obecność poprzedniego prezesa Władysława Dembskiego na otwarciu biblioteki w Domu Kopernika.

Po tak zwanym „Kongresie Zjednoczeniowym” w 1976 roku, prezes Federacji A. Szczygielski rozpoczął wstępne rozmowy z największą polską organizacją w Australii Południowej, to jest Związkiem Polaków DMK. Pierwsze rozmowy zakończyły się niepowodzeniem, ale Szczygielski zauważył, że w Domu Kopernika istnieje także frakcja gotowa na współpracę z Federacją. Sam prezes Związku Bernard Brzeziński był niezdecydowany. Przez jakiś czas wahał się po której stronie stanąć: czy ma popierać zwolenników współpracy z konsulem PRL w Sydney, czy też powinien nawiązać ścisłą współpracę z Federacją. Od stanowiska prezesa Brzezińskiego miało wiele zależeć.

Andrzej Szczygielski był zręcznym taktikiem. Nie potępiał działaczy Domu Mikołaja Kopernika za ich kontakty z konsulem. Przy każdej okazji podkreślał ich dokonania na rzecz polskiej grupy etnicznej w Adelajdzie. W swoich wystąpieniach dziękował im za opiekę nad polską szkołą i wybudowanie własnego ośrodka. Taka ocena podobała się działaczom Domu Mikołaja Kopernika. Nareszcie ktoś publicznie doceniał ich pracę.

Szczygielski zapraszał prezesa Brzezińskiego na niektóre zebrania Federacji w roli obserwatora, w nadziei znalezienia wspólnych celów i zadań, które leżały w interesie wszystkich polskich organizacji oraz naszych rodaków mieszkających w Australii Południowej. Do takich w 1977 roku należały: budowa Pomnika Katyńskiego, umocnienie działalności Polskiego Radia, troska o polskie szkolnictwo oraz obchody ważnych polskich rocznic narodowych.

Podpisanie wspólnej deklaracji

30 kwietnia 1977 r. miało miejsce podpisanie deklaracji politycznej pomiędzy Związkiem Polaków Domu Mikołaja Kopernika, Federacją Polskich Organizacji w Południowej Australii, SPK i innymi klubami. Jak do tego doszło?.

14 kwietnia 1977 roku na spotkaniu działaczy polskich organizacji z politykami australijskimi w Hotelu Grosvenor w Adelajdzie dwie przedstawicielki „Polish Liberal Party” (Ms Posłuszny i Ms Zwolski) oświadczyły, że społeczeństwo polskie w Adelajdzie jest głęboko podzielone na trzy kluby: Centralny Dom Polski, Millennium i Dom Kopernika. Podział ten, ich zdaniem, miał być dziełem „poszerzającej się penetracji wpływów komunistycznych w Australii Południowej”.⁷⁰

Prezes FPO Andrzej Szczygielski zabierając głos na wspomnianym spotkaniu zaprzeczył takiemu podziałowi polskiego społeczeństwa i stwierdził, że Centralny Dom Polski oraz Klub Enfield są w Federacji, a Dom Kopernika także z nią współpracuje.

A. Szczygielski wystąpił z inicjatywą napisania wspólnej deklaracji ideowo – politycznej i wysłania jej do Ministerstwa Imigracji oraz Spraw Etnicznych. Prezes Bernard Brzeziński poparł pomysł opracowania takiej wspólnej deklaracji. Pragnął bowiem przeciwstawić

⁶⁹ Protokół z zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 30 października 1976.

⁷⁰ Treść deklaracji z dnia 30 kwietnia 1977 podpisana przez przedstawicieli Federacji, CDP, Dom Kopernika, Dom Millennium i SPK – wysłana do Ministra Imigracji i Spraw Etnicznych.

się publicznym pomówieniom, że w Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika „poszerza się penetracja wpływów komunistycznych”. Myśl przewodnia Deklaracji była następująca: „95 % zorganizowanego polskiego społeczeństwa w Południowej Australii posiada wspólne cele, jakimi są:

1. *Popieranie dążeń Narodu Polskiego do wolności i niepodległości.*
2. *Pielęgnowanie naszej narodowej kultury i folkloru, przy jednoczesnym udziale w społecznym i politycznym życiu Australii.*
3. *Zachowanie pełnej lojalności w stosunku do Australii i jej demokratycznego ustroju i instytucji..”⁷¹*

Deklarację podpisali z ramienia Federacji: prezes Andrzej Szczygielski, wiceprezes Jerzy Misiak, i z up. Sekretarza Izabella Picheta. Ponadto podpisy złożyli: prezes Klubu Millennium – Jerzy Smoliński; prezes Centralnego Domu Polskiego – Stanisław Gotowicz; prezes SPK Koło Nr 2 – Marian Dobek; prezes Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika – Bernard Brzeziński. Deklaracja została wysłana do: profesora Jerzego Zubrzyckiego – Chairman of the Australian Ethnic Affairs Council. C/- Minister for Immigration and Ethnic Affairs, Parliament House, Canberra ACT 2600

Zobowiązanie Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika

Dom Mikołaja Kopernika od strony Grand Junction Road.

Władysław Dembski – były prezes Federacji skrytykował podpisanie wspólnej deklaracji z Domem Mikołaja Kopernika – *który (jak twierdził) utrzymuje bliskie kontakty z konsulami PRL i zaprasza ich do swego lokalu...* W. Dembski list takiej treści wysłał do Federacji Światowej SPK oraz rządu RP na Uchodźstwie. Zarzuty W. Dembskiego i krytyka działaczy Domu Mikołaja Kopernika wywołały poruszenie w polskim środowisku Adelajdy. Pojawiły się niebawem oświadczenia innych organizacji na ten temat, m.in.: Związku Orła Białego w Południowej Australii.

Zacytuję fragment wspólnego oświadczenia prezesów: ZHP – Stanisława Szumlińskiego, SPK – M. Dobka, Jerzego Misiaka – wiceprezesa Federacji i Andrzeja Szczygielskiego – prezesa Federacji oraz Delegata Rządu RP na Australię Południową: *Związek Polaków Domu Kopernika jest na tutejszym terenie jedyną dużą polską organizacją, która nie weszła w skład Federacji, z chwilą jej zjednoczenia (w 1976 roku). W przekonaniu naszym na*

⁷¹ Deklaracja z dnia 30 kwietnia 1977 podpisana przez przedstawicieli Federacji, CDP, Domu Kopernika, Millennium i SPK.

stanowisko tego Ośrodka, w przeszłości wywierały wpływ kontakty z reżymowymi władzami konsularnymi. Działalność tych czynników ułatwiło rozbicie w naszym życiu emigracyjnym oraz bierność Federacji. Jesteśmy przekonani, że ogromna większość członków Związku Polaków Domu Kopernika, na czele z obecnym prezesem p. Bernardem Brzezińskim, to Polacy Patrioci oraz lojalni mieszkańcy Australii.

Kontakty i rozmowy pomiędzy Federacją, a Związkiem Polaków Domem Kopernika zaczęły się już zeszłego roku. W wyniku tych rozmów doszło do uzgodnienia ideowych zasad współpracy. Prezes Brzeziński oświadczył, że:....przedstawiciele reżymu nie są i nie będą w przyszłości zapraszani na uroczystości i imprezy organizowane przez Związek Polaków Domu Kopernika. Obie strony zgodziły się, że wejście Związku Polaków Domu Kopernika w skład Federacji, byłoby obecnie przedwczesne. Należy najpierw stworzyć kapitał dobrej woli i zaufania.⁷²

Walne Zebranie Związku Polaków DMK (7 listopada 1976)

B. Brzeziński ponownie prezesem

W dniu 7 listopada 1976 roku miało miejsce kolejne Walne Zebranie w Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika. Wybrano Zarząd w następującym składzie: Bernard Brzeziński (prezes), Jerzy Grześkowiak (I wiceprezes), Eugeniusz Brzeziński (II wiceprezes), Kazimierz Kula (sekretarz), Czesław Klok (skarbnik), Mieczysław Lepka (manager klubu), ponadto: Antoni Magiera, Bernard J. Brzeziński, Stanisław Grześkowiak, Władysław Zacierowski, Józef Klok, Franciszek Mańka, Michał Kyc, Bolesław Rawiński, Józef Czerniawski, Stefan Leśnicki, Antoni Dolaciński, Krzysztof Kudyba, Adam Jaroszewski, Zbigniew Grabczewski, Antoni Kaczmarek, Piotr Andrecki, Stanisław Sipa, Wanda Zalewska, Bolesław Uciniek, Jan Trawiński, Tadeusz Figurski, Hieronim Chałustowski i Wasyl Wanzula,

Budowa i odsłonięcie Pomnika Katyńskiego (17 września 1977)

W końcu stycznia 1977 r. Komitet Budowy Pomnika Katyńskiego wysłał list do Związku Polaków DMK z prośbą o złożenie donacji. W liście była także informacja, że wspomniany pomnik będzie kosztował 10 tysięcy dolarów i zostanie postawiony przed Centralnym Domem Polskim w City.

W wyniku dyskusji zarząd podjął uchwałę o przekazanie donacji na ten cel. Odsłonięcie Pomnika Katyńskiego miało miejsce 17 września 1977 roku. Prezes Bernard Brzeziński był obecny na tej uroczystości wraz z poczem sztandarowym w składzie: Stefan Leśnicki, Józef Klok i Bronisław Rudnik.⁷³

Na wniosek prezesa B. Brzezińskiego, postanowiono zaprosić do Domu Kopernika na kolację Księdza Biskupa Szczepana Wesolego, który przyjechał na odsłonięcie Pomnika Katyńskiego. Na kolację został zaproszony prezes Stowarzyszenia Polskich Kombatantów płk Soboniewski oraz działacze Federacji i SPK: Andrzej Szczygielski, M. Dobek, Jerzy Misiak, Zygmunt Bernaś, Duluk i mjr Jerzy Gruszka. Z ramienia Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika wzięły udział następujące osoby: Bolesław Rawiński, Mieczysław Lepka, Antoni Magiera, Leon Łapko, Władysław Zacierowski, Piotr Ukleja, Andrzej Dolaciński, Stanisław Grześkowiak, Stefan Leśnicki, Józef Czerniawski, Bolesław Uciniek, Michał Kyc, Mieczysław Karpierz, Bernard J. Brzeziński, Eugeniusz Brzeziński i Bernard Brzeziński.⁷⁴

Na wymienionej liście działaczy Zarządu Związku Polaków DMK nie ma głównych oponentów współpracy z Federacją.

Aktywność konsulatu PRL na terenie Adelajdy

Konsulat PRL próbował zachować swoje wpływy w Adelajdzie. Tymczasem w Domu Kopernika jego pozycja coraz bardziej słabła. Zachodziła obawa, że ta największa w Australii Południowej organizacja całkowicie przejdzie na stronę Federacji. Dlatego też konsulat

⁷² Oświadczenie Szumlińskiego, Dobka i Szczygielskiego z dnia 25 czerwca 1977.

⁷³ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 11 września 1977.

⁷⁴ Sprawozdanie Stefana Leśnickiego z 11 listopada 1977.

zainspirował niektórych działaczy z Adelajdy do utworzenia nowej organizacji o nazwie „Australian Polish Chamber of Commerce”. Australijski dziennik „The News” z 24 listopada 1977 r. zamieścił na 27 stronie zdjęcie konsula PRL T. Gomuły w towarzystwie działaczy polonijnych z Adelajdy: Stanisława Sipy, Anatola Zagórskiego, Zbigniewa Grabczewskiego, Leona Pilarka, R. Zagórskiego i A. Wacyka – jako założycieli Polsko – Australijskiej Izby Handlowej. Większość z nich było także działaczami Związku Polaków Domu Kopernika.

Bernard Brzeziński ponownie prezesem

Dnia 16 października 1977 miało miejsce kolejne Walne Zebranie Członków, na którym wybrano zarząd w następującym składzie: Bernard Brzeziński (prezes), Jerzy Grześkowiak (I wiceprezes), Eugeniusz Brzeziński (II wiceprezes), Kazimierz Kula (sekretarz w j. polskim), Bernard Junior Brzeziński (sekretarz w j. angielskim), Czesław Kłok (skarbnik), ponadto Stanisław Grześkowiak, Władysław Zacierowski, Józef Kłok, Michał Kyc, Bolesław Uciniek, Mieczysław Lepka, Bolesław Rawiński, Antoni Dolaciński, Stefan Leśnicki, Wojciech Trepa, J. Nowaczyk, Antoni Kaczmarek, Tadeusz Figurski, Mieczysław Karpierz, Wacław Kazimierowski, O. Sipa i Józef Czerniawski.

Ksiądz kardynał Karol Wojtyła papieżem

Rok 1978 przyniósł ważne wydarzenie w dziejach narodu polskiego. 16 października 1978 roku ksiądz kardynał abp Karol Wojtyła został wybrany papieżem. Przyjął on imię Jana Pawła II. Wydarzenie to nappełniło dumą naszych rodaków na całym świecie. Szczególna radość zapanowała wśród członków Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika. Wszyscy pamiętali go dobrze, bo to on kilka lat wcześniej dokonał oficjalnego poświęcenia i otwarcia tego ośrodka.

Zrodziła się u Polaków nadzieja, że ten wielki nasz Rodak nie zapomni o swojej Ojczyźnie i w jakiś sposób przyczyni się do jej suwerenności oraz przeprowadzenia potrzebnych reform politycznych w Kraju.

Współpraca Domu Mikołaja Kopernika z Federacją

W 1978 roku Federacja kierowana przez Andrzeja Szczygielskiego prowadziła mądrą politykę i zręczną taktykę wobec Związku Polaków DMK. Wszystkie organizacje wchodzące w jej skład zaczęły traktować Dom Kopernika po przyjacielsku. W oficjalnych rozmowach nie wypominano już jego działaczom, że w przeszłości przyjmowali w swoim lokalu przedstawicieli reżymowych dyplomatów PRL.

Nie można było ignorować lub nie dostrzegać istnienia największej polskiej organizacji i to tylko dlatego, że dawniej niektórzy jej członkowie współpracowali z konsulatem PRL w Sydney. Prezes Federacji Andrzej Szczygielski starał się wciągać działaczy Domu Kopernika w organizowanie imprez z okazji ważnych polskich rocznic narodowych. Jednocześnie zaoferował Stefanowi Leśnickiemu udział w pracach Komitetu Informacyjnego, a następnie powierzył mu prowadzenie kilkunastominutowych audycji sportowych, w polskim radiu – podległemu Federacji.⁷⁵

Krystyna i Stefan Leśnicki.

Szczygielskiemu brakowało funduszy na prowadzenie audycji radiowych. Słusznie upatrywał, że może je uzyskać od największej polskiej organizacji. Zarząd Związku uchwalił, że przekaże na wsparcie finansowe dla polskiego radia dochód z jednego balu. Impreza się udała. Czysty zysk wraz z wolnymi

⁷⁵ List Federacji polskich Organizacji do Zarządu Zw. Pol. Domu Kopernika z 22 lutego 1978.

datkami wyniósł \$817. Jak na lata 70 ubiegłego wieku, była to pokaźna kwota dla polskiego radia w Adelajdzie.⁷⁶

W audycjach radiowych dosyć często występowały dzieci z Polskiej Szkoły Mikołaja Kopernika. Poczest sztandarowy był obecny podczas różnych imprez patriotycznych organizowanych przez organizacje należące do Federacji (jak SPK, PMS i AK). Dosyć pokaźna delegacja z Domu Kopernika wzięła udział w obchodach 60-lecia Odrodzenia Polski, w listopadzie 1978 roku. Związek Polaków DMK nie należał formalnie do Federacji, ale ściśle z nią współpracował - w różnych formach.

Współpraca Domu Mikołaja Kopernika z PMS

Mimo, że już od wielu lat Związek nie był strukturalnie złączony z PMS, to jednak w zakresie dydaktycznym ściśle z nią współpracował zwłaszcza w okresie, gdy prezesem Macierzy był Henryk Lewicki oraz Tadeusz Zakroczyński. 18 października 1978 prezeską PMS wybrano Marię Hrycek. Przewodniczyła ona tej organizacji przez następne kilkanaście lat. Jej okres kierowania Macierzą charakteryzował się ścisłą współpracą ze Związkiem Polaków DMK oraz Federacją. Mąż pani prezes, Leopold Hrycek przez wiele lat był kierownikiem polskiego Gimnazjum PMS, a w latach 90, po rezygnacji Andrzeja Szczygielskiego, został mianowany Delegatem Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (na Australię Południową). Pełnił on tę funkcję aż do czasu przekazania atrybutów legalnej władzy Rządowi RP w Warszawie.

Ścisła współpraca prezeski PMS Marii Hrycek ze Związkiem Polaków DMK była ułatwiona tym, że wielu działaczy tej organizacji było jednocześnie w zarządzie Macierzy. PMS organizowała zabawy w Domu M. Kopernika i zawsze dostawała zniżkę za wynajęcie sali.

Walne Zebranie Związku. Bernard Brzeziński nadal prezesem

Dnia 25 lutego 1979 roku odbyło się kolejne Walne Zebranie Członków, na którym wybrano zarząd, Komisję Rewizyjną oraz Sąd Koleżeński. Skład zarządu przedstawiał się następująco: Bernard Brzeziński (prezes), Jerzy Andrecki (I wiceprezes), Eugeniusz Brzeziński (II wiceprezes), Kazimierz Kula (sekretarz w j. polskim), Bernard Junior Brzeziński (sekretarz w j. angielskim), Czesław Kłok (skarbnik), Stefan Leśnicki (public officer), ponadto Piotr Ukleja, Stanisław Grześkowiak, Władysław Zacierowski, Józef Kłok, Bolesław Uciniek, Franciszek Mańka, Henryk Wilhelmi, Mieczysław Lepka, Leon Łapko, Bolesław Rawiński, Antoni Magiera, Wojciech Trepka, Józef Czerniawski, Euzebiusz Trepka, Antoni Kaczmarek, Tadeusz Figurski, Piotr Marciniak, Mieczysław Gąsiorowski, Krzysztof Kudyba, Mieczysław Karpierz, Michał Rój i Stanisław Koplín.

Konsulat nadal penetruje Związek Polaków Dom Mikołaja Kopernika

Prezesowi Bernardowi Brzezińskiemu oraz innym zwolennikom współpracy z Federacją, przeciwstawiła się opozycja, na czele ze Zbigniewem Grabczewskim oraz kierownikiem szkoły Wojciechem Trepką. Popierało ich jeszcze kilku innych członków zarządu. Próbowali oni nie dopuścić do tego, aby Związek wstąpił do Federacji. Ponadto grupa ta (pod różnymi pretekstami) zapraszała konsula PRL do Domu M. Kopernika, co przyczyniało się do powstawania sporów i podziałów wewnątrz organizacji.

Przykładem tego niech będzie bal, organizowany przez „Komitet Olimpijski” - w Domu M. Kopernika, z którego dochód miał być przeznaczony na dofinansowanie polskich sportowców, podczas zbliżającej się olimpiady w Moskwie. Zbigniew Grabczewski, główny organizator tego balu, powiadomił prezesa Brzezińskiego, że na imprezę został zaproszony lokalny mayor z Woodville. Prezes B. Brzeziński miał odpowiedzieć, że nie może być obecny na tym balu, ale poprosi swego zastępcę Jerzego Andreckiego, aby przywitał australijskiego gościa. Tymczasem na Bal został zaproszony do Domu Kopernika (bez wiedzy prezesa Brze-

⁷⁶ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 15 września 1978 roku.

zińskiego) także konsul PRL z Sydney. Jerzy Andrecki witając mayora z Woodville, przywitał także konsula PRL.

Reperkusje tego powitania przeniosły się na forum najbliższego zebrania zarządu. Prezes Bernard Brzeziński nie mógł odłożyć tej sprawy „ad acta”. Rok temu obiecywał szefowi Federacji Andrzejowi Szczygielskiemu, że w Domu Kopernika nie stanie więcej noga konsula PRL. A tymczasem, nie tylko że był obecny przedstawiciel reżymu, to jeszcze został oficjalnie powitany przez wiceprezesa Związku Polaków D. K. na oczach tłumu Polaków.⁷⁷

Główna złość została skierowana na inicjatora balu Zbigniewa Grabczewskiego. Na zebraniu zarządu, prezes Bernard Brzeziński zgłosił wniosek (poparty przez Bolesława Rawińskiego), aby Zbigniew Grabczewski został usunięty z grona członków Związku. Wniosek poddano pod głosowanie. Jego rezultat był następujący: 19 członków zarządu było za usunięciem Grabczewskiego z organizacji, 3 było przeciwnych, a 5 wstrzymało się od głosowania.⁷⁸

Dzień Polski w the Parks Community Centre

27 października 1979 roku miało miejsce oficjalne otwarcie dużego kompleksu rekreacyjno-kulturalnego The Parks Community Centre, położonego w północnej części metropolii adelaidejkiej, w niedalekiej odległości od Ottoway. Oficjalnego otwarcia tego obiektu dokonał przedstawiciel Parlamentu Federalnego M. Young.

Dyrekcja The Parks Community Centre zaproponowała zarządowi Związku zorganizowanie DNIA POLSKIEGO na terenie tego nowego ośrodka rekreacyjno-kulturalnego. Nie sposób było odmówić takiej propozycji. Imprezę ustalono na 28 października, a więc na drugi dzień po jego oficjalnym otwarciu.

Całością spraw organizacyjnych Dnia Polskiego zajął się wiceprezes Jerzy Andrecki. Impreza ta zapoczątkowała organizowanie (w późniejszych latach) festiwalu polskiej kultury i folkloru pod nazwą „DOŻYNKI”, który rozślawiał naszą grupę etniczną w australijskiej społeczności.

Oficjalnego otwarcia DNIA POLSKIEGO dokonał lider opozycji J. Banon. W części artystycznej tej imprezy wzięła udział Szkoła Mikołaja Kopernika. Uczniowie, ubrani w stroje ludowe, śpiewali i tańczyli polskie tańce narodowe. Swój koncert dał także Zespół Tatry. Wystąpiły polskie chóry. Były wystawy polskich malarzy, a w kinach wyświetlano polskie filmy.

W oczy rzucała się wystawa ze Zgromadzenia Księży Zmartwychwstańców, nad którą górował portret Ojca Świętego Jana Pawła II. Wystawę zorganizował ks dr Marian Szablewski, proboszcz z parafii Ottoway.⁷⁹

Walne Zebranie w 1980 roku. Bernard Brzeziński ponownie prezesem

Dnia 24 lutego 1980 roku odbyło się kolejne Walne Zebranie Członków. W wyniku wyborów i późniejszej kooptacji Zarząd Związku na rok 1980 przedstawiał się następująco: Bernard Brzeziński (prezes), Jerzy Andrecki (I wiceprezes), Mieczysław Gąsiorowski (sekretarz), Czesław Kłok (skarbnik), Stanisław Grześkowiak (kierownik klubu), Stefan Leśnicki (public officer), Krzysztof Kudyba (opiekun Szkoły), ponadto Władysław Zacierowski, Bolesław Uciniek, Bolesław Rawiński, Franciszek Mańka, Michał Kyc, Stanisław Popek, Jan Brzeziński, Antoni Dolaciński i Lila Wałkuska (Kierownik Szkoły).

Polacy w Adelajdzie – a utworzenie „Solidarności” w Polsce

W 1980 roku w Polsce wybuchały strajki i na ich bazie doszło do utworzenia NSZZ „Solidarność”. Zachodziła obawa, że Sowieci dokonają inwazji na nasz Kraj. Federacja Polskich Organizacji powołała Wydział Łączności i Informacji, którego zadaniem miało być informowanie polskiej społeczności w Adelajdzie o przebiegu wydarzeń w Kraju, a także

⁷⁷ Protokół z zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 3 czerwca 1979.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Opis Dnia Polskiego, opracowany przez Z. Mokwińskiego, rękopis, w aktach Zw. Pol. Domu Kopernika.

organizowanie ewentualnych protestów i pochodów, na wypadek sowieckiej inwazji na Polskę.

Do Wydziału Łączności i Informacji weszli wszyscy członkowie prezydium Federacji oraz inne osoby o poglądach prawicowych. Związek Polaków DMK w Wydziale Łączności i Informacji reprezentował Stefan Leśnicki.

W 1980 roku Adelajdę odwiedziły trzy ważne osoby. Na początku marca przyjechał na krótko ksiądz kardynał abp Władysław Rubin. Zaraz po jego wyjeździe przybył ważny polityk emigracyjny inż. Rynkiewicz - prezes zarządu Zjednoczenia Polskiego w Wielkiej Brytanii. Spotkał się on z działaczami Związku Polaków DMK. Odwiedził także Dom Mikołaja Kopernika.

We wrześniu 1980 r. przyjechał do Adelajdy opiekun duchowy emigracji ks. bp Szczepan Wesoły. 8 września złożył wizytę w Domu Kopernika, a potem odprawił Mszę Świętą w kościele Ottoway.⁸⁰

Dom Mikołaja Kopernika na rzecz POL-ART – 81

Prezes Komitetu organizacyjnego Polart – 81 inż. Henryk Krzymuski przybył na posiedzenie zarządu Związku i naświetlił miejscowym działaczom rangę oraz znaczenie tej imprezy kulturalnej. Członkowie zarządu zaakceptowali wszystkie sugestie prezesa Komitetu Organizacyjnego. I tak inż. H. Krzymuski uzyskał zapewnienie, że zarząd udostępni bezpłatnie salę w dniu 1 stycznia 1981 roku na zabawę dla wszystkich grup artystycznych, które przyjadą z różnych stanów Australii. Ponadto uczestnicy POL-ART dostaną za darmo kolację. Niezależnie od tego zarząd przyznał donację na potrzeby Festiwalu.⁸¹

Inż. Henryk Krzymuski nie ukrywał swego zadowolenia z gestu finansowego Domu Mikołaja Kopernika na rzecz mającego się odbyć Festiwalu polskiej kultury i sztuki na przełomie 1980 i 1981 roku.

Po zakończeniu Festiwalu Pol-Art – 81, jego sekretarz Mrs F. Rola przysłała specjalne podziękowanie, za olbrzymi wkład pracy środowiska Polaków skupionych wokół Domu M. Kopernika.

Jerzego Andreckiego wybrano prezesem Związku (29 marca 1981)

22 lutego 1981 roku miało miejsce kolejne Walne Zebranie Członków. Kandydatami na prezesa byli: Bernard Brzeziński i Jerzy Andrecki. Po przeliczeniu głosów okazało się, że niewielką przewagą zwyciężył Jerzy Andrecki. W związku z tym, że podczas tajnego głosowania dopatrzone zostały poważne nieprawidłowości, przewodniczący Walnego Zebrania dr Jerzy Popow, unieważnił wyniki wyborów. Rozwiązał zebranie i wyznaczył datę powtórnego głosowania na 29 marca 1981 r.⁸²

Przed drugą turą Walnego Zebrania Bernard Brzeziński, ku zaskoczeniu wszystkich, napisał list do przewodniczącego J. Popowa, w którym informował członków, że ze względu na stan swojego zdrowia wycofał swoją kandydaturę na prezesa organizacji. Jego choroba rozwijała się bardzo szybko i praktycznie uniemożliwiła mu dalszą działalność w organizacji. Był to poważny cios dla frakcji prawicowej, której był on niekwestionowanym przywódcą.

Tymczasem, w drugiej części Walnego Zebrania, w dniu 29 marca 1981 r., Jerzy Andrecki ponownie kandydował i właśnie on został nowym prezesem. Skład zarządu na 1981 rok przedstawiał się następująco: Jerzy Andrecki (prezes), Eugeniusz Brzeziński (I wiceprezes), Bernard Brzeziński (honorowy wiceprezes), Mieczysław Gąsiorowski (sekretarz), Stanisław Grześkowiak (kierownik klubu), Stefan Leśnicki (public officer), Zygmunt Morkwiński (referent prasowy), ponadto Józef Klok, Stanisław Popek, Michał Kyc, Władysław Zacierowski, Bolesław Uciniek, Jan Okowity, Bolesław Rawiński, Aleksander Chmielewski, Tadeusz Kącki, Antoni Dolaciński, Krzysztof Kudyba, Wacław Kazimierowski (bibliotekarz), Bernard (junior) Brzeziński, Mieczysław Lepka, Antoni Magiera, Franciszek Mańka, Euze-

⁸⁰ Protokół z zebrania Zarządu Zw. Polaków Domu Kopernika, z dnia 5 września 1980.

⁸¹ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 7 listopada 1980.

⁸² Protokół z Walnego Zebrania Związku Domu Kopernika z 22 lutego 1981.

biusz Trepka, Tadeusz Kącki, Mieczysław Karpierz, Józef Czerniawski, Edward Grześkowiak i Jan Okowity.

Zbiórka pieniędzy na pomoc Rodakom w Kraju

W związku z utworzeniem, w sierpniu 1980 roku, Niezależnego Związku Zawodowego „Solidarność”, Polacy na emigracji rozpoczęli najpierw spontanicznie, a potem w sposób zorganizowany – zbiórkę pieniężną, na pomoc Rodakom w Kraju. W Adelajdzie, Federacja zorganizowała Komitet Pomocy Polsce. Zachęcała poszczególne organizacje członkowskie do delegowania w pracach Komitetu, swoich przedstawicieli.

Na terenie Związku Polaków DMK zarząd upoważnił do zbierania pieniędzy dwie osoby: Anastazję Lewczak oraz Stanisława Koplina. Ponadto postanowiono zorganizować specjalną zabawę, z której dochód przeznaczono na pomoc Polakom w Kraju.⁸³

Stan wojenny w Polsce

13 grudnia 1981r. generał Wojciech Jaruzelski ogłosił stan wojenny. Internowano wiele tysięcy osób, w tym prawie wszystkich przywódców Solidarności. Od kul reżymowej formacji ZOMO, zginęło kilkunastu strajkujących górników kopalni Wujek. W następstwie wprowadzenia stanu wojennego w Polsce zginęło łącznie kilkadziesiąt osób. Była to wielka tragedia dla polskiego narodu. Spontanicznie odwoływano wszelkie bale i zabawy noworoczne. Polski naród okazywał reżymowi PRL swoją wrogość w postaci wielotysięcznych demonstracji. Były one brutalnie rozpędzane przez policję i oddziały ZOMO. Wiadomość o wprowadzeniu stanu wojennego, wywołała nastrój niepokoju wśród członków Związku Polaków DMK.

Demonstracje w Adelajdzie

Prezes Federacji Andrzej Szczygielski, w broszurze „Federacja Organizacji Polskich w Południowej Australii 1968-1988, tak pisał: *Natychmiast po tragicznych wydarzeniach z 13 grudnia 1981 r., Federacja rozpoczęła organizowanie manifestacji. W pierwszej, zorganizowanej już 16 grudnia przed gmachem parlamentu w Adelajdzie wzięło udział około 300 osób. Byli obecni przedstawiciele Rządu Stanowego i Opozycji. Wygłoszono szereg okolicznościowych przemówień. Drugą demonstrację w dniu 19 grudnia rozpoczęto koncelebrowaną Mszę Świętą w Katedrze św. Franciszka Ksawerego. Obecny był Arcybiskup J. Gleeson. Następnie, sprzed Katedry, wyruszył głównymi ulicami miasta pochód. Niesiono liczne transparenty. Na przedzie pochodu flagi australijska i polska oraz dzieci w strojach narodowych. Manifestację zakończono w Centralnym Domu Polskim, gdzie odbyło się zebranie protestacyjne. Przemawiali przedstawiciele Rządu i Opozycji oraz przedstawiciele polskiego społeczeństwa. W późniejszej manifestacji wzięło udział 2500 osób.*

Trzecia, zorganizowana przez Federację, manifestacja odbyła się w nocy z 29 na 30 stycznia 1982r. Po Mszy Świętej w Katedrze św. Franciszka, około 1800 osób zebrało się na placu Victoria Square – głównym placu miasta, gdzie przy świetle tysiąca świec, śpiewano religijne i narodowe pieśni....Powodzenie tej akcji zawdzięczamy w dużej mierze obywatelskiemu stanowisku Ks. Lipskiego i Ks. Mariana Szablewskiego, którzy udzielali Federacji swojego poparcia oraz rzetelnemu informowaniu naszej grupy społecznej o sytuacji w Polsce, poprzez „Słowo Polskie” oraz audycje Polskiego Komitetu Radiowego.

Do tego opisu należy dodać, że we wszystkich wspomnianych demonstracjach – brali udział członkowie Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika.

Nadzwyczajne Zebranie Zarządu

Prezes Jerzy Andrecki zwołał w dniu 29 grudnia 1981 roku nadzwyczajne zebranie Zarządu, w celu podjęcia decyzji, na temat ewentualnego odwołania zabawy sylwestrowej. Prezes powiedział, że wziął udział – razem ze Stefanem Leśnickim – w naradzie przedstawicieli polskich organizacji – zorganizowanej z inicjatywy Federacji. Na 40 osób obecnych w

⁸³ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 28 sierpnia 1981.

tym zebraniu, 32 głosowały, aby odwołać wszystkie zabawy sylwestrowe. 8 osób uważało, że bale sylwestrowe powinny się odbyć – tak jak wcześniej zaplanowano.

Jerzy Andrecki oświadczył, że według jego rozeznania, 90 % polskich organizacji, mimo apelu Federacji, jednak będzie organizowało zabawy sylwestrowe. Następnie postawił pytanie przed członkami Zarządu, co w takiej sytuacji ma uczynić Związek Polaków DMK. Inż. Zygmunt Mokwiński stwierdził, że Polska bardziej potrzebuje obecnie lekarstw i pieniędzy, niż żałoby narodowej. Padały też propozycje odmienne, aby bal sylwestrowy odwołać, Tadeusz Figurski poszedł jeszcze dalej. Zaproponował, aby z Domu Mikołaja Kopernika wysłać rezolucję do konsulatu PRL – potępiającą stan wojenny. Jednak wniosek ten został zignorowany.

Prezes zarządził głosowanie w celu podjęcia decyzji, czy ma być organizowany bal sylwestrowy. Po przeliczeniu głosów, okazało się, że 26 członków zarządu głosowało, aby zorganizować bal sylwestrowy, 3 członków wstrzymało się od głosu, a nikt nie był za tym, aby odwołać bal. W zebraniu nie brał udziału ciężko chory były prezes Bernard Brzeziński.⁸⁴

Identyczną decyzję na temat organizowania balu sylwestrowego podjął także Centralny Dom Polski oraz Klub „Polonia”.

Apel duszpasterzy polskich w sprawie balu sylwestrowego

Informacja o organizowaniu zabaw noworocznych, przez niektóre polskie kluby, szybko rozeszła się po całej Adelajdzie. W związku z powyższym, swój głos na ten temat, zabrali polscy księża, którzy opublikowali komunikat. A oto jego treść:

Komunikat duszpasterzy polskich w Południowej Australii.

Wyrażamy głębokie ubolewanie i zdecydowany sprzeciw wobec podjętych decyzji organizowania zabaw sylwestrowych przez Dom Polski, Dom Kopernika i Klub „Polonia”. Decyzje te zostały podjęte wbrew woli Federacji Organizacji Polskich i kolidują z patriotyczną postawą większości Polaków w Południowej Australii.

Uważamy, że tragedia Polski dotyka nas wszystkich żyjących na Emigracji i wyrażenie współczucia naszym rodakom, w ciężkich i bolesnych wydarzeniach w Polsce wobec społeczeństwa australijskiego jest obecnie nakazem chwili oraz moralnym obowiązkiem każdego Polaka. Oświadczamy, że organizowanie w tym czasie zabaw jest sprzeczne z chrześcijańskim i patriotycznym duchem, którego oczekuje społeczeństwo polskie od wszystkich Zarządów i organizacji polskich na emigracji. Stwierdzamy, że działający wbrew tej postawie, nie reprezentują społeczeństwa polskiego oraz nie prowadzą działalności zgodnej z interesami wspólnoty polskiej.

Równocześnie pragniemy wyrazić głębokie uznanie Związkowi Polaków w Południowej Australii oraz Zespołowi Tatry za ich ducha solidarności z cierpiącym narodem polskim.

Adelaide 31.12.1981

*Duszpasterze Polscy w Południowej Australii.*⁸⁵

Księża odczytali ten komunikat w kościołach. Poruszenie wśród polskiej społeczności było znaczne, także i na Ottoway. Ludzie solidaryzowali się z polskimi duszpasterzami i cierpiącym narodem w Kraju.

Jednak bale noworoczne odbyły się w Centralnym Domu Polskim, w Klubie Polonia oraz w Domu Kopernika.

Zupełnie nieoczekiwanie ukazał się później bardzo nietaktowny „LIST OTWARTY DO DUSZPASTERZY POLSKICH W POŁUDNIOWEJ AUSTRALII” podpisany przez prezesów trzech ośrodków polonijnych, które organizowały bale sylwestrowe. Ten list otwarty podpisali: Leon Kolecki – prezes Klubu Polonia, Zygmunt Pawlak – prezes zarządu Domu Polskiego, Jerzy Andrecki – prezes Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika.⁸⁶

⁸⁴ Nadzwyczajne zebranie Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 29 grudnia 1981

⁸⁵ Treść komunikatu Duszpasterzy polskich z dnia 31 grudnia 1981.

⁸⁶ Tekst Listu Otwartego do Duszpasterzy Polskich – ulotka.

Opublikowanie i kolportowanie Listu Otwartego” (w formie ulotki), atakującego polskich księży w Adelajdzie, wywołało zaskoczenie wśród niektórych działaczy Związku Polaków Domu M. Kopernika.

Jerzy Andrecki ponownie Prezesem Związku

Na dzień 22 lutego 1982 roku zwołano kolejne Walne Zebranie Członków, w celu wyboru nowych władz na kolejną roczną kadencję. Organizacja była podzielona na dwie z antagonizowane frakcje.

Grupa o poglądach prawicowych została bardzo osłabiona wycofaniem się z życia publicznego byłego prezesa Bernarda Brzezińskiego. Jego choroba postępowała bardzo szybko. W 1982 roku był już „przykuty” do łóżka. Nie było w tej frakcji nowego „wyrazistego” przywódcy. W trakcie głosowania na Walnym Zebraniu prezesem ponownie został wybrany Jerzy Andrecki, wiceprezesem Piotr Marciniak, a sekretarzem Mieczysław Gąsiorowski. Ponadto do Zarządu weszli: Czesław Klok (skarbnik), Mieczysław Lepka (manager Klubu), Stefan Leśnicki (public officer), Zbyszek Uciniek, Stanisław Popek, Władysław Zacierowski, Tadeusz Kącki, Michał Kyc, Antoni Dolaciński, Krzysztof Kudyba, Zygmunt Mokwiński, Stanisław Grześkowiak, Michał Rój, Jerzy Kapusta, Bolesław Uciniek, Edward Szewczyk, Antoni Kaczmarek, Piotr Rzędowski, Emil Skwarc, Euzebiusz Trepka, Stanisław Zębol, Adam Jaroszewski, Wala Grant, Wanda Zalewska i Kazimierz Popek. Kierownikiem Szkoły nadal pozostał Stanisław Zębol.⁸⁷

Do Zarządu weszli (tak jak poprzednio) przedstawiciele obydwu zwalczających się frakcji. Najważniejsze funkcje objęli przedstawiciele młodszego pokolenia. Wraz z napływem nowych rodzin emigracji „posolidarnościowej” (głównie z obozów w Wiedniu i Rzymie), zaczęła wzrastać liczba uczniów w Polskiej Szkole Mikołaja Kopernika.

Związek Polaków DMK organizuje kolejne „DNI POLSKIE”

Prezes Jerzy Andrecki z córką.

Po udanym polskim Festiwalu w The Parks Community Centre, prezes Jerzy Andrecki postanowił powtórzyć taką samą imprezę w 1982 roku. Na zebraniu Zarządu w dniu 11 czerwca 1982 apelował do członków, aby włączyli się aktywnie w organizowanie tej imprezy. Miesiąc później poinformował swoich przyjaciół, że na otwarcie „Dnia Polskiego” w the Parks Community Centre przyjedzie premier Australii Południowej David Tonkin. Festiwal odbył się 5 września 1982 r. Głównym organizatorem Festiwalu był Jerzy Andrecki. Pomagały mu (między innymi) następujące osoby: Piotr Marciniak, Tadeusz Kącki, Marian Lepka, Stanisław Popek i Władysław

Zacierowski. Jerzy Andrecki powiedział na posiedzeniu zarządu, że inne organizacje „z zazdrością patrzyły na nasze osiągnięcia w zakresie popularyzowania polskiego folkloru i kultury w Adelajdzie”.⁸⁸ Public Officer Stefan Leśnicki zgłosił wniosek, aby taka impreza była organizowana co dwa lata oraz żeby do Komitetu Organizacyjnego Festiwalu weszli także przedstawiciele innych polskich organizacji. Z czasem idea organizowania Dnia Polskiego została przekształcona w dużą imprezę kulturalną pod nazwą: Polskie Dożynki. W następnych latach festiwalem tym nie będzie już kierował zarząd Związku Polaków DMK, lecz specjalnie powołany Komitet, złożony z przedstawicieli różnych polskich organizacji.

⁸⁷ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 22 lutego 1982.

⁸⁸ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 10 września 1982.

Konsulat PRL w Sydney ponownie próbuje oddziaływać na Dom Mikołaja Kopernika

Nie jest wykluczone, że Konsul wiedział o wycofaniu się Bernarda Brzezińskiego z działalności organizacyjnej. Poważne osłabienie frakcji prawicowej dało urzędnikom PRL w Sydney nowe możliwości skuteczniejszego penetrowania tej największej organizacji w Australii Południowej. W styczniu 1982 r. Dom M. Kopernika otrzymał list, w którym było przemówienie gen. Wojciecha Jaruzelskiego, wygłoszone na posiedzeniu Sejmu PRL. W jego przemówieniu znalazły się propagandowe motywy wprowadzenia stanu wojennego w Polsce. Protokół zarządu nie odnotowuje faktu, czy list ten był czytany i dyskutowany.

W marcu 1982 roku konsul PRL Jan Nowak przysłał do Domu Kopernika kolejny list. Tym razem była w nim informacja, że Rada Państwa PRL ustanowiła dwa nowe odznaczenia: Medal za udział w wojnie obronnej 1939 roku oraz Warszawski Krzyż Powstańcy.

Konsul Jan Nowak prosił zarząd Związku, aby zgłosił kandydatów do obydwu odznaczeń. Nie ma jednak żadnego śladu w aktach czy były wypełniane jakiegokolwiek formularze.

Sprawa przystąpienia do Federacji

Pomimo ciężkiej choroby byłego prezesa Bernarda Brzezińskiego oraz znacznego osłabienia frakcji prawicowej, Andrzej Szczygielski nie zrezygnował z pomysłu wciągnięcia Związku Polaków Domu M. Kopernika do Federacji. Sprawa ta była omawiana na zebraniu zarządu w dniu 3 grudnia 1982 r., a więc już po rezygnacji Mieczysława Gąsiorowskiego ze stanowiska sekretarza (jego funkcję przejął Waław Szymaniak - na okres do Walnego Zebrania). Sprawa ponownego wstąpienia do Federacji wywołała ożywioną dyskusję, a także różne zastrzeżenia pod adresem Stanisława Gotowicza i działaczy Centralnego Domu Polskiego.

3 grudnia 1982 r. prezes Andrzej Szczygielski w towarzystwie Alka Ćmielewskiego, przyjechał na zebranie do Domu Kopernika, aby ponownie wyjaśnić cele i zadania Federacji. Dyskusja na temat ewentualnego ponownego przystąpienia do tej organizacji, jeszcze raz uwytkliła głębokie różnice polityczne w środowisku działaczy Związku. Rzecznikiem jednej orientacji był Stefan Leśnicki, a drugiej, tymczasowy sekretarz, Waław Szymaniak. Nie było jednak finalnego głosowania zarządu w tej sprawie. Na wniosek Stanisława Grześkowiaka, prezes Jerzy Andrecki odłożył sprawę do decyzji na najbliższym Walnym Zebraniu.

Jednak do tej kwestii powrócono ponownie na zebraniu zarządu w dniu 14 stycznia 1983 roku, gdy nadszedł list od prezesa Andrzeja Szczygielskiego, w którym ustosunkował się on do krytycznych wypowiedzi Waława Szymaniaka pod adresem Federacji. Zanosilo się na kolejne tarcia zwolenników i przeciwników Federacji. Ciekawy wniosek w tej sprawie zgłosił public officer Stefan Leśnicki. Zorientował się on, że nie było wówczas żadnej szansy na to, aby zarząd przegłosował uchwałę ponownego wejścia do Federacji. Dlatego też zaproponował, aby sprawę odłożyć na później (bez podania daty, kiedy ma nastąpić ponowna dyskusja na ten temat).

Uroczystość 10-lecia Domu Mikołaja Kopernika

27 lutego 1983 r. mijała 10 rocznica poświęcenia i oficjalnego otwarcia Domu Kopernika. Przygotowania do specjalnego bankietu z tej okazji trwały kilka miesięcy. Uroczystą imprezę zaplanowano na 6 lutego 1983 r., ale tak naprawdę uroczystości te były rozłożone na kilka dni, i tak: Polska Sekcja Radia 5 EBI-FM przedstawiła 5 lutego 1983 r. plan obchodów 10-lecia Domu M. Kopernika.

6 lutego 1983 r. w kościele na Ottoway ks. bp Philip Kennedy, z udziałem polskich księży, odprawił koncelebrowaną Mszę Świętą w intencji działaczy Związku. Tego samego dnia do Domu Mikołaja Kopernika przyjechał premier Australii Południowej J. Bannon na uroczysty bankiet 10-lecia. Podczas tej imprezy 12 działaczy miało być udekorowanych specjalnymi odznaczeniami przez premiera.⁸⁹

Niestety, w wyniku pewnych niedopatrzeń, aż sześć osób nie zgłosiło się do dekoracji z powodu nieobecności na bankiecie. Była to kompromitacja dla organizatorów. Nikt z zarządu nie chciał się przyznać do odpowiedzialności za wytworzony bałagan.

⁸⁹ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 11 lutego 1983.

12 lutego 1983 r. odbył się Bal Zakończenia Obchodów 10-lecia Domu Mikołaja Kopernika. Wstęp na Bal był wolny od opłaty.

Nowy prezes Mieczysław Lepka (6 marca 1983)

Niefortunny pod względem organizacyjnym bankiet 10-lecia był na miesiąc przed Walnym Zebraniem Członków. Wybór nowych władz Związku miał miejsce 6 marca 1983r. Ku zdziwieniu wszystkich, prezes Jerzy Andrecki nie ubiegał się o ponowny wybór. Miał prawo czuć się już zmęczony kłótniami pomiędzy dwoma frakcjami (prawicową i lewicową) o kierunek polityczny organizacji.

Mieczysław Lepka – prezes Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika w latach 1983-1989.
W głębi Stefan Leśnicki wieloletni Public Officer.

W związku z tym, zgłoszono kilka innych kandydatur. Najwięcej głosów otrzymał Mieczysław Lepka i właśnie on został nowym prezesem Związku. Sekretarzem wybrano Mieczysława Gąsiorowskiego, a public officer został ponownie Stefan Leśnicki. Ponadto do zarządu wybrano następujące osoby: Czesława Klok (skarbnik), Leona Łapko, Stanisława Popka, Zygmunta Mokwińskiego (referent prasowy), Władysława Zacierowskiego, Józefa Klok, Michała Kyc, Michała Roja, Antoniego Dolacińskiego, Marię Kudyba (kierowniczka Biblioteki), Wandę Zalewską, Marię Lepka, Kazimierę Popek, Bolesława Rawińskiego, Tadeusza Figurskiego, Tadeusza Kąckiego, Józefa Walczaka, Emila Skwarc, Jerzego Wasińskiego, Antoniego Kaczmarka, Zenona Sobeckiego, Irenę Pamuła, Jerzego Andreckiego, Mieczysława Karpierza, Stanisława Koplina, Józefa Czerniawskiego, Aleksandra Chmielewskiego, Franciszka Mańkę, Antoniego Magierę i Eugeniusza Brzezińskiego. Kierownikiem szkoły został Stanisław Zębol.⁹⁰

Mieczysław Lepka był uważany za człowieka kompromisowego. Dlatego też łatwo zaakceptowały go obydwie zwalczające się frakcje.

Kolejna wizyta ks. biskupa Szczepana Wesołego w Adelajdzie

Ksiądz biskup Szczepan Wesoły, opiekun duchowy Polaków na emigracji, regularnie odwiedzał Adelajdę i za każdym razem był bardzo ciepło przyjmowany w Domu Kopernika.

Do Adelajdy przyjechał w dniu 21 września 1983 r. Tego samego dnia odprawił uroczystą Mszę Świętą w Kościele na Ottoway, a bezpośrednio potem został zaproszony do Domu Kopernika. Powitał go nowy prezes Mieczysław Lepka. W trakcie spotkania z działaczami Związku dostojny gość mógł zobaczyć występy dzieci z miejscowej Polskiej Szkoły. Zaś Teatr Ottoway zaprezentował fragment spektaklu „Odsiecz Wiedeńska” w reżyserii ks.

⁹⁰ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika, z dnia 6 marca 1983.

Mariana Szablewskiego. Zarząd Związku przekazał gościowi donację, na częściowe pokrycie kosztów podróży do Adelajdy.⁹¹

Rozbudowa ośrodka w 1983 r.

Już w niedługim czasie po wybudowaniu Domu Kopernika okazało się, że obiekt ten jast za mały na potrzeby największej organizacji w Adelajdzie. W 1982 roku podjęto decyzję o jego rozbudowie. Postanowiono dobudować nową salę klubową, kuchnię i magazyn - od strony Grand Junction Road. Pomysłodawcami tej rozbudowy był inż. Zygmunt Mokwiński oraz Euzebiusz Trepka.

Na posiedzeniu zarządu w dniu 18 maja 1983r. inż. Z. Mokwiński poinformował członków, że Council of Woodville zatwierdził już plany rozbudowy Domu. Przedstawiony przez niego kosztorys budowlany opiewał na kwotę 20 tysięcy dolarów. Zarząd zatwierdził wydatki na rozbudowę mimo, że w kasie Związku było tylko \$17 tysięcy. Postanowiono wziąć z banku pożyczkę w wysokości 20 tysięcy dolarów. Po rozpoczęciu budowy okazało się, że na ten cel potrzeba nie 20, lecz 40 tysięcy. Pomysłodawcy rozbudowy spotkali się z ostrą krytyką Zarządu. Zarzucono im złe planowanie i niegospodarność. Z budowy nie można się już było wycofać. Postanowiono więc zaciągnąć bezprocentową pożyczkę od osób prywatnych (to jest od członków Związku).

Dzięki tej bezprocentowej pożyczce, było możliwe dokończenie rozbudowy Ośrodka. Udzielenie jej świadczyło o dużym przywiązaniu członków do własnej organizacji i własnego lokalu.⁹²

W tym samym czasie spłonął kościół parafialny w Ottoway. Członkowie Związku Polaków DMK włączyli się czynnie w finansowanie odbudowy świątyni. Na prośbę ks. Mariana Szablewskiego Zarząd przeznaczył na ten cel dochód z jednej zabawy.⁹³

Wizyta premiera Kazimierza Sabbata

W połowie grudnia 1983 r. prezes Federacji przysłał list z informacją, że w marcu 1984 roku przyjedzie do Adelajdy premier Rządu Polskiego na uchodźstwie Kazimierz Sabbat. Andrzej Szczygielski prosił o zorganizowanie przyjęcia w Domu Kopernika dla tego ważnego polityka.⁹⁴

List został odczytany na zebraniu zarządu. Większość jego członków głosowała za zrobieniem przyjęcia dla premiera K. Sabbata. Były także głosy sprzeciwu. Jerzy Andrecki stwierdził, że *...kiedyś Premier był proszony w nasze progi, lecz zaproszenia nie przyjął*, na co S. Leśnicki odpowiedział, że *takie zaproszenie za prezesury Andreckiego nie było wysłane*.⁹⁵

Premier Kazimierz Sabbat przyjechał do Adelajdy w dniu 1 marca 1984 r. i był powitany z wielkimi honorami przez miejscowych Polaków. Złożył także wizytę w Domu M. Kopernika, gdzie przyjęto go bardzo serdecznie.

W kwietniu 1984 r. zarząd otrzymał list z biura premiera Sabbata, w którym m.in. napisał: *Prezes Rady Ministrów Kazimierz Sabbat i Anna Sabbatowa pragną podziękować serdecznie za pomoc i współpracę w czasie odwiedzin ośrodków polskich w Australii i Nowej Zelandii od 23 stycznia do 20 marca 1984*.⁹⁶

Duże zmiany w zarządzie

Jerzego Andreckiego nie zaproszono na przyjęcie dla wolontariuszy Domu Kopernika („Barman Picnic”) w styczniu 1984 r. Na zebraniu zarządu w dniu 10 lutego 1984 r. Jerzy Andrecki zapytał wprost, dlaczego nie otrzymał zaproszenia na piknik. Odpowiedzi udzielił mu Bolesław Uciniek, który stwierdził: *...Pan Andrecki nic przez cały rok w Domu Kopernika*

⁹¹ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 9 września 1983.

⁹² Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 10 czerwca 1983.

⁹³ Protokół z Zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 26 maja 1983.

⁹⁴ List Prezesa Federacji do Zarządu Związku Pol. Domu Kopernika z dnia 14 grudnia 1983.

⁹⁵ Protokół z Zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 13 stycznia 1983.

⁹⁶ List Premiera Sabbata z dnia 25 kwietnia 1984.

*nie robił...*⁹⁷ Oczywiście, że odpowiedź ta była wysoce krzywdząca, bo J. Andrecki, wraz z grupą swoich przyjaciół, koncentrował (w tym czasie) swoją uwagę, na przygotowaniu „Dni Polskich” w The Parks Community Centre. Impreza ta mimo, że była organizowana na innym terenie, to jednak polskie społeczeństwo z Adelajdy kojarzyło ją, właśnie z Domem Kopernika.

Dnia 4 marca 1984 r. miało miejsce kolejne Walne Zebranie Związku. Mieczysław Lepka został wybrany na kolejną roczną kadencję. Sekretarzem został Mieczysław Gąsiorowski, który niebawem zrezygnował i na jego miejsce dokooptowano Walę Grant. Ponadto do Zarządu zostali wybrani: Piotr Marciniak (wiceprezes), Czesław Klok (skarbnik), Leon Łapko, Emil Skwarc, Stanisław Popek, Teodor Wytwer, Andrzej Dolaciński, Stefan Leśnicki (public officer), Zygmunt Mokwiński (referent prasowy), Władysław Zacierowski, Józef Klok, Michał Kyc, Maria Kudyba (kier. biblioteki), Krzysztof Kudyba, Tamara Dolacińska, Maria Lepka, Maria Brzezińska, Teresa Skwarc, Józefa Chmielewska, Krystyna Popek, Janina Zacierowska, Edward Szewczyk, Antoni Magiera, Piotr Ukleja, Stanisław Koplin, Roman Uciniek, Jan Bugnar, Michał Rój, Mieczysław Gąsiorowski, Bolesław Rawiński i Antoni Kaczmarek.

Kierownikiem szkoły został Stanisław Zębol. Ciekawą rzeczą było to, że do zarządu nie wybrano wieloletniego byłego prezesa Jerzego Andreckiego. W jego składzie zabrakło też: Tadeusza Kąckiego, Leona Bernackiego, Wojciecha Trepy, Andrzeja Dobosza oraz innych działaczy.

Zaproszenie dla papieża

Pojawiały się informacje o mającej nastąpić wizycie Ojca Świętego Jana Pawła II w Australii w 1986 r. Społeczność polska w Adelajdzie była bardzo „poruszona” tą planowaną wizytą. Oficjalne zaproszenie miały wystosować australijskie władze państwowe i kościelne.

Tymczasem w czerwcu 1984 do Domu Kopernika przyszedł list z sekretariatu premiera Australii Południowej, w którym była informacja, że papieża (to jest Głowę Państwa Watykańskiego) zaproszą władze australijskie, a nie jakaś polska organizacja.⁹⁸

Sprawa ta nabrała większej jasności, gdy miesiąc później, to jest 17 lipca 1984 r. nadszedł list ks. arcyb. Luigi Barbarito z Apostolic Nunciature w Australii. Była to odpowiedź Nuncjusza Apostolskiego, na zaproszenie dla Ojca Świętego, wysłane rzekomo przez prezesa Mieczysława Lepkę. Wtedy dopiero działacze Domu Kopernika dostrzegli, że ktoś podszywa się pod nazwisko ich prezesa, aby ośmieszyć nie tylko jego, lecz całą organizację. Mimo przeprowadzenia „wewnętrznego dochodzenia” nie udało się ustalić, czy była to prowokacja kogoś ze Związku Polaków, czy też spoza organizacji.

150-lecie Południowej Australii

8 czerwca 1984 r. prezes Marian Lepka otrzymał list od Federacji, w którym związek został zaproszony do udziału w pracach Polskiego Komitetu Obchodów 150-lecia Australii Południowej.

Zarząd delegował do Komitetu 150-lecia następujące osoby: Mieczysława Lepkę, Zygmunta Panaszka, Tadeusza Kąckiego, Jerzego Andreckiego i Walę Grant.⁹⁹ Niebawem odbyło się zebranie informacyjne delegatów wszystkich organizacji wchodzących w skład Komitetu 150-lecia. Omówiono plan imprez, jakie mają się odbyć z tej okazji. Zarząd zobowiązał się, że na tę okoliczność zorganizuje „Dzień Polski” w The Parks Community Centre.

Projekt przeniesienia Pomnika Katyńskiego

W 1984 roku rozeszła się pogłoska, że Centralny Dom Polski posiada olbrzymie długi i z tego powodu ma być sprzedany. Zarząd upoważnił Stefana Leśnickiego do przeprowadzenia rozmów z CDP, na temat przeniesienia Pomnika Katyńskiego na teren posiadłości

⁹⁷ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 10 lutego 1984.

⁹⁸ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 8 czerwca 1984.

⁹⁹ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 13 lipca 1984.

Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika, jeśli rzeczywiście zaistnieje fakt wspomnianej sprzedaży Centralnego Domu Polskiego.¹⁰⁰

Sprawa przeniesienia pomnika była na tyle realna, że w 1984 roku znacznie wzrastały zasoby pieniężne organizacji. W tym czasie, przeciętny miesięczny zysk wynosił ponad 10 tysięcy dolarów.¹⁰¹

Na zebraniu Zarządu (w maju 1985) prezes Mieczysław Lepka oświadczył, że wszelkie pożyczki od osób prywatnych oraz bankowe, zaciągnięte na budowę i rozbudowę Domu Kopernika zostały już spłacone. Tak więc Zarząd Związku, mógł sobie pozwolić – w razie nagłej potrzeby - na nowe wydatki związane z ewentualnym przeniesieniem Pomnika Katyńskiego.

W 1985 roku Mieczysław Lepka ponownie prezesem

Stanisław Filipiak, Stefan Leśnicki i Władysław Zacierowski

Dnia 17 lutego 1985 roku odbyło się kolejne Walne Zebranie Członków. Pełny skład wybranego zarządu przedstawiał się następująco: Mieczysław Lepka (prezes), Piotr Marciniak (wiceprezes oraz skarbnik), Wala Grant (sekretarz), Jerzy Andrecki (public officer), Zygmunt Mokwiński (referent prasowy), Maria Kudyba (kierownik biblioteki), Stanisław Zębol (kierownik szkoły), ponadto Leon Łapko, Bolesław Rawiński, Stanisław Popek, Stanisław Filipiak, Antoni Dolaciński, Władysław Zacierowski, Michał Kyc, Franciszek Mańka, Stanisław Sipa, Krzysztof Kudyba, Tadeusz Kącki, Tadeusz Figurski, Edward Brzeziński, Antoni Kaczmarek, Józef Czerniawski, Piotr Andrecki, Bolesław Uciniek, Mieczysław Karpierz, Stanisław Koplina, Roman Uciniek, Michał Rój, Wojciech Trepa, Emil Skwarc, Zenon Sobocki, Zygmunt Błaszczewicz, Stanisław Kapusta, Józef Klok i Piotr Ukleja. Na uwagę zasługuje fakt, że Stefan Leśnicki nie został wybrany do zarządu. Jego poprzednią pozycję zajął Jerzy Andrecki.¹⁰²

W kwietniu 1985 do szkoły uczęszczało 72 uczniów. Liczba ta szybko wzrastała z uwagi na to, że każdego roku przyjeżdżało coraz więcej uchodźców z PRL (w tym rodziny z dziećmi).

Nauczyciele oraz Komitet Rodzicielski doszli do wniosku, że należy uszyć i wyhaftować nowy sztandar szkolny. Poprzedni był zrobiony w latach 50-tych, gdy szkoła mieściła się

¹⁰⁰ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 13 kwietnia 1984.

¹⁰¹ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 12 października 1984.

¹⁰² Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 17 lutego 1985.

jeszcze na Ottoway i obecnie nie nadawał się już do używania. Rozpisano konkurs na opracowanie graficzne sztandaru. Napłynęło kilka projektów. Najbardziej odpowiadały wzory sztandarów opracowanych przez Andrzeja Dobosza i Bogdana Krzywonia.

Bardzo dobrze działał Komitet Sponsorujący przy Federacji, którego przewodniczącym był Henryk Tomaszewski. Niósł on pomoc finansową, a także doradztwo dla osób pragnących osiedlić się w Australii Południowej. Federacja już wcześniej dostała grant rządowy, na zatrudnienie tzw. „pracownika społecznego”. Została nim Barbara Mizgalska, która troskliwie pomagała stawiać „pierwsze kroki” nowym emigrantom na kontynencie australijskim.

Śmierć wybitnych działaczy Domu Kopernika

Początek 1985 roku przyniósł niepowetowane straty dla organizacji. Zmarł były prezes i zasłużony budowniczy Domu Kopernika - Euzebiusz Trepka. Dzięki jego staraniom został uszyty i wyhaftowany sztandar organizacji.

W połowie 1985 roku odszedł, na zawsze - po ciężkiej chorobie – wieloletni prezes Bernard Brzeziński.¹⁰³ To właśnie B. Brzeziński – w okresie swej prezesury – usiłował przeskodzić umocnieniu się wpływów konsulatu PRL w Adelajdzie. Posiadał także duże zasługi w budowie Domu M. Kopernika oraz kościoła parafialnego w Ottoway.

I wreszcie 10 sierpnia 1985 zmarł zasłużony społecznik – działacz wielu organizacji, w tym także Związku Polaków DMK – Wacław Kazimierowski. Nie miał on bliższej rodziny w Australii. Dlatego też Dom Kopernika zajął się jego pogrzebem.

Wizyta dr Wandy Piłsudskiej

Dnia 8 listopada 1985 roku przyjechała do Adelajdy – na zaproszenie Rady Naczelnej Polskich Organizacji oraz Zarządu Krajowego SPK – dr Wanda Piłsudska, córka Naczelnika Odrodzonego Państwa Polskiego. Nie odgrywała ona wybitnej roli politycznej, ale z uwagi na swoje nazwisko, była dla wielu Polaków ważną postacią w naszym Kraju.

10 listopada 1985 roku dr Wanda Piłsudska wzięła udział w uroczystej Mszy Św. w kościele na Unley, a bezpośrednio potem udała się na akademię z okazji kolejnej rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę.

12 listopada 1985r. dr Wanda Piłsudska przyjechała do Domu M. Kopernika, gdzie spotkała się z zarządem i działaczami tej organizacji. Po spotkaniu został wyświetlony film o pierwszym Marszałku Odrodzonej Polski, z którego dochód został przeznaczony na cele Instytutu Józefa Piłsudskiego.

17 grudnia 1985 r. prezes Instytutu Mieczysław Stachiewicz przysłał list z podziękowaniem za otrzymaną donację.¹⁰⁴

Mieczysław Lepka prezesem w 1986 r.

Dnia 9 marca 1986r. miało miejsce kolejne Walne Zebranie Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika. Wybrano zarząd w następującym składzie: Mieczysław Lepka (prezes), Tadeusz Kącki (wiceprezes), Wala Grant (sekretarz), Piotr Marciniak (skarbnik), Jerzy Andrecki (public officer), Zygmunt Mokwiński (referent prasowy), Maria Kudyba (kierownik biblioteki), ponadto: Leon Łapko, Antoni Magiera, Stanisław Popek, Stanisław Filipiak, Mieczysław Gąsiorowski, Teodor Wytwer, Stefan Leśnicki, Władysław Zacierowski, Stanisław Koplina, Michał Kyc, Michał Rój, Wojciech Trepka, Maria Brzezińska, Stanisław Popek, Maria Lepka, Adela Warchoń, Krystyna Leśnicka, Janina Zacierowska Józefa Chmielewska, Aleksander Chmielewski, Edward Szewczyk, Józef Czerniawski, Mieczysław Karpierz, Bolesław Rawiński, Stanisław Kapusta, Tadeusz Figurski, Piotr Ukleja, Antoni Kaczmarek, Emil Skwarc, Hieronim Chałustowski, Feliks Orłowski, Kazimierz Klimczak, Jerzy Kapusta, i Andrzej Dobosz.¹⁰⁵

¹⁰³ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 12 sierpnia 1985.

¹⁰⁴ List M. Stachiewicza do Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 17 grudnia 1985.

¹⁰⁵ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 9 marca 1986

Aktywność konsulatu PRL na terenie Adelajdy

6 lutego 1986 roku, wicekonsul PRL w Sydney Edward Dobrowolski wystosował list do prezesa Mieczysława Lepki z propozycją nawiązania współpracy w kilku dziedzinach.

1. Oświatowej: Konsulat PRL informował, że otrzymał wiadomość od Towarzystwa „Polonia” w Warszawie o wysłaniu dla Szkoły Mikołaja Kopernika podręczników do nauki języka polskiego.
2. Z inicjatywy Towarzystwa „Polonia” oraz Biblioteki Miejskiej im. E. Raczyńskiego w Poznaniu, niektóre organizacje polskie w Australii dostaną bezpłatnie książki z dziedziny klasyki. Konsul prosił, aby zarząd przysłał list z informacją, jaką ilość książek chciałby uzyskać oraz jakich preferuje pisarzy.
3. Konsul informował prezesa M. Lepkę, że zamierza wystąpić do Towarzystwa „Polonia” o przyznanie odznaczeń dla dużej grupy działaczy. Jednocześnie konsul prosił prezesa M. Lepkę, o nadesłanie wykazu osób proponowanych do odznaczenia. Sugerował także, aby przysłać szybką odpowiedź, bo konsul zamierza sfinalizować sprawę odznaczeń już na przełomie marca i kwietnia 1986 roku.
4. Urzędnik PRL w Sydney potwierdził otrzymanie listu od zarządu, w którym była zawarta prośba o „udzielenie pomocy w organizowaniu różnorodnych imprez związanych z obchodami 150-lecia Południowej Australii”.¹⁰⁶

Konsulat PRL zobowiązał się, że udzieli znacznej pomocy w urządzaniu różnych wystaw jubileuszowych. W aktach Domu Kopernika nie zachowała się kopia listu, rzekomo wysłanego do konsulatu PRL w tej sprawie. Ówczesna sekretarz Związku Wala Grant zaprzeczyła, jakoby miała wysyłać do konsulatu PRL list z prośbą o współpracę.

Jerzy Andrecki stwierdził, że listy z konsulatu PRL o podobnej treści otrzymały prawie wszystkie organizacje polonijne.¹⁰⁷

Wiceprezes Tadeusz Kącki prosił zarząd o danie szybkiej odpowiedzi w sprawie listy osób do odznaczenia. Inni członkowie zarządu, (w tym Stella Sieńczewska i Aleksander Chmielewski) stanowczo się sprzeciwili pomysłowi przyjmowania odznaczeń od reżymu PRL. Poparła ich większość członków zarządu.¹⁰⁸

Jeśli chodzi o książki, to zarząd wyraził zgodę na ich otrzymanie za pośrednictwem konsulatu PRL.

Przyjazd papieża do Australii

W roku 1986 doniosłym wydarzeniem dla katolików w Adelajdzie był przyjazd Ojca Świętego Jana Pawła II do Australii. Z inicjatywy duchowieństwa w poszczególnych stanach zawiązywały się specjalne komitety powitalne. W Adelajdzie komitet taki powołał ks. Mieczysław Kołodziej, w porozumieniu z Federacją Polskich Organizacji. Niektóre organizacje, a nawet osoby prywatne zbierały pieniądze na częściowe pokrycie kosztów podróży Papieża do Australii. Prezeska PMS Maria Hrycek zorganizowała w Domu Kopernika zabawę, z której dochód w całości przeznaczyła na Polski Fundusz Wizyty Papieskiej. Zarząd Związku udostępnił bezpłatnie salę na tę zabawę.

Przyjazd Ojca Świętego Jana Pawła II do Adelajdy miał miejsce w listopadzie 1986 roku. Podczas Mszy Świętej odprawionej przez Papieża w parku przylegającym do City, modliło się około 100 tysięcy osób. Było to największe zgromadzenie katolickie w historii Australii Południowej.

Spotkanie Ojca Świętego z Polakami mieszkającymi w całej Australii odbyło się dnia 28 listopada 1986 roku na stadionie olimpijskim w Melbourne. Polacy z Adelajdy pojechali na spotkanie z Głową Kościoła Katolickiego czterema autokarami. Zarząd postanowił opłacić bilety przejazdu dla czworga uczniów ze swojej szkoły. Ponadto przekazał donację na Fundusz Wizyty Papieskiej.¹⁰⁹

¹⁰⁶ List wicekonsula PRL w Sydney Edwarda Dobrowolskiego do prezesa M. Lepki z 6 lutego 1986.

¹⁰⁷ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z 9 marca 1986.

¹⁰⁸ Tamże.

¹⁰⁹ Protokół z Zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 13 grudnia 1986.

Należy także dodać, że w roku wizyty Ojca Świętego w Australii miało miejsce jeszcze jedno ważne lokalne wydarzenie. 26 stycznia 1986 r. został konsekrowany kościół katolicki w Ottoway, wybudowany w miejsce spalonego kilka lat wcześniej. Ta piękna świątynia pod wezwaniem Świętego Maksymiliana Kolbe, mogła być wybudowana dzięki dużej ofiarności i zaangażowaniu parafian, a szczególnie osób z Domu Mikołaja Kopernika.

Umacnia się frakcja przeciwników współpracy z konsulem PRL

Związek Polaków DMK był jedyną organizacją w Australii Południowej, w której były dwie frakcje: zwolenników i przeciwników współpracy z konsulem PRL w Sydney. Raz jedna, raz druga zdobywała przewagę w zarządzie. Związek zrzeszał ludzi o różnych poglądach politycznych. Wybory odbywały się w sposób demokratyczny. W zależności od tego kto zostawał prezesem oraz która frakcja zdobywała przewagę w zarządzie, to fakt ten miał zasadniczy wpływ na kierunek linii politycznej dla całej organizacji.

8 marca 1987 roku odbyło się kolejne Walne Zebranie Członków. Wybrano zarząd w następującym składzie: Mieczysław Lepka (prezes), Ray Uciniek (wiceprezes), Zenon Sobecki (sekretarz), Stanisław Grześkowiak (skarbnik), Stefan Leśnicki (public officer), Zygmunt Mokwiński (referent prasowy), Maria Kudyba (kierowniczka Biblioteki), ponadto Kazimierz Gąsiorek, Franciszek Mańka, Władysław Zacierowski, Józef Klok, Henryk Wilhelmi, Michał Kyc, Janina Zacierowska, Józefa Chmielewska, Teresa Skwarc, Krystyna Popek, Anastazja Uciniek, Maria Rawińska, Tadeusz Figurski, Mieczysław Karpierz, Teodor Wytwer, Feliks Orłowski, Stanisław Kapusta, Stanisław Filipiak, Willi Rychter, Antoni Kaczmarek, Bolesław Uciniek, Piotr Ukleja, Leon Łapko, Józef Czerniawski, Jerzy Kapusta, i Zygmunt Błaszkie-wicz.¹¹⁰

Ważnym wydarzeniem w Szkole Mikołaja Kopernika było poświęcenie nowego sztandaru. Został on wykonany przez siostry zakonne w Polsce. Zapłacono za niego 700 dolarów. Sztandar przywiózł do Adelajdy ks. dr Marian Szablewski. Jego poświęcenie odbyło się w dniu 6 grudnia 1987 roku w kościele na Ottoway.

Wizyta polskich żaglowców w Port Adelaide

Od lewej: prezes Federacji Andrzej Szczygielski i Stanisław Kramarczuk wieloletni sekretarz Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika.

W końcu grudnia 1987 roku do portu w Adelajdzie przyplłynęło kilka polskich żaglowców. Uczestniczyły one w paradzie zorganizowanej w Sydney - z okazji dwusetnej rocznicy przyplłynięcia Pierwszej Floty Angielskiej do brzegów Australii. Jako pierwsza do Port Adelaide wpłynęła fregata „Dar Młodzieży”, której załoga spotkała się z entuzjastycznym powitaniem polskiej społeczności mieszkającej w Australii Południowej.

¹¹⁰ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 8 marca 1987.

Prezydium Federacji Polskich Organizacji stanęło na stanowisku, że powinniśmy powitać bardzo serdecznie członków załóg poszczególnych żaglowców, natomiast należało bojkotować wszelkie imprezy organizowane na statkach z udziałem konsula lub innych polityków PRL.¹¹¹

Na zebraniu Zarządu Stefan Leśnicki zgłosił wniosek, żeby podjąć marynarzy „Daru Młodzieży” bardzo uroczysto w Domu Kopernika. Wniosek ten upadł ze względu na zły okres. Panie były zajęte przygotowaniem Wigilii w swoich rodzinnych domach. Skończyło się na tym, że polscy marynarze byli zapraszani małymi grupkami do polskich domów na przyjęcie z okazji Świąt Bożego Narodzenia. Marynarze uczestniczyli także w Balu Sylwestrowym w Domu M. Kopernika.

Bankiet 15-lecia w Domu Mikołaja Kopernika

Prawie przez cały 1987 rok czyniono przygotowania do Bankietu 15-lecia otwarcia i poświęcenia Domu Kopernika. Postanowiono zaprosić premiera Johna Bannona oraz ministra imigracji Micka Younga, a także szefa opozycji J. Olsena z Liberal Party. Zaproszono również prezesa Federacji Andrzeja Szczygielskiego. Zaproszenia podpisywali prezes Marian Lepka i sekretarz Zenon Sobecki. Bankiet zorganizowano 6 lutego 1988 roku.

Niedopatrzaniem ze strony organizatorów było wysłanie zaproszenia do Zespołu Tatry, aby wziął udział w części artystycznej tej imprezy. Koordynator zespołu płk Jerzy Gruszka odpisał, że dokładnie tego samego dnia, to jest 6 lutego 1988r., Tatry obchodzą swoje 30-lecie i w Centralnym Domu Polskim organizują wielki Bal Rocznicowy.¹¹²

Bankiet 15-lecia Domu Kopernika był imprezą bardzo uroczystą. Przedstawiciele władz australijskich wręczyli dyplomy i odznaczenia zasłużonym działaczom tej polskiej organizacji.

Stabilizacja układu sił za prezesury Mieczysława Lepki.

21 lutego 1988 roku miało miejsce kolejne Walne Zebranie Związku, na którym Mieczysława Lepkę ponownie wybrano prezesem. Wiceprezesem został Eugeniusz Brzeziński (syn zmarłego wieloletniego prezesa Bernarda Brzezińskiego), skarbnikiem wybrano Jerzego Grześkowiaka, sekretarzem (ponownie wybrano) Zenona Sobeckiego, a public officer Stefana Leśnickiego. Kierownikiem szkoły pozostał Stanisław Zęból, a Maria Kudyba kierowniczką biblioteki. Ponadto do zarządu zostali wybrani: Władysław Zacierowski, Stanisław Popek, Kazimierz Gąsior, Zygmunt Mokwiński, Stanisław Sipa, Stanisław Koplina, Stanisław Filipiak, Michał Kyc, Mirosław Staszyc, Wala Grant, Tamara Dolacińska, Jerzy Andrecki, Edward Paluszek, Tadeusz Figurski, Antoni Dolaciński, Franciszek Mańka, Mieczysław Karpierz, Antoni Kaczmarek, Teodor Wytwer, Tadeusz Kącki i Władysław Ślizankiewicz.¹¹³

W ciągu 1988 roku do zarządu dokooptowano następujące osoby: Józefa Kloka, Krynę Leśnicką, Monikę Błaszkiwicz i Zygmunta Błaszkiwicza.

Fracja prawicowa starała się eliminować wpływy konsulatu PRL. Jego dyplomaci nie byli już zapraszani do Domu Kopernika, a sekretarz Zenon Sobecki nie odpisywał na korespondencję napływającą z konsulatu. W 1988 roku frakcja prawicowa była jednak jeszcze za słaba, aby ponownie wprowadzić Związek Polaków DMK do Federacji.

Ze sprawozdania prezesa Mieczysława Lepki dowiadujemy się, że szkoła była największą polską placówką dydaktyczną w Australii Południowej. Kierował nią od kilku lat Stanisław Zęból. Kadra nauczycielska także pozostawała prawie ta sama. Uczniów przybywało z roku na rok. Były to dzieci tzw. „emigracji posolidarnościowej”. Zarząd Związku udzielał Szkole daleko idącego wsparcia finansowego. Opiekę nad nią uważał za ważny cel swojej działalności. Dzieci ze Szkoły Mikołaja Kopernika brały udział na terenie Adelajdy, we wszystkich ważniejszych polskich imprezach kulturalnych, patriotycznych i niektórych religijnych (jak np. Procesja Bożego Ciała w Royal Park).

¹¹¹ Federacja Polskich Organizacji 1968-1988, s.40.

¹¹² List płk Jerzego Gruszki do Zarządu Związku Polaków DK z dnia 14 stycznia 1988.

¹¹³ Protokół z Walnego Zebrania ZPDK z dnia 28 lutego 1988.

Prymas Polski ks. kardynał Józef Glemp w Domu Kopernika

W listopadzie 1988 roku przyjechał do Australii Prymas Polski ks. kardynał Józef Glemp. W Adelajdzie przebywał od 18 do 20 listopada. W pierwszym dniu swego pobytu odwiedził kościół na Ottoway, gdzie odprawił Mszę Świętą, a bezpośrednio potem udał się z towarzyszącymi mu biskupami do Domu Kopernika. Na dostojnych gości „czekał już” smaczny obiad. Wzięli w nim udział także zasłużeni działacze Związku oraz prezesi innych organizacji.

Po obiedzie ks. dr Marian Szablewski zorganizował występ Teatru Ottoway. 19 listopada 1988 roku ks. Prymas J. Glemp odprawił dla Polaków Mszę Św. w Katedrze, a w niedzielę 20 listopada w kościele polskim w Unley. Tego samego dnia wziął udział w patriotycznej akademii zorganizowanej z okazji kolejnej rocznicy Niepodległości Polski.

Tysiąclecie Rusi Kijowskiej

Mimo, że nie było oficjalnej współpracy pomiędzy organizacjami polskimi i ukraińskimi, to jednak wielu Ukraińców (mówiących po polsku) odwiedzało Dom Mikołaja Kopernika, a niektórzy z nich zostawali nawet członkami tej Organizacji. Wielu Ukraińców mieszkających w Adelajdzie posiadało także świadomość wspólnoty kulturowej z Polakami. Bywały małżeństwa mieszane polsko-ukraińskie.

W 1988 roku Ukraińcy obchodzili 1000-lecie Chrztu Rusi Kijowskiej. W związku z tym, na dzień 14 sierpnia 1988 r. zaplanowali w katedrze adelajdzkiej uroczystą Mszę Świętą Ekumeniczną. Zaproszenie do udziału w tej Mszy Św. otrzymało kilka polskich organizacji w tym Związek Polaków Domu Mikołaja Kopernika. Sekretarz Zenon Sobecki odpisał Ukraińcom, że w uroczystościach upamiętniających 1000-lecie Chrztu Rusi Kijowskiej weźmie udział prezes Mieczysław Lepka.¹¹⁴ Na ukraińskiej Ekumenicznej Mszy Św. w katedrze byli także przedstawiciele Federacji oraz delegaci innych polskich organizacji.

Należy dodać, że Polacy z Domu Kopernika w 1988 roku zamówili w kościele na Ottoway Mszę Św. z okazji 600-lecia Chrztu Litwy.

Śmierć Krzysztofa Kudyby

29 kwietnia 1988 zmarł nagle zasłużony działacz Związku Krzysztof Kudyba. Przez wiele lat był opiekunem szkoły i aktywnym członkiem zarządu. Wniósł duży wkład w budowę Domu Kopernika.

Jego żona Maria Kudyba przez wiele lat uczyła w polskiej szkole, pełniła funkcję kierowniczkę Biblioteki oraz była wieloletnią organizatorką „Wieczorów Kolęd” w Domu Kopernika.

Śmierć jej męża Krzysztofa Kudyby, a rok wcześniej wieloletniego prezesa Bernarda Brzezińskiego oraz Euzebiusza Trepki i Wacława Kazimierowskiego, była dużą stratą dla Związku. Pokolenie budowniczych Domu M. Kopernika zaczęło się „wykruszać”. Zaistniała potrzeba włączenia się do działalności społecznej młodszego pokolenia Polaków.

Walne Zebranie Członków. Prezes Mieczysław Lepka nie ubiega się o ponowny wybór

26 lutego 1989 roku odbyło się kolejne Walne Zebranie. Mieczysław Lepka złożył sprawozdanie i pożegnał się ze wszystkimi, z którymi pracował w Domu Kopernika przez ostatnie sześć lat na stanowisku prezesa organizacji. Ze względu na swój stan zdrowia nie ubiegał się o ponowny wybór. Było to pełne zaskoczenie dla uczestników zebrania.

W takiej sytuacji członkowie Związku powierzyli funkcję prezesa Eugeniuszowi Brzezińskiemu (dotychczasowemu zastępcy Mieczysława Lepki). Ponadto do zarządu wybrano następujące osoby: Jerzego Kapustę (wiceprezes), Zenona Sobeckiego (sekretarz), Stanisława Grześkowiaka (skarbnik), Stefana Leśnickiego (public officer), Marię Kudyba (kierowniczka biblioteki), Zygmunta Mokwińskiego (referent prasowy), Stanisława Filipiaka, Kazimierza Kulę, Józefa Kłok, Franciszka Mańkę, Kazimierza Gąsiorka, Stanisława Koplina, Edwarda Ślizankiewicza, Antoniego Chojna, Michała Kyc, Teodora Wytwer, Mirosława Sta-

¹¹⁴ List sekretarza Z. Sobeckiego z 13 sierpnia 1988.

szycy, Wałę Grant, Piotra Andreckiego, Marię Brzezińską, Hieronima Chałustowskiego, Kazimierza Gąsiora, Tadeusza Figurskiego, Kazimierza Klimczaka, Stanisława Kapustę, Feliksa Orłowskiego, Antoniego Kaczmarka, Michała Roja, Franciszka Mańkę, Antoniego Dolacińskiego, Mieczysława Karpierza, Józefa Czerniawskiego i Henryka Wilhelmi.

Eugeniusz Brzeziński – prezes Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika w latach 1989 – 1999.

Polacy pokazali reżymowi PRL – „czerwoną kartkę”

1989 rok był bardzo ważną cezurą w najnowszej historii Polski. 4 czerwca odbyły się „kontraktowe” wybory parlamentarne w Polsce. Reżym Jaruzelskiego poniósł w nich totalną klęskę. W sejmie zdecydowaną większość zdobyła opozycja. Była to poważna erozja systemu władzy PRL.

Zwycięstwo środowiska solidarnościowego w wyborach czerwcowych wywołało żywe zainteresowanie polityków australijskich. 14 czerwca 1989 r. senator Chris Schacht wysłał list do Domu M. Kopernika, w którym napisał, iż wygranie wyborów przez środowisko solidarnościowe w dniu 4 czerwca stanowi punkt zwrotny w historii tego kraju i przyczyni się do całkowitego upadku reżymu komunistycznego.¹¹⁵

Help Poland Live

Wśród Polaków mieszkających w Australii zapanował powszechny entuzjazm. Rozpoczęły się ponowne zbiórki pieniężne na pomoc Polakom w Kraju. Koordynacją tej zbiórki zajęła się Federacja, która reaktywowała Komitet Help Poland Live. Przewodniczącą Komitetu została Izabella Picheta, a sekretarzem Stanisław Kramarczuk.

Na posiedzeniu Zarządu Stefan Leśnicki zgłosił wniosek, aby dochód z Balu Rocznikowego przeznaczyć na pomoc dla Polski. Wniosek uchwalono jednogłośnie.¹¹⁶

Niezależnie od przekazania dochodu z Balu Rocznikowego, wśród członków Domu Kopernika miała miejsce jeszcze spontaniczna zbiórka pieniężna. Razem na konto Help Poland live wpłacono \$3,162.00.

Za zgromadzone w ten sposób pieniądze, Związek zakupił strzykawki, które zostały wysłane do jednego ze szpitali w Polsce.¹¹⁷

¹¹⁵ List senatora C. Schacht do Zarządu Związku Polaków DK z 14 czerwca 1989.

¹¹⁶ Protokół zebrania Zarządu z dnia 3 listopada 1989.

¹¹⁷ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków DK z dnia 14 grudnia 1999.

Wszystkie pozostałe polskie organizacje zebrały w Adelajdzie 17 tysięcy dolarów i wpłaciły je na konto premiera Tadeusza Mazowieckiego.

Kontrakcja propagandowa upadającego reżymu

Po wygraniu wyborów czerwcowych przez środowisko solidarnościowe, premierem rządu został Tadeusz Mazowiecki, ale prezydentem nadal był generał Wojciech Jaruzelski. Podlegało mu nadal wojsko i milicja. Na placówkach zagranicznych nadal przebywali PRL-owscy dyplomaci. Upadająca władza reżymowa starała się za wszelką cenę powstrzymać proces przemian demokratycznych w Kraju. Okazało się, że nie było to już możliwe. Wobec tego niektóre gremia kierownicze PRL (przy pomocy dezinformacji oraz innych sztuczek propagandowych) usiłowały dołączyć do elity reformatorów naszego Kraju. Podobne próby były podejmowane także na emigracji.

8-go października 1989 roku do Domu M. Kopernika nadszedł list od jakiejś nieznanej dotąd „Federacji Polskich Organizacji” w Australii. List był podpisany przez „Dyrektora Naczelnego” Jana Molskiego. Po sprawdzeniu okazało się, że jest to fikcyjna „Federacja”, która została powołana niedawno, przez osoby współpracujące z konsulem PRL w Sydney. Jej „Dyrektor” Jan Molski oskarżał polskie organizacje niepodległościowe w Australii o próby bojkotowania czerwcowych wyborów do Sejmu PRL. W swoim liście zachęcał Związek Polaków Domu Mikołaja Kopernika do wywierania nacisku na władze australijskie, aby udzieliły poparcia rządowi Tadeusza Mazowieckiego.¹¹⁸

Przebiegłość dyrektora Jana Molskiego polegała na tym, że próbował on wraz ze swą fikcyjną „Federacją” ustawić siebie i niektórych pracowników konsulatu PRL w charakterze elity działaczy popierających przemianę polityczną w Polsce. Oczywiście, że takie działania nie dały im oczekiwanego rezultatu. Po wymianie pracowników konsulatu w Sydney „zaginięły” o Federacji dyrektora Jana Molskiego.

Polski Festiwal Dożynki

29 października 1989 roku został zorganizowany (na terenie Regency College of TAFE) Polski Festiwal Dożynki. W poprzednich latach imprezę tą nazywano „Dzień Polski”. Gośćmi honorowymi Dożynek był premier rządu stanowego John Bannon oraz szef opozycji John Olsen. Impreza została zorganizowana na dużą skalę dzięki Jerzemu Andreckiemu i innym osobom ze Związku Polaków DMK. W Komitecie Organizacyjnym byli także przedstawiciele innych organizacji, ale panowała wówczas opinia, że imprezę zorganizowali działacze Domu Kopernika.

Festiwal rozpoczęto Mszą Św. w której wzięło udział ponad tysiąc Polaków. Potem było oficjalne otwarcie oraz przemówienia australijskich gości. W części artystycznej miały swój program m.in. Tatry oraz Szkoła Mikołaja Kopernika.

Dzięki szeroko rozreklamowanej imprezie, zyskiwała cała polska społeczność w Australii Południowej. Nasi rodacy stawali się w ten sposób bardziej rozpoznawalni w wieloetnicznej Adelajdzie. Politycy australijscy dostrzegali naszą aktywność oraz polskie zwyczaje i folklor ludowy. Przedstawiciel australijskiego parlamentu Rod Sawford odwiedził Dom Kopernika i przekazał jego działaczom portret królowej Elżbiety II w dowód uznania dla dorobku polskiej grupy etnicznej w Australii.¹¹⁹

Rok 1990 – wielkie zmiany polityczne w Polsce i na świecie

Pisząc historię Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika, nie sposób pominąć milczeniem ważnych wydarzeń jakie miały miejsce w 1990 roku w Kraju i Europie

W kwietniu 1990 r., rozpoczęto rozmowy na temat ostatecznego wycofania wojsk sowieckich z Polski. Rosja przyznała się do zbrodni katyńskiej – twierdząc, że dokonała jej NKWD.

¹¹⁸ List Jana Molskiego do Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 8 października 1989.

¹¹⁹ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 19 lutego 1989.

W Polsce, dawna „przewodnia siła narodu” czyli PZPR zakończyła swój żywot w końcu stycznia 1990 roku. Na polecenie Mieczysława Rakowskiego z sali obrad XI zjazdu („ich przewodniej siły narodu”) wyprowadzono sztandar PZPR. Prawie natychmiast została utworzona nowa partia o nazwie Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej (SDRP) z Aleksandrem Kwaśniewskim na czele.

We wrześniu i grudniu miały miejsce dwie tury wyborów prezydenckich. Zwyciężył Lech Wałęsa. W grudniu 1990 r. został on zaprzysiężony na prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Insygnia Głowy Państwa przekazał mu przybyły z Londynu dotychczasowy prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski.

29 grudnia 1990 roku dokonano zmiany polskiej konstytucji, która formalnie zakończyła istnienie PRL. Przywrócono nazwę państwa Rzeczpospolita Polska, a nieco wcześniej dawne Godło Państwowe - Orła w Koronie.

Wybory nowych władz w Domu Kopernika

25 lutego 1990 r. miało miejsce kolejne Walne Zebranie Członków. Prezesem został ponownie Eugeniusz Brzeziński. Wiceprezesem wybrano Jerzego Kapustę, sekretarzem Stanisława Zębola (był jednocześnie kierownikiem Szkoły), skarbnikiem Stanisława Grzaśkowiaka, public officer Stefana Leśnickiego, a kierowniczką Biblioteki Marię Kudyba.¹²⁰

Ponadto do Zarządu wybrano: Władysława Zacierowskiego, Stanisława Filipiaka, Franciszka Mańkę, Kazimierza Gąsiorka, Michała Kyc, Michała Roja, Józefa Kloka, Mieczysława Karpierza, Wojciecha Trepę, Marię Brzezińską, Stanisława Kapustę, Kazimierza Klimczaka, Feliksa Orłowskiego, Hieronima Chałustowskiego, Józefa Czerniawskiego, Leona Łapko, Henryka Wilhelmi, Stanisława Koplina, Piotra Marciniaka, Bolesława Rawińskiego, Stanisława Popka, Tadeusza Figurskiego i Willi Richtera.

Zwolennicy współpracy z dawnym konsulem PRL byli znacznie osłabieni, ale jeszcze na tyle wpływowi, aby nie dopuścić do natychmiastowego wstąpienia Związku do Federacji. Jednak dyskusja na ten temat już się zaczęła.

W czerwcu 1990 roku Stefan Leśnicki ponownie poruszył sprawę wejścia do Federacji. Rozmowy poszły w kierunku zagadnień proceduralnych i praktycznie skończyły się na niczym. Jerzy Kapusta przeforsował wniosek, aby ponownie przeanalizować statut Federacji pod kątem jego ostatnich zmian. Idea potrzeby wstąpienia do Federacji była coraz bardziej popularna.

Wizyta ekipy telewizyjnej w Adelajdzie

Na zebraniu Zarządu został odczytany list od Komitetu Dożynki. Była w nim informacja, że 15 października 1990 roku przyjedzie do Adelajdy polska ekipa telewizyjna. Jej celem było nakręcenie filmu na temat dorobku kulturalnego i materialnego Polaków w Australii. Film ten miał być wyświetlony w Warszawie.

Zarząd Związku zaprosił ekipę telewizyjną do Domu M. Kopernika na dzień 27 października 1990 roku.

Nieco wcześniej Rada Naczelna Polskich Organizacji w Australii rozesłała do polskich ośrodków pismo okólne, w którym prosiła, aby podczas wizyt wspomnianej ekipy nie podejmować w swoich klubach przedstawicieli konsulatu z Sydney, którzy wywodzą się z nominacji reżymu PRL. Do października 1990 roku nie zostali oni jeszcze wymienieni przez rząd Tadeusza Mazowieckiego.

List z Rady Naczelnej nadszedł także i do Domu Kopernika. Odczytano go na zebraniu zarządu w dniu 5 października. Wszyscy zgodzili się z jego treścią. Nie zgłosił zastrzeżeń żaden zwolennik utrzymywania bliskich kontaktów z konsulem w Sydney.

Na mocy podjętej w tej sprawie uchwały zarządu, prezes Eugeniusz Brzeziński wystosował list do Jerzego Dudzińskiego (koordynatora spotkań poszczególnych organizacji w Adelajdzie - z ekipą filmową) następującej treści: *Szanowny Panie. Na spotkaniu w pomieszczeniach radia 5 EBI -FM w dniu 15 października br., ustaliliśmy wizytę Ekipy Radiowo*

¹²⁰ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 25 lutego 1990.

– *Telewizyjnej z Polski, w Domu Kopernika na sobotę 27 października 1990r. na godzinę 12:00. Dowiedzieliśmy się, że Ekipie tej towarzyszą czasami osoby, których obecność w większości polskich Klubów jest niepożądana. Aby uniknąć nieprzyjemnych sytuacji wypraszania, Zarząd Domu Kopernika pragnie wyjaśnić, że zaproszenie dotyczy tylko Ekipy Radio – Telewizyjnej. Uprzejmie prosimy o przekazanie powyższej wiadomości Ekipie Radio – Telewizyjnej, za co z góry serdecznie Panu dziękujemy, jako koordynatorowi...*¹²¹

Bal Rocznicowy w 1990 roku

W latach 80-tych i 90-tych, bale i zabawy przynosiły organizacji dobre dochody. W lutym 1990 roku Bal Rocznicowy (poświęcenia i otwarcia Domu Mikołaja Kopernika) przebiegał bardzo uroczysto. Byli obecni na nim prezesi polskich organizacji oraz goście australijscy. Przy stole honorowym zasiadli między innymi członek Parlamentu Federalnego Rod Sawford oraz prezes Federacji Polskich Organizacji Andrzej Szczygielski.

Jeszcze kilka lat temu nikt by nie przewidział, że na tak zaszczytnym miejscu będzie siedział w Domu Mikołaja Kopernika - prezes Federacji Polskich Organizacji. Okazuje się, że powiew zmian ustrojowych w Polsce znalazł swoje odbicie także i tu w Adelajdzie.

Akademie rocznicowe w 1990 roku

Polacy w Adelajdzie każdego roku uroczysto obchodzili rocznice z okazji uchwalenia Konstytucji 3 Maja, Święta Żołnierza w dniu 15 sierpnia i Święta Niepodległości w dniu 11 listopada. W 1990 roku Akademię 3-Majową rozpoczęto Mszą Świętą w kościele na Ottoway. Po południu w sali głównej Domu Kopernika miała miejsce część oficjalna i artystyczna, przygotowana przez Polską Macierz Szkolną.¹²²

Imprezę z okazji Święta Żołnierza Polskiego organizowało Stowarzyszenie Polskich Kombatantów. W dniu 17 sierpnia 1990 r. SPK zorganizowało „Apel Poległych” przy Pomniku Katyńskim. Sztandar Związku Polaków DMK trzymał Stanisław Koplin, a wieniec składał Stefan Leśnicki. Z okazji rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę w 1918 roku zarząd zamówił Mszę Świętą w kościele na Ottoway. W poczcie sztandarowym, w dniu 11 listopada byli Stanisław Koplin, Hieronim Chaustowski i Zenon Sobecki.

Nadzieja na utrwalenie przemian demokratycznych w Polsce w 1991 r.

Po zaprzysiężeniu Lecha Wałęsy na prezydenta Polski, zmienił się rząd. Nowym premierem w dniu 13 stycznia 1991 roku został Jan Krzysztof Bielecki. Jego sukcesem było umorzenie polskich długów o 50 %.

W 1991 roku dwa razy przyjeżdżał do Polski Ojciec Święty Jan Paweł II. Najpierw na początku czerwca, a drugi raz w połowie sierpnia. Papieskie przemówienia do narodu umacniały rodaków w dążeniu do utrwalenia demokratycznych przemian.

23 grudnia 1991 r. premierem rządu został Jan Olszewski, a ministrem spraw zagranicznych Antoni Maciarenicz. Pojawiła się nadzieja na pełną dekomunizację Polski. Była ku temu sprzyjająca koniunktura zagraniczna. 1 lipca 1991 r. rozwiązano militarny Układ Warszawski. Niedługo potem, to jest 19 sierpnia 1991 r. w ZSRR miał miejsce zamach stanu. Obalono twórcę „Pierestrojki” M. Gorbaczowa, ale sami zamachowcy także przegrali i do władzy doszedł Borys Jelcyn. ZSRR rozpadł się całkowicie, a Jelcyn uznał niepodległość Litwy, Łotwy i Estonii.

Piszę o tym, aby pokazać tło przemian i reakcję Polaków mieszkających w Australii na to wszystko, co działo się w naszej Ojczyźnie.

Eugeniusz Brzeziński ponownie prezesem

24 lutego 1991 roku miało miejsce kolejne Walne Zebranie Członków. Zebraniu przewodniczył Stefan Leśnicki. Wybrano Zarząd w następującym składzie: Eugeniusz Brzeziński

¹²¹ List Prezesa Związku Polaków DK do Sekretarza Dożynek J.Dudzińskiego z dn. 18 października 1990.

¹²² Protokół z zebrania Zarządu Zw. Polaków DK z dnia 6 czerwca 1990.

(prezes), Tadeusz Mańka (wiceprezes), Stanisław Zębol (sekretarz), Zenon Sobecki (skarbnik), Stefan Leśnicki (public officer), Maria Kudyba (kierowniczka Biblioteki), Władysław Zacierowski, Stanisław Filipiak, Franciszek Mańka, Kazimierz Gąsiorek, Michał Rój, Mieczysław Karpierz, Jerzy Kapusta, Maria Brzezińska, Stella Sieńczewska, Tadeusz Figurski, Bolesław Rawiński, Stanisław Kapusta, Feliks Orłowski, Kazimierz Klimczak, Michał Rój, Andrzej Dolaciński, Józef Czerniawski, Hieronim Chałustowski, Willi Richter, Józef Klok, Stanisław Koplin, Leon Łapko i Piotr Andrecki.

Związek Polaków Dom Mikołaja Kopernika wstępuje do Federacji - 15 lipca 1991

W dniu 5 kwietnia 1991 r. prezes Eugeniusz Brzeziński postawił oficjalny wniosek (na zebraniu zarządu) w sprawie przystąpienia Związku do Federacji Polskich Organizacji.

Uchwała przeszła jednogłośnie. Dawni przeciwnicy Federacji tym razem już nie protestowali.¹²³

Pozostały do załatwienia jeszcze tylko kwestie proceduralne. Prezes Eugeniusz Brzeziński zobowiązał się do nawiązania kontaktów z Andrzejem Szczygielskim, aby omówić techniczne sprawy przystąpienia do Federacji. Związek Polaków Dom Mikołaja Kopernika został przyjęty ponownie do Federacji na Walnym Zebraniu tej organizacji 15 lipca 1991 r.

Ponowne wejście do Federacji było wyrazem zerwania z poprzednią taktyką „nie mieszania się” Domu Kopernika do spraw politycznych.

Konsul generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Domu Kopernika

Polskie organizacje w Australii czyniły starania, aby rząd RP w Warszawie odwołał z Sydney i Canberry dyplomatów o rodowodzie PRL-owskim. Starania te zakończyły się powodzeniem.

Na początku 1991 r. przyjechał do Australii (pierwszy niekomunistyczny) konsul generalny Rzeczypospolitej Polskiej dr Grzegorz Pieńkowski. W niedługim czasie dokonał on odwiedzin głównych skupisk polskiej społeczności w Australii. 13 marca 1991 roku konsul przyjechał do Adelajdy, aby spotkać się z ludźmi, którzy z upragnieniem czekali na wolną Polskę.

Wielu z nich było żołnierzami września 1939 roku, żołnierzami spod Tobruku, Monte Cassino i Frontu Zachodniego. Byli obecni żołnierze Armii Krajowej i Brygady Świętokrzyskiej. Mimo podeszłego wieku przyszli wszyscy, bo chcieli porozmawiać z przedstawicielem swojej Ojczyzny - wolnej od dominacji sowieckiej.

Dr Grzegorz Pieńkowski powiedział im to, czego oczekiwali. W pięknych słowach podziękował im za walkę na polach różnych bitew i za dochowanie wierności legalnym władzom polskim na uchodźstwie. Podziękował im za patriotyzm oraz za ich ciężką pracę i lojalność krajowi zamieszkania – Australii.

14 marca 1991 roku (w towarzystwie prezesa Federacji Andrzeja Szczygielskiego) złożył wizytę w Domu Mikołaja Kopernika, gdzie spotkał się z członkami tej organizacji. Powitany został owacyjnie – na stojąco. Konsul generalny dr Grzegorz Pieńkowski wielokrotnie odwiedzał potem siedzibę Związku i za każdym razem spotykał się z życzliwym przyjęciem.

Rekordowa ilość uczniów w Szkole Mikołaja Kopernika w 1991 r.

Nowy rok szkolny rozpoczęto Mszą Świętą w Kościele Ottoway (dnia 17 lutego 1991). Uczestniczyli w niej uczniowie, nauczyciele i rodzice. Zapisła się rekordowa ilość uczniów, bo aż 104. Zorganizowano też jedną klasę gimnazjalną. Nową kierowniczką (mianowaną przez rząd) była Maryla Szymańska-Sarecka. Ponadto w Szkole uczyli m.in. Elżbieta Styś, Halina Pietrzak, Lila Wałkuski, Małgorzata Pruchniewska, Halina Górka oraz ks. Marek Ptak z parafii Ottoway. W 1991 roku zatrudniano łącznie 12 nauczycieli i instruktorów.¹²⁴

Szkoła była finansowana przez rząd Związku. Ponadto dostawała grant od rządu stanowego i federalnego. Niezależnie od cotygodniowych zajęć lekcyjnych, organizowano dzie-

¹²³ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 5 kwietnia 1991.

¹²⁴ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 2 sierpnia 1991.

ciom także wycieczki. W październiku 1991 uczniowie wzięli udział w paradzie młodzieżowej ulicami Adelajdy zorganizowanej przez organizację etniczną.

Dzieci bardzo dobrze spisały się na Festiwalu „Dożynki”. Wystąpiły z własnym programem podczas Wieczoru Kolęd w dniu 26 grudnia. Recytowali wiersze religijne, śpiewali kolędy oraz wystawili „Jasełka”. Gośćmi honorowymi na Wieczorze Kolęd byli ks. proboszcz parafii Ottoway Włodzimierz Sobolewski i ks. Marek Ptak. Imprezę prowadził Zenon Sobecki.

W 1992 roku prezesem jest nadal Eugeniusz Brzeziński

1 marca 1992 roku miało miejsce kolejne Walne Zebranie Członków. Minutą ciszy uczczono pamięć zmarłego dnia 17 lutego wieloletniego prezesa Mieczysława Lepkę.

Wybrano Zarząd na roczną kadencję w następującym składzie: Eugeniusz Brzeziński (prezes), Tadeusz Mańka (wiceprezes), Zenon Sobecki (skarbnik), Stanisław Zębol (sekretarz), Stefan Leśnicki (public officer), Maria Kudyba (kierowniczka biblioteki), Maryla Szymańska – Sarecka (kierowniczka szkoły), Władysław Zacierowski, Stanisław Filipiak, Zenon Ebel, Franciszek Mańka, Roman Uciniek, Zygfryd Panaszak, Michał Kyc, Michał Rój, Hieronim Chałustowski, Mieczysław Karpierz, Józef Czerniawski, Maria Brzezińska, Kazimiera Popek, Mirosław Staszyc, Stanisław Grześkowiak, Tadeusz Figurski, Bolesław Rawiński, Kazimierz Klimczak, Antoni Dolaciński, Willy Richter, Józef Klok, Stanisław Koplín, Leon Łapko, Jerzy Andrecki, Jerzy Kapusta, Stanisław Kapusta, Feliks Orłowski, Józef Janiszewski i P. Borowiec.

Maria Kudyba
nauczycielka i wieloletnia kierowniczka Biblioteki przy Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika. Przez kilkadziesiąt lat organizowała „Wieczory Kolęd” w Domu Mikołaja Kopernika

Bal 40-lecia (26 września 1992)

W 1992 roku mijało 40 lat od założenia Polskiej Szkoły w Alberton. Rocznicę postanowiono uczcić specjalną imprezą jubileuszową. Zarząd powołał Komitet Obchodów 40-lecia, do którego weszli: Eugeniusz Brzeziński, Maria Brzezińska, Maryla Szymańska-Sarecka, Jerzy Kapusta, Stefan Leśnicki, Franciszek Mańka, Władysław Zacierowski, Stanisław Grześkowiak, Stanisław Zębol i Mieczysław Karpierz.¹²⁵

Komitet Obchodów zaplanował zorganizowanie Balu 40-lecia z udziałem gości australijskich. W celu uatrakcyjnienia Balu postanowiono zrobić loterię, której główną wygraną był bilet lotniczy do Polski. Ciągnięcie loterii odbyło się podczas Balu w dniu 26 września 1992 roku.

W związku z ważną rocznicą dla organizacji premier John Bannon przyznał Dyplomy Uznania zasłużonym działaczom Związku Polaków Domu Kopernika. Dyplomy wręczał Mayor of Woodville.¹²⁶

Szkoła Mikołaja Kopernika w latach 1992-1993

¹²⁵ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 5 lipca 1991.

¹²⁶ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 6 października 1992.

Do Szkoły Mikołaja Kopernika uczęszczała (w tym okresie) duża ilość uczniów. Były to dzieci z najnowszej fali emigracyjnej (tak zwanej „posolidarnościowej”). Kierowniczką została nauczycielka z Polski Maryla Szymańska-Sarecka. W lipcu 1992 roku zrezygnowała ze swego stanowiska, a potem z pracy dydaktycznej.

Kierownictwo Szkoły powierzono Wiesi Zębol, a jej zastępczynią była Lila Wałkowska. Ponadto grono nauczycielskie stanowili: Urszula Hemperek, Stanisław Konieczny, Elżbieta Styś, Cecylia Żarnowiecka, Stanisław Zębol i Małgorzata Pruchniewska (zrezygnowała w trakcie trwania roku szkolnego po dostaniu się na Studia). Śpiewu i tańca uczyli: Simone Caruana, Marta Gruszka, Roman Malita i Andrzej Trepka.

Związek Polaków Domu M. Kopernika wypłacił w roku 1993, nauczycielom oraz instruktorom śpiewu i tańca, łączną sumę 11, 433 dolarów.¹²⁷

Program Szkoły obejmował naukę języka polskiego w mowie i piśmie. Uczono także historii Polski, geografii i religii. W programie była nauka śpiewu i polskich tańców ludowych.

W maju 1993 dzieci wzięły udział w Akademii 3-Majowej i „Święcie” Dnia Matki;

- 22 sierpnia 1993 r. w kościele na Ottoway odprawiona została Msza Św. odpustowa, z udziałem ks. arcybiskupa Faulknera. Uczniowie przyszli do kościoła w polskich strojach ludowych;

- W październiku 1993 r. zarząd Związku sfinansował wycieczkę uczniów do Polish Hill River. Razem z dziećmi pojechał ks. Marek Ptak z Ottoway. Odprawił dla nich Mszę Świętą;¹²⁸

- 24 października 1993 roku w Adelajdzie odbył się kolejny Festiwal „Dożynki”. W części artystycznej wystąpiły dzieci ze Szkoły Mikołaja Kopernika. Śpiewały i tańczyły polskie tańce ludowe;

- 14 listopada 1993 roku uczniowie brali udział w części artystycznej akademii z okazji kolejnej rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę;

- 5 grudnia 1993 roku miało miejsce zakończenie roku szkolnego. Tego dnia rano (w kościele Ottoway) odprawiona została Msza Św. w intencji dzieci, rodziców i nauczycieli. Po południu w Domu Kopernika był koncert uczniów oraz rozdanie świadectw.

Zaraz po zakończeniu roku szkolnego nastąpiła zmiana na stanowisku kierownika szkoły. Wiesia Zębol zgodziła się wcześniej pełnić tę funkcję tylko do końca roku. Nową kierowniczką została Ela Styś.

Florian Witholtz był wieloletnim inspektorem polskich szkół zrzeszonych w PMS. W 1993 roku, po przejściu na emeryturę, przekazał do Domu Kopernika swoje podręczniki i pomoce szkolne. Sekretarz Stanisław Zębol wysłał specjalne podziękowanie, które ukazało się w kwietniowym numerze „Słowa Polskiego”.

Eugeniusz Brzeziński ponownie prezesem

28 lutego 1993 miało miejsce kolejne Walne Zebranie Członków. Prezesem wybrano Eugeniusza Brzezińskiego. Wiceprezesem został Tadeusz Mańka, sekretarzem Stanisław Zębol, skarbnikiem Zenon Sobiecki, rzecznikiem prasowym Stanisław Kramarczuk, a kierowniczką biblioteki Maria Kudyba. Ponadto wybrano Zarząd w następującym składzie: Władysław Zacierowski, Roman Uciniek, Stanisław Filipiak, Zenon Ebel, Franciszek Mańka, Józef Kral, Zygfryd Panaszak, Michał Kyc, Stefan Leśnicki, Michał Rój, Hieronim Chałustowski, Mieczysław Karpierz, Józef Czerniawski, Maria Brzezińska, Kazimiera Popek, Mirosław Staszyc, Zdzisław Wałkuski, Tadeusz Figurski, Bolesław Rawiński, Kazimierz Klimczak, Józef Klok, Stanisław Koplín, Leon Łapko, Jerzy Andrecki, Stanisław Kapusta, Jerzy Kapusta, Feliks Orłowski, Józef Janiszewski, Piotr Borowiec, Marek Trepka, Jerzy Oleszczuk i Ryszard Przybyłek.¹²⁹

¹²⁷ Rozliczenia wydatków szkolnych za 1993 rok, w aktach Związku Polaków Domu Kopernika.

¹²⁸ List kierowniczki Szkoły Mikołaja Kopernika, Wiesi Zębol - do Rodziców .

¹²⁹ Sprawozdanie z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 28 lutego 1993.

Zarząd Związku był zaniepokojony gwałtownym wzrostem wydatków. I tak dla przykładu, w lutym 1993 r., ogólny przychód wyniósł \$14,340.00, a rozchód w tym samym okresie, aż \$21,693.00. Deficyt tylko za jeden miesiąc osiągnął sumę 7 tysięcy dolarów.

Mirosław Staszyc – wieloletni Zastępca Kierowniczkii Biblioteki przy Domu Mikołaja Kopernika.

Zmiana prezesa Federacji Polskich Organizacji w lipcu 1994 r.

Dnia 25 lipca 1994 odbyło się kolejne Walne Zebranie Federacji Polskich Organizacji. Delegatami z Domu Mikołaja Kopernika byli: Jerzy Andrecki, Maria Brzezińska i Stefan Leśnicki.

Andrzej Szczygielski, ze względu na stan zdrowia, nie ubiegał się o ponowny wybór. Wcześniej nie powiadomił o swojej decyzji innych członków prezydium Federacji. Jego odmowa kandydowania wywołała pełną konsternację. Na początku nikt nie chciał się zgodzić na objęcie po nim opróżnionego stanowiska prezesa Federacji. W końcu dała się namówić na kandydowanie Izabella Picheta. Z uwagi na to, że nie było innego kandydata, Izabella Picheta została wybrana na prezesa przez aklamację.¹³⁰

Na jej „barki” spadły też obowiązki wydawania miesięcznika „Słowo Polskie”. Do Prezydium Federacji Polskich Organizacji weszło dwóch przedstawicieli Związku Polaków DMK Stefan Leśnicki i Stanisław Kramarczuk.

Działalność szkoły w 1994 r.

Nowy rok szkolny rozpoczęto Mszą Świętą w kościele na Ottoway dnia 27 lutego 1994 r. Personel nauczycielski pozostał prawie w tym samym składzie co poprzednio. Uczono języka polskiego oraz przedmiotów ojczytych (historii i geografii). Ponadto dzieci uczyły się pieśni i polskich tańców ludowych.

Kierowniczką Ela Styś zorganizowała uczniom wycieczkę do Monarto. Wycieczkę dofinansował zarząd Związku. Dzieci brały udział w akademii 3-Majowej i w Procesji Bożego Ciała w Royal Park. Mówiły także wierszyki w polskich audycjach radiowych nadawanych ze stacji 5 EBI-FM. Na tym tle dochodziło czasem do nieporozumień pomiędzy nauczycielami Szkoły Mikołaja Kopernika i prezeską PMS Marią Hrycek.

¹³⁰ Protokół z Walnego Zebrania Federacji Polskich Organizacji z dnia 25 lipca 1994.

W 1994 roku zarząd Związku wybrano prawie w niezmiennym składzie

27 lutego 1994 odbyło się Walne Zebranie Członków. Po złożonych sprawozdaniach dokonano wyboru władz na następną roczną kadencję. Prezesem nadal pozostał Eugeniusz Brzeziński, skarbnikiem wybrano Tadeusza Mańkę, sekretarzem Stanisława Zęboła, public officer Stefana Leśnickiego, rzecznikiem prasowym Stanisława Kramarczuka, kierownikiem organizacyjnym Tadeusza Kąckiego, Kierowniczką biblioteki Marię Kudyba. Nie było większych zmian także i wśród niefunkcyjnych członków Zarządu.¹³¹

Frekwencja członków budowlanych na Walnym Zebraniu była niska. Nie można było uchwalić potrzebnych zmian w Statucie, bo nie było wymaganych 2/3 wszystkich członków. Jerzy Andrecki zasięgnął opinii adwokata w tej sprawie. Okazało się, że istnieje możliwość głosowania poprzez tzw. „proxy”.

Nieprawidłowa gospodarka finansowa Związku

W 1994 roku ponownie pojawił się w rozliczeniach miesięcznych groźny deficyt budżetowy. Największy miał miejsce w sierpniu 1994, kiedy to rozchód wyniósł 15 tysięcy dolarów, a przychód zaledwie 6 tysięcy.

Było wiele przyczyn tego zjawiska. W tym samym okresie miały miejsce liczne donacje zarządu na różne cele. Największą pozycją w wydatkach było coroczne dofinansowywanie Szkoły im. Mikołaja Kopernika. Ponadto w 1994 roku przyznano donacje na: Fundację Goniewicza (pomoc polskim szkołom na terenie byłego ZSRR) – tysiąc dolarów, dla SPK na zrobienie tablicy dla upamiętnienia poległych pod Monte Cassino – sto dolarów, fant na loterię dożynkową – sto dolarów, zniżka dla PMS na wynajęcie Sali – dwieście pięćdziesiąt dolarów, donacja dla Zespołu „Małe Tatry” – pięćdziesiąt dolarów, dofinansowanie wycieczki uczniów Szkoły Mikołaja Kopernika – kilkaset dolarów. Niewątpliwie, cel tych donacji był zasadny.

Zaniepokojenie niektórych członków zarządu wywołał fakt zbyt niskich dochodów z zabaw. Jeszcze do niedawna, to właśnie zabawy przynosiły największy dochód dla organizacji.

Wkład Domu Kopernika do Festiwalu POLART – 94

Na przełomie 1994/1995 w Adelajdzie odbył się ogólnaustralijski Festiwal POLART – 94. Na mocy wcześniejszego porozumienia zawartego pomiędzy zarządem Związku oraz przewodniczącym Komitetu POL-ART Henrykiem Krzymuskim, Dom Kopernika udostępnił bezpłatnie swoją Salę Główną na występ kabaretu oraz dyskoteki, z których dochód przeznaczono na potrzeby Festiwalu.

4 stycznia 1995r. w Domu Kopernika był koncert polskich chórów. I wreszcie 5 stycznia 1995 Dom Kopernika udostępnił bezpłatnie swoją Salę Główną na końcowe spotkanie liderów poszczególnych grup i zespołów z całej Australii, biorących udział w POLART-94.

Konflikty w Związku Polaków Domu M. Kopernika

1995 rok upłynął w atmosferze napięć i konfliktów. W poprzednich latach także były mniejsze lub większe „nieporozumienia”, ale dotyczyły one przeważnie spraw politycznych, głównie stosunku do Federacji i konsulatu PRL w Sydney. Ścierały się wtedy ze sobą dwie frakcje: prawicowa i lewicowa. Po upadku komuny w Polsce, na terenie Domu Kopernika nie poruszano już zagadnień politycznych.

Napięcia i waśnie jednak nie ustały. Dotyczyły one spraw osobistych lub ambicjonalnych. Była także jeszcze jedna ważna przyczyna konfliktów. Obawiano się, że z czasem dorobek pokolenia, które wybudowało Dom Kopernika, może dostać się w „niepowołane ręce” i cały majątek Organizacji mógłby być roztrwoniony.

Statut Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika określał trzy typy członkostwa. Byli więc członkowie fundamentalni (tak zwani budowlani), którzy wybudowali Dom Ko-

¹³¹ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 27 lutego 1994.

pernika. Oni nie płacili już corocznych składek członkowskich i praktycznie byli nie usuwalni z organizacji. Tylko oni mogli wchodzić do zarządu – razem z członkami dożywotnimi.

Ambasador RP w Australii Agnieszka Morawińska i Jerzy Andrecki - wieloletni prezes Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika - inicjator Festiwalu Dożynki.

Statut przewidywał także jeszcze jeden typ członkostwa, a mianowicie Social Club Members. Były to osoby, które nie budowały Domu Kopernika. Ich członkostwo miało charakter okresowy. Każdego roku musieli odnawiać swoją przynależność do organizacji poprzez opłacenie składki w wysokości 10 dolarów. Na mocy starego statutu nie mogli oni wchodzić do zarządu (nie było to jednak ściśle przestrzegane).

W latach 80-tych i 90-tych XX wieku pokolenie budowniczych Domu Mikołaja Kopernika zaczęło systematycznie wymierać. Organizacja „kurczyła” się. Pojawiło się pytanie kto ich zastąpi. Problem ten powiększył się, gdy wystąpiło zjawisko braku chętnych do obsady stanowisk funkcyjnych w zarządzie.

Niektórzy członkowie fundamentalni i dożywotni zaczęli zastanawiać się nad potrzebą wprowadzenia poprawek do statutu. Chodziło im o umożliwienie wchodzenia do zarządu organizacji młodszemu pokoleniu, wywodzącemu się z nowej fali emigracyjnej (tak zwanej posolidarnościowej). Padały różne propozycje i na tym tle zaczęły rodzić się nieporozumienia oraz podejrzliwość.

Walne Zebranie Członków w dniu 19 lutego 1995 r. zakończyło się awanturą. Co prawda wybrano nowego prezesa Zdzisława Wałkuskiego (bo dotychczasowy prezes Eugeniusz Brzeziński odmówił kandydowania), ale wiele osób nie zgodziło się na objęcie ważnych funkcji w zarządzie. Organizacji groził kryzys. W końcu uczestnicy Walnego Zebrania zdecydowali, że za pół roku należy powtórzyć wybory. Do tego czasu stary zarząd będzie musiał pełnić swoje obowiązki, bo tak przewiduje statut.¹³²

Wybór nowych władz w połowie 1995 roku

Dnia 30 lipca 1995r. odbyła się druga tura Walnego Zebrania. Prezesem wybrano ponownie Eugeniusza Brzezińskiego, a wiceprezeską Krystynę Andrecką. W składzie zarządu nastąpiły zmiany. Na stanowisko sekretarza wybrano Stanisława Kramarczuka (dotychczasowy sekretarz Stanisław Zębol odmówił kandydowania). Skarbnikiem wybrano Tadeusza Mańkę, kierownikiem Klubu Władysława Zacierowskiego, a opiekunem szkoły Zdzisława Wałkuskiego. Ponadto do Zarządu weszli: Zenon Sobecki, Władysław Zacierowski, Stanisław

¹³² Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 19 lutego 1995.

Filipiak, Jerzy Andrecki, Franciszek Mańka, Zygfryd Panaszak, Józef Kłok, Józef Czerniawski, Michał Kyc, Michał Rój, Hieronim Chałustowski, Maria Brzezińska, Lila Wałkowska, Maria Kudyba, Mirosław Staszyc, Wojciech Trepa, Zygfryd Panaszek, Tadeusz Figurski, Kazimierz Klimczak, Feliks Orłowski, Henryk Wilhelmi, Bolesław Rawiński, Stanisław Zęból, Adolf Rzemieniuk, Feliks Stryczak i Kazimiera Czerniakiewicz.¹³³

Jeszcze przed wyborami public officer Jerzy Andrecki zarejestrował nowy statut. Umożliwiło to członkom z Social Club Members na zajmowanie stanowisk w zarządzie organizacji. Pozwoliło także na przekazywanie członkostwa fundamentalnego innym osobom z rodziny. Zmiana statutu nie uspokoiła napięć w Związku Polaków Domu Kopernika. Będą się one jeszcze pojawiały podczas następnych walnych zebrań członkowskich.

Kryzysy w innych polskich organizacjach w Adelajdzie

1995 rok był trudny także dla innych polskich organizacji. „Iskrzyło” w Polskiej Macierzy Szkolnej, w zarządzie Centralnego Domu Polskiego, a także w Federacji Polskich Organizacji. Izabella Picheta była prezesem Federacji oraz redaktorem „Słowa Polskiego” tylko przez jeden rok. Brakowało ludzi do pracy społecznej.

Pokolenie emigracji powojennej było już w podeszłym wieku. Wielu jego przedstawicieli odeszło już z tego świata. Najnowsza emigracja zajęta pracą, dziećmi oraz „urządzeniem domu”, nie garnęła się do kontynuowania dorobku swoich poprzedników.

Kolejne Walne Zebranie Federacji odbyło się 24 lipca 1995 roku. Izabella Picheta nie ubiegała się o reelekcję. W takiej sytuacji nowym prezesem został Józef Głapa dotychczasowy prezes Związku Polaków w Południowej Australii. Stał na czele Federacji przez następnych kilka lat. Zdołał zgromadzić wokół siebie grono młodszych od siebie osób.¹³⁴

Zmniejszanie się bazy członkowskiej

W latach 70-tych Związek Polaków Domu Mikołaja Kopernika liczył ponad 500 członków. Liczba ta systematycznie spadała. W 1995 było ich już tylko 210. Struktura wiekowa stale się pogarszała. Emigracja powojenna wymierała. Średnia wieku członków wynosiła (szacunkowo) 70 lat. Dzieci budowniczych Domu Kopernika urodzone w Australii znały doskonale język angielski i równie dobrze mogły uczęszczać do klubów australijskich. Niektórzy z nich kontynuowali tradycję swoich ojców uważając, że Dom M. Kopernika jest ich klubem. Jeśli chodzi o emigrację „posolidarnościową”, to tylko nieliczni jej przedstawiciele powiększali grono członkowskie Związku Polaków DMK - zostając „Social Club Members”. Z tych ponad 200 członków, tylko 10 – 15 procent godziło się na kandydowanie do władz Związku.

Eugeniusz Brzeziński ponownie prezesem

Dnia 25 lutego 1996 roku odbyło się kolejne Walne Zebranie Członków. Wybrano zarząd w następującym składzie: Eugeniusz Brzeziński (prezes), Krystyna Andrecka (wiceprezes), Stanisław Kramarczuk (sekretarz), Zenon Sobiecki (skarbnik), Zdzisław Wałkusi (kierownik klubu), Tadeusz Kącki (kierownik organizacyjny), Jerzy Andrecki (public officer), Maria Kudyba (kierowniczka Biblioteki), Stanisław Filipiak, Józef Wręczycki, Franciszek Mańka Michał Kyc, Krzysztof Nasiłowski, Hieronim Chałustowski, Adolf Rzemieniuk, Maria Brzezińska, Lila Wałkowska, Zygfryd Panaszek, Tadeusz Figurski, Feliks Orłowski, Kazimierz Klimczak, Tadeusz Mańka, Stanisław Kapusta, Władysław Zacierowski, Jerzy Wasiński, Kazimiera Czerniakiewicz, Marian Radzik i Teresa Johnson. Kierowniczką szkoły została Ela Styś.¹³⁵

Stefan Leśnicki wycofał się z zarządu „na stałe”, po konflikcie z prezesem E. Brzezińskim oraz J. Andreckim na tle wprowadzenia ostatnich poprawek do statutu. Leśnicki objął

¹³³ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 30 lipca 1995.

¹³⁴ Protokół z Walnego Zebrania Federacji Polskich Organizacji z dnia 24 lipca 1995.

¹³⁵ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 25 lutego 1996.

kierownictwo polskiej sekcji Radia 5 EBI-FM. Wśród niefunkcyjnych członków zarządu Związku zmiany personalne były raczej „kosmetyczne”.

Pogłębia się deficyt budżetowy (w 1996 roku)

Dużym problemem w Domu Kopernika w 1996 roku była nieprawidłowa gospodarka finansowa. Przychody pochodzące ze sprzedaży produktów w barze były mniejsze niż wydatki całej organizacji. Kierownik organizacyjny Tadeusz Kącki próbował zwiększyć dochody poprzez organizowanie zabaw, balów i innych imprez rozrywkowych, ale nie dało to oczekiwanego rezultatu.

Dochodziło do konfliktów pomiędzy prezesem Eugeniuszem Brzezińskim, a kierownikiem klubu Zdzisławem Wałkuskim.¹³⁶

Zanosilo się na to, że obaj odejdą z organizacji. Zwyciężył jednak rozsądek. Nadmierne wzrostu wydatków nie udało się jednak powstrzymać. Stan oszczędności na koncie obrotowym spadł w jednym miesiącu 1996 roku, poniżej zera i z tego powodu organizacja musiała zapłacić w banku specjalną karę.

Rok 1997 przyniósł te same problemy

16 lutego 1997 miało miejsce kolejne Walne Zebranie członków Związku Polaków Domu Kopernika, na którym dokonano sprawozdań za ubiegły rok oraz wyboru nowych władz. Prezesem pozostał nadal Eugeniusz Brzeziński, wiceprezesem Zdzisław Wałkuski, sekretarzem Stanisław Kramarczuk, kierownikiem Klubu Józef Wręczycki, public officer Jerzy Andrecki, kierownikiem organizacyjnym Tadeusz Kącki, kierowniczką szkoły Ela Styś, kierowniczką Biblioteki Maria Kudyba, a skarbnikiem Wojciech Trepa. Ponadto do zarządu weszły następujące osoby: Hieronim Chałustowski, Michał Kyc, Maria Brzezińska, Lila Wałkuska, Józef Wręczycki, Stanisław Filipiak, Adolf Rzemieniuk, Józef Kłok, Jerzy Oleszczuk, Józef Czerniawski, Franciszek Mańka, Zygfryd Panaszek, Krzysztof Nasiłowski, Mirosław Staszyc, Ryszard Ziółek, Tadeusz Figurski, Bolesław Rawiński, Kazimierz Klimczak, Stanisław Kapusta, Feliks Orłowski, Zygmunt Błaszczewicz Krystyna Andrecka, Kazimiera Czerniakiewicz, Teresa Johnson, Władysław Żuławnik, Andrzej Kowalik i Jerzy Wasiński.¹³⁷

Wojciech Trepa zrezygnował ze swej funkcji po dwóch tygodniach urzędowania. Nikt nie zgodził się zostać skarbnikiem. Powstał poważny problem. Żadna organizacja nie może funkcjonować bez skarbnika. Dlatego też prezes Eugeniusz Brzeziński oświadczył że sam przejmie obowiązki skarbnika do czasu, aż znajdzie się chętna osoba do wykonywania tej funkcji.

Przejęcie pozycji skarbnika przez prezesa E. Brzezińskiego, w bardzo trudnym okresie dla Związku wcale nie uzdrowiło sytuacji finansowej, a nawet jeszcze bardziej ją skomplikowało. Miesięczne deficyty budżetowe pojawiały się aż sześciokrotnie na przestrzeni 1997 roku. Zabawy organizowane przez kierownika organizacyjnego nie przynosiły zysku. Bywało i tak, że przynosiły duże straty. Kurczyły się fundusze nagromadzone w poprzednich latach.

Kupno sprzętu nagłaśniającego za 10 tysięcy dolarów

Niektórzy członkowie zarządu uważali, że w miejsce tradycyjnych (czasem deficytowych) zabaw, należy robić DISCO, to wtedy przyciągniemy młodzież do Domu Kopernika. Postanowiono kupić odpowiedni sprzęt nagłaśniający za 10 tysięcy dolarów. Na koncie obrotowym organizacji nie było tyle pieniędzy, więc prezes Eugeniusz Brzeziński zaproponował, aby zmniejszyć o taką sumę konto inwestycyjne. Było dziwne, że prawie wszyscy członkowie zarządu byli wtedy za naruszeniem konta inwestycyjnego.¹³⁸

¹³⁶ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 8 listopada 1996.

¹³⁷ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków z dnia 16 lutego 1997.

¹³⁸ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 12 września 1997.

Za sprzęt nagłaśniający nie zapłacono czekiem – tak jak się praktykuje przy większych transakcjach – lecz gotówką. Później się okazało, że sprzęt ten był wątpliwej jakości i trzeba było go wymienić na inny.

W 1997 roku podjęto jeszcze jedną kontrolerską uchwałę następującej treści: *W celu usprawnienia pracy skarbnika, Zarząd upoważnia osobę uprawnioną do podpisywania dokumentów finansowych do regularnego przekazywania 2 podpisanych (in blanco) czeków dla p. E. Brzezińskiego.* W głosowaniu za wnioskiem było 18 osób, 2 przeciw i jedna wstrzymała się od głosu.¹³⁹

Obwodowe komisje wyborcze w Domu Kopernika

25 maja 1997 r. w Polsce miało miejsce referendum konstytucyjne. Mogli w nim wziąć udział wszyscy nasi rodacy, mieszkający w Kraju lub poza jego granicami. Referendum w Australii organizował Konsulat Generalny RP w Sydney. Było sześć Obwodowych Komisji Wyborczych. W Australii Południowej siedzibą Obwodowej Komisji Wyborczej był Dom Mikołaja Kopernika. Przewodniczącym Komisji został sekretarz zarządu Związku Polaków DMK – Stanisław Kramarczuk.¹⁴⁰

21 września 1997 r. odbyły się w Polsce kolejne wybory do Sejmu i Senatu RP. Także i tym razem zarząd Związku użył swego lokalu na potrzeby Obwodowej Komisji Wyborczej. Polacy zamieszkali w Australii Południowej mogli głosować na posłów i senatorów zarejestrowanych w Okręgu Wyborczym Warszawa Śródmieście.

Od lewej: prezes Zdzisław Wałkuski i Tadeusz Kącki – wieloletni działacz Zarządu Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika.

Jubileusz 25-lecia Domu Kopernika – 21 luty 1998 r.

Na zebraniu zarządu w dniu 28 lutego 1997 r. Zdzisław Wałkuski zgłosił projekt zorganizowania Komitetu Budowlanego, którego zadaniem będzie dokonanie wielu napraw i remontów, przed mającym być w przyszłym roku jubileuszem 25-lecia oficjalnego poświęcenia i otwarcia tego obiektu przez Księdza Kardynała Karola Wojtyłę. Po dyskusji postanowiono nazwać go Komitetem Obchodów 25-lecia Domu Mikołaja Kopernika. Przewodniczącym Komitetu wybrano Zdzisława Wałkuskiego. Komitet pracował cały rok i wykonał bezpłatnie szereg potrzebnych prac remontowych.

Długo przygotowywany jubileusz odbył się 21 lutego 1998 r. Wzięty w nim udział 433 osoby. Zaproszono znaczną liczbę gości z różnych polskich organizacji oraz australijskich instytucji. Na obchodach jubileuszu był przedstawiciel premiera Australii Południowej Steve Condu i lider opozycji Mike Rann (późniejszy wieloletni premier SA). Ponadto było kilku senatorów z partii rządzącej i opozycji. Rząd polski reprezentował konsul generalny minister pełnomocny Wiesław Osuchowski.

Po przemówieniach gości polskich i australijskich. Konsul generalny Wiesław Osuchowski wręczył Dyplomy Nadzwyczajnego Uznania, (nadane przez Zarząd Krajowy Stowarzyszenia Wspólnota Polska w Warszawie) dla wieloletnich działaczy Związku.

W części artystycznej wystąpił Zespół Tatry, a także Chór Cantores, Chór Polanki i Grupa Śpiewająca Południe. Na zakończenie imprezy podano kilkudaniowy obiad. Ogólnie uznano, że jubileusz był bardzo udany i przyczynił się do popularyzacji Domu Mikołaja Ko-

¹³⁹ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 4 kwietnia 1997.

¹⁴⁰ Komunikat Konsula Generalnego RP w Sydney Wiesława Osuchowskiego (maj 1997).

pernika w Australii Południowej. Z imprezy tej został nakręcony film-video i rozpowszechniony wśród członków Związku.

Jeszcze przed jubileuszem 25-lecia Wacław Szymaniak napisał książkę (w znacznej części wierszem) o budowie Domu Kopernika. Książka zyskała dużą popularność.

Ponowne kłopoty z wybraniem zarządu

Walne Zebranie Członków w dniu 15 marca 1998 roku zakończyła się na niczym. Powtórzyło się zjawisko odmowy kandydowania na stanowiska funkcyjne w zarządzie. W takiej sytuacji przewodniczący Walnego Zebrania oświadczył, że istnieje potrzeba przeprowadzenia konsultacji wewnątrz organizacji, w celu zachęcenia ludzi do objęcia ważnych funkcji w zarządzie. Potrzeba na to czasu i dlatego należy zorganizować drugą turę Walnego Zebrania za kilka miesięcy.

Datę drugiej części Walnego Zebrania wyznaczono na 12 lipca 1998 r. I rzeczywiście, tym razem wybrano pełny skład zarządu. Prezesem został ponownie Eugeniusz Brzeziński, wiceprezesem Zdzisław Wałkuski, skarbnikiem Zenon Sobecki, sekretarzem Stanisław Kramarczuk, public officer Jerzy Andrecki, kierownikiem Klubu Józef Wręczycki, kierownikiem organizacyjnym Tadeusz Kącki, kierowniczką Biblioteki Maria Kudyba, a kierownikiem szkoły Stanisław Konieczny.¹⁴¹

Pozostałą część zarządu wybrano w następującym składzie: Stanisław Filipiak, Adolf Rzemieniuk, Józef Klok, Andrzej Strzelecki, Zenon Kettner, Tadeusz Pajkowski, Zygfryd Panaszek, Franciszek Mańka, Michał Kyc, Krzysztof Nasiłowski, Zygmunt Błaszkiwicz, Bolesław Rawiński, Maria Brzezińska, Lila Wałkuska, Wala Sobecka, Elżbieta Styś, Tadeusz Nasiński, Mirosław Staszyc, Andrzej Dobosz, Tadeusz Figurski, Teresa Johnson, Władysław Żuławnik, Andrzej Kowalik, Krystyna Andrecka, Jerzy Wasiński, Zbigniew Marszycki, Stanisław Konieczny i Jerzy Kapusta.

Wizyta Mariana Krzaklewskiego i arcybiskupa Szczepana Wesołego w Adelajdzie

W listopadzie 1998 roku przyjechał do Australii Południowej przewodniczący partii politycznej Akcja Wyborcza Solidarności – Marian Krzaklewski. W Domu Kopernika spotkał się z przedstawicielami polskich organizacji. Zebraniu przewodniczył nowy prezes Federacji Polskich Organizacji Józef Głapa.¹⁴²

Była to wizyta czysto kurtuazyjna. Marian Krzaklewski zabierając głos nakreślił główne zadania jego formacji politycznej, a także omówił ważniejsze sprawy jakie są aktualnie realizowane przez polski rząd.

Chyba więcej rozgłosu wśród Polaków w Adelajdzie wywołała ponowna wizyta opiekuna duchowego Polonii Zagranicznej ks. abp. Szczepana Wesołego. On także odwiedził Dom Mikołaja Kopernika, gdzie dzieci szkolne powitały go wiązką biało-czerwonych kwiatów.

W tym samym roku Dom Kopernika odwiedził nowy ambasador Rzeczypospolitej Polskiej w Australii doktor Tadeusz Szumowski.

Kilka udanych imprez, ale małe z nich dochody

W 1998 roku kierownik organizacyjny Tadeusz Kącki zrobił kilka ciekawych imprez (w tym jedną z udziałem grupy artystów z Polski). Frekwencja na imprezach była także dobra. Ale niestety zysk był niewielki lub żaden. Przyczyną takiego stanu były nadmierne wydatki na owe imprezy. Za sam występ zespołu „Top One” Dom Kopernika musiał zapłacić pięć tysięcy dolarów. Wiadomo było, że nawet najlepsza frekwencja Polaków na tej imprezie nie pokryje kosztów honorarium tego zespołu.¹⁴³

¹⁴¹ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 12 lipca 1998.

¹⁴² Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 13 listopada.

¹⁴³ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 28 maja 1998.

Niektórzy członkowie zarządu zaczęli się zastanawiać nad celowością organizowania takich „nagłaśnianych” imprez, które zamiast zysków przynoszą straty. Tego typu pytania były stawiane coraz częściej. Tymczasem stan finansowy organizacji stale się pogarszał.

Całkiem nieoczekiwanie nadeszła dobra wiadomość. Oto jeden z bezdzietnych członków naszej organizacji Józef Walczak, zapisał w testamencie dla Domu Kopernika dosyć pokazną sumę w wysokości \$32,311.74. Na jakiś czas sytuacja finansowa znacznie się poprawiła.¹⁴⁴

Początek roku 1999 powiększył problemy finansowe

Zabawa sylwestrowa przynosiła każdego roku duże dochody dla Domu Kopernika. Tym razem wydatki na „Sylwestra” były tak duże, że za miesiąc styczeń 1999 roku powstał deficyt w wysokości \$6,512.00. Również luty okazał się także miesiącem deficytowym. Wydatki na różne cele przewyższały miesięczne wpływy.

Okazało się, że donacja Józefa Walczaka nie została wpłacona na konto inwestycyjne, lecz na konto „obrotowe”. To właśnie z tej donacji pobierano pieniądze na opłacanie bieżących rachunków. Suma ta zmniejszyła się już do 29 tysięcy dolarów. Pogłębiły się tarcia wewnątrz zarządu, tym razem na tle gospodarki finansowej organizacji. Kierownik klubu Zdzisław Wałkuski próbował powstrzymać nadmierne wydatki. Napotkał jednak na brak zrozumienia u innej wpływowej osoby w zarządzie.¹⁴⁵

Walne Zebranie Członków – nowym prezesem Zdzisław Wałkuski (21 lutego 1999)

Zdzisław Wałkuski
prezes Związku Polaków
Domu Mikołaja Kopernika
w latach 1999 – 2000

Wybór nowych władz Związku Polaków przebiegał w napiętej atmosferze. Tak jak można było przewidzieć krytykowano gospodarkę finansową Organizacji. Bernard Brzeziński nie zgodził się na ponowny wybór. Tak samo postąpił Tadeusz Kącki, który odmówił kandydowania na pozycję kierownika organizacyjnego. Skarbnik Zenon Sobecki nie złożył swego sprawozdania rocznego oświadczając, że mógłby wiele powiedzieć na temat gospodarki finansowej, ale nie chce się nikomu narażać.¹⁴⁶

Na nowego prezesa wybrano Zdzisława Wałkuskiego, sekretarzem został Stanisław Kramarczuk, skarbnikiem Zenon Sobecki, kierowniczką biblioteki Maria Kudyba, kierownikiem klubu Józef Wręczycki, a kierownikiem szkoły Stanisław Konieczny. Ponadto do zarządu weszli: Stanisław Filipiak, Adolf Rzemieniuk, Krzysztof Nasiłowski, Michał Rój, Bolesław Rawiński, Hieronim Chałustowski, Kazimierz Klimczak, Józef Kłok, Lila Wałkuska, Mirosław Staszyc, Roman Tęcza, Zygmunt Błaszkiwicz, Zenon Sobecki, Krystyna Andrecki, Wala Grant, Teresa Johnson i Tadeusz Figurski. Niektóre pozycje funkcyjne w Zarządzie nie zostały obsadzone. Walne

Zebranie upoważniło zarząd do kooptacji nowych osób na wakujące stanowiska.

Na pierwszym zebraniu nowego zarządu, w dniu 12 marca 1999 r. prezes Zdzisław Wałkuski zgłosił propozycję obsadzenia wakujących pozycji nowymi ludźmi. I tak: wiceprezesem został Ryszard Chaustowski, public officer Stella Sieńczewska, a kierownikiem organizacyjnym Andrzej Dobosz. Na następnych zebraniach zarządu dokooptowano kolejne osoby.

¹⁴⁴ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 11 sierpnia 1998.

¹⁴⁵ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 12 lutego 1999.

¹⁴⁶ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 21 lutego 1999.

Program działalności nowego prezesa

Wśród nowo wybranych i dokooptowanych członków zarządu zapanował duch entuzjazmu. Wszyscy odczuwali potrzebę dokonania wielu zmian w dotychczasowej działalności organizacji. Najwięcej energii posiadał sam prezes Zdzisław Wałkuski. Wprowadził on zasadę jawności i przejrzystości w finansach Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika. W ramach nowego kierunku pracy zarządu, już na początku kadencji wycofano z Commonwealth Bank kompromitujący zakaz robienia wyciągów stanu konta dla Zdzisława Wałkuskiego.

Nowy zarząd podjął uchwałę nakazującą ograniczenia wydatków do niezbędnego minimum. Postanowiono także dokonać spisu istniejącego inwentarza w Domu Kopernika. Zarząd powołał cztery komitety, których zadaniem miało być ożywienie pracy Związku.¹⁴⁷

a) Komitet Opieki Społecznej (przewodniczący Stanisław Konieczny) postawił sobie za cel odwiedzenie starych i schorowanych członków organizacji.

b) Komitet Budowlany (przewodniczący Ryszard Chaustowski) zajął się ponownym przeglądem wszystkich budynków Związku, pod kątem potrzeby ich ewentualnego remontu oraz rozbudowy.

c) Komitet d/s Biletów (przewodniczący Ryszard Chaustowski). Miał wydrukować nowe numerowane bilety na cały rok.

d) Komitet d/s Grantów (przewodniczący Ryszard Chaustowski). Jego zadaniem miało być wyszukiwanie odpowiednich grantów rządowych dla Klubu Seniora przy Domu Kopernika.

Umowa z Teatrem „Stary” oraz koncert dzieci z Białorusi

Teatr Stary został założony w latach 50-tych dwudziestego wieku. Posiadał swoją siedzibę w Klubie Millennium. Przez wiele lat jego prezesem był Henryk Krzymuski. Na początku 1999 roku kierownictwo Teatru Starego zwróciło się z prośbą do zarządu Związku Polaków o danie mu schronienia w Domu Kopernika. Adwokat Janusz Kamiński sporządził odpowiednią umowę, którą zaakceptowały zarządy obu organizacji. Umowa ta była bardzo korzystna dla Teatru Starego. Teatr za wynajmowanie lokalu płacił tylko symboliczną opłatą.¹⁴⁸

Innym przykładem opieki Domu Kopernika nad polską kulturą było finansowe wspieranie polskiej prasy i radia w Adelajdzie. Każdego roku Związek przyznawał dotacje na radio EBI, radio PBI oraz na miesięcznik Słowo Polskie.

W lipcu 1999 roku w Adelajdzie przebywał Zespół Dziecięcy „Pierwiosnek” z Baranowicz na Białorusi. W Domu Kopernika odbył się koncert tego zespołu. Na jego występ przyszli Polacy urodzeni na Kresach Wschodnich. Zespół „Pierwiosnek” śpiewał przepiękne polskie pieśni ludowe, a także wykonywał regionalne tańce. Dom Kopernika przyjął dzieci z Białorusi bardzo gościnnie.¹⁴⁹

Federacja zmienia swój statut

Każda organizacja posiada prawo do zmiany swego statutu. Jeśli chodzi o Federację, to jego zmiana powinna być uzgodniona z każdą organizacją członkowską. Rozmowy na temat korekty statutu Federacji trwały długo.

Przedstawiony projekt (z 1999 roku), wydawał się niekorzystny dla Związku Polaków Domu M. Kopernika. Jego zarząd zwrócił się do adwokata o opinię prawną na ten temat. Opinia ta, którą częściowo zacytuję była następująca: *..... the proposed new Rules of the Federation and in particular sub-Rules4.8 is unacceptable from a member's point of view. The membership in Federation is voluntary. A member should be able to resigne without a need to consult in writing with the Executive Committee of the Federation. As it stands the 4.8 impinges on the free decision making processes of a member organization, and may lead to an absurd situation where a member decided to resign yet the Executive Committee has a*

¹⁴⁷ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 12 sierpnia 1999.

¹⁴⁸ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 10 czerwca 1999.

¹⁴⁹ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 12 lipca 1999.

*different view and does not “accept” the resignation”. Having read the proposed Constitution, I consider it to be poorly drafted. In my view it needs further consideration and re-drafting. I do not recommend that your organization supports the “Constitution” in its present form.*¹⁵⁰

Związek Polaków Domu Kopernika występuje z Federacji

Po otrzymaniu opinii prawnej od adwokata, wywiązała się ożywiona dyskusja pomiędzy Związkiem Polaków DMK a Federacją Polskich Organizacji. Zarząd Związku domagał się zmiany niektórych paragrafów w projektowanym statucie. Stał na stanowisku, że długi Federacji jeśli takie są lub zaistnieją powinny być spłacane przez prezydium Federacji, a nie przez organizacje członkowskie (jak zapisano w projekcie nowego statutu). Zgodnie z opinią adwokata, każda organizacja powinna posiadać niezbywalne prawo do wystąpienia z Federacji kiedykolwiek będzie chciała.

Zarząd Związku zwrócił się do Federacji o naniesienie poprawek do projektowanego statutu FPO. Prezes Józef Głapa nadesłał list do Domu Kopernika, w którym przedstawił swoją interpretację kwestionowanych paragrafów. Nie było w nim żadnych informacji czy prezydium Federacji zmodyfikuje kontrowersyjne zapisy.¹⁵¹

Prezes Zdzisław Wałkuski znalazł się w trudnej sytuacji. Z jednej strony pragnął, aby jego organizacja nadal należała do Federacji, jednak nie mógł narażać Domu Mikołaja Kopernika na przykre konsekwencje w sytuacji, gdyby Federacja popadła w kłopoty finansowe.

Prezes Z. Wałkuski zwołał Nadzwyczajne Zebranie Zarządu. Przyszły 23 osoby. Rozważano wszystkie „za i przeciw” wystąpieniu z Federacji. Opinia adwokata miała w tym wypadku ważne znaczenie. Na zakończenie dyskusji Stanisław Filipiak postawił wniosek, aby wystąpić z Federacji jeszcze przed jej Walnym Zebraniem na mocy starego ważnego statutu. Stwierdził, że nowy statut nie da nam takiej możliwości. Dodał, że wstąpić ponownie do Federacji zawsze będziemy mogli. Argument ten przekonał wszystkich wahających się z podjęciem decyzji. Podczas głosowania zarząd opowiedział się za wystąpieniem z Federacji.¹⁵²

Prezesem został Ryszard Chaustowski

5-go marca 2000 roku miało miejsce kolejne Walne Zebranie Związku Polaków Domu Kopernika. Prezes Zdzisław Wałkuski mógł pochwalić się dużymi osiągnięciami. To właśnie on powstrzymał niekorzystny trend finansowy. Została przywrócona kontrola nad wydatkami. Za jego rocznej kadencji zasoby finansowe na kontach bankowych wzrosły z 55 tysięcy, do 99 tysięcy dolarów. Jednak z jakichś powodów nie chciał ubiegać się o ponowny wybór. Wobec tego Walne Zebranie wybrało na prezesa jego dotychczasowego zastępcę Ryszarda Chaustowskiego, młodego inżyniera z nadzoru budowlanego.¹⁵³

Sekretarzem pozostał Stanisław Kramarczuk, skarbnikiem Bernadetta Chaustowski, kierownikiem Biblioteki Maria Kudyba, wiceprezesem

Ryszard Chaustowski
prezes Związku Polaków Domu
Mikołaja Kopernika
w latach 2000 – 2012
(od roku 2010 prezes Federacji
Polskich Organizacji w Południowej
Australii)

¹⁵⁰ Tekst opinii adwokata z dnia 23 listopada 1999.

¹⁵¹ List prezesa Głapy do Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 15 listopada 1999.

¹⁵² Protokół z zebrania Zarządu Federacji z dnia 25 listopada 1999.

¹⁵³ Protokół z Walnego Zebrania Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 5 marca 2000.

Zdzisław Wałkuski, kierowniczką szkoły Wanda Wesołowska, public officer Stella Sieńczewska, kierowniczką kuchni Jadwiga Kopeć a kierownikiem klubu Wala Grant. Ponadto do zarządu weszli: Lila Wałkuska, Stanisław Filipiak, Wiesława Kieta, Ryszard Stachura, Henryk Koldej, Lory Grant, Józef Wręczycki, Michał Kyc, Grzegorz Guetz, Bolesław Rawiński, Tadeusz Załuski, Józef Kopeć, Hieronim Chałustowski, Józef Kłok, Mirosław Staszyc, Tadeusz Figurski, Stanisław Kapusta, Tadeusz Banaś, Zygmunt Błaszkwicz, Kazimierz Klimczak i Roman Tęcza. Do zarządu dokooptowano inż. Antoniego Markowskiego, jako zastępcę kierownika organizacyjnego.

Unowocześnienie Sali Klubowej

Prezes Ryszard Chaustowski kontynuował politykę swego poprzednika Zdzisława Wałkuskiego. Ograniczył wydatki do niezbędnego minimum, ale jednocześnie położył duży nacisk na dalszą modernizację budynku Domu Kopernika. Najpierw zajął się Salą Klubową. Usunął stojący na jej środku metalowy filar podtrzymujący sufit. Został poprawiony strop, a cała Sala Klubowa nabrała innego, bardziej estetycznego wyglądu. Przy okazji dokonano remontu i przeróbki baru. Do Sali Klubowej zakupiono nowe fotele, kanapy, szerokoekranowy telewizor oraz sprzęt nagłaśniający.

Remont oraz zakup wyposażenia pociągnął za sobą olbrzymie wydatki. Jednak w tym samym czasie były zwiększone dochody z tytułu działalności gospodarczej Domu Kopernika. Dlatego też (mimo tych dużych nakładów inwestycyjnych), na koniec pierwszego roku prezesury Ryszarda Chaustowskiego zasoby finansowe pozostały na niezmiennym poziomie.¹⁵⁴

Prezes Ryszard Chaustowski wyszedł naprzeciw potrzebom innych polskich organizacji, które nie posiadały własnych lokali. Na jego wniosek zarząd uchwalił, że będzie się wynajmować bezpłatnie sale Domu Kopernika dla innych organizacji, na ich cele statutowe (na przykład na Walne Zebrania). Miało to być pomocne dla małych polskich organizacji, których niewystarczające środki finansowe w znacznym stopniu ograniczały aktywną działalność.

Zjazdy polskich imigrantów

Po II wojnie światowej przyjechało do Australii Południowej około 9 tysięcy Polaków. Po upływie pół wieku, niektórzy działacze Związku postanowili organizować spotkania towarzyskie dla byłych pasażerów, poszczególnych statków przywożących imigrantów z Europy do Australii. W trakcie tych spotkań wspomniano trasy swoich podróży, omawiano trudny okres pierwszych lat pobytu w nowym Kraju osiedlenia oraz dzielono się informacjami o swoich sukcesach i dokonaniach w Australii.

Inicjatorami tych spotkań byli następujący działacze Domu Mikołaja Kopernika: Stella Sieńczewska (pasażerka statku Nelly), Bolesław Rawiński i Zygmunt Błaszkwicz (statek Helenic Prince) oraz Stanisław Filipiak (były pasażer Gen Han). Niestety, nie wszyscy doczekali tych spotkań organizowanych po 50 latach. Emigracja powojenna, zmęczona trudnymi warunkami życia odchodziła w latach 90-tych na wieczny odpoczynek.

W 1999 r. zmarli następujący członkowie Związku: Piotr Andrecki, Stanisław Armata, Leon Bednarek, Zenon Ebel, Zofia Gnida, Józef Kurzawa, Henryk Pressler, Willi Rychter i Edward Ślizankiewicz. W 2000 roku zmarło kolejnych 9 członków, a wśród nich: zasłużony działacz oświatowy Henryk Lewicki, budowniczy budynku polskiej szkoły Michał Kyc, Edward Paluszek, Aniela Barańska, Stanisław Armata oraz Stanisław Koplin i Andrzej Dobosz.

Zmniejsza się ilość uczniów w Polskiej Szkole Mikołaja Kopernika

Najwięcej uczniów było na początku lat 90-tych. Były to dzieci tak zwanej emigracji posolidarnościowej. W następnych latach polska szkoła systematycznie się „kurczyła”. W

¹⁵⁴ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 8 marca 2001.

2000 roku w Szkole Mikołaja Kopernika były już tylko trzy klasy, a w nich 35 uczniów, których uczyło troje nauczycieli. Kierowniczką nadal pozostawała Wanda Wesołowska.

Lata świetności już minęły. Taka sama sytuacja występowała w każdej z pięciu polskich sobotnich szkół na terenie metropolii adelajdzkiej. Jak na tak małą populację – szkół w Adelajdzie było wtedy za dużo. Nie zanosilo się na to, że w najbliższej przyszłości będzie więcej uczniów, bo zabrakło „dopływu” nowych polskich imigrantów. W trzecim pokoleniu osób urodzonych w Australii mało kto posyłał swoje dzieci do polskiej szkoły.

„Zakończenie roku” w Szkole Mikołaja Kopernika odbyło się w dniu 3 grudnia 2000 roku. Wzięła w nim udział nowa prezes Polskiej Macierzy Szkolnej Anna Dernoga.¹⁵⁵

Wicemarszałek Sejmu w Domu Kopernika

W dniu 11 sierpnia 2000 r. Dom Mikołaja Kopernika odwiedził wicemarszałek Sejmu Stanisław Zajęc (zginął później w katastrofie samolotu prezydenckiego pod Smoleńskiem w 2010 r.). Do Australii przyjechał w towarzystwie kilku innych polskich polityków (między innymi był poseł Jan Maria Jackowski).¹⁵⁶

Politykom towarzyszyli ambasador RP Tadeusz Szumowski oraz konsul generalny w Sydney Wiesław Osuchowski. W Domu Kopernika spotkali się z działaczami polskich organizacji. Wicemarszałek oraz towarzyszące mu osoby byli zainteresowani życiem i dokonaniem polskiej społeczności w Australii Południowej. W trakcie spotkania nakreślili główne problemy przed jakimi stała Polska w 2000 r.

Wigilia i Wieczór Kolęd w Domu Kopernika w 2000 roku

Kierownik klubu Wala Grant wyszła z propozycją zorganizowania wspólnej Wigilii dla członków Związku. Wigilia się odbyła, ale uczestniczyło w niej mało osób. Okazało się, że Polacy są przyzwyczajeni do przeżywania Wigilii w wąskich gronach swoich rodzin.

Natomiast dobrą frekwencją cieszył się jak zwykle Wieczór Kolęd, organizowany od kilkudziesięciu już lat w drugi dzień Świąt Bożego Narodzenia. W tym roku wzięło w nim udział dużo osób. Był obecny Ksiądz dr Marian Szablewski. Konferansjerami byli Wacław Szymaniak i Wanda Wesołowska. Na zakończenie tej imprezy kierowniczka kuchni Jadwiga Kopeć zaprosiła wszystkich uczestników na kawę i ciasto.

Wybór zarządu na 2001 rok

Dnia 25 marca 2001 roku miało miejsce kolejne Walne Zebranie Członków, na którym Ryszard Chaustowski został ponownie wybrany prezesem, sekretarzem Stanisław Kramarczuk, skarbnikiem Bernadetta Chaustowski, kierownikiem Klubu Wala Grant, oficerem łącznikowym Stella Sieńczewska, kierownikiem organizacyjnym Toni Markowski, kierownikiem technicznym Henryk Kołdej, gospodarzem Związku Hieronim Chaustowski, kierowniczką Kuchni Jadwiga Kopeć, a kierowniczką Biblioteki Maria Kudyba.¹⁵⁷

Ponadto do zarządu zostali wybrani: Lila Wałkuska, Wala Grant, Piotr Ukleja, Adolf Rzemieniuk, Stanisław Chmielowski, Stanisław Filipiak, Wiesława Kieta, Lory Grant, Józef Wręczycki, Grzegorz Guć, Michał Kyc, Tadeusz Załuski, Bolesław Rawiński, Hieronim Chaustowski, Józef Klok, Mirosław Staszyc, Ryszard Stachura, Józef Kopeć, Tadeusz Figurski, Tadeusz Kulikowski, Kazimierz Klimczak, Henryk Banaś, Krzysztof Nasiłowski i Roman Tęcza.

Nowy zarząd stanął przed poważnym problemem zmniejszania się bazy członkowskiej organizacji. W 2001 roku zmarł były prezes Aleksander Chmielewski, a także ważny sponsor Roman Tęcza. Ponadto zmarli: Weronika Sipa i Feliks Orłowski. Dotychczasowy statut ograniczał prawo przekazywania członkostwa budowlanego nowym osobom. Członko-

¹⁵⁵ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 14 grudnia 2000.

¹⁵⁶ Sprawozdanie z pobytu Wicemarszałka Sejmu RP w aktach Domu Kopernika w dniu 11 sierpnia 2000.

¹⁵⁷ Protokół z Walnego Zebrania Członków Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 25 marca 2001.

stwo budowlane było dziedziczone tylko wewnątrz rodziny. Jeśli ktoś nie miał dzieci oraz nie posiadał bliższej rodziny w Australii, to praktycznie nie mógł go nikomu przekazać.

Poprawka do statutu, członkostwo budowlane można przekazywać dowolnej osobie

Nowy zarząd rozpoczął akcję wyjaśniającą na temat zasad dziedziczenia członkostwa budowlanego oraz potrzeby zmiany statutu. W tej sprawie odbyło się kilka zebrań, na których wyjaśniano celowość dokonania poprawki do statutu Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika. Na polecenie zarządu, sekretarz Stanisław Kramarczuk wysłał 28 czerwca 2001 roku, list do wszystkich członków budowlanych z zapytaniem, czy życzą sobie rozszerzenie swoich uprawnień w zakresie przekazywania członkostwa budowlanego.¹⁵⁸

Odpowiedź nadeszła pozytywna. Wobec tego 9 grudnia 2001 roku zwołano Nadzwyczajne Walne Zebranie poświęcone uchwaleniu poprawki do dotychczas obowiązującego statutu. Poprawkę przyjęto większością głosów.¹⁵⁹

Od tej pory członkostwo budowlane w Związku Polaków DMK można przekazywać dowolnej osobie w swojej rodzinie lub komukolwiek spoza rodziny. Uchwalenie takiej poprawki do statutu stworzyło większe prawdopodobieństwo utrzymania się bazy członkowskiej na (mniej więcej) stałym poziomie.

Działalność Szkoły Mikołaja Kopernika w 2001 roku

Liczba uczniów we wszystkich 5 polskich sobotnich szkołach (na terenie metropolii adelajdzkiej) ulegała systematycznemu zmniejszaniu. Jedną z przyczyn tego zjawiska był brak dopływu nowych rodzin emigranckich z Polski.

A oto jak przedstawiła działalność Szkoły Mikołaja Kopernika jej kierowniczka Wanda Wesołowska, na Walnym Zebraniu Związku w 2001 roku. Podaję jej sprawozdanie z niewielkimi skrótami. *Nauka j. polskiego rozpoczęła się w naszej szkole 10 lutego 2001 roku. Zapisało się 24 uczniów. Podzieliliśmy je na trzy grupy wiekowe. Grupę Pierwszą (od 5 do 7 roku życia) uczyła Halina Modrzejewska. Nauczycielką Grupy Drugiej (od 7 do 10 lat) była Wanda Wesołowska. Grupa Trzecia, to uczniowie powyżej 10 lat. Ich nauczycielką była Halina Gawor, a po jej rezygnacji, Beata Mroczkowska. Zajęcia odbywały się w każdą sobotę, od godziny 9 do 12. Uczniowie brali czynny udział w życiu Parafii Ottoway, Związku Polaków Domu Kopernika i Polskiej Macierzy Szkolnej w Południowej Australii. I tak w Niedzielę Palmową, uczniowie sprzedawali palmy przy kościele Ottoway. 3 Maja uczestniczyli w Akademii organizowanej w Domu Kopernika – wspólnie z Polską Macierzą Szkolną. Uroczystości obchodziliśmy Dzień Matki i Dzień Dziecka.*

W drugim półroczu doszło jeszcze troje dzieci i od tej pory Szkoła Mikołaja Kopernika liczyła 27 uczniów. W październiku pomagaliśmy sprzedawać bilety loteryjne na Festiwal Dożynki. 2 grudnia 2001, została odprawiona uroczysta Msza Święta w intencji uczniów, nauczycieli i rodziców. Oficjalne zakończenie roku szkolnego miało miejsce w dniu 8 grudnia 2001 roku. Zakończenie to było zorganizowane razem ze szkołą PMS. Były recytacje, przedstawienie i śpiew. Uczniowie dostali świadectwa i upominki. 26 grudnia 2001 roku (na Wieczorze Kołęd), dwoje dzieci recytowały okolicznościowe wiersze religijne.¹⁶⁰

Dodajmy, że w 2001 roku dzieci nie uczyły się polskich tańców ludowych. Była to już za mała grupa uczniów.

Walne Zebranie Związku Polaków DMK. Prezesem ponownie Ryszard Chaustowski

17 lutego 2002 roku miało miejsce kolejne Walne Zebranie Członków. Prezesem ponownie wybrano Ryszarda Chaustowskiego, wiceprezesem Wandę Wesołowską, sekretarzem Stanisława Kramarczuka, skarbnikiem Bernadettę Chaustowski, kierownikiem Klubu Wałę Grant (jej zastępcami: Stanisława Chmielowskiego, Grzegorza Guca, Adolfa Rzemie-

¹⁵⁸ Treść listu do Członków Budowlanych Zw. Pol. Domu Kopernika z dnia 28 czerwca 2001.

¹⁵⁹ Protokół z Nadzwyczajnego Zebrania Członków Związku Polaków Domu Kop. z dnia 9 grudnia 2001.

¹⁶⁰ Sprawozdanie Kierowniczki Szkoły W. Wesołowskiej, na Walnym Zebraniu w dniu 17 lutego 2002.

niuka i Piotra Ukleję), public officer Stellę Sieńczewską, kierownikiem organizacyjnym Toniego Markowskiego (jego zastępcami: Henryka Kołdeja i Lory Grant), gospodarzem Hieronima Chałustowskiego, kierowniczką Kuchni Jadwigę Kopeć (jej zastępcą Józefa Kopcia), kierowniczką Biblioteki Marię Kudyba (jej zastępcą Mirosława Staszyc), referentem prasowym Wandę Wesołowską. Ponadto do Zarządu zostali wybrani: Kazimierz Klimczak, Józef Kłok, Henryk Banaś, Tadeusz Pajkowski, Bolesław Rawiński, Ryszard Kacperski, Jerzy Wasiński i Tadeusz Załuski.

Członkami Komisji Rewizyjnej zostali: Regina Boczkowski, Zbigniew Mroczkowski i Zenon Sobiecki. Do Sądu Koleżeńskiego wybrano: Janinę Gawrońską, Bronisława Knapika, Krystynę Woltyńską, Józefa Wręczyckiego i Irenę Zajac.¹⁶¹

Zanikająca Szkoła Mikołaja Kopernika

W lutym 2002 roku do szkoły zapisało się zaledwie 13 dzieci. W następnych tygodniach doszło jeszcze kilkoro i w połowie roku było razem 20 uczniów. Z tak niewielką grupką dzieci nie można było utworzyć chóru, czy zespołu tanecznego. Rok następny zapowiadał się (jeśli chodzi o liczbę uczniów) jeszcze gorszy. Trzeba było szukać innych rozwiązań strukturalnych. Kierowniczka Wanda Wesołowska ściśle współpracowała ze Szkołą PMS. Po jubileuszu 50-lecia nie było innego wyjścia jak tylko dokonanie przyłączenia Szkoły Mikołaja Kopernika do innej placówki dydaktycznej Polskiej Macierzy Szkolnej. Zarząd Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika zobowiązał się do udostępnienia bezpłatnie lokalu Szkole PMS oraz wspieranie jej działalności - jeśli zajdzie taka potrzeba.

Stanisław Kramarczuk – sekretarz Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika w latach 1995 – 2012. Od roku 2010 także sekretarz Federacji Polskich Organizacji w Południowej Australii.

Renowacja lokalu i zakup nowego sprzętu

Kilkudziesięcioletni już Dom Kopernika (a także pozostałe budynki towarzyszące) wymagały stałej modernizacji i konserwacji. Wynajmowanie Sali Głównej, Klubowej oraz kuchni na wesela, przyjęcia i zabawy przynosiło dochód, ale także było związane z możliwością narażenia sprzętu i obiektów budowlanych na różnego rodzaju zniszczenia, które ciągle trzeba było naprawiać.

W 2002 roku zakupiono nowe stoły oraz zrobiono pokrycie dla 300 krzeseł do Sali Głównej. W Sali Klubowej kupiono nowe kanapy, szerokoekranowy telewizor i zamontowano antenę satelitarną. Wszystkie te inwestycje były możliwe dzięki temu, że zmarły członek Związku Polaków Domu Kopernika Roman Tęcza przekazał w testamencie \$21,323.00 dla organizacji.¹⁶² Dzięki donacjom Stelli Sieńczewskiej, zakupiono maszynę do robienia cappuccino oraz nowe obrusy na stoły.

Przygotowania do Jubileuszu 50-lecia Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika

Wszystkie te zakupy, remonty i unowocześnienia lokalu były związane ze zbliżającym się jubileuszem 50-lecia oraz 30 rocznicą oficjalnego poświęcenia i otwarcia Domu Kopernika przez Księdza Kardynała Karola Wojtyłę (późniejszego Ojca Świętego Jana Pawła II). Do imprezy tej przygotowywano się już od dawna. W tym właśnie celu powołano specjalny Komitet Jubileuszu, który planował, a w końcowym etapie koordynował całością

¹⁶¹ Protokół z Walnego Zebrania Federacji Polskich Organizacji z dnia 17 lutego 2002.

¹⁶² Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 14 marca 2002.

imprezy. Do komitetu weszli: Zygmunt Błaszkiwicz, Bronisław Knapik, Tadeusz Pajkowski, Zenon Sobiecki, Jerzy Wasiński oraz prezes Ryszard Chaustowski i sekretarz Stanisław Kramarczuk.¹⁶³

Jubileusz 50- lecia zaplanowano na 21 września 2002 roku. Impreza miała się składać z kilku części: oficjalnej (przemówienia), występów artystycznych, kolacji oraz zabawy. Zarząd (na swoim zebraniu w dniu 8 sierpnia 2002 roku) zdecydował, że nie będzie się pobierać żadnej opłaty wstępu od zaproszonych gości oraz członków Związku Polaków Domu M. Kopernika. Przewidywano, że w Jubileuszowym Bankiecie 50-lecia weźmie udział około 400 osób.

Wysłano zaproszenie do premiera Australii Południowej, posłów, senatorów, a także do ambasadora RP, konsula generalnego RP w Sydney oraz prezesów wszystkich polskich organizacji w Australii Południowej.

Goście Honorowi Jubileuszu 50 – lecia

Długo przygotowywany jubileusz odbył się w dniu 21 września 2002 r. Na imprezę przybył premier Australii Południowej Mike Rann wraz z małżonką, ponadto byli obecni inni australijscy politycy, a w tym: dr Duncan McFetridge MP, dr Tony Cocchiaro i przewodniczący South Australian Multicultural and Ethnic Affairs Commision. W jubileuszu wzięli udział: konsul generalny RP dr Tadeusz Żyliński, radca handlowy RP w Australii Tomasz Żołądkiewicz, prezes Federacji Polskich Organizacji w Południowej Australii Józef Glapa, a także wszyscy zaproszeni prezesi polskich organizacji w Adelajdzie.

Na Bankiecie 50-lecia byli obecni: ks. Roman Palma przełożony Księży Zmartwychwstańców w Australii i ksiądz dr Marian Szablewski z tego samego zgromadzenia.

Program Jubileuszu 50 – lecia

Walentyna Grant wieloletnia kierowniczka Klubu Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika i kilkuletnia sekretarz zarządu.

Imprezę rozpoczęto dnia 21 września 2002 r. o godzinie 5:30 po południu w Sali Głównej Domu Kopernika. Goście Honorowi gromadzili się w Sali Klubowej. Punktualnie o godzinie 18:00 Mistrz Ceremonii Marian Gawęda (reżyser Teatru Starego) zapowiedział wejście na Salę Główną - premiera Mike'a Ranna i pozostałych gości honorowych.

Prezes Ryszard Chaustowski i wiceprezes Wanda Wesołowska powitali gości w krótkich przemówieniach (po polsku i angielsku). Mistrz Ceremonii Marian Gawęda zapowiedział występ uczniów Szkoły Mikołaja Kopernika, którzy zaśpiewali piosenkę „Bo wszyscy Polacy to jedna rodzina”.

Następnie głos zabrał premier Mike Rann. Podziękował Polakom za ich wkład pracy w rozwój Australii Południowej. Na koniec swego wystąpienia wręczył Dyplomy Uznania dla zasłużonych działaczy

Związku Polaków Domu Mikołaja Kopernika.

Po przemówieniu konsula generalnego dr Tadeusza Żylińskiego, najstarsza grupa Zespołu Tatry wykonała polski taniec ludowy, a zaraz potem znana młoda piosenkarka z Adelajdy Gloria Strzelecka zaśpiewała dwie swoje piosenki. Po przerwie Teatr Stary wystąpił z krótkim kabaretem, zaś konsul generalny RP dr Tadeusz Żyliński wręczył zasłużonym dzia-

¹⁶³ Protokół z zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 14 marca 2002.

łaczom Domu Kopernika pamiątkowe plakietki z okazji Jubileuszu 50-lecia. Na zakończenie części oficjalnej Zenon Sobiecki zaśpiewał Pieśń o Domu Kopernika, której słowa napisał Wacław Szymaniak, a muzykę skomponował Tadeusz Mikucki.

W drugiej części programu przewidziany był obiad. Były nauczyciel z polskiej szkoły (w latach 50-tych) Eugeniusz Wachsberger został zaproszony do pokrojenia olbrzymiego tortu. Obdzielono nim wszystkich uczestników Jubileuszu 50-lecia.

Po części oficjalnej oraz kolacji rozpoczęła się zabawa. Grała Orkiestra Pana Mosia. Całość imprezy była filmowana. Nakręcona taśma video z Jubileuszu 50-lecia była później dostępna w wolnej sprzedaży.¹⁶⁴

Echa Jubileuszu

Na zebraniu zarządu w dniu 10 października 2002 r. dokonano podsumowania przebiegu bankietu Jubileuszu 50-lecia Związku Polaków DMK. Prezes Ryszard Chaustowski przypomniał fragment przemówienia konsula generalnego RP dr Tadeusza Żylińskiego, który powiedział: *To co zobaczyłem w Adelajdzie w Domu Kopernika, będę powtarzał w innych miastach Australii, jak należy organizować jubileusze i rocznice poszczególnych organizacji.*¹⁶⁵

I rzeczywiście, Bankiet 50-lecia w Domu Kopernika zrobił duże wrażenie wśród Polaków i Polonii w Adelajdzie. Pokazał, że organizacja ta nadal posiada dobrych działaczy, dużą bazę członkowską oraz solidne zabezpieczenie finansowe na przyszłość.

Ze sprawozdania skarbnika Bernadetty Chaustowski wynikało, że na Bankiet 50-lecia wydano ponad 16 tysięcy dolarów. Mimo tego, na wszystkich kontach Związku nadal pozostało jeszcze 127 tysięcy dolarów. W Adelajdzie istniało wtedy ponad 20 polskich organizacji. Tylko 4 z nich posiadały własne lokale klubowe. Chyba żadna nie mogłaby sobie pozwolić na zorganizowanie bezpłatnego obiadu dla 400 osób, w taki sposób jak to zrobił Związek Polaków Dom Mikołaja Kopernika.

ZAKOŃCZENIE

We władzach Związku nastąpiła wymiana pokoleń już w latach 90-tych ubiegłego wieku. Seniorów (założycieli Polskiej Szkoły oraz organizacji) zastąpili młodszy, urodzeni w Australii, a także przedstawiciele najnowszej fali emigracyjnej. W latach 90-tych ucichły spory polityczne. Po roku 2000 nastąpiła stabilizacja personalna w zarządzie. Zapanowała także prawidłowa sytuacja finansowa. Posiada ona tendencję umiarkowanego wzrostu oszczędności na kontach inwestycyjnych.

Po roku 2000 do władz Związku wybierano przeważnie te same osoby. I tak, prezesem pozostawał Ryszard Chaustowski, wiceprezesem najpierw Wanda Wesółowska, a później Toni Markowski. Sekretarzem wybierano Stanisława Kramarczuka, skarbnikiem Bernadettę Chaustowski, kierownikiem klubu Wałę Grant, kierowniczką kuchni Lucy Zaranek, a kierowniczką biblioteki Marię Kudyba.

Ze względu na małą ilość dzieci Szkoła Mikołaja Kopernika została przyłączona do placówki dydaktycznej Polskiej Macierzy Szkolnej, której prezeską była Elżbieta Bukowska. Związek Polaków udostępnił bezpłatnie dla Macierzy swoje pomieszczenia szkolne w Domu Kopernika - na naukę dzieci.

Rozważano nadbudowę jednego piętra w Domu Kopernika, jako siedziby dla innych polskich organizacji, ale z uwagi na brak zrozumienia dla tego pomysłu ze strony innych działaczy, zrezygnowano z takiego planu.

W Adelajdzie można było zaobserwować szybkie zmniejszanie się polskiej grupy etnicznej. Według spisu powszechnego przeprowadzonego w 2011 roku w Australii Południowej mieszkało już tylko 5547 osób urodzonych w Polsce. Organizacje weszły w okres poważnego kryzysu. Ich baza członkowska zaczęła się kurczyć. Zarząd Federacji (począwszy

¹⁶⁴ Protokół z Jubileuszu 50-lecia Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 21 września 2002.

¹⁶⁵ Protokół z Zebrania Zarządu Związku Polaków Domu Kopernika z dnia 10 października 2002.

od roku 2004) zaprzestał organizowania akademii z okazji Święta Niepodległości Polski. Pretekstem była niska frekwencja ludzi na tej imprezie.

Związek Polaków DMK postanowił wesprzeć Federację i ponownie do niej wstąpić. Dla wielu osób wydawało się dziwne, że największa polska organizacja jest poza Federacją. W niedługim czasie prezes Związku Ryszard Chaustowski wszedł w skład jej zarządu.

W Domu Mikołaja Kopernika ciągle myślano o potrzebie wznowienia patriotycznych imprez. W 2009 roku zarząd Związku zorganizował (wspólnie z Polskim Towarzystwem Kulturalnym) akademię z okazji kolejnej rocznicy Święta Niepodległości Polski. Akademia ta przyniosła dobre reminiscencje wśród polskiej społeczności. Okazało się, że wśród Polaków istnieje duże zapotrzebowanie na imprezy patriotyczne. Od tamtej pory Akademia Listopadowa jest organizowana (w Domu Kopernika) każdego roku.

29 listopada 2010 roku miały miejsce duże zmiany w zarządzie Federacji. Prezesem wybrano Ryszarda Chaustowskiego. W kilka miesięcy później, to jest 11 lipca 2011r. odbyło się Nadzwyczajne Walne Zebranie Federacji Polskich Organizacji w Południowej Australii, w trakcie którego prezesem ponownie wybrano Ryszarda Chaustowskiego, a sekretarzem Stanisława Kramarczuka. Ponadto do 11-osobowego zarządu Federacji weszły dodatkowo (z Domu Mikołaja Kopernika) następujące osoby: Jerzy Andrecki, Wala Grant, Henryk Kołdej, Toni Markowski i jako dokooptowany Józef Janiszewski.¹⁶⁶

Nowe kierownictwo Federacji postawiło sobie ambitne cele działalności na rzecz polskiej grupy etnicznej w Australii Południowej. W kuchni Domu Mikołaja Kopernika są gotowane obiady. Wolontariusze Federacji rozwoją je do ponad 100 starszych osób polskiego pochodzenia.

Działalność ta jest oparta na subsydiach rządu australijskiego. Istnieje także (sponsorowany przez rząd) program pomocy starszym osobom, którzy (mimo podeszłego już wieku) nadal mieszkają w swoich domach. Dla bardziej sprawnych polskich seniorów są organizowane „zajęcia praktyczne”, które mają wpływ na przedłużenie ich aktywności życiowej w różnych dziedzinach. Wolontariusze Federacji dowożą seniorów na różne imprezy kulturalne, towarzyskie, a także na zakupy lub do lekarza. Biura Federacji mieszczą się w Domu Mikołaja Kopernika oraz w Centralnym Domu Polskim w Adelajdzie.

W 2012 roku w pomieszczeniach Domu Mikołaja Kopernika posiadały swoje siedziby następujące organizacje lub instytucje: Federacja Polskich Organizacji, Szkoła Polska PMS, Teatr „Stary”, Teatr Ottoway, Szkoła Marshall Art, Biblioteka Polska, Archiwum Polskie, Polskie Towarzystwo Kulturalne.

Inne polskie organizacje (nie posiadające własnego lokalu) mogą w Domu Mikołaja Kopernika wynajmować salę bezpłatnie na swoje cele statutowe (na przykład na Walne Zebrania).

Działacze Związku nie pobierają wynagrodzenia za swoją pracę. Są wolontariuszami. Dlatego też cieszą się zasłużonym uznaniem wśród polskiej społeczności w Australii Południowej.

Stanisław Kramarczuk

Antoni Markowski
wieloletni wiceprezes Związku
Polaków Domu Mikołaja Kopernika.
Od 2012 II wiceprezes Federacji
Polskich Organizacji oraz JP.

¹⁶⁶ Protokół z Nadzwyczajnego Zebrania Federacji Polskich Organizacji z dnia 11 lipca 2011.

Zdzisław A. Derwiński
(Melbourne)

Stefan Litauer – zdrajca czy agent wpływu?

Jedną z bardziej tajemniczych postaci polskiej historii politycznej okresu II wojny światowej był Stefan Litauer. Znalazł się on na słynnej liście George'a Orwella („crypto-communists and fellow travelers”) zawierającej 135 nazwisk potencjalnych, wpływowych agentów sowieckich.¹

Z zachowanych akt w Instytucie Pamięci Narodowej nie wiele wiemy o jego przeszłości. Trzy tomy akt operacyjno-technicznych zostały zniszczone przed 11 listopada 1985 r. Pozostałe dwa tomy połączono w jeden.²

Stefan Jakub Litauer urodził się 31 maja 1892 r.³ w Łodzi, jako syn Jana Izydora i Emilii z Littauerów. Pochodził z zamożnej żydowskiej rodziny kupieckiej. W karcie personalnej Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 11 października 1945 r. podano, iż był narodowości polskiej (w rozumieniu obywatelstwa).⁴ Studiował prawo na uniwersytetach w Heidelbergu, Paryżu (Ecole de Droit) i w Erlangen. W Erlangen uzyskał tytuł doktora praw na podstawie rozprawy z zakresu prawa administracyjnego. W czasie I wojny światowej przez krótki czas służył w Legionach Polskich, a następnie pracował w Zarządzie Miejskim m. Łodzi, gdzie kierował wydziałem odpowiedzialnym za szkolnictwo. W 1917 r. przeniósł się do Warszawy i został instruktorem prawa komunalnego na kursach organizowanych przez Zarząd Miejski Warszawy. Pracował również jako urzędnik zajmujący się przygotowaniem nowego statutu miejskiego w zespole kierowanym przez wiceprezydenta m. Warszawy Zygmunta Chmielewskiego.⁵

Niemcy

W 1918 r. wstąpił do polskiej służby zagranicznej i zajął się organizacją powrotu do Polski byłych jeńców armii rosyjskiej narodowości polskiej, którzy przebywali w niewoli niemieckiej. Następnie oddelegowano go w 1919 r. do Berlina celem zorganizowania tam konsulatu Rzeczypospolitej Polskiej⁶. Zdaniem Wojciecha Materskiego „zapewne sprawy

¹ Andrew N. Rubin, *Orwell's list of crypto-communists*, <http://andrewrubin.me/2011/10/02/orwells-list-of-crypto-communists/>.

² Instytut Pamięci Narodowej [dalej: IPN], sygn. IPN BU 01222/2723/J.

³ Wojciech Materski zwraca uwagę na to, że w paru wydawnictwach podawany jest rok urodzenia 1891. Zob. W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek do biografii*, „Dzieje Najnowsze” 2011 nr 2, s. 25.

⁴ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 11. W. Materski zauważył, że w tym samym dokumencie na k. 155 kierownik Sekcji II Wydziału II Departamentu I Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) kpt. Tadeusz Diatłowicki 25 maja 1951 r. podał, że Litauer jest „narodowości polskiej, obywatelstwa polskiego”. W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek do biografii*, „Dzieje Najnowsze” 2011 nr 2, s. 25.

⁵ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 8.

⁶ W. Materski poddaje w wątpliwość, aby Litauer był organizatorem konsulatu w Berlinie, który powstał w czasie rządów Rady Regencyjnej, a następnie został przeorganizowany w drugiej połowie listopada 1918 r. Materski również zauważa, powołując się na pracę W. Skóry, *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność* [Toruń 2006], że Litauer nie jest tam

konsularne ... znalazły się w jego kompetencjach, ale jako radcy konsularnego Poselstwa RP”.⁷ W końcu 1920 i pierwszej połowie 1921 r. brał udział w przygotowaniu plebiscytu na Śląsku. Zajmował się głównie mobilizacją Górnoślązaków zamieszkałych w Niemczech do udziału w plebiscycie. Natomiast w czasie III powstania śląskiego był tajnym emisariuszem powstańców na terenie Niemiec i prawdopodobnie z tego powodu został aresztowany przez władze niemieckie w październiku 1921 r., a następnie wydalony z Niemiec. Z zeznań Stanisława Plebańskiego, oficera polskiego wywiadu wojskowego w okresie międzywojennym (złożonych prawdopodobnie MBP) wynika, że Litauer wydawał w Berlinie „Dziennik Polski”⁸ i zajmował się również działalnością o charakterze wywiadowczym, (prawdopodobnie do tego celu miał zwerbować 4-5 agentów). Rzekomo jego agentką miała być Pola Negri.⁹ Plebański za pośrednictwem Litauera poznał w Berlinie mjr. Andrzeja Tadeusza Hałacińskiego (w cytowanym dokumencie występuje jako Hałasiński), oficera polskiego wywiadu. Plebański opuścił Berlin (pod nazwiskiem Bilski) przed aresztowaniem Litauera.¹⁰

W Berlinie Litauer korzystał z pomocy (chargé d'affaires) posła RP Alfreda Wysockiego¹¹. Sprawa jego aresztowania przez władze niemieckie była przedmiotem konferencji przedstawiciela MSZ i Oddziału II mjr. Kierzkowskim (?). Interwencję u władz niemieckich w jego sprawie przeprowadził rotmistrz Olszewski z Dep. VII MSZ. Z depechy rtm. Kazimierza Szczepanika do mjr Kierzkowskiego (grudzień 1921) dowiadujemy się, że strona niemiecka za wydanie Litauera zażądała zwolnienia red. Winklera i wachmistrza policji Warnata.¹²

W czasie pobytu w Niemczech Litauer wraz z kpt. Marchalem (z misji francuskiej w Berlinie) wizytował z polecenia Komisji Międzysojusznicej obóz dla internowanych Górnoślązaków w Chociebużu (Cottbus) w dniu 12 czerwca 1921 r. Towarzyszył im przedstawiciel niemieckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych konsul Wilde. Przebywało tam wówczas około 960-963 Górnoślązaków i około 1000 jeńców rosyjskich.¹³

Z innych aspektów działalności Litauera na terenie Berlina należy wspomnieć jego zaangażowanie w 1921 r. w pracach Komitetu Narodowego Polaków w Berlinie, prekursora Związku Polaków w Niemczech. Komitet finansowo był wspierany przez konsula generalnego RP w Berlinie Franciszka Charwata¹⁴.

wymieniony ani jako organizator, ani jako pracownik konsulatu w Berlinie. W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek do biografii*, „Dzieje Najnowsze” 2011 nr 2, s. 26.

⁷ W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek do biografii*, „Dzieje Najnowsze” 2011 nr 2, s. 26.

⁸ Zapewne chodzi tu raczej o „Dziennik Berliński”. Zob. W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek do biografii*, „Dzieje Najnowsze” 2011 nr 2, s. 26.

⁹ W. Materski nie znalazł potwierdzenia w znanych publikacjach, aby Pola Negri, wówczas aktorka teatru Maxa Reinhardta w Berlinie była agentką polskiego wywiadu. W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek do biografii*, „Dzieje Najnowsze” 2011 nr 2, s. 27.

¹⁰ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 8, 52-53.

¹¹ Alfred Wysocki (1873-1959), prawnik, dyplomata, dziennikarz. Pracował w „Gazecie Lwowskiej” na przełomie XIX i XX w. Radca poselstwa i charge d’Affaires w Pradze (1919-20), a następnie w Berlinie (1920-21). Inspektor generalny urzędów konsularnych w Paryżu (1922-23). W centrali MSZ (1923-24). Poseł RP w Sztokholmie (1924-28). Wiceminister spraw zagranicznych RP (1928-31). Poseł RP w Berlinie (1931-33). Ambasador RP w Rzymie (1933-38). Senator RP (1938-39).

¹² Tamże, k. 102.

¹³ Archiwum Akt Nowych [dale: AAN], Ambasada RP w Paryżu, sygn. 135, Stefan Litauer, Sprawozdanie z wizytacji obozu dla internowanych Górnoślązaków w Chocieburzu /Kottbus/, k. 19-21, [za:] Piotr Stanek, *Obozy jenieckie i obozy internowania w Chociebużu*, Stowarzyszenie Polsko-Serbołużyckie „Pro Lusatia” 2012.

¹⁴ W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek do biografii*, „Dzieje Najnowsze” 2011 nr 2, s. 26. Franciszek Charwat (1881-1943), dyplomata. W MSZ od 1918 r. Konsul RP we Wrocławiu (XII 1918 – II 1919), konsul generalny RP w Berlinie (1919-1921), charge d’affaires przy rządzie Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej w Charkowie (IX 1921 – VIII 1923), konsul generalny RP w Rydze (1923-24), charge d’affaires w Tallinie (1924), poseł RP w Estonii (1926-28), Finlandii (1928-35), na Łotwie (1936-38) i na Litwie (1938-39).

Charków

Po powrocie do Polski został mianowany attache prasowym w Poselstwie RP w Charkowie. Na placówkę, kierowaną wówczas przez charge d'affaires Franciszka Pułaskiego, udał się 1 listopada 1922 r.¹⁵ W Charkowie Litauer przebywał przez dwa lata (1922-23), by w 1924 r. objąć stanowisko II sekretarza Ambasady RP w Moskwie.¹⁶ Z raportu Oddziału II Sztabu Generalnego (SG) z 1922 r. dotyczącego wywiadu polskiego na Ukrainie wynika, że na podstawie uzgodnień między Oddziałem II a rtm. Olszewskim z Dep. VII MSZ zainstalowano tam komórkę wywiadowczą podległą Kenigowi. Litauer jest tam określany jako były pracownik Oddziału II, który został zwolniony ze służby za przestępstwa finansowe. Nie podano jednak dalszych szczegółów dotyczących tej sprawy. Jednak z raportu tego wynika, że celem wyjazdu Litauera do Charkowa było prowadzenie wywiadu wojskowego i że przejął on materiały wywiadowcze zebrane przez Keniga. Wkrótce po przybyciu Litauera do Charkowa nastąpiła dekonspiracja agentów konsulatu. Winą za ich aresztowanie placówka Oddziału II obarczała konsulatu, a konsulatu placówkę Oddziału II. W raporcie stwierdzono m.in. *Na skutek nieostrożnej i nieumiejętnej pracy dr. Litauera w Charkowie nastąpiły liczne aresztowania wśród konfidentów i ludzi zaufania wywiadu uprawianego przez konsula Charwata. Wśród aresztowanych wtedy ludzi nie było ani jednego współpracownika Oddz. II Sztabu Generalnego. Pomimo to konsul Charwat dla pokrycia „wsypy” prowadzonego przez siebie wywiadu próbuje całą winę zwalić na nieobecnego podówczas w Charkowie kierownika naszego wywiadu p. Keniga, insynuując mu zdekonspirowanie się, wysłał do Warszawy depezę, w której w kategorię przeciwnia się jego przyjazdowi do Charkowa. Opinia konsula Charwata spotkała się z poparciem rtm. Olszewskiego z Dep. VII MSZ.*¹⁷

Sprawa ta była jeszcze omawiana w piśmie adresowanym do Wydz. III Oddz. II SG z 30 września 1922 r. podpisanym przez nieznanego z imienia i nazwiska oficera Oddz. II (niewykluczone, że chodzi tu o Keniga), który rozmawiał na temat Litauera z konsulem Charwatem. Oficer ten wyraźnie podkreślił, że Oddz. II nie powierzył Litauerowi jakiegokolwiek misji wywiadowczej w Charkowie. Na to konsul Charwat miał stwierdzić, że Litauer otrzymuje instrukcje od rtm. Olszewskiego z Dep. VII MSZ. Przy okazji wyszło na jaw, że Litauer w swojej pracy posługuje się formularzami francuskimi, z czego wspomniany oficer wyciągnął wniosek, że Litauer pracował dla Francuzów. Konsul Charwat dodał wówczas, że Litauer pracował dla Francuzów również w Berlinie (w tym zakresie współdziałał wówczas z kpt. Stanisławem Plebańskim).¹⁸

Jednym z informatorów Litauera był oficer Armii Czerwonej o nazwisku Godlewski, który notabene był również agentem Keniga. W Charkowie Litauer pełnił również funkcję korespondenta prasowego „Kuriera Warszawskiego”.¹⁹

Wojciech Materski podaje, że na podstawie materiałów wywiadu polskiego można wnioskować, że zakres obowiązków Litauera w Charkowie „wykraczał poza sprawy prasowe”. „... Litauer spotykał się regularnie z większością osób, które tworzyły zorganizowaną przez polski wywiad wojskowy działającą głównie w Odessie siatkę szpiegowską, tzw. grupy Zielińskiej”. Grupa ta została ujawniona przez kontrwywiad sowiecki w połowie 1923, czyli jak podaje Materski, już po wyjeździe Litauera z Charkowa.²⁰

¹⁵ Poselstwo RP w Charkowie zostało powołane decyzją Rady Ministrów z 31 maja 1921 r. Rozpoczęło swoją działalność w październiku 1921 r. i funkcjonowało do 29 lutego 1924 r. Kierownikami poselstwa byli kolejno: Franciszek Pułaski (30 IX 1921-XI 1921), Leon Berenson (5 XII 1921- VII 1922), Franciszek Charwat (10 VII 1922-26 VIII 1923) i Marceł Szarota (VIII 1923-23 XII 1923). Na temat działalności Poselstwa, a następnie Konsulatu Generalnego RP w Charkowie zob. m.in. Jarosław Książek, *Powstanie i działalność Poselstwa i Konsulatu Generalnego RP w Charkowie w okresie międzywojennym*, Polski Przegląd Dyplomatyczny, nr 2 (30) 2006, s. 131-154; Jan Jacek Burski, *Między ukrainizacją a rusyfikacją. Sowiecka polityka narodowościowa na Ukrainie w ocenach dyplomacji i wywiadu II RP*, Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU, t. 17, Kraków 2009, s. 7-27.

¹⁶ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 8.

¹⁷ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 103.

¹⁸ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 104.

¹⁹ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 105.

²⁰ W. Materski, *op. cit.*, s. 28.

Należy tu wspomnieć, że Oddz. II SG interesował się kontaktami Litauera ze środowiskami ukraińskimi w Polsce, m.in. skupionymi wokół gen. Oleksandra Udowczeni. Ustalono, że Litauer i jego kolega z poselstwa w Charkowie Marceli Szarota, przewozili listy od różnych osób, m.in. od sowieckiego agenta Grudiny list adresowany do mieszkającego wówczas w Kaliszu gen. Oleksandra Udowczeni oraz do Pawła Zajcewa z Komitetu Ukraińskiego. Zajcew później został aresztowany. Sprzedawał za pośrednictwem Mikołajewa różne dokumenty dyplomatom sowieckim, które jak twierdził były „niewinne” i w ten sposób „nabijali bolszewików”²¹.

W dokumentacji dotyczącej Litauera za zachowanej w IPN pojawia się też wątek ataman Jurija Tiutiunnyka²². Wszedł on w kontakt z tzw. „Kozaczą Radą” (chodzi zapewne o Najwyższą Radę Wojskową - Вища Військова Рада), na której czele stał Grudina/a. Czy Grudina i Mikołaj Pietrenko byli agentami Tiutiunika? Czy Grudina i Mikołaj Pietrenko byli agentami Litauera? Litauer miał agentów podstawionych przez Walentę Zajcewą. Zajcewa otrzymywała pieniądze od szwagra za pośrednictwem Litauera i Szaroty²³.

W związku z działalnością Litauera na terenie Charkowa pojawia się więcej pytań niż odpowiedzi. Skąpa dokumentacja nie pozwala na wysnuwanie daleko idących wniosków. Faktem jest natomiast, że w 1923 r. Litauer został aresztowany w związku z podejrzeniem o działalność szpiegowską na rzecz Rosji Sowieckiej. Zwolniono go po interwencji MSZ²⁴. Informacja ta, zawarta w liście Polskiego Towarzystwa Demokratycznego w Sydney do premiera Australii Josepha („Bena”) Chifleya z 18 lipca 1947 r. Pochodzi zapewne od Alfreda Ponińskiego, który w czerwcu 1926 r. został I sekretarzem Poselstwa RP w Moskwie. Czasowo też pełnił obowiązki konsula generalnego RP w Charkowie, a od 1930 r. był radcą politycznym Poselstwa RP w Moskwie i na tym stanowisko pozostawał do 1933 r. Razem z posłem RP Stanisławem Patkiem uczestniczył w rokowaniach dotyczących zawarcia paktu o nieagresji pomiędzy Polską a Związkiem Sowieckim. Po powrocie do centrali MSZ w 1933 r. objął stanowisko kierownika referatu umów dwustronnych w Biurze Rady Ekonomicznego, a następnie został kierownikiem referatu państw Europy Środkowej w Wydziale Wschodnim MSZ²⁵.

Notabene Poniński był bardzo dobrze zorientowany w warunkach pracy m.in. Poselstwa RP w Moskwie. W jednym z raportów napisał m.in.: *Wobec specjalnych warunków sowieckich i zasadniczych różnic między ZSRR a wszystkimi innymi państwami, każdy urzędujący tam rzetelnie dyplomata czy urzędnik nie może nieraz zastosować się do obowiązujących go oficjalnie przepisów i praw sowieckich, dlatego, że chodzi tu o ograniczenie narzucone przez władze sowieckie niesłusznie obcym urzędnikom dyplomatycznym i konsularnym.*

Z powyższego wynika, że po krótkim stosunkowo czasie urzędowania w ZSRR, każdy aktywny urzędnik dyplomatyczny czy konsularny doprowadza się do szeregu czynów, które traktowane są z

²¹ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 139-150

²² Jurij Tiutiunnik/Tiutiunnyk, Юркі (Юрій Йосипович) Тютюнник (1891-1930), ukraiński dowódca w Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. W 1917 r. zorganizował oddziały wojskowe tzw. Wolnych Kozaków. W 1918 r. walczył przeciwko bolszewikom na czele przeszło 20-tysięcznej formacji wojskowej. W lutym 1919 r. połączył swoje oddziały z ugrupowaniem Matwija Hryhorjewa, a później z Armią Ukraińskiej Republiki Ludowej. W 1921 r. jego formacje zostały rozbite przez bolszewików, a on sam z najbliższym otoczeniem przedostał się do Rumunii. W 1921 r. po ogłoszeniu przez rząd sowiecki polityki ukrainizacji Ukrainy powrócił do swojego kraju i został aresztowany przez władze sowieckie. Zaproponowano mu współpracę, na którą się zgodził i został wykładowcą w szkole dowódców Armii Czerwonej w Charkowie. Uczestniczył też w antypetlurowskiej akcji propagandowej. Po zakończeniu polityki ukrainizacji Ukrainy został aresztowany w 1929 r., a następnie stracony na Łubiance w 1930 r.

²³ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 139-150.

²⁴ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Polskie Towarzystwo Demokratyczne do The Rt. Hon. J. B. Chifley, M.P., Sydney 18/07/1947.

²⁵ Zob. Bogumiła Żongołłowicz, *Poninski, Alfred Emeryk (1896-1968)*, “Australian Dictionary of Biography”, t. 16, Melbourne University Press, 2002, s. 17-18; *Polska służba dyplomatyczna po I wrześniu 1939 r.*, red. W. Adamkiewicz, J. Friedrich, M. Grabiński, M. Sędzielowski, W. Zaleski, Londyn 1954; National Archives of Australia, A711-778-317841, A6119-349-470763, A6119-349-5505326.

punktu widzenia sowieckiego, jako poważne przekroczenia uprawniające do interwencji KLSZ²⁶, a nawet do zgłoszenia ekscypcji. O ile dany urzędnik nie jest silną indywidualnością, okoliczności te odbijają się rażąco na jego psychice i ułatwiają organom GPU przy okazji nieostrożności lub służbowej omyłki z jego strony – szantażowanie go. Dzięki tej metodzie GPU zdołało zlikwidować cały szereg zdolnych, a nawet wybitnych przedstawicieli dyplomatycznych, konsularnych i wojskowych państw obcych, nie wyłączając państw, z którymi Moskwa podtrzymywała bardzo bliskie stosunki, jak Niemcy i Turcja²⁷.

Czy Stefan Litauer też padł wówczas ofiarą sowieckiej prowokacji lub szantażu? Trudno jest na to pytanie odpowiedzieć. Fakt używania przez niego francuskich formularzy wywiadowczych, mimo wyraźnego zakazu prowadzenia przez niego działalności wywiadowczej na rzecz Polski, wydaje się podejrzany. Być może, że był to sposób na odwrócenie uwagi polskiego kontrwywiadu. Nie wiadomo.

Moskwa

Niewiele wiemy na temat pobytu Litauera w Moskwie. Prawdopodobnie przebywał tam dwukrotnie w latach 1924-25. 1 lutego 1924 r. Litauer wyjechał do Moskwy jako „sekretarz legacyjny II klasy”. Do kiedy tam przebywał dokładnie nie wiadomo. Natomiast wiemy, że był tam pomiędzy 27 czerwca a 20 grudnia 1924 r. po odwołaniu Ludwika Darowskiego²⁸. W tym czasie funkcję charge d'affaires Poselstwa RP w Moskwie²⁹ sprawował Kazimierz Wyszyński³⁰.

O warunkach pracy polskiego personelu dyplomatycznego i konsularnego w Moskwie w tamtych latach pisał nie tylko Poniński. Jak trudna była działalność polskiego personelu dyplomatycznego i konsularnego w ZSRR w świadczy m.in. tzw. sprawa konsula generalnego Adama Zielezińskiego, kierownika Wydziału Konsularnego przy Poselstwie RP w Moskwie, który zmarł nagle w październiku 1931 r. Członek komisji inwentaryzującej prywatne mienie konsula, por. Stanisław Korzeniowski w raporcie dla Oddziału II SG opisał sytuację panującą w konsulacie za rządów zmarłego konsula. Zwrócił przede wszystkim uwagę na fakt, że urzędnicy zajmowali się m.in. przemytem, przez co łatwo stawali się podatni na werbunek przez OGPU³¹. Nie mówiąc już o intymnych stosunkach między urzędnikami za personelem pomocniczym, składającym się z obywateli sowieckich. Winą za

²⁶ Komisariat Ludowy Spraw Zagranicznych.

²⁷ Centralne Archiwum Wojskowe [CAW] – Oddział II SG. – Sygn. I.303.4.1885. – Referat radcy Poselstwa RP w Moskwie, Alfreda Ponińskiego, napisany na potrzeby Wydziału Osobowego MSZ 31 III 1931 r. Cytat za: Wojciech Skóra, *Działalność polskiej służby konsularnej na terenach Rosji, Ukrainy i ZSRR w dwudziestoleciu międzywojennym (1918-1939)*, [w:] Збірник наукових праць УДК 94 (438), s. 203-204.

²⁸ W. Materski, *op. cit.*, s. 28. Ludwik Darowski (1881-1948), polityk i dyplomata. Studiował w Moskwie i Lipsku. Od 1900 r. był członkiem PPS. W 1907 r. został zesłany w głąb Rosji. Później działał w różnych organizacjach polskich w Moskwie. W 1918 r. został delegatem Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Moskwie. Po powrocie do Polski w 1919 r. pracował w Ministerstwie Przemysłu i Handlu. W latach 1921-1924 r. (z przerwami) był ministrem pracy i opieki społecznej. Poseł RP w Moskwie (1924). Wojewoda łódzki (1925-26), następnie wojewoda krakowski (1926-29). Prezes zarządu koncernu Modrzejów-Hantke (1929-39). Prezes ZH PCK (1931-35). W czasie II wojny światowej brał udział w tajnym nauczaniu. Po II wojnie światowej pracował m.in. jako dyrektor Delegatury Centrali Żelaza i Stali w Warszawie.

²⁹ O warunkach pracy w poselstwie, a następnie w ambasadzie polskiej w Moskwie zob. m.in. Marcin Kruszyński, *Ambasada RP w Moskwie 1921 – 1939*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2010; Wojciech Skóra, *Działalność polskiej służby konsularnej na terenach Rosji, Ukrainy i ZSRR w dwudziestoleciu międzywojennym (1918-1939)*, [w:] Збірник наукових праць УДК 94 (438), s. 199-213.

³⁰ Kazimierz Marian Wyszyński (1890-1935), dyplomata. W czasie I wojny światowej w Legionach Polskich. Od 1920 r. pracował w MSZ. Sekretarz, a następnie radca Poselstwa RP w Moskwie. Po odwołaniu Ludwika Darowskiego charge d'affaires w Poselstwie RP w Moskwie do czasu nominacji Stanisława Kętrzyńskiego (VI 1924 – I 1925). Następnie sekretarz Poselstwa RP w Berlinie.

³¹ OGPU - Gosudarstwennoje Politiczeskoje Uprawlenije pri Narodnom Komissariatie Wnutriennych Dieł RSFSR (Объединённое государственное политическое управление при НКВД РСФСР) – sowiecka policja polityczna utworzona w 1922 r. na miejscu osławionej CzeKa.

to obarczał zmarłego. Można się domyślać, że podobny stan rzeczy mógł tam panować w latach wcześniejszych. Z tego też powodu por. Korzeniowski postulował całkowitą wymianę pracowników konsulatu.³²

Zdaniem Wojciecha Skóry stan bezpieczeństwa w polskich placówkach konsularnych w Związku Sowieckim poprawił się dopiero po objęciu kierownictwa służby konsularnej przez b. oficera wywiadu Wiktora T. Drymmera w 1933 r.³³

Na marginesie warto też wspomnieć o trudnościach dotyczących współpracy polskiego wywiadu wojskowego z polską służbą dyplomatyczną i konsularną na terenie Związku Sowieckiego przed 1939 r. Łukasz Ulatowski, w opracowaniu *Niezbrycki – wybrane aspekty biografii wywiadowczej kierownika Referatu „Wschód”*, nadmienia m.in. o problemach jakie stwarzał polskiemu wywiadowi Juliusz Łukaszewicz, poseł, a następnie ambasador RP w Moskwie (1933-36), czy Jan Karszo-Siedlewski, kierownik konsulatów RP w Charkowie i Kijowie (1933-37). W podobnym kontekście Ulatowski wspomina Stanisława Patka (poseł RP w Moskwie w l. 1926-32), Tadeusza Jankowskiego (radca ambasady RP w Moskwie), Witolda Okońskiego (konsul RP w Mińsku), Jana Strzembosza, Adama Zielezińskiego (konsul generalny RP w Moskwie) i Stanisława Zabiełłę (radca ambasady RP w Moskwie, a następnie kierownik Referatu Sowieckiego w Wydziale Wschodnim MSZ). Generalnie istniała atmosfera podejrzliwości pomiędzy urzędnikami MSZ a oficerami wywiadu.³⁴

W centrali MSZ

Nie wiemy dokładnie kiedy Litauer został odwołany do Warszawy i jaka była przyczyna jego odwołania. W swoim życiorysie napisanym 15 marca 1949 r. podał, że w centrali MSZ pracował po powrocie z Moskwy w wydziale rosyjskim (wg W. Materskiego, takiego wydziału w strukturze MSZ nie było³⁵), a następnie jako podejrzany o zbyt wyraźne sympatie pro-radzieckie po indagacji odpowiednich władz został przeniesiony do wydziału prasowego³⁶.

Według ustaleń Wojciecha Materskiego, Litauer pojawił się ponownie w centrali MSZ w Warszawie w 1925 r. i pracował w Wydziale Wschodnim Departamentu Polityczno-Ekonomicznego „zapewne jako zastępca szefa Tadeusza Schätzla”³⁷. Czy rzeczywiście

³² Wojciech Skóra, *op. cit.*, s. 204.

³³ Wojciech Skóra, *op. cit.*, s.204.

Wiktor Tomir Drymmer (1896-1975), dyplomata, kpt. WP. Członek POW, oficer wywiadu wojskowego (1918-19), attache wojskowy w Talinie (1923-28), z-ca kierownika Wydziału Personalnego MSZ (1929-31), dyrektor Wydziału Personalnego MSZ (1931-39), dyrektor Departamentu Konsularnego MSZ (1933-30). Uważany był obok Jana Szembeka za najbliższego współpracownika min. Józefa Becka. Po ewakuacji personelu MSZ w 1939 r. początkowo przebywał w Rumunii, następnie w Palestynie. Po II wojnie światowej znalazł się na terenie Wielkiej Brytanii, skąd emigrował do Kanady.

³⁴ Zob. <http://www.historycy.org/index.php?act=Attach&type=post&id=16066>.

³⁵ W. Materski, *op. cit.*, s. 28.

³⁶ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 105. Warto w tym miejscu wspomnieć o aferze MOCR-TRUST, czyli operacji przeprowadzonej przez sowieckie GPU w l. 1921-27 przez stworzenie rzekomo opozycyjnej organizacji monarchistycznej w Rosji, której zadaniem miało być obalenie tam ustroju komunistycznego. Za pośrednictwem tej organizacji nawiązano kontakty z rosyjskimi organizacjami emigracyjnymi i wywiadami państw zachodnich, które je wspierały. Akcja GPU była skierowana przeciwko wywiadowi Polski, W. Brytanii, Łotwy i Estonii. W jej wyniku rozbitych zostało wiele sieci wywiadowczych tych państw na terenie Rosji Sowieckiej, jak też organizacji emigracji rosyjskiej. Zob. W. Michniewicz, *Sowiecka afera szpiegowska „Trust”*, „Niepodległość”, T. XIV, Londyn 1981, s. 182-184, R. Wraga, „Trust”, „Kultura” nr 4/21, Paryż 1949.

³⁷ Tadeusz Schätzel (1891-1971) polityk, dyplomata, pułkownik WP. W czasie I wojny światowej w Legionach Polskich, a następnie w Polskiej Organizacji Wojskowej w Kijowie. Szef Wydziału Wywiadu na Rosję w Oddziale II Sztabu Generalnego/Naczelnego Wodza (1919-22). Szef Wydziału Ewidencji Sztabu Generalnego WP (1923-34). Attache wojskowy w Konstantynopolu (1924-26). Szef Oddziału II Sztabu Generalnego (1926-29). Radca ambasady RP w Paryżu (1929-30). Szef Gabinetu Prezesa Rady Ministrów Walerego Sławka i Józefa Piłsudskiego (1930). Kierownik Wydziału Wschodniego MSZ (1931-34), a następnie wicedyrektor Departamentu Politycznego MSZ (1934-35). Poseł na Sejm RP (1935-38) i wicemarszałek Sejmu (1935-38). W czasie II wojny światowej interno-

Litauer w tym czasie mógł być zastępcą Schätzla? Jest to wątpliwe, gdyż Schätzl w tym czasie był attache wojskowym w Konstantynopolu. Litauer wspomniane stanowisko miał zajmować do jesieni 1926 r. W tym czasie za stosunki ze Związkiem Sowieckim w MSZ odpowiadał wiceminister Roman Knoll³⁸. Po wyjeździe Knolla na placówkę w Rzymie (XII 1926), Litauer został przeniesiony do wydziału prasowego. W 31 stycznia 1929 r. został mianowany radcą ministerialnym, a od połowy 1929 r. objął funkcję zastępcy szefa wydziału prasowego MSZ³⁹.

Zdaniem Wojciecha Materskiego z czasów pracy Litauera w wydziale prasowym MSZ datuje się jego znajomość z sekretarzem ambasady brytyjskiej w Warszawie Reginaldem Leeperem⁴⁰, co niektórzy traktowali jako dowód na współpracę Litauera z wywiadem brytyjskim⁴¹.

Londyn

Litauer twierdził, że w sierpniu 1929 r. z polecenia min. spraw zagranicznych Józefa Becka oświadczono mu, że musi wystąpić ze służby w MSZ⁴². Nie podaje jednak przyczyny decyzji ministra, jedynie dodaje, że zaproponowano mu wówczas przejście do pracy w Polskiej Agencji Telegraficznej (PAT). W miesiąc później z polecenia kierownictwa PAT udał się do Londynu celem zorganizowania tam biura agencji, którego został kierownikiem⁴³.

Wojciech Materski, powołując się na K. Smogorzewskiego, podaje, że Litauer przyjął propozycję pracy w PAT w kwietniu 1929 r. i wyjechał jako tymczasowy korespondent do Londynu. W związku z tym w MSZ udzielono mu urlopu bezpłatnego. Formalnie MSZ rozwiązało z nim umowę o pracę 29 lutego 1932 r.⁴⁴

Na stanowisku stałego korespondenta PAT (zapewne od 1932 r.) zastał go wybuch II wojny światowej. Litauer podkreśla w swoim życiorysie, że w ciągu pierwszych 10 lat pobytu w Londynie zdołał wyrobić sobie znaczną pozycję w kołach politycznych i prasowych. Przez dwa lata pełnił funkcję sekretarza Związku Prasy Zagranicznej, a następnie przez pięć lat był prezesem tej organizacji. Później otrzymał jej honorowe dożywotnie członkostwo.⁴⁵

wany w Rumunii (1939-44). Następnie przebywał w Turcji i Egipcie. W 1947 r. osiadł w Londynie, gdzie współorganizował Instytut Józefa Piłsudskiego i Ligę Niepodległości Polski.

³⁸ Roman Knoll (1888-1946) – polityk i dyplomata. Ukończył wydział prawa na Uniwersytecie Kijowskim. Urzędnik przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Piotrogradzie (1918), a następnie referent Wydziału Wschodniego w MSZ. Sekretarz generalny delegacji polskiej na rokowania pokojowe w Rydze (1920-21). Poseł RP w Moskwie (1921-23), a następnie poseł RP w Ankarze (1924-26). Wiceminister spraw zagranicznych (1926). Poseł RP w Rzymie (1926-28) i w Berlinie (1928-31). W czasie II wojny światowej szef sekcji Spraw Zagranicznych Delegatury Rządu na Kraj (1940-45).

³⁹ W. Materski, *op. cit.*, s. 28.

⁴⁰ Reginald Wildig Allen Leeper (1888-1968) – dyplomata brytyjski, założyciel British Council. Urodził się w Sydney (Australia). Był bratem przyrodnim Valentine Leeper (1900-2001), z którą prowadził obfita korespondencję przez całe życie. Uczył się i studiował w Melbourne Grammar School, Trinity College (Melbourne University), New College (Oxford University). W czasie I wojny światowej pracował w Biurze Wywiadu Departamentu Informacji (Intelligence Bureau of the Department of Information), a następnie w Departamencie Wywiadu Politycznego (Political Intelligence Department) brytyjskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (1918-20). W 1939 r. został szefem odtworzonego Political Intelligence Department). Ambasador W. Brytanii przy rządzie greckim (1943-46), a następnie przy rządzie w Argentynie (1946-48).

⁴¹ W. Materski, *op. cit.*, s. 29.

⁴² W. Materski zwraca uwagę na fakt, że Józef Beck sprawował funkcję wiceministra spraw zagranicznych od grudnia 1930, a ministrem został 2 listopada 1932 r. W. Materski, *op. cit.*, s. 29.

⁴³ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 8-9.

⁴⁴ W. Materski, *op. cit.*, s. 29. Zob. K. Smogorzewski, *Litauer Stefan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. XVII, z. 75, Wrocław 1972, s. 483.

⁴⁵ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 8-9.

Tadeusz Nowiński⁴⁶ wyrażał przypuszczenie, że Litauer zawdzięczał znaczną pozycję wśród dziennikarzy londyńskich podsekretarzowi stanu w Foreign Office Alexandrowi Cadoganowi⁴⁷. Twierdził też, że przed II wojną światową Litauer utrzymywał kontakty z płk. dypl. Mieczysławem Ścieżyńskim⁴⁸, który – według zeznań Nowińskiego złożonych w MBP - w swojej karierze był m.in. kilkakrotnym szefem wydziału wywiadowczego Sztabu Generalnego i dyrektorem Agencji Prasowej „Iskry”. Z kolei Ścieżyński przyjaźnił się z kolejnym szefem wydziału wywiadowczego Sztabu Generalnego ppłk. dypl. Stefanem Mayerem⁴⁹. Innym oficerem wywiadu, z którym Litauer (wg Nowińskiego) utrzymywał kontakt był kpt. Jerzy Niezbrzycki⁵⁰. Nowiński też zwrócił uwagę na znajomość Litauera z Sir Frankiem

⁴⁶ Tadeusz Nowiński (1900-?) – mjr WP, oficer Referatu Wschód Oddziału II Sztabu Generalnego WP, szef Oddziału II Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich (1940). Po wojnie powrócił do Polski i opracował obszerny memoriał na temat Oddziału II w latach 1918-39. Memoriał ten jest dyskwalifikowany przez wielu historyków jako poważne źródło historyczne. Nowiński był świadkiem w procesach Adama Doboszyńskiego (1949) i Tatara-Kirchmayera (1951).

⁴⁷ Alexander George Montagu Cadogan (1884-1968) – polityk i dyplomata brytyjski. Pracę w Foreign Office rozpoczął w 1908 r. Przebywał na placówkach w Stambule (1909-12) i Wiedniu (1913-14). Następnie pracował w Foreign Office wielokrotnie reprezentując W. Brytanię w Lidze Narodów. W latach 1933-35 przebywał w Chinach, gdzie zaprzyjaźnił się z Czang-Kai-Szekiem. W 1936 r. objął obowiązki zastępcy podsekretarza stanu w Foreign Office, a w 1938 r. został stałym podsekretarzem stanu w tym ministerstwie aż do 1946 r. W latach 1946-48 był przedstawicielem W. Brytanii w ONZ.

⁴⁸ Mieczysław Roman Ścieżyński ps. „Wyżeł” (1895-1956) – płk dypl. WP, dziennikarz. Przed I wojną światową członek Związku Strzeleckiego. Służył w I Brygadzie Legionów Polskich. Z-ca szefa sztabu KG POW (1918). D-ca brygady w dywizji ochotniczej (1920). Attache wojskowy przy Poselstwie RP w Pradze (1921-22). Szef Wydział II, Oddziału II Sztabu Generalnego WP (1922-23). Szef sztabu Dowództwa X Okręgu Korpusu nr X w Przemyślu, a następnie Dowództwa Okręgu Korpusu nr V w Krakowie (1926). Szef departamentu administracyjnego w Ministerstwie Spraw Wojskowych (1927). Dowódca piechoty dywizyjnej w 22 DP Górskiej (1927-29). Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną (1925). Dyrektor agencji prasowej „Iskra”. W latach 1931-34 akredytowany był przy Lidze Narodów w Genewie. Prezes Syndykatu Dziennikarzy Warszawskich, prezes Klubu Sprawozdawców Parlamentarnych (1930-31), prezes Związku Dziennikarzy RP (1934-37). Zob. *Who's Who in Central and East Europe*. The Central European Times Publ. Co. LTD., Zurych 1937; *Czy wiesz kto to jest?*, Pod red. Stanisława Łozy, Wyd. Głównej Księgarni Wojskowej, Warszawa 1938, t. I, s. 735;

⁴⁹ Stefan Mayer (1896-81), płk dypl. WP. Oficer Legionów i POW. Następnie oficer Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza (Sztabu Generalnego), m.in. zastępca szefa wywiadu w sztabie IV Armii (1920) i szef Ekspozytury nr I w Wilnie, szef Wydziału II Oddziału II Sztabu Głównego WP (1930-39). W czasie II wojny światowej komendant Szkoły Oficerów Wywiadu (1941-45). Uczestniczył w przekazaniu Enigmy aliancom.

⁵⁰ Jerzy Antoni Niezbrzycki ps. Ryszard Wraga, Bernard Andrews (1902-1968) – kpt WP, oficer wywiadu, sowietolog, pisarz. Członek POW (1917-1920). Organizował polską siatkę wywiadowczą na Ukrainie i w Besarabii. Ukończył Centrum Szkolenia Podoficerów Piechoty w Grudziądzu (1922). Oficer Wydziału Opisowego Biura Ścisłej Rady Wojennej (1923-25). Służył w 21 pułku piechoty (1924-28). Na przełomie 1927/1928 był ponownie referentem w Biurze Ścisłej Rady Wojennej. Oficer Oddziału II Sztabu Generalnego od 1928 r., w Referacie „Wschód” (od 1930 r.). Kierował placówką O.2 w Kijowie, a następnie był pracownikiem konsularnym w Charkowie (1928-30). Kierownik Wydziału Wywiadowczego Referatu „Wschód” (1930-39). Członek tzw. Komitetu Siedmiu nadzorującego Akcję Prometejską. Publikował swoje artykuły pod ps. Ryszard Wraga i Michał Lipski przed 1939 r. na łamach „Buntu Młodych” i „Polityki”. Konsultant w procesie poszlakowym mjr Jerzego Nałęcz-Sosnowskiego, szefa komórki wywiadowczej w Berlinie (1938-39). Od marca 1939 r. kierował wydawaniem pisma „Polska Zbrojna”. Oficer ds. Legionu Czeskiego (pod dowództwem gen. Lwa Prhali) przy Sztabie Głównym WP. Wykładowca w polskiej Szkole Oficerów Wywiadu w W. Brytanii (1941-42), następnie zwolniony z tego stanowiska (za oskarżenie płk Mayera i płk Gano za bierność w sprawie mjr Jana Żychonia, którego Niezbrzycki podejrzewał o działanie na rzecz Abwehry) i osadzony w karnym obozie oficerskim w Rothesay. W 1943 r. ponownie, razem z Tadeuszem Nowińskim oskarżył kierownictwo Referatu „Zachód” Oddziału II Sztabu NW o współpracę z Abwehrą. Szef referatu mjr Jan Żychoń podał się wówczas do dymisji. Niezbrzycki, według gen. Modelskiego, wykradł stenogramy rozmów gen. Sikorskiego ze Stalinem w 1941 r., a następnie je kolportował wśród żołnierzy polskich w W. Brytanii. Niezbrzycki w latach 1945-49 był wykładowcą w Polskim Instytucie Spraw Wschodnich i w Wolnej Wszechnicy Polskiej. Z kolei w latach 1949-58 był konsultantem

Saverym, konsulem generalnym W. Brytanii w Warszawie⁵¹. Zdaniem Nowińskiego Litauer utrzymywał też przyjazne stosunki z brytyjskim parlamentarzystą Alanem Grahamem⁵², którego szefem w Murmańsku w latach 1918-19 był gen. Ironside (szef Sztabu Imperialnego w 1939 r.)⁵³.

Interesujące były wywody T. Nowińskiego (zawarte w zeznaniach złożonych w MBP) na temat ewentualnej przynależności Litauera do masonerii. Nowiński nie miał wprawdzie żadnych dowodów na związek Litauera z masonerią, jednakże nie wykluczał, że objęcie funkcji prezesa Związku Dziennikarzy Zagranicznych w Londynie Litauer mógł zawdzięczać Anglikom z loży „obrzędku szkockiego”. Ponadto zwracał uwagę na fakt, że Litauer przed II wojną światową był korespondentem koncernu prasowego IKC, który był powiązany z polskim MSZ i Zrzeszeniem Przedstawicieli Przemysłu Ciężkiego „Lewiatan”. Ponieważ wiele osób z kręgu Lewiatana było członkami masonerii bądź klubów „Rotary”, Nowiński nie wykluczał przynależności Litauera do loży „obrzędku szkockiego”.⁵⁴

Z opracowań MBP mogłoby wynikać, że Litauer przebywając na terenie Londynu nadal utrzymywał kontakt z „dwójką”, jako przykład podano jego raport (przesłany ambasadorowi Konstantemu Skirmuntowi) o wizycie w londyńskim Biurze Ukraińskim kierowanym przez dr. Paneykę (maj 1931 r.)⁵⁵.

Wojciech Materski jest prawie, że pewien, że w tym przypadku Litauer działał na zlecenie nie tyle „dwójki”, ile MSZ. Jednakże wspomniane biuro (Ukraińskie Biuro Ekonomiczne) działało jawnie. Litauer nie miał żadnych problemów ze zdobyciem materiałów do wspomnianego raportu. Z drugiej strony nie mamy pewności, czy nie była to przypadkiem „prywatna” inicjatywa Litauera, która spotkała się z zainteresowaniem MSZ i „dwójki”. Również nie możemy wykluczyć, że w jakimś zakresie Litauer mógł np. działać na zlecenie sowieckich mocodawców, a na wszelki wypadek swój raport przesłał polskiemu ambasadorowi.

MBP i Główny Zarząd Informacji MON podejrzewały też, że Litauer przed 1939 r. utrzymywał kontakty z działaczami ruchu prometejskiego na terenie Francji, m.in. z prof. Szulginem/Szulhynem⁵⁶. Skądinąd wiadomo, że po 1945 r. działacze ruchu prometej-

francuskiego MSZ ds. sowieckich. Po przeniesieniu się do USA pracował dla Biblioteki Kongresu i Instytutu Hoovera (Stanford). Opublikował m.in. (pod ps. R. Wraga): *Rola i zadania emigracji polskiej*, 1945; *Ustrój sowiecki: marksizm a stalinizm, komunizm a sowietyzacja* Rzym 1945, Nakładem Oddziału Kultury i Pracy 2 Korpusu, seria *Biblioteka Białego Orła; Wojna sowiecko-niemiecka, 1941-1945*. Rzym 1945, Nakładem Oddziału Kultury i Prasy 2. Korpusu, seria *Biblioteka Białego Orła; O rewolucji* Rzym 1945, Nakładem Oddziału Kultury i Prasy 2. Korpusu, seria *Biblioteka Białego Orła; Sowietkie republiki: środkowo-azjatyckie* Rzym 1945, Nakładem Oddziału Kultury i Prasy 2. Korpusu, seria *Biblioteka Białego Orła; Integral communism: a program for action; analysis of the eighty-one party statement. Introd. by Peter S. H. Tang*. Washington 1961, Research Institute on the Sino-Soviet Bloc. Research Institute on the Sino-Soviet Bloc. Studies. Monograph series, no. 2. Zob. m.in. Andrzej Krzak, *Kapitan Jerzy Antoni Niezbrzycki*, Rocznik Archiwalno-Historyczny CAW, r. 2, 2012, s. 300-309.

⁵¹ Frank Savery w czasie II wojny światowej był radcą ambasady W. Brytanii przy rządzie RP.

⁵² Kpt. Alan Graham (1896-1964) – polityk brytyjski. Sekretarz prywatny Lorda Balfoura (1925-29), poseł do Izby Gmin z okręgu Wirral (1935-45). Opublikował m.in. *Does Poland matter to Britain?*, Hutchinson, London 1939.

⁵³ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 83-87. Gen. William Edmund Ironside (1880-1959) – brytyjski marszałek polny, uczestnik wojny burskiej. W czasie I wojny światowej walczył na terenie Francji. W 1918 r. zostały wysłany z Alianckimi Siłami Ekspedycyjnymi do północnej Rosji, gdzie z czasem objął dowództwo nad nimi. Następnie był dowódcą Brytyjskich Sił Zbrojnych w Persji (1920-21). W latach 1939-40 był szefem Imperialnego Sztabu Generalnego. Po upadku Francji w 1940 r. został dowódcą Krajowych Sił Zbrojnych (Home Forces).

⁵⁴ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 86-87.

⁵⁵ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 90-91, 136. Na raport w tej sprawie zwrócił uwagę ppor. Chęciński, Ofic. Inf. VII Oddz. GZI MON. Zob. W. Materski, *op. cit.*, s. 29-30.

⁵⁶ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 91-92. Ołeksandr Szulhyn (Олександр Якович Шульгин) – (1889-1960) polityk ukraiński, działacz społeczny i historyk. Członek Ukraińskiej Centralnej Rady i sekretarz spraw międzynarodowych. Ambasador Ukraińskiej Republiki Ludowej w Bułgarii. Profesor

skiego byli rozpracowywani i prześladowani przez MBP i GZI WP. Wyniki dochodzeń były przekazywane od 1951 r. do MGB (Ministerstwo Gosudarstwienoj Biezopastnosti) w Moskwie. Od 1950 r. sprawami tymi zajmował się Departament III MBP.

Czy Litauer był działaczem ruchu prometejskiego? Raczej jest to wątpliwe, chociaż Wojciech Materski twierdzi, że pod koniec lat 20-tych XX w. Litauer zaangażował się w sprawy prometejskie⁵⁷. Nie można wykluczyć kontaktów Litauera z działaczami prometejskimi, jak też, że w tym zakresie mógł działać na zlecenie sowieckich mocodawców.

Trudno jest jednoznacznie ustalić kiedy po raz pierwszy Litauer spotkał się z Andrew Rothsteinem i w jaki sposób to spotkanie zostało zaaranżowane. Andrew Rothstein był synem znanego działacza bolszewickiego i przyjaciela Lenina, Teodora Rothsteina (po rewolucji bolszewickiej w 1920 r. osiadł na stałe w Związku Sowieckim, był przewodniczącym komisji ds. reformy uniwersytetów w latach 1920-23, ambasadorem sowieckim w Teheranie w latach 1921-22, a od 1922 członkiem kolegium Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych i dyrektorem Instytutu Światowej Ekonomii i Polityki w Moskwie). Andrew Rothstein należał do grona członków założycieli Komunistycznej Partii Wielkiej Brytanii. Używał pseudonimu C. M. Roebuck i pod tym pseudonimem zasiadał w centralnych władzach partii. W latach 1920-1945 był referentem prasowym sowieckich przedstawicielstw handlowych bądź dyplomatycznych w Wielkiej Brytanii i korespondentem najpierw ROSTA, a potem TASS w Londynie, Genewie i w innych miejscach. Uważano go za specjalistę w zakresie sowieckiej historii, ekonomii, jak też sowieckich instytucji i stosunków międzynarodowych. Co najmniej dwukrotnie w okresie międzywojennym przebywał w Moskwie. W latach 1943-50 był (na wniosek Litauer) prezydentem Stowarzyszenia Prasy Zagranicznej w Londynie. Dziś nie ulega wątpliwości, że poza oficjalną działalnością prasową i polityczną Andrew Rothstein prowadził działalność niejawną na rzecz Związku Sowieckiego, m.in. to on rekrutował w 1934 r. dla NKWD Meltę Norwood, która przekazała sowieckiemu wywiadowi brytyjskie tajemnice dotyczące konstrukcji bomby atomowej. Melita Norwood została zdemaskowana w wyniku ujawnienia tzw. archiwum Mitriochina.⁵⁸

Nie ulega wątpliwości, że Litauer był jednym z pierwszych źródeł informacji pisma „The Week” wydawanego przez Clauda Cockburna⁵⁹ w końcu lat 30. XX w.,

Wolnego Uniwersytetu Ukraińskiego i Wyższego Instytutu Pedagogicznego im M. Drahomanowa w Pradze (1923-27). Następnie przebywał w Paryżu. Minister spraw zagranicznych w rządzie ukraińskim na uchodźstwie (1926-36), premier rządu ukraińskiego na uchodźstwie (1939-40 i 1945-46). Aresztowany i więziony przez władze niemieckie po upadku Francji (1940-41). Redaktor pisma „Prometeusz” i współredaktor tygodnika „Trident”. Po II wojnie światowej był założycielem o wieloletni prezesem Ukraińskiego Towarzystwa Akademickiego w Paryżu (1946-60). Reprezentował też społeczność ukraińską w Międzynarodowej Organizacji ds. Uchodźców (IRO) w latach 1948-52.

⁵⁷ W. Materski, *op. cit.*, s. 28.

⁵⁸ Zob. m.in. David Burke, *The Spy Who Came in form the Co-Op: Melita Norwood and the Ending of Cold War Espionage*, The Boydell Press, Woodbrige 2008; Nigel West, *MASK: MI5's Penetration of the Communist Party of Great Britain*, Routledge, New Your 2005; Bill Jones, *The Russia Complex: The British Labor Party and the Soviet Union*, Manchester University Press, Manchester 1977; Vasili Mitrokhin and Christopher Andrew, *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, Basic Books, New York 1999; Vasili Mitrokhin and Christopher Andrew, *The World Was Going Our Way: The KGB and the Battle for the Third World*, Basic Books, New York 2005; Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West*, Gardners Books, London 2000;

http://www.grahamstevenson.me.uk/index.php?option=com_content&view=article&id=493:andrew-rothstein-and-theodore-rothstein-&catid=18:r&Itemid=126

⁵⁹ Francis Claud Cockburn (1904-1981) – dziennikarz i pisarz brytyjski, zwolennik komunizmu. Studiował m.in. w Oxfordzie. Pracował jako dziennikarz „The Times”. Był korepondentem tego pisma

które było potajemnie subsydiowane przez rząd sowiecki. Pismo był krytycznie nastawione do premiera Neville'a Chamberlaina. Głównym źródłem jego informacji był Sir Robert Vansittart, stały podsekretarz stanu w Foreign Office. Cockburn był przeciwnikiem polityki appeasementu do czasu paktu Ribbentrop-Mołotow. Cockburn zaprzestał wydawania pisma wkrótce po wybuchu II wojny światowej. Duża część informacji zawartych w „The Week” była fałszywa i ich celem było słuzenie interesom sowieckiej polityki zagranicznej. Cockburna ostro zaatakował George Orwell w *Homage to Catalonia*. Orwell zarzucał Cockburnowi m.in to, że był kontrolowany przez komunistów. Cockburn był w bardzo zażyłych stosunkach z Michaiłem Kolcowem, redaktorem zagranicznym „Prawdy”, którego uważał za zaufanego, rzecznika i bezpośredniego agenta Stalina w Hiszpanii. Cockburn służył rządowi republikańskiemu kursując pomiędzy Madrytem, Londynem, Paryżem, Genewą i Gibraltarem, i wykonując różne zadania natury propagandowej bądź szpiegowskiej. Cockburn miał też powiązania z sowieckimi agentami takimi jak Otto Katz (prawdopodobnie pierwszy raz zetknął się z nim w 1932 r. w Pradze), Guy Burgess i Wolfgang zu Putnitz. Istnieje też duże prawdopodobieństwo, że Cockburn zetknął się z Kimem Philby, który w czasie wojny domowej w Hiszpanii był korespondentem „The Times'a”⁶⁰.

Żona Cockburna, Patricia wspomniała w *The Years of The Week* o koncepcie dezinformacji w oparciu rozmowę z Litauerem: *zawsze była możliwość, że ktoś, w jakimś czasie, zamierzał przekazać przypuszczalnie poufną historię celem uzyskania większego rozgłosu. Jak każdy wie, właściwym celem osoby, która mówi „nie mów o tym nikomu” jest upewnić się, że historia ta będzie natychmiast podana dalej i szerzej. Byli pewni członkowie tej grupy, którzy przypuszczalnie wierzyli sobie wzajemnie i nie prowadzili takiej gry świadomie. Z drugiej strony, istniała zawsze możliwość, że jeden lub drugi mógł być sam ofiarą podrzuconej „poufności”. Pan X, reprezentujący prasę kraju-X, mógł otrzymać bardzo interesującą historię od radcy ambasady kraju-X nie dlatego, że była ona prawdziwa, lecz dlatego, że była ona fałszywa, lecz rząd kraju X życzył sobie, aby w nią w zasadzie uwierzono. I rząd kraju-X słusznie przypuszczał, że jest bardziej prawdopodobne, że będzie ona wiarygodna jeśli pojawi się jako przeciek, niż jeśli będzie pachnieć oficjalnością. To oczywiście się zdarzało. Lecz, jak zauważył Litauer, jeśli ktoś doszedł do konkluzji, że jego przyjaciel X stał się ofiarą takiej fałszywej poufności, to stawano się to samo przez się przedmiotem zainteresowania. Pomagało odkryć co zamierzał rząd kraju-X*⁶¹.

Jak z powyższego widać Litauerowi nie była obca sztuka dezinformacji, manipulacji politycznej, czy też dyskretnego przekazywania inspirowanych informacji.

W latach 30. XX w. Litauer pozostawał bardzo aktywny na terenie Londynu. Nie ulega wątpliwości, że utrzymywał szerokie kontakty z ludźmi nie tylko ze świata dziennikarskiego, notatki z niektórych spotkań przekazywał m.in. ambasadorom Polski w Wielkiej Brytanii. Wojciech Materski odnotował m.in. notatkę z przyjęcia wydanego przez dziennikarzy amerykańskich dla brytyjskiego premiera Ramsaya James MacDonalda po jego podróży po Europie (marzec 1933 r.). Materski podejrzewa, że Litauer wykonywał też „jakieś

w Niemczech i USA do czasu rezygnacji w 1933 r. Pod pseudonimem Frank Pitcair pisał do komunistycznego „Daily Worker”. W 1936 r. na prośbę sekretarza generalnego Komunistycznej Partii Wielkiej Brytanii udał się do ogarniętej wojną domową Hiszpanii. Opublikował wówczas „Reporter in Spain”. W końcu lat 30. XX w. założył własne pismo „The Week”, które było potajemnie subsydiowane przez rząd sowiecki. W 1947 r. osiadł w Irlandii i pisał m.in. do „The Irish Times”.

⁶⁰ Ari Cushner, *Fighting Fire with Propaganda: Claud Cockburn's The Week and the Anti-Nazi Intrigue that Produced the 'Cliveden Set,' 1932-1939*, „Ex Post Facto. Journal of the History Students at San Francisco University”, 2006-2007, v. XVI, s. 55-68.

⁶¹ Patricia Cockburn, *The Years of The Week*, Comedia, London 1968, s. 46.

niejawne zadania”. Jako przykład podaje doniesienia sowieckich dyplomatów, przytaczających m.in. Litauera, który miał zapewniać Brytyjczyków wiosną 1933 r., że „jakoby Polska zawarła z Sowietami daleko idące porozumienie skierowane przeciwko Niemcom”⁶².

Mimo, że powyższa informacja znalazła się w źródłach sowieckich, to nie można wykluczyć, że Litauer był inspirowany przez czynniki sowieckie (poza zasięgiem oficjalnej dyplomacji sowieckiej), które być może sondowały Brytyjczyków, jak W. Brytania zareagowałaby na ewentualne zbliżenie polsko-sowieckiej o zabarwieniu antyniemieckim?

Warto też w tym miejscu przypomnieć, że 18 marca 1933 r. Benito Mussolini zaproponował premierowi Wielkiej Brytanii Jamesowi MacDonaldowi i min. Johnowi Simonowi „pakt czterech”. Pakt miał objąć Wielką Brytanię, Francję, Włochy i Niemcy. Projekt przewidywał przyznanie Niemcom równouprawnienia w zakresie zbrojeń oraz „wspólną linię postępowania” wspomnianych wyżej mocarstw we „wszystkich sprawach politycznych i niepolitycznych” z prawem interwencji i przymusu wobec państw mniejszych. Decyzje mocarstw mogłyby dotyczyć również rewizji traktatów pokojowych, o ile istniałoby zagrożenie jakiegokolwiek zatargu między państwami. Powyższe plany spotkały się z ostrą reakcją ze strony polskiej, m.in. ambasador polski w Rzymie Jerzy Potocki na polecenie Piłsudskiego, demonstracyjnie zrezygnował z swojego stanowiska, polski minister spraw zagranicznych Józef Beck zaczął prowadzić rozmowy w tej sprawie z państwami Małej Ententy i ostrzegł Francję, że Polska wycofa się z Ligi Narodów, jeżeli propozycja Mussoliniego wejdzie w życie. Nie można zatem wykluczyć, że w tym przypadku Litauer również mógł wykonywać jakąś poufną instrukcję MSZ zmierzająca do storpedowania koncepcji „paktu czterech”, ale jest to raczej wątpliwe.⁶³

Wojciech Materski opierając się na opracowaniu Haliny Świdorskiej nadmienia o odnowieniu przez Litauera znajomości z Reginaldem (Rexem) Leeperem⁶⁴. Litauer obszernie wyjaśniał mu zawiłości polskiej polityki zagranicznej, zwłaszcza wobec Niemiec i Związku Sowieckiego⁶⁵. Niektóre informacje przekazywane przez Litauera zostały opublikowane przez Foreign Office jako tajny materiał do użytku wewnętrznego. Materski zastanawia się, czy ta otwartość Litauera spowodowana była wykonywaniem instrukcji MSZ, czy też nosiła znamiona zdrady stanu. Jednakże, jak nadmienia Materski, Świdorska wykluczała jakiegokolwiek agenturalne powiązania Litauera z Brytyjczykami.⁶⁶

Nie można wykluczyć, że Litauer wykonywał i w tym przypadku jakieś poufne instrukcje MSZ, tym bardziej, że min. Beckowi, zgodnie z wytycznymi marszałka Piłsudskiego, zależało na zbliżeniu polsko-brytyjskim. Jednakże, tego typu działania byłyby odnotowane i w innych źródłach. Zwróćmy jednak uwagę na pozycję Reginalda Leepera w Foreign Office. W końcu 1938 r. został on mianowany szefem Political Intelligence Department (Departament Wywiadu Politycznego) i kierował nim do 1943 r., kiedy otrzymał nominację na ambasadora przy rządzie greckim. Nie ulega wątpliwości, że taka osoba jak Rex Leeper pozostawała w kręgu zainteresowań różnych wywiadów, w tym i sowieckiego. Czy Litauer prowadził wówczas jakąś grę zmierzającą do pozyskania życzliwości Leeper? Trudno na to pytanie jednoznacznie

⁶² W. Materski, *op. cit.*, s. 30.

⁶³ J. Szembek, *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935-1945)*, opr. J. Zarański, Londyn 1972, t. I, s. 19-24; W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945*, Londyn 1960, t. II, s. 741-742.

⁶⁴ W. Materski, *op. cit.*, s. 30. Zob. H. Świdorska, *Drobiazgi jaltańskie. Z angielskiej działalności Stefana Litauera*, „Zeszyty Historyczne”, 1991, 106, s. 66.

⁶⁵ Notabene w 1935 r. Litauer opublikował artykuł *The Role of Poland between Germany and Russia*, zob. „International Affairs” 14, no. 5 (1935).

⁶⁶ Tamże.

odpowiedzieć. Jeśli tak, to kto zlecił mu to zadanie? Polski MSZ, czy może Andrew Rothstein lub jeszcze ktoś inny?

Lew Sockow, w zbiorze dokumentów *Секреты польской политики. Сборник документов (1935 - 1945)* przytacza m.in. bardzo interesujący dokument na temat stosunków polsko-angielskich, który uzyskano od osoby pracującej pod przykryciem (czyżby Andrew Rothstein?). Dokument ten NKWD przekazało Stalinowi w kwietniu 1935 r. Wiele wskazuje na to, że oryginalnym źródłem tych informacji mógł być Litauer.⁶⁷

26 listopada 1938 r. amb. Edward Raczyński w rozmowie z Janem Szembekiem wspominał o trudnościach jakie miał z naczelnikiem wydziału prasowego MSZ Wiktorem Skiwskim⁶⁸, który chciał usunąć Litauera z Londynu⁶⁹. Nie znamy powodów niechętnego postawy Skiwskiego wobec Litauera. Zapewne musiały zaistnieć poważne powody, że wydział prasowy dążył do usunięcia Litauera z Londynu. Z drugiej strony ten epizod wskazuje na to, że w tamtym czasie Litauer posiadał znaczne zaufanie o amb. Raczyńskiego.

W związku z oficjalną wizytą min. Józef Beck w Londynie w kwietniu 1939 r., Litauer opublikował w „News Chronicle” obszerny artykuł poświęcony polskiemu ministrowi spraw zagranicznych pt. *Beck – the man*. Sekretarza Becka, Paweł Starzeński w swoich wspomnieniach wyraził zdziwienie tym faktem i napisał m.in.: *Nigdy nie odniosłem wrażenia by Litauer był entuzjastą polityki ministra*⁷⁰.

Wybuch II wojny światowej zastał Litauera w Londynie. Pozostawał w stałym kontakcie z ambasadą RP i z amb. Raczyńskim. To właśnie od Litauera ambasador dowiedział się o wkroczeniu wojsk sowieckich na terytorium Polski 17 września 1939 r. Co ciekawsze, Litauer poinformował go (już o 7:30 rano) o przebiegu spotkania amb. Grzybowskiemu z Mołotowem i o nie przyjęciu przez niego noty sowieckiej.⁷¹ Prawdopodobnie informacje te otrzymał od Andrew Rothsteina, albo od kogoś z ambasady sowieckiej w Londynie.

Amb. Raczyński odnotował w swoim dzienniku ciekawy epizod z tamtego okresu. 24 września 1939 r. b. premier brytyjski Lloyd George w artykule pt. *What is Stalin up to?* na łamach „The Sunday Express” nie tylko usprawiedliwiał sowiecki atak na Polskę, ale również krytykował „podły klasowy rząd polski i imperialistyczną Polskę”. Ambasador zwołał wówczas obsadę prasową ambasady celem przygotowania odpowiedzi Lloydowi George’owi. Jak zanotował amb. Raczyński, *Litauer w czasie polemiki nad odpowiedzią Lloyd George’owi, głośno ziewał dla okazania obojętności, o ile nie dezaprobaty*. Później Raczyński dowiedział się, że w mieszkaniu Litauera czynny był „Awentyn” krytyków i ludzi przeczuwających, że przy zmianie politycznego wiatru warto rozejrzeć się za protektorami wśród politycznych osobistości, które prawdopodobnie będą dochodziły do głosu i znaczenia.⁷² Dodatkowo Raczyński zauważył, że od tego czasu pilność, gorliwość i służbistość korespondenta PATa w Londynie Litauera uległa widocznemu zahamowaniu. Ich stosunki stały się bardziej urzędowe. Według informacji uzyskanych przez Raczyńskiego, ton zebraniom w mieszkaniu Litauera nadawał dr Józef Retinger.⁷³

Raczyński pomógł Retingerowi dostać się do Paryża, skąd ten wrócił 9 października 1939 r. z instrukcją wicepremiera Stanisława Strońskiego dotycząca propagandy polskiej w Wielkiej Brytanii. Wynikało z niej, że Retinger miał ją prowadzić wśród polityków i osób publicznych, natomiast propaganda prasowa miała należeć do Litauera, który miał *brać za nią odpowiedzialność wedle wskazówek ambasadora polskiego w Londynie i w ścisłym porozu-*

⁶⁷ Zob. *Секреты польской политики. Сборник документов (1935 - 1945)* [Siekriety polskiej polityki. Sbornik dokumentow (1935-1945)], pod red. Lwa Sockowa, Wydawnictwo: Служба Внешней Разведки Российской Федерации. Архив СВР России, Moskwa 2009, s. 12-15.

⁶⁸ Wiktor Skiwski (1900-1956), dyplomata. W MSZ od 1923 do 1939 r. Naczelnik wydziału prasowego MSZ (1935-39). Po II wojnie światowej osiadł w Brazylii.

⁶⁹ J. Szembek, *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935-1945)*, opr. J. Zarański, Londyn 1972, t. IV, s. 366.

⁷⁰ P. Starzeński, *Trzy lata z Beckiem*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1991, s. 112.

⁷¹ E. Raczyński, *W sojusznicy Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939-1945*, Londyn 1974, s. 43, 47.

⁷² Tamże, s. 50.

⁷³ Tamże, s. 56.

mieniu z dr. Rettingerem”.⁷⁴ Raczyński odczytał ją jako wyraźne ograniczenie jego kompetencji.

Anna Cienciała zwraca uwagę, że Litauer w książce *Zmierzch Londynu* wspomniał, że już w listopadzie 1939 r. premier rządu polskiego i naczelny wódz gen. Władysław Sikorski rozważał możliwość współpracy polsko-sowieckiej. Dodatkowo Litauer przypisuje sobie, że w wieczorem 16 listopada 1939 r. przed bankietem na cześć gen. Sikorskiego (w czasie pierwszej oficjalnej wizyty generała w Londynie), miał on długą rozmowę z gen. Sikorskim i napisał dla niego krótkie memorandum, w którym zawarł tezy na temat współpracy polsko-sowieckiej, takie jak np. utworzenie 250 tysięcznej armii polskiej w ZSRR z jeńców wojennych. Litauer podaje, że memorandum, które dał gen. Sikorskiemu, przekazał równocześnie władzom sowieckim, natomiast gen. Sikorski miał je wręczyć brytyjskiemu ministrowi spraw zagranicznych Halifaxowi.

Anna Cienciała przypuszcza, że albo Litauer pomylił wydarzenia z jego memorandum z czerwca 1940 r., o którym nie wspomniał, albo uczynił to celowo, aby nie ujawniać swojej roli w tym drugim przypadku. Jakkolwiek prof. Cienciała zaznacza, że istnieje wprawdzie brytyjski zapis na temat tego, co podaje Litauer, jeśli chodzi o poglądy gen. Sikorskiego w sprawie stosunków polsko-sowieckich, natomiast nie ma tam nic o tworzeniu polskiej armii, ani o memorandum przekazanym w tym czasie (1939) Halifaxowi. W liście adresowanym do asystenta sekretarza spraw zagranicznych Williama Stranga z 25 listopada 1939 r., Rex Leeper przekazał sprawozdanie Litauera na temat wizyty i wrażeń gen. Sikorskiego z pobytu w Londynie. Leeper zanotował m.in.:

Sikorski's view is that it will be not possible to have any hard and fast ideas about Poland's future until the end of the war. Although he will not admit officially any difference between the two invaders of Poland, he does realise perfectly well that the reconstruction of Poland in her pre-war frontiers is very problematic. If it proves impossible to recover from Russia what has been lost, he aims in finding compensation elsewhere which would at the same time increase Poland's security. On this connection his mind turning towards East Prussia as means for finding such compensation, and it appears that he is being encouraged in this by the French government. His impression was that British ministers would not oppose such an idea provided it did not take the form of outright annexation. He is therefore toying with the idea of demilitarisation of East Prussia under some international control with Poland in a special position of responsibility.

W komentarzu Leeper stwierdził, że nie wierzy, aby Polacy porzucili „swoją wizję wielkiej Polski z Lwowem i Wilnem”⁷⁵.

Memorandum Litauera

19 czerwca 1940 r. rano, na pół godziny przed spotkaniem premiera rządu polskiego i naczelnego wodza gen. Władysława Sikorskiego z premierem brytyjskim Winstonem Churchillem, do gen. Sikorskiego zgłosił się Sefan Litauer z notatką w sprawie „możliwości werbunkowych” na terenie Związku Sowieckiego, która miała być przekazana władzom brytyjskim.⁷⁶ Według amb. Raczyńskiego, Litauer na kilka dni przed przylotem gen.

⁷⁴ Tamże, s. 56-57.

⁷⁵ Anna Cienciała, *The Question of the Polish-Soviet Frontier in 1939-1940: The Litauer Memorandum and Sikorski's proposals for re-establishing Polish-Soviet relations*, „The Polish Review” [University of Illinois Press], Vol. 33, No. 3 (1988), s. 295-323.

⁷⁶ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945*, Londyn 1960, t. III 1939-1945, s. 151; E. Raczyński, *W sojusznicy Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939-1945*, Londyn 1974, s.70-71,

Sikorskiego do Londynu rozmawiał na ten temat z przedstawicielem TASS w Londynie Andrew Rothsteinem, który *rzekomo poruszył sprawę szukania pewnych nieoficjalnych kontaktów między nami a Moskwą, a zarazem wyzyskania wyszkolonego materiału wojskowego polskiego na wypadek starcia sowiecko-niemieckiego*. Raczyński nie wiedział wówczas, że memoriał Litauera nie był znany rządowi polskiemu, i że gen. Sikorski nie miał możliwości zapoznać się z nim wcześniej (choć Raczyński wspomina, iż powstał on na zamówienie generała). Generał zwrócił się wówczas do Raczyńskiego z prośbą o przeczytanie go i wyrażenie swojej opinii o tym dokumencie.

Treść memorandum Litauera była następująca:

Memorandum w sprawie Polski i Rosji Sowieckiej

*Przed dwoma tygodniami wręczyłem brytyjskiemu ambasadorowi memorandum o stosunku Rządu Polskiego do Rosji Sowieckiej. Oświadczyłem, że byłbym gotów dać w imieniu Rządu Polskiego solenne oświadczenie, iż po zwycięskim zakończeniu obecnej wojny polityka odbudowanej Polski nie byłaby w żadnym wypadku skierowana przeciw interesom Rosji Sowieckiej i że byłaby zasadniczo odmienna od polityki wszystkich rządów polskich od 1926 roku, kiedy to, idąc po linii idei Piłsudskiego, dążącej do podziału Rosji, Polska prowadziła w swych założeniach politykę wrogą wobec Rosji Sowieckiej. Utrzymując żądanie restytucji polskiego status quo, Rząd Polski, który ja reprezentuję, byłby jednak ze skłonny zgodzić się na pewne terytorialne zmiany dotyczące etnograficznych rejonów Białej Rusi i Ukrainy wzdłuż polsko-rosyjskiej granicy. Na podstawie takiej deklaracji Rząd Polski oczekiwałby od Rządu Sowieckiego zmiany stanowiska wobec ludności polskiej w tej części Polski, która znajduje się pod okupacją sowiecką. Ponadto Rząd Polski zająłby przychylnie stanowisko w stosunku do przemarszu wojsk sowieckich przez terytorium Polski okupowane przez Niemców oraz współpracowałby z sowieckimi władzami w utworzeniu armii polskiej spośród ludności polskiej dla walki z Niemcami jako wspólnym wrogiem.*⁷⁷

Raczyński radził gen. Sikorskiemu wstrzymanie się ze składaniem jakiegokolwiek dokumentu Brytyjczykom w niewyjaśnionej do końca sytuacji politycznej. Początkowo gen. Sikorski zgodził się na to jednakże tego samego dnia w czasie rozmowy z brytyjskim ministrem spraw zagranicznych Lordem Halifaxem poruszył temat utworzenia armii polskiej na terenie okupacji sowieckiej. Halifax poprosił o memorandum w tej sprawie. W związku z tym Raczyński przeredagował tekst Litauera. W nowym dokumencie podkreślono kwestię zaniechania prześladowania ludności polskiej oraz nienaruszalność granic, a jednocześnie pominięto zagadnienie przemarszu wojsk sowieckich przez terytorium Polski. Podniesiono tam ideę utworzenia 300 tysięcznej armii polskiej w Związku Sowieckim i dołączenia polskiego obserwatora do personelu ambasady brytyjskiej w Moskwie. Memorandum zostało przekazane Halifaxowi 19 czerwca 1940 r., jednakże później (25 czerwca 1940) zostało wycofane przez polskiego ministra spraw zagranicznych Augusta Zaleskiego.⁷⁸

Według Raczyńskiego gen. Sikorski na terenie W. Brytanii tworzył swój aparat wykonawczy przy pomocy Retingera, Litauera i mjr. Cazaleta (oficer łącznikowy z rządem brytyjskim).⁷⁹

Po przeniesieniu centrali PAT do Londynu Litauer został jej kierownikiem i kontrolował agencję do maja 1944 r., chociaż formalnie prawdopodobnie nie był dyrektorem PAT w

⁷⁷ E. Raczyński, *W sojuszniczym Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939-1945*, Londyn 1974, s. 70-71; M. K. Kamiński, *Zarys polityki zagranicznej rządu RP na obczyźnie 1939-1945*, [w:] *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*, pod red. Z. Błażyńskiego, Londyn 1994, s. 662; Retinger przypisuje sobie współautorstwo aide-memoire przygotowanego przez amb. Raczyńskiego i twierdził, że w nim nie znalazło się ani jedno słowo z memoriału Litauera. Zob. J. Retinger, *Memoirs of an Eminence Grise*, ed. J. Pomian, Sussex, 1972, s. 110.

⁷⁸ Tamże, s. 72-73, 75. Zob. W. Pobóg-Malinowski, *op. cit.*, t. III, s. 157-158; M. Hułas, *Rząd gen. Władysława Sikorskiego Czerwiec 1940 – Lipiec 1943* [w:] *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*, pod red. Z. Błażyńskiego, Londyn 1994, s. 166.

⁷⁹ Tamże, s. 76.

okresie od sierpnia 1941 r. do marca 1943 r., kiedy był sekretarzem generalnym Ministerstwa Informacji i Dokumentacji.

Układ Sikorski-Majski

Po wybuchu wojny niemiecko sowieckiej w dniu 22 czerwca 1941 r. gen. Władysław Sikorski wygłosił już następnego dnia przemówienie w radio, w którym zasugerował ponowne nawiązanie stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a Związkiem Sowieckim.⁸⁰

Pięć dni później Stefan Litauer zreferował min. Stanisławowi Strońskiemu przebieg swojego spotkania z Andrew Rothsteinem, korespondentem TASS w Londynie. Wynikało z niego, że wprawdzie ambasada sowiecka nie posiadała jeszcze nowych instrukcji dotyczących wystąpienia gen. Sikorskiego, ale zapewne strona sowiecka odrzuci stanowisko polskie, co do przywrócenia sytuacji prawnej opartej na traktacie ryskim z 1921 r. Rothstein nie wykluczał natomiast rozmów na temat innych zagadnień poruszonych w przemówieniu gen. Sikorskiego.⁸¹

28 czerwca 1941 r. Rothstein poinformował Litauera, że radiowe przemówienie gen. Sikorskiego z 23 czerwca 1941 r. wraz z komentarzami prasy brytyjskiej zostały przekazane do Moskwy. Rothstein w tym momencie, nie znał jeszcze reakcji czynników sowieckich na wspomniane wystąpienie szefa rządu polskiego. Stwierdził jedynie, że *poliska demokratyczna, jaką pragnie wskrziesić Generał Sikorski, a z którą Związek Sowiecki byłby gotów nawiązać jak najbliższe stosunki, winna odgrodzić się od poprzedniej mocarstwowej polityki i stanąć na stanowisku Polski etnograficznie narodowej*.⁸²

Instrukcje w sprawie prowadzenia rozmów z rządem polskim ambasador sowiecki w Londynie Iwan Majski otrzymał 1 lipca 1941 r. Po przeszło miesiącu negocjacji zawarto porozumienie w sprawie nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy rządem polskim i sowieckim, które przeszło do historii pod nazwą układu Sikorski-Majski. Dokument ten został podpisany 30 lipca 1941 r. w obecności premiera Winstona Churchilla i min. Anthony'ego Edena.⁸³

Nie ulega wątpliwości, że rola Litauera w tym zakresie była znaczna, biorąc zwłaszcza pod uwagę jego wcześniejsze memorandum z 1940 r., jak też bezpośrednie kontakty z Rothsteinem.

We wrześniu 1941 r. w rządzie polskim w Londynie utworzono Ministerstwo Informacji i Dokumentacji (MID), na którego czele stanął prof. Stanisław Stroński. Stefan Litauer otrzymał w nim ważną funkcję sekretarza generalnego, czyli faktycznego kierownika ministerstwa. Pełnił ją do marca 1943 r., kiedy zastąpił go Jan Drohojowski⁸⁴, a ministrem został prof. Stanisław Kot (18 marca 1943)⁸⁵. Jak podaje Wojciech Materski, Litauer w związku z nominacją na sekretarza generalnego MID formalnie zrezygnował ze stanowiska dyrektora

⁸⁰ W. Pobóg-Malinowski, *op. cit.*, s. 174-175.

⁸¹ W. Pobóg-Malinowski, *op. cit.*, s. 176.

⁸² AIMPS, PRM, t. 41/4.d.1., [za:] M. Hułas, *op. cit.*, s. 177-178; Z. Wawer, *Formowanie sił zbrojnych poza granicami Kraju*, [w:] *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*, pod red. Z. Błażyńskiego, Londyn 1994, s. 512

⁸³ Zob. W. Pobóg-Malinowski, *op. cit.*, s. 176-189.

⁸⁴ Jan Drohojowski (1901-1979) – dyplomata, dziennikarz, pisarz. Attache poselstwa RP w Hadze (1922-23), następnie sekretarz poselstwa RP w Rzymie (1924-26). W 1926 r. wyjechał do USA. W czasie II wojny światowej powrócił do służby dyplomatycznej. Radca ambasady RP w Waszyngtonie (1939-42), charge d'Affairs poselstwa RP w Hawanie (1942), radca ambasady w Czungkingu (1942), konsul generalny RP w Jerozolimie (1943). Podsekretarz stanu w Ministerstwie Informacji i Dokumentacji w rządach gen. W. Sikorskiego i S. Mikołajczyka (1943-44). W 1945 r. powrócił do Polski. Poseł w Meksyku (1945-51), w Kairze (1951-52). Dyrektor Powszechnej Kasy Oszczędności (1952-53), Aresztowany przy próbie nielegalnego przekroczenia granicy, a następnie więziony (1953-55). Opublikował m.in. *Jana Drohojewskiego wspomnienia dyplomatyczne* (1959); *Abraham Lincoln* (1962); *Meksyk bogów, krzyża i dolarów* (1962); *Indianin prezydentem Meksyku* (1964); *Religie i wierzenia w życiu Ameryki Łacińskiej* (1964); *Róg obfitości* (1967); *Ameryka Łacińska z bliska* (1968); *Polacy w Ameryce* (1976).

⁸⁵ AIMPS, PRM, K 102/62e. [za:] M. Hułas, *op. cit.*, s. 212.

PAT⁸⁶. Jednakże nadal ją kontrolował i prawdopodobnie powrócił na to stanowisko w marcu 1943 r.

Nie ulega wątpliwości, że Litauer cieszył się bardzo dużym zaufaniem ze strony premiera gen. Władysława Sikorskiego i należał obok Józefa Retingera do najważniejszych jego doradców. Jednym z przykładów tego zaufania może być fakt, że w czasie trzeciej wizyty w Waszyngtonie gen. Sikorski zlecił Litauerowi sprawy propagandy i kontaktów z prasą (1 grudnia 1942 - 10 stycznia 1943)⁸⁷.

Nic też dziwnego, że Stefan Litauer był zaliczany do tzw. „Czarnego gabinetu” gen. Sikorskiego. Gdy por. Jerzy Lerski⁸⁸ w lutym 1943 r. zapytał gen. Sikorskiego o tzw. „czarny gabinet”, gen. Sikorski nadmienił, że za zatrudnienie Litauera w MID odpowiedzialność ponosił Stanisław Stroński⁸⁹. Nie zmienia to faktu, że Litauer zawsze był blisko gen. Sikorskiego. Jakkolwiek Jan Drohojowski w swoich wspomnieniach stwierdził, że gen. Sikorski uważał Litauera za osobę niepewną. Jednakże Wojciech Materski podważa powyższą opinię Drohojowskiego.⁹⁰

Po śmierci gen. Sikorskiego, Litauer mocno zaangażował się w promowanie Stanisława Mikołajczyka na stanowisko premiera rządu polskiego. W tym zakresie szeroko publikował w prasie brytyjskiej informacje na temat sytuacji wewnętrznej wśród najwyższych polskich czynników politycznych, które otrzymywał bezpośrednio od min. Stanisława Kota.⁹¹

Dymisja

Stefan Litauer w czasie II wojny światowej na terenie Londynu utrzymywał jawne stosunki z ambasadą sowiecką, stąd też powszechnie był uważany za agenta sowieckiego. W mniejszym stopniu znane były szerszym kręgom opinii publicznej jego niejawne lub pół jawne z osobami powiązanymi bezpośrednio lub pośrednio z czynnikami sowieckimi. Jego kampania na rzecz wyboru Andrew Rothsteina na stanowisko prezesa Stowarzyszenia Korespondentów Prasy Zagranicznej (Foreign Press Association) w 1943 r. spotkała się z krytyką ze strony wielu środowisk. Z tego też powodu Litauer został usunięty ze Związków Polskich Dziennikarzy.⁹²

Niewątpliwie Litauer był używany lub inspirowany przez czynniki sowieckie do różnych akcji politycznych. Poza wspomnianą wyżej sprawą memorandum z 1940 r., czy pośrednictwo w nawiązaniu kontaktu pomiędzy rządem polskim a ambasadą sowiecką w Londynie, odnotowano m.in. przypadek próby pozyskania polskich socjalistów dla sowieckiej polityki wobec Polski. W czerwcu 1942 r. Litauer za pośrednictwem korespondenta TASS Iwana Kamińskiego skontaktował w tej sprawie działaczy PPS Jana Szczyrka, Adama Pragiera i Adama Ciołkosza z radcą ambasady sowieckiej w Londynie Iwanem Cziczajewem. Przedsięwzięcie to nie powiodło się dyplomacji sowieckiej.⁹³

⁸⁶ W. Materski, *op. cit.*, s. 37. Materski przy tej okazji cytuje Zygmunta Nagórskiego, który przypisywał ówczesną dymisję Litauera ze stanowiska dyrektora PAT jego listowi w „Manchester Guardian”, w którym krytykował Polaków sprzeciwiających się porozumieniu ze Związkiem Sowieckim. Zob. Z. Nagórski, *Wojna w Londynie*, Księgarnia Polska, Paryż 1966, s. 246.

⁸⁷ W. Materski, *op. cit.*, s. 37.

⁸⁸ Jerzy Jan Lerski, ps. Jur, wł. Sołtysik (1917-1992), przed 1939 r. członek Stronnictwa Demokratycznego. W czasie II wojny światowej brał udział w kampanii wrześniowej 1939 r., następnie przedostał się do Francji. Kurier rząd RP na obczyźnie (od 1941). Sekretarz premiera Tomasza Arciszewskiego (1944-47), współzałożyciel stronnictwa Niepodległość i Demokracja (NiD). W 1948 r. wyemigrował do USA. Uzyskał doktorat z zakresu historii na Uniwersytecie Georgetown (1953). Wykładowca na uniwersytetach w Pakistanie, Japonii i na Ceylonie oraz University of San Francisco.

⁸⁹ J. Leski, *Emisariusz „Jur”*, Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1984, s. 72.

⁹⁰ W. Materski, *op. cit.*, s. 37-38.

⁹¹ Zob. m.in. W. Pobóg-Malinowski, *op. cit.*, s. 302; Z. A. Derwiński, *W okowach Wielkiej Trójki. Polityka zagraniczna rządu Rzeczypospolitej Polskiej pod kierownictwem Stanisława Mikołajczyka (14 lipiec 1943 – 28 listopad 1944)*, Melbourne 2012, s. 26.

⁹² W. Materski, *op. cit.* s. 37.

⁹³ A. Pragier, *Czas Przeszły Dokonany*, s. 672-3.

Nic też dziwnego, że w pewnych polskich kręgach politycznych w Londynie istniała tendencja do usunięcia Litauera ze służby państwowej. Lerski wspomina, że w czasie spotkania z prezydentem RP Władysławem Raczkiewiczem 29 marca 1944 r., poruszył dwie drażliwe sprawy, z których jedna dotyczyła Litauera. Lerski zanotował w swoich wspomnieniach: *pierwszą była konieczność szybkiego usunięcia z aparatury państwowej niewątpliwego sowieckiego agenta dr Litauera, który jako kierownik Polskiej Agencji Telegraficznej PAT, był niejako szefem polskiej propagandy. Prezydent nie miał najmniejszej wątpliwości co do właściwej roli tego człowieka. Był zresztą pełen obaw co do różnych samowolnych kontaktów wyższych i niższych urzędników z sowiecką ambasadą, która wypróbowanym zwyczajem płatnych wtyczek zaczęła akcję rozkładową wśród emigracji polskiej. Przyrzekł mi solennie, że o ile nie zdołam doprowadzić do usunięcia Litauera poprzez jego bezpośrednich zwierzchników, to w ostateczności gotów jest sam interweniować*⁹⁴.

Według Lerskiego jedną z przyczyn usunięcia Litauera z PAT i MID była sprawa wywiadu Lerskiego dla dziennikarzy zagranicznych. Na ich pytanie dotyczące stosunku polskiego podziemia niepodległościowego do Armii Czerwonej wkraczającej na terytorium Polski, Lerski odpowiedział, że *zgodnie z instrukcją Delegata Rządu [RP na Kraj]...jego terenowy przedstawiciel powitać ma z polską flagą kolejnych dowódców wkraczających oddziałów „sojuszników naszych sojuszników”, apelując o współpracę w walce ze wspólnym nieprzyjacielem*. Za sprawą Litauera w polskim programie BBC (12 kwietnia 1944) przekreślono wypowiedź Lerskiego, który rzekomo miał nawoływać *wszystkie polskie organizacje podziemne do masowego ujawniania się wobec Armii Czerwonej*. Co nie było zgodne z prawdą.

W związku z tym Lerski podjął kolejną interwencję u min. Kota i prezydenta Raczkiewicza w sprawie usunięcia Litauera z aparatu państwowego⁹⁵.

Bezpośrednią przyczyną jego dymisji było najprawdopodobniej pozytywne ustosunkowanie się Litauera do wizyt ks. Stanisława Orlemańskiego⁹⁶ i prof. Oskara Langego⁹⁷ w Moskwie w kwietniu-maju 1944 r.⁹⁸ Premier Mikołajczyk i min. Kot mieli w tym zakresie inną opinię niż Litauer. Dodatkowo enuncjacje Litauera pojawiły się przed planowaną na czerwiec 1944 r. wizytą premiera Mikołajczyka w Waszyngtonie.

Należy w tym miejscu wspomnieć, że czynniki sowieckie zabiegały przez cały okres II wojny światowej o zorganizowanie sieci agenturalnej wśród Amerykanów polskiego pochodzenia, którzy sympatyzowali ze Związkiem Sowieckim. Nadzór nad nimi sprawował w latach 1941-44 Wasilij Zarubin vel Wasilij Zabulin, mający na swoim koncie selekcję oficerów polskich, którzy zginęli w Katyniu. Wśród agentów wywiadu sowieckiego, bądź sowieckich agentów wpływu znaleźli się m.in. Stefan Arski, Aleksander Hertz, Leo Krzycki, Oskar Lange, Bolesław Gebert, Julian Tuwim, Tadeusz Kantor, ks. Stanisław Orlemański, Stanley Nowak, Roman Moczulski (dyr. PAT w Nowym Jorku). Niezależnie od tego tworzono liczne organizacje prosowieckie, które wykorzystywano propagandowo, szczególnie przeciwko rządowi polskiemu w Londynie. Należały do nich m.in. Liga Kościuszkowska, Stowarzyszenie „Polonia”, Amerykańsko-Polska Rada Pracy, Kongres Słowian Amerykańskich, Komitet Unionistów Polskich. Akcje sowieckiego wywiadu wobec Amerykanów polskiego

⁹⁴ J. Lerski, *Emisariusz „Jur”*, Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1984, s. 157.

⁹⁵ Tamże, s. 158-159.

⁹⁶ Stanisław Orlemański (1889-1960), ksiądz rzymsko-katolicki, działacz polonijny w USA. Współzałożyciel Ligi Kościuszkowskiej i jej honorowy prezes. W latach 1915-1955 pracował w parafii w Springfield (Massachusetts). W 1943 r. opublikował broszurę pt. *Polska dywizja im. T. Kościuszki w ZSRR*.

⁹⁷ Oskar Lange (1904-1965), ekonomista, polityk. Studiował na Uniwersytecie Poznańskim, Uniwersytecie Jagiellońskim i Uniwersytecie Londyńskim. Członek PPS (1927-1948), a następnie PZPR (1948-65). Pracownik naukowy Uniwersytetu Jagiellońskiego (1926-37). W 1937 r. wyjechał do USA. Wykładał na Uniwersytecie w Chicago (1938-45). Ambasador Polski w Waszyngtonie (1945-47). Poseł na Sejm (1947-1965). Członek Rady Państwa PRL (1955-57).

⁹⁸ W. Materski, *op. cit.*, s. 39.

pochodzenia znajdują potwierdzenie w sowieckich depeszach rozszyfrowanych w ramach projektu Venona.⁹⁹

W tym kontekście należy się odnieść do wizyt ks. Stanisława Orlemańskiego i prof. Oskara Lange w ZSRR w kwietniu-maju 1944 r. Po zerwaniu stosunków dyplomatycznych z rządem polskim w Londynie, rząd sowiecki dążył z całą mocą do przeforsowania swoich planów w stosunku do powojennej Polski i uzyskania w tym zakresie akceptacji mocarstw zachodnich. Głównie chodziło o zmiany terytorialne oraz personalne w przypadku przyszłego rządu polskiego.

18 stycznia 1944 r. sowiecki komisarz spraw zagranicznych Wiaczesław Mołotow zasugerował ambasadorowi USA w ZSRR W. A. Harrimanowi rekonstrukcję rządu polskiego, w którego skład weszliby Polacy z Wielkiej Brytanii, USA i ZSRR. Wśród Polaków z USA widział prof. Oskara Langego, ks. Stanisława Orlemańskiego i Leona Krzyckiego.¹⁰⁰

Oczywiście wspomniani wyżej przedstawiciele Polonii amerykańskiej nie byli szerzej znani w tym czasie, szczególnie poza granicami USA. Aby podnieść ich znaczenie ks. S. Orlemański i prof. O. Lange zostali zaproszeni przez Stalina do odwiedzenia ZSRR. Ks. S. Orlemański udał 19 kwietnia 1944 r. się do Moskwy na zaproszenie Związku Patriotów Polskich. 28 kwietnia 1944 r. rozmawiał ze Stalinem. 5 maja 1944 r. przedstawił w radio swoje rozmowy z Polakami w Związku Sowieckim. Po powrocie do Stanów Zjednoczonych prasa amerykańska szeroko rozreklamowała jego podróż. Natomiast jego przełożony bp. Thomas J. O. Leary zawiesił go w obowiązkach duszpasterskich. G. Kennan w rozmowie z J. Wszelakiem 9 maj 1944 r. zastanawiając się nad genezą ewolucji poglądów politycznych ks. Orlemańskiego wysunął przypuszczenie, że mogła ona być związana z działalnością aktywnej grupy komunistycznej na terenie Springfield, kierowanej swego czasu przez wysłannika Kominternu, niejakiego Kappa, brata żony Mołotowa.¹⁰¹

Depesza jednego z agentów sowieckich wysłana z Fairbank (Alaska) świadczy o tym, że starano się szczegółowo monitorować jego podróż.¹⁰²

Prof. Oskar Lange polecał do ZSRR 10 kwietnia 1944 r. przez Alaskę. Do Moskwy przybył 23 kwietnia. Do najważniejszych jego rozmów doszło w czasie spotkań z Wandą Wasilewską, a następnie ze Stalinem i Mołotowem (17 maja 1944). Wasilewska proponowała, aby podjął się pośrednictwa pomiędzy ZPP a rządem polskim w Londynie. W sprawach przyszłych granic Polski opowiedziała się za granicą na Odrze włącznie ze Szczecinem. Natomiast zdecydowanie sprzeciwiła się pozostawieniu Lwowa w granicach Polski. W czasie spotkania ze Stalinem, Lange usłyszał, że ZSRR pragnie, aby Polska po zakończeniu wojny odgrywała wiodącą rolę w Europie. Stalin wykluczył wówczas ustanowienie wojskowej administracji sojuszniczej na terenie Polski. Podstawy przyszłego rządu polskiego widział w ZPP, przy udziale czynników krajowych i niektórych członków ówczesnego rządu polskiego w Londynie (Mikołajczyk, Romer). Stalin zasugerował, aby Lange udał się do Londynu i spotkał się z Mikołajczykiem, aby omówić powyższe tematy. W sprawach terytorialnych Stalin wyraził podobne stanowisko jak Wasilewska, przy czym w sprawie Lwowa nie wypowiedział się tak kategorycznie jak przewodnicząca ZPP. 29 maja 1944 r. Lange odleciał do USA, a 7 czerwca 1944 r. przybył do Chicago. 13 czerwca zrelacjonował swoje spotkania w ZSRR premierowi Mikołajczykowi, który w tym czasie przebywał w Waszyngtonie.¹⁰³

⁹⁹ Zob. John Earl Haynes, *Venona: Decoding Soviet espionage in America*, Yale University Press 2000, s. 235; Herb Romerstein, Eric Breindel, *The Venona secrets: Exposing Soviet espionage and America's traitors*, Regnery Publishing, Washington 2000, s. 417; S. Cenckiewicz, *SB a propaganda polonijna*, [w:] http://www.videofact.com/polska/robocze%20today/cenckieiwcz_sb_polonia.html.

¹⁰⁰ E. Abel, W. A. Harriman, *Special Envoy to Churchill and Stalin 1941-1946*, Random House, New York 1975, s. 321.

¹⁰¹ *PSB*, z. 100, s. 135; AIPMS, sygn. PRM 148/18, k. 135; Kol. 39/20, *Notatka J. Wszelakiego z rozmowy z G. Kennanem, 10 V 1944*. Szerzej zob. W. Pobóg-Malinowski, *op. cit.*, s. 558-560.

¹⁰² Zob. http://www.nsa.gov/public_info/_files/venona/1944/21apr_orlemanski.pdf

¹⁰³ Zob. Stanisław Ciesielski, *Oskar Lange w latach II wojny światowej*, [w:] <http://www.sciesielski.republika.pl/polmysl/lange2.html>; Stanisław Ciesielski, *Oskar Lange a PKWN*, [w:] <http://www.sciesielski.republika.pl/polmysl/lange2.html>.

Wróćmy jednak do sprawy dymisji Litauera. On sam w rozmowie z Iwanem Majskim 24 października 1944 r. w Moskwie, jako przyczynę odejścia z MID podał jego konflikt z prof. Kotem *na tle stosunku do informacji radia niemieckiego o odkryciu w Lesie Katyńskim masowych grobów oficerów polskich*¹⁰⁴. Wydaje się to jednak mało prawdopodobne, gdyż jeżeli jakiś konflikt na tym tle zaistniało, to miało to miejsce w 1943 r. a nie w 1944 r.

Za linią frontu

Trudno jest oszacować zasięg wpływów i kontaktów Stefana Litauera w środowiskach brytyjskich. Niewątpliwie poza rozmowami ze wspomnianym wyżej szefem Intelligence Department w Foreign Office Rexem Leeperem, Litauer często spotykał się z kierownikiem Departamentu Prasowego Foreign Office Williamem Ridsdałem. Uważano nawet, że Litauer był jego ulubieńcem.¹⁰⁵

Jeśli chodzi o prasę brytyjską to Litauer publikował m.in. na łamach takich pism jak „Manchester Guardian”, „Observer”, „News Chronicle”, „Yorkshire Post”. Według różnych przekazów charakterystycznymi elementami jego publicystyki była teza o konieczności porozumienia polsko-sowieckiego na warunkach sowieckich oraz podważanie autorytetu i pozycji rządu polskiego i innych polskich czynników politycznych (prezydent, naczelny wódz) w opinii anglosaskiej.¹⁰⁶ Na przykład jego zaangażowanie w prasie brytyjskiej w kampanię na rzecz usunięcia gen. Kazimierza Sosnkowskiego ze stanowiska naczelnego wodza było znaczne. Nieraz opinie prezentowane przez niego na łamach prasy brytyjskiej pokrywały się z oficjalnym stanowiskiem rządu W. Brytanii.

Witold Babiński zwrócił uwagę, że w tamtym czasie Litauer w swoich artykułach „atakował na pierwszym planie konstytucję, ciągłość legalną rządu i osobę Prezydenta”. Podważał znaczenie rządu polskiego, zwracając uwagę na fakt, że nie obejmował wszystkich ważniejszych ugrupowań politycznych. W zakresie polityki zagranicznej Litauer uważał, że Mikołajczyk powinien porozumieć się ze Stalinem, ale ostrzegał jednocześnie, że Stalin nie zgodzi się na konstytucję z 1935 r., jak podstawę prawną systemu politycznego w Polsce. Według Babińskiego, artykuły Litauera zarysowały program sowiecki wobec Polski: „przekreślenie ciągłości prawnej państwa i jego organów legalnych, rozbrojenie i deportowanie Armii Krajowej”. Jego uzupełnieniem miało być „stworzenie polskiego rządu komunistycznego w Moskwie”, do którego miał być zaproszony Mikołajczyk.¹⁰⁷

Po usunięciu Litauera z Ministerstwa Informacji i Dokumentacji został on zaangażowany przez „News Chronicle” jako specjalista do spraw Europy Wschodniej. Według raportu z 23 października 1950 r. (podpisanego przez chor. Woźniaka z Sekcji II, Wydziału II, Departamentu I, Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego) to dzięki swojej żonie (chodzi tu o Mary Frances z d. Bond, primo voto Porritt) Litauer był dobrze widziany w londyńskich sferach lewicowych. Opiekunem Litauera w kręgach politycznych i publicystycznych W. Brytanii miał być wydawca pisma „New Statesman” Kingsley Martin¹⁰⁸. Istniały podejrzenia, że Litauer mógł współpracować z brytyjskimi służbami wywiadowczymi z tego względu, że

¹⁰⁴ W. Materski, *op. cit.* s.41; W. Materski, *Stefan Litauer...dyplomata, dziennikarz*, s. 85-91.

¹⁰⁵ W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...* s. 37; H. Świdarska, *op. cit.* s. 69-70.

¹⁰⁶ Zob. W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 37;

¹⁰⁷ W. Babiński, *Przyczynki historyczne do okresu 1939-1945*, B. Świdarski, Londyn 1967, s. 312, 317, 413, 439, 466.

¹⁰⁸ Basil Kingsley Martin (1897-1969), dziennikarz brytyjski, redaktor „New Statesman” (1930-60). Wywodził się z rodziny o tradycjach socjalistyczno-pacyfistycznych. W czasie I wojny światowej służył jako sanitariusz na froncie zachodnim. W czasie studiów na Uniwersytecie w Cambridge związał się z Union of Democratic Control i Fabian Society. Po studiach przez rok uczył na Uniwersytecie Princeton (USA). Po powrocie do Anglii pracował jako recenzent książek w piśmie „The Nation”, jednocześnie uczył w London School of Economics. Następnie pracował dla „Manchester Guardian”. W 1930 r. został redaktorem „New Statesman”, a następnie „New Statesman and Nation”, po połączeniu z „The Nation” w 1931 r. Pismo miało szeroki wpływ na politykę laburzystów brytyjskich. Martin wprawdzie porzucił pacyfizm w obliczu zagrożenia faszystowskiego w Europie, jednakże był zbyt tolerancyjny wobec rządów stalinowskich. Z tego też powodu był nie lubiany przez George’a Orwella. Należał do zwolenników wprowadzenia republikanizmu w Wielkiej Brytanii.

Litauer w Londynie mieszkał w domu, w którym lokatorami byli ludzie związani ze „Special Department Foreign Office”.¹⁰⁹

Jako korespondent „News Chronicle” w październiku 1944 r. udał się do Polski na zaproszenie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN). Spędził wówczas w Polsce sześć miesięcy, głównie w Lublinie, Warszawie, Łodzi i Krakowie. W tym samym czasie napisał książkę pt. „Zmierzch Londynu”. Później podróżował z ramienia „News Chronicle” po Czechosłowacji i Węgrzech.¹¹⁰ Według Edwarda Puacza (oświadczenie złożone przed oficerem MBP 24 stycznia 1953 r.) po polskim Londynie krążyły wówczas plotki, że wyjazd Litauera nastąpił dzięki jego znajomościom brytyjskim, albo poparciu masonerii, bądź brytyjskich naftarzy mających swoje interesy w Rumunii.¹¹¹

Wedle ustaleń Wojciecha Materskiego, Litauer w październiku 1944 r. przebywał w Moskwie aż trzy tygodnie. Spotkał się tam m.in. z zastępcą ludowego komisarza spraw zagranicznych Iwanem Majskim w dniu 24 października 1944 r. Litauer zabiegał wówczas u Majskiego o pomoc w wyjeździe do Rumunii. Majski przy tej okazji zapytał go o środowisko polskie w Londynie i o stosunki polsko-brytyjskie. Litauer udzielił mu wówczas bardzo szczegółowych informacji na powyższe tematy.¹¹²

Ponownie w Moskwie znalazł się w grudniu 1944 r. 20 grudnia 1944 r. w ambasadzie brytyjskiej w stolicy Związku Sowieckiego zreferował obszernie sytuację na terenach znajdujących się pod administracją PKWN oraz swoją rozmowę z Jakubem Bermanem. Uprzedził Brytyjczyków o planowanym przekształceniu PKWN w Rząd Tymczasowy.¹¹³

Jałta i aresztowanie szesnastu

Kolejny raz Litauer pojawił się w Moskwie w marcu 1945 r., a więc już po konferencji jałtańskiej Wielkiej Trójki, natomiast w momencie kryzysu w tzw. Komisji Dobrych Usług (Mołotow, Harriman, Clark-Kerr). Rozmawiał wówczas 9 marca 1945 r. z ambasadorem brytyjskim w Moskwie Archibaldem Clark-Kerrem. Spotkał się również z ambasadorem USA Harrimanem. Zreferował im sytuację na terenie tzw. Polski „lubelskiej” oraz nastroje społeczeństwa polskiej o ogłoszeniu ustaleń jałtańskich w sprawie polskiej.¹¹⁴ W dalszej kolejności Litauer przedstawił swoje wrażenia z pobytu na terytoriach kontrolowanych przez Armię Czerwoną szefowi departamentu Północnego Foreign Office Christopherowi Warnerowi w Londynie w czerwcu 1945 r. Informacje te zostały następnie przekazane członkom Gabinetu Wojennego rządu W. Brytanii.¹¹⁵

W tym samym czasie Litauer mocno zaangażował się w wyciszenie sprawy aresztowania szesnastu przywódców Polski Podziemnej z gen. Leopoldem Okulickim (ostatni dowódca Armii Krajowej) i Janem Stanisławem Jankowskim (Delegat Rządu RP na Kraj) na czele.¹¹⁶

Próbował jeszcze powrócić do Moskwy razem ze Stanisławem Mikołajczykiem, który w połowie czerwca 1945 r. zgodził się wejść do tzw. Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. Jednakże według relacji Jana Drohojowskiego, Mikołajczyk nie zgodził się na to.¹¹⁷

W czerwcu 1945 r. ukazała się broszura Litauera pt. *Poland's case*, wydana przez Russia Today Society i Women's British-Soviet Committee, przybudówki Komunistycznej Partii Wielkiej Brytanii.¹¹⁸

¹⁰⁹ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 48.

¹¹⁰ Tamże, k. 9, 11, 58.

¹¹¹ Tamże, k. 107.

¹¹² W. Materski, *Stefan Litauer...dyplomata, dziennikarz*, s. 85-91.

¹¹³ H. Świdarska, *op. cit.* s. 73; W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 42.

¹¹⁴ H. Świdarska, *op. cit.* s. 76-77; W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 43.

¹¹⁵ H. Świdarska, *op. cit.* s. 79; W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 44.

¹¹⁶ H. Świdarska, *op. cit.*, s. 80-81; W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 44.

¹¹⁷ J. Drohojowski, *op. cit.*, s. 250.

¹¹⁸ S. Litauer, *Poland's Case*, London 1945; W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 44.

Na marginesie należy wspomnieć, że reportaże Litauera z terenów Polski zajętych przez Armię Czerwoną, entuzjastycznie odnoszących się do rządów prosowieckiego PKWN i „wyzwolicielei”, spotkały się z krytycznym odzewem nie tylko w prasie polskiej wydawanej w Wielkiej Brytanii, ale również w części prasy brytyjskiej. Szczególnie krytycznie o reportażach Litauera z Polski pisał „Catholic Herald”¹¹⁹.

Brygada Świętokrzyska

29 lipca 1945 r. Stefan Litauer odwiedził Brygadę Świętokrzyską NSZ stacjonującą w rejonie Böhmerwaldu około 60 km od Pilzna na terytorium Czechosłowacji. Przedstawił się jako Stefan Lityński, dziennikarz z Londynu. Został przyjęty bardzo serdecznie. Po tej wizycie Litauer opublikował 30 lipca 1945 r. na łamach „News Chronicle” bardzo nieprzychylny brygadzie reportaż pt. *Polish Fascists Rule Five Czech Villages*, który wywołał międzynarodowe reperkusje. Litauer napisał m.in. że 1500 uzbrojonych Polaków z „osławionej profaszystowskiej podziemnej armii NSZ” (*notorious pro-fascist NSZ underground army*) okupowało 5 wsi zamieszkałych przez Niemców, położonych w odległości zaledwie 35 mil od Pragi. Litauer wspominał tam też, że brygada dokonała odwrotu na zachód wraz z oddziałami Wehrmachtu, i że zaproponowano jej przyłączenie się do tzw. legionu wschodnio-europejskiego, który miał walczyć ze Związkiem Sowieckim. Ponadto Litauer oskarżył brygadę o prowadzenie tajnych operacji przeciwko wojskom sowieckim i rządowi czechosłowackiemu.¹²⁰

Artykuł pojawił się akurat w końcowej fazie konferencji poczdamskiej (17 lipca - 2 sierpnia 1945). 26 lipca 1945 r. przywódca Labor Party Clement Atlee został premierem Wielkiej Brytanii. Wraz z ukazaniem się artykułu Litauera, brytyjski War Office poinformował władze amerykańskie, że mimo zabiegów gen. Andersa i gen. Pattona brygada nie zostanie włączona do wojsk polskich pod dowództwem brytyjskim. Decyzję w tej sprawie amerykański generał Harmon przekazał dowódcy brygady płk. Dąbrowskiemu 1 sierpnia 1945 r. Jednocześnie przeciwko brygadzie rozpętano akcję propagandową w komunistycznych środowiskach masowego przekazu w Związku Sowieckim, Polsce i Czechosłowacji. Władze sowieckie domagały się od Amerykanów wydania im brygady. W tej sytuacji brygada została przesunięta do amerykańskiej strefy okupacyjnej do Coburga, gdzie 6 sierpnia 1945 r. została rozbrojona, a następnie 15 sierpnia przetransportowana w rejon Karsfeld koło Dachau. Z czasem żołnierze brygady zostali wcieleni w szeregi kompanii wartowniczych działających przy 3 i 7 armii USA na terenie Niemiec.¹²¹

Waszyngton

We wrześniu 1945 r. przyjął ofertę pracy w MSZ w Warszawie¹²², by wkrótce potem wyjechać do Waszyngtonu (listopad 1945) i objąć tam stanowisko radcy ambasady z tytułem ministra pełnomocnego. Według Wojciecha Materskiego, zapewne akces Litauera do Stronnictwa Demokratycznego, na którego czele stał wówczas Wincenty Rzymowski, który był ministrem spraw zagranicznych w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej (funkcję tę objął w maju 1945, jako minister spraw zagranicznych Rządu Tymczasowego i pełnił do lutego 1946 r.) miał wpływ na zatrudnienie Litauera w tym resorcie. Jednakże wyjazd do Waszyngtonu (nominację podpisano 10 października 1945 r.¹²³) zaproponował mu ówczesny

¹¹⁹ *Poles challenge Litauer's news from Poland*, „Catholic Herald”, 27 IV 1945.

¹²⁰ David & Todd Morgan, *The Anabasis of the Holy Cross Brigade. Reflected in the Documents of the United States Government 1945-1950*, Glaukopis nr 5-6/2006, s. 246.

¹²¹ Tamże; Sławomir Czyż, *Brygada Świętokrzyska u boku Amerykanów*, [w:] *Historia ONR i NSZ*. <http://www.onr.czyz.org/artykul-17-t-brygada-swietokrzyska-u-boku-amerykanow.html>.

¹²² Pracę w MSZ zaproponował mu najprawdopodobniej Jakub Berman. IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 58. Natomiast w MSZ, według informatorów MBP Litauera popierał poseł Marian Cieplak, któremu rzekomo Litauer pomagał na terenie anglosaskim. IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 65.

¹²³ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 11.

wiceminister spraw zagranicznych Jakub Berman.¹²⁴ Litauer pojawił się w Waszyngtonie wkrótce po tym, jak Polska podpisała Kartę Narodów Zjednoczonych (24 października 1945 r. charge d'Affairs ad interim w Waszyngtonie Janusz Żiółkowski¹²⁵ przekazał rządowi USA, depozytariuszowi Karty NZ). Prof. Oskar Lange złożył listy uwierzytelniające prezydentowi Harremu Trumanowi 22 października 1945 r.¹²⁶

Wojciech Materski nadmienia, że po odwołaniu amb. O. Langego w czerwcu 1946 r. kierowanie ambasadą powierzono Litauerowi.¹²⁷ Wedle innych przekazów decyzja o odwołaniu Langego zapadła dopiero w grudniu 1946 r., a powrót do Warszawy nastąpił w końcu 1947 r.¹²⁸ Należy tu nadmienić, że Oskar Lange od marca 1946 r. był również przedstawicielem Polski w Radzie Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych i dzielił swój czas pomiędzy Waszyngton i Nowy Jork, co odbijało się na pracy ambasady. Niezależnie od tego sam Lange, jak i ambasada byli bojkotowani przez zdecydowaną większość Polonii amerykańskiej, co było wbrew intencjom kierownictwa Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie. Następca Langego na stanowisku ambasadora Polski w Waszyngtonie Józef Winiewicz złożył listy uwierzytelniające prezydentowi Harremu Trumanowi 4 lutego 1947 r.¹²⁹ Lange natomiast do końca 1947 r. zasiadał w Radzie Bezpieczeństwa ONZ jako przedstawiciel Polski.

W Waszyngtonie (w ocenie MBP) Litauer pozostawał w bliskich kontaktach z ambasadorem prof. Oskarem Lange, prof. Ignacym Złotowskim¹³⁰, Julianem Tuwimem, którzy zasiadali w Komitecie Odbudowy Kulturalnej Polski.¹³¹ Opinie co do relacji Litauera z prof. Lange są dość sprzeczne.¹³² Jeden z telegramów prof. Złotowskiego stawia również pod znakiem zapytania relacje między nimi.¹³³

W notatce informacyjnej MBP z 1952, podpisanej przez kierownika Sekcji I, Wydz. II, Dep. X J. Milka i st. referenta tejże sekcji ppor. T. Czyża, pracę Stefana Litauera w USA oceniano negatywnie. „Litauer w czasie pobytu po wojnie w Stanach Zjednoczonych prowadził szkodliwą dla Państwa Polskiego działalność i był podejrzany o współpracę z wywiadami angielskim i amerykańskim. Utrzymywał stosunki z przedstawicielami reakcyjnej Polonii

¹²⁴ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 57. W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 45.

Jakub Berman (1901-1984), polityk komunistyczny. Członek Związku Młodzieży Komunistycznej od 1924 r., Komunistycznej Partii Polski od 1928 r. Sekretarz wydziału krajowego Związku Patriotów Polskich w ZSRR (1943). Współorganizator centralnego Biura Komunistów Polskich i Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w ZSRR (1944). Członek Biura Politycznego PPR (1944-48), a następnie PZPR (1948-56). Członek Prezydium Rady Ministrów PRL (1952-56), wicepremier PRL (1954-56). Członek Komisji Biura Politycznego PZPR ds. Bezpieczeństwa Publicznego (1949-56). Uważa się, że był szarą eminencją władz Polski Ludowej w latach 40. i 50. XX w. i razem z Bolesławem Bierutem oraz Hilarym Mincem należał do najściślejszego kierownictwa PZPR.

¹²⁵ Janusz Żiółkowski (1903-1969), wieloletni radca finansowy Ambasady RP w Waszyngtonie (1933-45). Odmówił powrotu do Polski.

¹²⁶ Robert Szymczak, *Oskar Lange, American Polonia, and the Polish-Soviet Dilemma during World War II. Making the case for a "People's Poland"*, "The Polish Review" Vol. XL, No. 2, University of Illinois Press 1995, s. 147.

¹²⁷ W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 46.

¹²⁸ R. Szymczak, *op. cit.*, s. 149.

¹²⁹ „Morning Bulletin” (Rockhampton, QLD, Australia), 6 lutego 1947, s. 5.

¹³⁰ Ignacy Złotowski (1907-?), absolwent Politechniki Warszawskiej (1930), pracował m.in. w Instytucie Radu Marii Skłodowskiej-Curie w Paryżu (1934-36), Laboratorium Chemii Nuklearnej Joliot-Curie (1936-38), University of Minesota (1941-42), Ohio State University (1944-46). Szef sekcji amerykańskiej w MSZ (lipiec 1946), zastępca delegata na Zgromadzenie Ogólne ONZ (październik 1946). Prawdopodobnie powrócił do Polski na przełomie 1948/49 r. Zob. S. Cenckiewicz, *SB a propaganda polonijna* [w:]

http://www.videofact.com/polska/robocze%20today/cenckiewcz_sb_polonia.html.

¹³¹ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 9, 11, 58.

¹³² W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 46.

¹³³ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 13. Złotowski do Min. Olszewskiego.

amerykańskiej oraz z emigrantami rządu londyńskiego. Forsował na stanowiska w naszych placówkach reakcjonistów, a usuwał ludzi o poglądach demokratycznych”.¹³⁴

Powyższa konkluzja oficerów MBP została napisana raczej na wyrost. Przytoczone na jej poparcie notatki agentów były pisane przez osoby z jakiegoś powodu nie darzące Litauera sympatią. Przykładowo wizyta Litauera w siedzibie wywiadu amerykańskiego 15 stycznia 1946 r. trwająca około 2 godzin jest jedynym tego typu odnotowanym faktem i nie stanowi jeszcze dowodu na jego współpracę z Amerykanami.¹³⁵

Prawdopodobnie źródłem negatywnych opinii był II sekretarz ambasady Leon Sobkowski¹³⁶, ożeniony z obywatelką sowiecką, który utrzymywał kontakty z ambasadą sowiecką w Waszyngtonie. Zachowała się depecha wysłana 16 lutego 1946 r. przez wyższego sowieckiego dyplomatę do zastępcy komisarza ludowego spraw zagranicznych Dekanozowa, w której przytoczono opinię Sobkowskiego, że atmosfera w ambasadzie polskiej jest niebezpieczna. Sobkowski stwierdził, że Litauer stara się otaczać grupą pracowników technicznych, z dawnego personelu amb. Ciechanowskiego i przyciąga do siebie osoby politycznie niepewne. Zdaniem Sobkowskiego, Litauer utrzymywał potajemnie kontakt z b. ambasadorem RP w Waszyngtonie Janem Ciechanowskim. W depeszy wspomniane jest też, że Litauer mieszkał przed wojną w Londynie i napisał pochlebny artykuł o Becku i że jego kontakty z wywiadem brytyjskim. Napisano tam też, że „przez przypadek został ustalony fakt powiązań Litauera z wywiadem amerykańskim w Waszyngtonie”. Jednocześnie Sobkowski pozytywnie wyrażał się o amb. Lange.¹³⁷ Sobkowski prawdopodobnie utrzymywał bliższe kontakty z sowieckim dyplomatą (być może był on również oficerem sowieckiego wywiadu) o nazwisku Oriechow.¹³⁸

Niejasne są okoliczności odwołania Litauera z Waszyngtonu. Oficjalnie odwołano go z dniem 30 września 1946 r., termin odwołania przedłużono następnie do 30 listopada 1946 r.¹³⁹ 3 października 1946 r. pojawił się w Waszyngtonie prof. Ignacy Złotowski, który zapewne miał zastąpić Litauera i starał się przyspieszyć jego wyjazd do Polski. Warto zwrócić uwagę na to, że pod nieobecność prof. Lange, Litauer kierował nie tylko ambasadą, ale również prowadził z Amerykanami rozmowy na temat kredytów, demobilu i rekompensat dla obywateli amerykański za mienie znacjonalizowane w Polsce.¹⁴⁰ Do tego doszła sprawa nominacji gen. Karola Świerczewskiego na ambasadora Polski w Waszyngtonie. Świerczewski pojawił się w Waszyngtonie we wrześniu 1946 r. jednakże władze amerykańskie nie zgodziły się na jego kandydaturę.¹⁴¹ Dodatkowo Świerczewski stał się bohaterem skandalu dyplomatycznego. Ponieważ zamierzał prowadzić aktywną propagandę na rzecz Polski Ludowej, władze amerykańskie próbowały zmusić go do zarejestrowania się jako agenta obcego państwa na podstawie *Foreign Agent Registration Act* z 1938 r. Prawdopodobnie stał za tym attache wojskowy w Waszyngtonie gen. Izydor Modelski, który nie zamierzał włączać się w akcję Świerczewskiego i powiadomił władze amerykańskie o jego zamiarach.¹⁴²

¹³⁴ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 108.

¹³⁵ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 12, 108-109.

¹³⁶ L. Sobkowski prawdopodobnie walczył w szeregach Brygady Międzynarodowej w czasie wojny domowej w Hiszpanii. Zob. <http://jewishsoldiers.com/ms-polish-spanish-int-bde/>.

¹³⁷ Zob. http://www.nsa.gov/public_info/_files/venona/1946/16feb_litauer.pdf.

¹³⁸ Zob. http://archive.org/details/1946_11feb_conversation.

¹³⁹ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 13, 14. Pismo w tej sprawie datowane było 30 sierpnia 1946 r.

¹⁴⁰ W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 46-47. W maju 1946 r. USA wstrzymały porozumienie w sprawie pożyczki. Dopiero w październiku 1946 r. zgodziły się na udzielenie kredytu wartości 40 mln USD oraz zawarły porozumienie w sprawie nadwyżek towarowych wartości 50 mln USD. Dodatkowo w grudniu 1946 r. USA zgodziły się na zwrot złota polskiego wartości 27,5 mln USD, oraz odblokowania zamrożonych kont i odblokowania innych funduszy o łącznej wartości 10 mln USD. Zob. Piotr Stefan Wandycz, *The United States and Poland*, Harvard University Press 1980, s. 323, 326.

¹⁴¹ W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 46.

¹⁴² Zob. J. Winiewicz, *Co pamiętam z długiej drogi życia*, Poznań 1985, s. 372-373; *Documentary testimony of Gen. Izydor Modelski former Military Attache of the Polish Embassy, Washington D.C.*

Na okres jego urzędowania, jako faktycznego kierownika ambasady przypadła też wizyta gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego w USA (czerwiec 1946), którą rząd w Warszawie określił jak akt nieprzyjazny ze strony Waszyngtonu.¹⁴³

Nie można wykluczyć, że wspomniane wyżej doniesienia Sobkowskiego i inne o kontaktach Litauera z b. amb. Janiem Ciechanowskim, bankierem Alfredem Falterem¹⁴⁴, prezesem Kongresu Polonii Amerykańskiej Karolem Rozmarkiem i attache wojskowym ambasady gen. Izydorem Modelskim¹⁴⁵ (sic!) wzbudziły w Warszawie bliżej nieokreślone zastrzeżenia.¹⁴⁶ Nie można też wykluczyć, że zamierzano wykorzystać Litauera do innych zadań i na innym terenie.

Marzenie o posadzie w Australii

Po odwołaniu Litauera z Waszyngtonu, zaproponowano mu poselstwo RP w Australii. 8 lutego 1947 r. polski charge d'Affaires w Londynie Karol Lapter¹⁴⁷ w rozmowie z Wysokim Komisarzem Australii w Londynie wspomniął, że rząd polski chciałby mianować Stefana Litauera przedstawicielem Polski w Canberze, o ile rząd australijski zgodziłby się na to¹⁴⁸.

21 marca 1947 r. australijski minister spraw zagranicznych dr Evatt¹⁴⁹ wysłał osobisty telegram do Wysokiego Komisarza Australii w Londynie Johna „Jacka” Beasleya¹⁵⁰, w

Hearing before the Committee on Un-American Activities. House of Representatives. Eighty First Congress. First session. March 31 and April, 1949, US Government Printing Office, Washington 1949; S. Cenckiewicz, *SB a propaganda polonijna* [w:]

http://www.videofact.com/polska/robocze%20today/cenckieiwcz_sb_polonia.html.

¹⁴³ Piotr Stefan Wandycz, *The United States and Poland*, Harvard University Press 1980, s. 321.

¹⁴⁴ Alfred Falter (1880-1954), przemysłowiec, bankier. Przed 1939 r. m.in. członek Rady Banku Polskiego, wiceprezes, a następnie prezes Banku Handlowego, członek Rady Wykonawczej Międzynarodowej Izby Handlowej, właściciel firm transportowych Polskarob i Robur. Podsekretarz stanu w Ministerstwie Skarbu (1939-40). Od 1942 r. w USA, gdzie prowadził przedsiębiorstwo A. Falter-armorator.

¹⁴⁵ Izidor Modelski (1899-1962), generał WP. Zastępca ministra spraw wojskowych (1939-40), podsekretarz stanu w Ministerstwie Spraw Wojskowych, a od 1942 r. w Ministerstwie Obrony Narodowej (do 1944). Od marca 1945 r. w stanie spoczynku. W lipcu 1945 r. powrócił do Polski i został mianowany przez nowe władze szefem Misji Specjalnej Wojska Polskiego w Londynie. Attache Wojskowy w Waszyngtonie (1946-48), odmawiał wykonywania zadań wywiadowczych zleczonych mu przez szefa Oddziału II Sztabu Generalnego płk./gen. Waclawa Komara. Odmówił powrotu do kraju, osiadł w USA. Złożył obszernie zeznania na temat działalności szpiegowskiej prowadzonej przez organa wojskowe Polski Ludowej przed Komisją Izby Reprezentantów Kongresu USA ds. działalności anty-amerykańskiej.

¹⁴⁶ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 99.

¹⁴⁷ Karol Lapter, ps. Grabiec, historyk, agent sowiecki. Przed 1939 r. członek Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy. W czasie II wojny światowej kontroler tzw. organizacji demokratycznych w Wielkiej Brytanii (Polska Rada Jedności Demokratycznej, Polski Związek Postępowy, Zjednoczenie Polskie, Polskie Stowarzyszenie Demokratyczne, Polski Komitet Słowiański). Radca ambasady polskiej w Londynie (w drugiej połowie lat 40. XX w.). Wykładowca Wyższej Szkoły Nauk Społecznych przy KC PZPR i Wojskowej Akademii Politycznej. Opublikował m.in. *Angielskie gwarancje dla Polski w r. 1939*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1959; *Powstanie Stanów Zjednoczonych i pierwszy okres ich istnienia (do r. 1815)*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych Warszawa 1960; *Pakt Piłsudski-Hitler*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1962; *Zarys stosunków polsko-radzieckich (1917-1960)*, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR, Warszawa 1962; *External and internal sources of international tension*, J & A Churchill, London 1966. W 1968 r. wyjechał z Polski.

¹⁴⁸ List K. Laptera do J. A. Beasleya, KL/MK No. 086/33, 3/2/1947.

¹⁴⁹ Herbert Vere Evatt (1894-1965), prawnik i polityk australijski. Sędzia Sądu Najwyższego Australii (1930-40), prokurator generalny i minister spraw zagranicznych (1941-49). Współautor Deklaracji Praw Człowieka ONZ. Przewodniczący Zgromadzenia Ogólnego ONZ (1948-49). Przywódca Australijskiej Partii Pracy (1951-60).

¹⁵⁰ John Albert „Jack” Beasley (1895-1949), polityk i dyplomata australijski. Prezydent Trades and Labour Council of NSW (1922-28). Poseł do parlamentu stanowego z okręgu West Sydney (1928-9),

którym wyraził zażenowanie rządu australijskiego decyzją rządu polskiego o ogłoszeniu nazwiska kandydata na przedstawiciela dyplomatycznego Polski w Australii¹⁵¹.

Przygotowania ze strony rządu warszawskiego do zorganizowania swojego przedstawicielstwa w Australii były dość zaawansowane, jeśli weźmiemy pod uwagę informacje przekazane przez Litauera Johnowi Russellowi z Ambasady Wielkiej Brytanii w Warszawie. Z listu tego ostatniego skierowanego do Robina M. A. Henkeya z Departamentu Północnego Foreign Office 18 kwietnia 1947 r. wynika, że Litauer spodziewał się wyjazdu do Australii już 10 maja 1947 r. Obsada placówki miała być ograniczona. Sekretarzem poselstwa planowano mianować młodego urzędnika warszawskiego MSZ Rulskiego [tak podano w oryginale] (brał udział w obronie Helu w 1939 r., wojnę spędził w obozie jenieckim w Niemczech, po wojnie był oficerem łącznikowym w Armii Brytyjskiej w Niemczech, następnie powrócił do Polski)¹⁵². Ponadto zamierzano wysłać tam attache, którego nazwiska Russell nie znał oraz eksperta ekonomicznego, specjalistę od przemysłu tekstylnego. Niezależnie od planowanej placówki w Canberze, planowano utworzenie konsulatu w Sydney¹⁵³.

9 czerwca 1947 r. prezydium rządu australijskiego (Cabinet) przyjęło wytyczne dotyczące wniosków innych rządów o wymianie misji dyplomatycznych. Władze australijskie poinformowały wówczas rządy Szwecji, Polski, Belgii, Szwajcarii i Włoch, że zrezygnowały z zasady wzajemności w tym zakresie, zastrzegły sobie prawo, że istniejące już przedstawicielstwa Australii za granicą mogą być akredytowane przy innych rządach zainteresowanych wymianą misji dyplomatycznych, a ponadto nie gwarantowały odpowiednich warunków lokalowych dla przedstawicielstw dyplomatycznych rządów zainteresowanych ulokowaniem swoich misji w Canberze¹⁵⁴.

25 czerwca 1947 r. „Sydney Morning Herald” ogłosił na podstawie informacji z Warszawy, że dr Stefan Litauer został mianowany przedstawicielem Polski w Australii.

Jednakże władze australijskie były zaskoczone tą informacją. Z telegramu Evatta do Beasleya z 25 czerwca 1947 r. wynika, że rząd australijski nie miał pewności, że rząd warszawski zgodził się na wyżej przedstawione warunki. Evatt wyraźnie zaznaczył w telegramie, że jeśli Polacy przyjęli te warunki, to Beasley może podać nazwisko Litauera królowi do nieformalnego zatwierdzenia¹⁵⁵.

28 czerwca 1947 r. Beasley w telegramie do Evatta donosił, że poinformował polskiego ambasadora w Londynie o warunkach jakie przedstawił rząd australijski w sprawie tworzenia nowych misji dyplomatycznych w Canberze. Polski ambasador powiedział mu, że przekazał te informacje swojemu rządowi w Warszawie. Dodatkowo stwierdził, że nie rozumie dlaczego pojawiły się prasowe enuncjacje na temat nominacji Litauera. Wyraził przypuszczenie, że wynikało to z niezrozumienia w Warszawie wiadomości, którą tam przesłał w tej sprawie. Na razie jednak nie dysponował jeszcze oficjalnym stanowiskiem swojego rządu¹⁵⁶.

do parlamentu federalnego (1929-46). Minister w rządach Jima Scullina (1929-31), Johna Curtina (1941-45), Bena Chifleya (1945-46). Wysoki Komisarz Australii w Londynie (1946-49).

¹⁵¹ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Notatka EAME Division ND: Appointment of Polish Minister to Australia. 17/11/1947; Cablegram No. 51, For Minister from Beasley, 8/02/1947; Cablegram E47/25/1/4, Personal for Beasley from Evatt, 24/03/1947.

¹⁵² Chodzi zapewne o Władysława Rólskiego, który w 1939 r. był dowódcą plutonu Obrony Narodowej „Kościerzyna”, a w latach 1969-1974 ambasadorem PRL w Etiopii.

¹⁵³ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Kopia listu Johna Russella do Robina M. A. Henkeya, E.47/38/7, 18/4/1947.

¹⁵⁴ Tamże. National Archives of Australia [dalej: NAA], sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Notatka EAME Division ND: Appointment of Polish Minister to Australia. 17/11/1947; Cablegram For Beasley from Evatt, No. 193, 31/5/1947.

¹⁵⁵ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Cablegram The High Commissioner's Office O,10371, 25/06/1947.

¹⁵⁶ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Cablegram Evatt from Beasley, I12976, 28/06/1947.

14 lipca 1947 r. Beasley raportował o prasowych doniesieniach, że Litauer udał się 7 lipca 1947 r. do Londynu, aby następnie objąć stanowisko posła w Australii. Prosił jednocześnie o instrukcje w tej sprawie¹⁵⁷.

W parę dni później 18 lipca 1947 r. Polskie Towarzystwo Demokratyczne w Australii wysłało obszerny memoriał adresowany do premiera J. B. Chifleya¹⁵⁸, który w tym czasie jednocześnie pełnił obowiązki ministra spraw zewnętrznych (pismo wpłynęło 22/07/1947), w którym wyrażono zaniepokojenie doniesieniami prasowymi na temat nominacji Litauera na posła polskiego w Australii. W memorandum zamieszczono obszerną charakterystykę Litauera. Wspomniano m.in. jego służbę w polskim MSZ, jak też jego aresztowanie w 1923 r. w związku z podejrzeniem o działalność szpiegowską na rzecz Rosji Sowieckiej. Według autorów pisma, Litauer został wówczas zwolniony dzięki wstawiennictwu MSZ. W innym fragmencie tego dokumentu podkreślono bliskie powiązania Litauera z radcą ambasady sowieckiej w Londynie, a następnie ambasadorem sowieckim przy rządach sojusznicznych w Londynie, a po wojnie ambasadorem sowieckim w Polsce (autorzy wyrazili opinię, że ambasador sowiecki w Warszawie jest właściwie rzeczywistym władcą w Polsce), jak też z przedstawicielem sowieckiej agencji prasowej TASS w Londynie Andrew Rothsteinem. Zwracano też uwagę na jego zmiany orientacji politycznych w zależności od koniunktury i położono szczególnie nacisk na jego prosowiecką orientację po konferencji Wielkiej Trójki w Teheranie w 1943 r. Podkreślano też jego swobodę ruchów, gdy jako korespondent „News Chronicle” znalazł się w Moskwie lub na terenach opanowanych przez wojska sowieckie. Żaden z innych korespondentów zachodnich nie cieszył się wówczas takimi przywilejami. Napisano też o propagandowym charakterze pamfletu „Zmierzch Londynu”, który wyrządził szkodę nie tylko sprawie polskiej, ale i aliantom. Uwypuklono pozycję w Litauera w powojennej polskiej dyplomacji, gdy będąc radcą ambasady w Waszyngtonie (1945-46), w praktyce kierował tą placówką. Dlatego też jego nominacja na przedstawiciela Polski w Canberze wydawała się autorom memoriały bardzo tajemnicza. Źródła tej nominacji dopatrywali się oni nie w Polsce, lecz w Moskwie, której – ich zdaniem - służył pilnie przez ostatnie 20 lat. Wyrażali też opinię, że wywiad brytyjski powinien mieć wiedzę, o tym, że Litauer jest jednym z czołowych agentów Kominternu. Obawiali się, że ewentualna zgoda na zainstalowanie się Litauera w Canberze może przynieść tylko szkodę dla Australii. Mieli też nadzieję, że Litauer zostanie potraktowany jako persona non grata, co jednocześnie spowoduje, że jego misja nie dojdzie do skutku. Memorandum podpisał pełniący obowiązki prezesa Polskiego Towarzystwa Demokratycznego w Australii Bruno Kurantowski¹⁵⁹ oraz sekretarz generalny PTD Ryszard Krygier¹⁶⁰. Bez wątplenia memorandum PDT wywołało znaczne zaintereso-

¹⁵⁷ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Cablegram External Affairs Office, O.11629, 14/07/1947.

¹⁵⁸ Joseph Benedict „Ben” Chifley (1885-1951), polityk australijski. Członek Izby Reprezentantów (1928-31, 1934-49), minister obrony w rządzie Jamesa Scullina (1931), królewski komisarz ds. bankowości (1935), minister finansów w rządzie Johna Curtina (1941-45), premier Australii (1945-49).

¹⁵⁹ Brunon (Bruno) Kurantowski (ur. 21 stycznia 1911 r. w Ząbkowicach, woj. kieleckie – zm. 1 grudnia 1974 r. w Canberze), oficer rez. W kampanii 1939 r., dyplomata (w MSZ w l. 1944-45), sekretarz ambasady RP w Czungkingu, czł. i prezes Polskiego Towarzystwa Demokratycznego w NPW, czł. zespołu redakcyjnego „The Polish Bulletin” (wydawany przez Radę Naczelną Polskich Organizacji w Australii). Pracownik konsulatu Hiszpanii w Sydney, a następnie konsulatu Argentyny w Canberze. Prezes SPK Koło nr 1 w Sydney, wiceprezes Rady Naczelnej Polskich Organizacji w Australii, przewodniczący Komisji Arbitrażowej RN POWA, członek zarządu Domu Polskiego im. P. E. Strzeleckiego w Ashfield. Zob. m.in. „Wiadomości Polskie” (Sydney), grudzień 1974.

¹⁶⁰ Henryk Ryszard Krygier (1917-1986) – wydawca, dziennikarz i biznesmen. Ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim (1939). Po kampanii wrześniowej 1939 r. znalazł się na terenie Litwy, skąd przedostał się do Japonii (1940). W 1941 r. przez Chiny przedostał się do Australii, gdzie został korespondentem Polskiej Agencji Telegraficznej. Uzyskał obywatelstwo australijskie w 1947 r. W lipcu 1945 r. został współwłaścicielem firmy K. Zyngol & Co. Pty Ltd eksportującej żywność do Europy. Następnie założył firmę Vistula (Aust.) Pty Ltd, która specjalizowała się w imporcie książek i periodyków europejskich. Firma ta z czasem połączyła się z Overseas Periodicals (Aust.) Pty Ltd, w której zajmował różne stanowiska kierownicze. W 1954 r. założył stowarzyszenie Australian Committee (od 1957 r. Association) for Cultural Freedom, które wydawało pismo *Free*

sowanie w australijskich sferach rządowych. Świadczy o tym m.in. fakt, że przesłano je do ambasady Australii w Waszyngtonie z prośbą o dalsze informacje na temat Litauera. Otrzymał je również dyrektor Commonwealth Investigation Service¹⁶¹.

W z powyższym Beasley natychmiast spotkał się z ambasadorem Polski w Londynie celem wyjaśnienia zaistniałej sytuacji. Z raportu Beasleya z 8 sierpnia 1947 r. wynika, że rozmawiał on również z Litauerem. Inicjatywa spotkania wyszła od Litauera, który chciał porozmawiać na temat swojej nominacji osobiście i nieoficjalnie. Litauer wyraził zaniepokojenie (wyżej przedstawionymi) warunkami postawionymi przez rząd australijski w zakresie warunków lokalowych. Beasley ze swej strony podkreślił, że dotyczy to również innych rządów zagranicznych. Dodatkowo Beasley z rozmowy z Litauerem wywnioskował, że rząd polski w Warszawie nie zamierzał zaakceptować warunków podanych przez rząd australijski do czasu, aż się znajdzie jakiś odpowiedni dom na polską placówkę dyplomatyczną¹⁶².

W dalszej kolejności Department of External Affairs poprosił Beasleya, aby przekazał Litauerowi, że nie może liczyć na pomoc departamentu w zakresie zakwaterowania. Jednocześnie sugerowano inne opcje, jak np. dzierżawę gruntu pod budowę budynku przedstawicielstwa dyplomatycznego, ewentualnie wynajęcie jakiegoś budynku, o ile taki pojawi się na rynku¹⁶³.

8 września 1947 r. Department of External Affairs otrzymał odpowiedź z Ambasady Australii w Waszyngtonie w sprawie memorandum PTD. I sekretarz ambasady J. K. Waller podał, że zdobycie dodatkowych informacji na temat Litauera może zająć wiele tygodni, nie mniej jednak potwierdził prawdziwość faktów podanych w memorandum PTD¹⁶⁴. Waller w kolejnej korespondencji do departamentu dołączył dossier na temat Litauera. Poza ogólnie znanymi faktami Waller podkreślił, że Litauer jest politycznym oportunistą: *He is said to be an opportunist, lacking personallity and having no individual political judgment. His present uncirtical attitude towards Russia may be explained by his fascination of Russian power and his belief that Russia will remain the determining factor in European politics.* Przy tej okazji Waller nadmienił, że według krążących plotek odwołanie Litauera z Waszyngtonu nastąpiło na skutek trudności we współpracy z ambasadorem Lange¹⁶⁵.

11 października 1947 r. ambasador Polski w Londynie Jerzy Michałowski poinformował Wysokiego Komisarza Australii w Londynie, że dr Litauer otrzymał inne stanowisko. W związku z tym jego nominacja na przedstawiciela Polski w Canberze została wycofana¹⁶⁶.

Trudno jest ustalić dokładną datę powrotu Litauera z Waszyngtonu do Warszawy. Prawdopodobnie nastąpiło to na przełomie listopada/grudnia 1946 r.¹⁶⁷ Przed przyjazdem wziął ślub z Mary Frances z d. Bond, primo voto Porritt (ur. 14/17 września 1905 r. w Wangari w Nowej Zelandii), córka Thomasa i Mary z d. Stewart.¹⁶⁸ W 1925 r. osiedliła się w

Spirit, a następnie magazyn literacko-polityczny *Quadrant*. Zob. m.in. Peter Coleman, *Krygier, Henry Richard (1917 - 1986)*, "Australian Dictionary of Biography", tom 17, Melbourne University Press, s. 642-643.

¹⁶¹ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Polskie Towarzystwo Demokratyczne do The Rt. Hon. J. B. Chifley, M.P., Sydney 18/07/1947; kopia listu do Ambasady Australii w Waszyngtonie z 6/08/1947 r., List do dyrektora Commonwealth Investigation Service z 25/07/1947 r.

¹⁶² National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Notatka EAME Division ND: Appointment of Polish Minister to Australia, 17/11/1947; Cablegram Fore the Prime Minister from Beasley, I.15950, 8/08/1947.

¹⁶³ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Cablegram Please inform Litauer, O.13760, 13/08/1947.

¹⁶⁴ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Memoradum No. 685/47, 2/08/1947.

¹⁶⁵ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Memorandum No. 689/47, 27/08/1947.

¹⁶⁶ National Archives of Australia, sygn. A1068, IC47/4/1/6/1, Notatka EAME Division ND: Appointment of Polish Minister to Australia, 17/11/1947; Memorandum No. 833, Polish Representation in Australia, 14/10/1947; Cablegram J.80428, 15/10/1947.

¹⁶⁷ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 13-14.

¹⁶⁸ Inne źródła podają, że jej ojcem był William Bond. Zob. <http://www.thepeerage.com/p55208.htm>.

W. Brytanii. Tam też 15 lipca 1926 r. poślubiła lekarza dr. Arthura Porritta¹⁶⁹. Litauera poznała w 1940 r. w Londynie. Po uzyskaniu rozwodu z dr. Porrittem poślubiła Litauera 1 października 1946 r. w Waszyngtonie.¹⁷⁰

Notabene pierwsza żona Litauera zginęła w czasie okupacji niemieckiej w 1942 r. Miał z nią syna, który przybrał nazwisko Kazimierz Lipiński i pracował w Ministerstwie Sprawiedliwości.¹⁷¹

Mimo niepowodzenia związanego z wyjazdem na placówkę w Australii, próbowano zatrudnić Litauera w Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), jednak i ta możliwość została storpedowana „na skutek intryg antypolskich na terenie tej organizacji”.¹⁷²

W latach 1947-49 Litauer był członkiem delegacji polskiej na III Sesję Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych w Paryżu.¹⁷³

Rzekomo wówczas rozmawiał z Jerzym Lerskim z Niepodległość i Demokracja (NiD) na temat ewentualnego powrotu na Zachód, ale ta informacja agenturalna nie została potwierdzona.¹⁷⁴

Natomiast w latach 1949-50 pracował m.in. jako adiunkt w Studium Dziennikarskim i Katedrze Prawa Międzynarodowego Publicznego przy Akademii Nauk Politycznych w Warszawie. Ponadto współpracował z Polskim Radio. Według wiadomości agenturalnych Litauer komentarze radiowe miał ściagać dosłownie z artykułów wstępnych z „Daily Worker”.¹⁷⁵ Taką opinię głosił m.in. George Bidwell¹⁷⁶.

¹⁶⁹ Arthur Espie Porritt (1900-1994), lekarz. Studiował medycynę najpierw na uniwersytecie w Otago (Nowa Zelandia), a następnie w Magdalen College na Uniwersytecie Oxfordzkim, jako stypendysta Fundacji Rhodesa (1924-26). W 1924 r. reprezentował Nową Zelandię na olimpiadzie w Paryżu, gdzie zdobył brązowy medal w biegu na 100 m. W 1928 r. na olimpiadzie w Amsterdamie był kapitanem reprezentacji Nowej Zelandii. Później był manadżerem reprezentacji Nowej Zelandii na olimpiadzie w Berlinie (1936). Reprezentował też Nową Zelandię w Międzynarodowym Komitecie Olimpijskim (1934-67). 15 lipca 1926 r. w Londynie poślubił Mary Frances Wynne Bond. Pracował m.in. w St. Mary's Hospital w Londynie. W czasie II wojny światowej służył w randzie brygadiera w Royal Army Medical Corps m.in. we Francji i Egipcie. W 1946 r. rozwiódł się z swoją żoną. Wkrótce potem 20 grudnia 1946 r. poślubił Kathleen Mary Peck, z którą miał dwóch synów i córkę. Porritt był lekarzem osobistym króla Jerzego VI (1946-52) i królowej Elżbiety II (1952-67). W 1967 r. powrócił do Nowej Zelandii jako gubernator generalny (1967-72). W 1973 r. zasiadł w Izbie Lordów jako baron Porritt of Wanganui and Hampstead. Zmarł w Londynie. Zob. Diana Beaglehole, *Porritt, Arthur Espie 1900-1994. Athlete, doctor, sports administrator, governor general*, [w:] *Dictionary of New Zealand Biography*; <http://www.teara.govt.nz/en/biographies/5p34/1>.

¹⁷⁰ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 41-42.

¹⁷¹ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 97. Pierwszą żoną Stefana Litauera była Dorota Buki, która zginęła w 1942 r. po opuszczeniu getta w Warszawie. Ich syn Kazimierz urodził się w kwietniu 1915 r. W czasie II wojny światowej ukrywał się po nazwiskiem Lipiński po stronie aryjskiej w Warszawie i zajmował się handlem. Związany był z Polską Ludową Akcją Niepodległościową, a następnie Armią Krajową. Służył w ludowym Wojsku Polskim, zdemobilizowany w 1946 r. w stopniu porucznika. Pracował przez kilka miesięcy w konsulacie polskim w Amsterdamie w 1946 r. Następnie studiował prawo. Po ukończeniu studiów pracował w Ministerstwie Sprawiedliwości. Karierę zawodową zakończył na stanowisku sędziego Sądu Najwyższego. Zmarł w 1963 r. Zob. *Stefan Litauer. Przyczynek...* s. 55-56.

¹⁷² IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 58.

¹⁷³ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 9, 11, 58.

¹⁷⁴ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 57. Informacja ta zainteresowała gen. Wacława Komara, szefa Dep. VII MBP, który w tej sprawie wysłał pismo do wiceministra MBP gen. Romana Romkowskiego (18/11/1948) IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 24.

¹⁷⁵ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 58. Doniesienie agentki „Joanny” z 6 czerwca 1950 r. w oparciu o rozmowy z Georgem Bidwellem. IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 66.

¹⁷⁶ George Chandos Bidwell (1905-1989), pisarz angielski. Pracował w piśmie „Reading Standard”, a następnie w Barclay Bank w miejscowości Reading. W 1939 r. wstąpił na ochotnika do wojska, uczestniczył m.in. w kampanii afrykańskiej i dosłużył się rangi majora. W 1943 r. podjął pracę w British Council na Bliskim Wschodzie. W 1946 r. przybył do Polski celem zorganizowania biura British Council. W 1948 r. ożenił się z dziennikarką, tłumaczką Anną Krystyną Wirszytło (1918-1993)

Żona Litauera na początku 1950 r. wyjechała do Londynu i nie zamierzała wracać do Polski ze względu na sytuację międzynarodową.¹⁷⁷ Niestety nie znamy jej dalszych losów.

Wiadomo natomiast, że Litauer w 1954 r. ożenił się z Bronisławą Włodarską (zm. w 1973 r.), tłumaczką z języka rosyjskiego¹⁷⁸.

Nie ulega wątpliwości, że po powrocie do Polski Litauer podlegał tzw. ochronie kontrwywiadowczej. Wskazują na to meldunki agentów MBP. Szczególnie interesowano się źródłami jego dochodów oraz kontaktami z cudzoziemcami. Odnotowano, że Litauer kontaktował się m.in. z Ormondem Godferyem z Associated Press, dyr. J.B.S. Jardinem z British Council, korespondentem BBC w Warszawie Alastairem Forbesem, posłem kanadyjskim w Warszawie Kennethem Porterem Kirkwoodem¹⁷⁹, kierowniczką British Information Centre Mary Wardrapper, korespondentem francuskim Pierrem Marschallem, oficerem marynarki brytyjskiej Rose Mellwill, attache prasowym ambasady brytyjskiej McMinniesem, dziennikarzami angielskimi Safronem Delmarem, Johnem Peetem¹⁸⁰ i Williamem Forrestem.¹⁸¹

W maju 1951 r. Sekcja II, Wydziału II, Departamentu I MBP rozważał w związku z tym tajne zatrzymanie Litauera i przeprowadzenie z nim stosownej rozmowy. Do tego celu został wyznaczony wicedyrektor Departamentu I MBP ppłk Julian Konar. Sprawa się jednak ciągnęła w machinie biurokratycznej MBP. Z ręcznej adnotacji z 22 listopada 1952 r. wynika, że ponieważ Litauera prawdopodobnie rozpracowywał Departament V MBP, ppłk Julian Konar uznał rozmowę na nieaktualną i niewskazaną¹⁸².

Do sprawy rozpracowywania Litauera powrócono jeszcze w maju 1953 r. Wspomniany wyżej st. referent sekcji I, Wydz. II, Dep. X MBP ppor. T. Czyż zastanawiał się, czy należy dalej rozpracowywać Litauera, czy zwerbować go do współpracy, czy też go aresztować? Tym razem wyraźnie stwierdził, że mimo półtorarocznego dochodzenia nie uzyskano potwierdzenia na współpracę Litauera z obcym wywiadem. Z tego też powodu wykluczał jego werbunek. W związku z tym sugerował aresztowanie Litauera celem wyjaśnienia wszelkich niejasności w trakcie śledztwa.¹⁸³

Należy ostrożnie oceniać kontakty Litauera w Polsce z misjami zagranicznymi i przedstawicielami różnych organizacji międzynarodowych, którzy pojawili się w tamtych czasach w Warszawie. Na przykład za podejrzone uznano spotkania Litauera z sekretarzem ambasady brytyjskiej Robertem Heathem Masonem. Z drugiej strony zauważono, że zainteresowania Litauera dotyczyły głównie MSZ, a przede wszystkim zmian personalnych. W tym też kontekście odnotowano jego znajomości z wieloma urzędnikami MSZ.¹⁸⁴

i przyjął obywatelstwo polskie. Napisał kilkadziesiąt powieści historycznych bazujących na historii Anglii i Wielkiej Brytanii.

¹⁷⁷ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 59.

¹⁷⁸ Zob. W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 56.

¹⁷⁹ Kenneth Porter Kirkwood (1899-1968) – dyplomata kanadyjski. W czasie I wojny światowej służył w Royal Air Force (1917-1918). W 1928 r. wstąpił do kanadyjskiej służby dyplomatycznej. Pełnił m.in. funkcję II sekretarza Poselstwa Kanady w Waszyngtonie (1928-29), w Tokio (1929-39), w Hadze (1940), I sekretarza Konsulatu Kanady na Grenlandii (1940-41). Asystował przy organizacji przedstawicielstw kanadyjskich w Rio de Janeiro (1941), Santiago (1942), Warszawie (1947-1950). Był doradcą delegacji kanadyjskiej na Zgromadzenie Ogólne ONZ w Paryżu (1948), Nowym Jorku (1954). Pełnił funkcję Wysokiego Komisarza Kanady w Pakistanie (1952-54), ambasadora w Egipcie i posła w Libanie (1954-56), Wysokiego Komisarza Kanady w Nowej Zelandii (1956-57). Ożenił się z Krystyną Czerwińską-Christians (1961).

¹⁸⁰ W 1948 roku John Peet otworzył biuro Reuters'a w Warszawie, zatrudniając Vincenta Buista – stałego korespondenta oraz polskiego współpracownika i dwóch tłumaczy. Dwa lata później Buist został wydalony z Polski za "nieobiektywny" reportaż z procesu Haliny Firth, tłumaczki w ambasadzie brytyjskiej, skazanej na 3 lata więzienia za „działalność antypaństwową”. Zob. „The News and Courier”, 7/04/1950, s. 15.

¹⁸¹ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 59.

¹⁸² IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 63.

¹⁸³ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 110-111.

¹⁸⁴ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 108-109.

Jeśli chodzi o życie prywatne Litauer po jego powrocie do Polski, to utrzymywał on kontakt ze Janem Stańczykiem¹⁸⁵ i jego żoną, z p. Stpiczyńską¹⁸⁶, z Dominikiem Horodyńskim¹⁸⁷, Ryszardem Ordyńskim¹⁸⁸, Manfredem Lachsem¹⁸⁹, Janem Drohojowskim, Antonim Szymanowskim¹⁹⁰, Jerzym Michałowskim¹⁹¹, Józefem Winiewiczem¹⁹², Janem Galewiczem¹⁹³, Stefanem Boratyńskim¹⁹⁴, Janiną Fiszer i jej mężem, Wandą i Bogusławem Hermanami.¹⁹⁵

¹⁸⁵ Jan Stańczyk (1886-1953), polityk, działacz socjalistyczny i związkowy. Sekretarz generalny Centralnego Związku Górników (1925-1939), członek centralnego Komitetu Wykonawczego PPS (od 1937), minister pracy i opieki społecznej w rządach gen. W. Sikorskiego i S. Mikołajczyka (1939-1944). Brał udział w rozmowach moskiewskich na temat utworzenia Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. Minister pracy i opieki społecznej w rządzie Edwarda Osóbki-Morawskiego (1945-46). Dyrektor generalny ds. społecznych ONZ i reprezentant Polski w Międzynarodowej Organizacji Pracy (1946-48). Prezes Rady Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (1949-53).

¹⁸⁶ Chodzi zapewne o Marię Stpiczyńską (1902-1979), działaczkę konspiracyjną w czasie II wojny światowej, spikerkę Polskiego Radio.

¹⁸⁷ Dominik Horodyński (1919-2004) – dziennikarz, pisarz, publicysta, działacz społeczny i polityczny. Żołnierz ZWZ-AK („Wileński”, „Karol”). Po 1945 r. był dziennikarzem, publicystą, działaczem społecznym i politycznym. Bliski współpracownik Bolesława Piaseckiego. Był m.in. redaktorem pisma tygodniowego „Dziś i jutro” i członkiem zarządu Stowarzyszenia PAX, później związany ze środowiskiem Instytutu Chrześcijańsko-Społecznego. Redaktor tygodnika „Kultura” (1970-81).

¹⁸⁸ Ryszard Stanisław Kazimierz Ordyński (1878-1953) - scenarzysta, reżyser teatralny i filmowy. Po ukończeniu studiów filozoficznych na Uniwersytecie Jagiellońskim pracował najpierw jako nauczyciel. Następnie związał się z Deutches Theater w Berlinie. W latach 1915-20 przebywał w USA. Po powrocie do Polski pracował w teatrach Warszawy i Krakowa oraz z wytwórniami filmowymi. W latach 1937-1940 był korespondentem prasy polskiej w Paryżu. Po upadku Francji ponownie wyjechał do USA. W 1947 r. powrócił do Polski i podjął prace w Teatrze Polski, a od 1951 r. w Teatrze Nowym.

¹⁸⁹ Manfred Lachs (1914-1993), prawnik. Profesor Szkoły Głównej Służby Zagranicznej (od 1950), Uniwersytet Warszawski (od 1952). Dyrektor Instytutu Nauk Prawnych PAN (1961-67). Członek delegacji polskiej na Zgromadzenie Ogólne ONZ. Sędzia Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (1967-1993), przewodniczący Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (1973-76).

¹⁹⁰ Antoni Szymanowski (1914-1985) – historyk, dyplomata. Uczestnik obrony Warszawy w 1939 r. W czasie II wojny w konspiracji pracował m.in. w Biurze Informacji i Propagandy KG AK. Po powstaniu warszawskim przebywał w niewoli niemieckiej. Po powrocie do Kraju w 1945 r. pracował na Górnym Ślądku. Od 1946 r. w MSZ m.in. naczelnik Wydziału w Departamencie Propagandy i Informacji, dyrektor Polskiego Ośrodka Informacyjnego w Nowym Jorku (1947–1951), naczelnik Wydziału ONZ w Departamencie Organizacji Międzynarodowych MSZ i p.o. jego dyrektora (1951–1956). Od 1956 do 1957 przebywał w Wietnamie jako szef Misji Polskiej w Międzynarodowej Komisji Nadzoru i Kontroli w Wietnamie (1956-57), ambasador w Sztokholmie (1957-64), dyrektor Departamentu Europy Zachodniej oraz Anglii i Ameryki w MSZ, charge d’Affairs i poseł PRL w Reykjavíku (1975-79).

¹⁹¹ Jerzy Michałowski, ps. lit. Stefan Wilkosz (1909-1993), dyplomata, pisarz, tłumacz. Ambasador w Londynie (1949-53). Opublikował m.in. *Noty i anegdoty dyplomatyczne*, red. Maria Błaszczkowska, wyd. Iskry, Warszawa 1977.

¹⁹² Józef Winiewicz (1905-1984) – dyplomata, dziennikarz. Studiował na Uniwersytecie Poznańskim. Przed 1939 r. pracował w „Dzienniku Poznańskim”, współpracował też z „Ilustrowanym Kurierem Codziennym” i „Gazetą Polską”. Po kampanii wrześniowej 1939 przedostał się przez Węgry, Turcję, Egipt, Palestynę do Londynu, gdzie pracował w Ministerstwie Prac Kongresowych. Po powrocie do Polski w 1945 r. podjął pracę w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Radca ambasady w Londynie, ambasador w Waszyngtonie (1947-56), wiceminister spraw zagranicznych PRL (1957-72).

¹⁹³ Jan Galewicz - uczestnik powstania w getcie w Warszawie (1943), agent sowiecki w USA, konsul generalny w Nowym Jorku (1949-53). Odmówił powrotu do Kraju.

¹⁹⁴ Stefan Boratyński (1915-2008) – dyplomata, publicysta, wykładowca. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939. Wykładowca na tajnym Uniwersytecie Jagiellońskim. Ukończył prawo na Uniwersytecie Warszawskim i Szkołę Nauk Politycznych przy Uniwersytecie Jagiellońskim. Pracował w polskiej misji dyplomatycznej przy ONZ, w konsulacie w Chicago i ambasadzie w Waszyngtonie. Delegat polski do Komisji Rozjemczej w Panmudzonie. Wykładowca w Szkole Głównej Służby Zagranicznej, pracownik naukowy Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. Opublikował m.in.: *Doktryny polityczne: problem celu państwa* (1939); *Dyplomacja okresu II wojny światowej. Konferencje*

Zagadnienie inwigilacji Stefana Litauera przez MBP bardzo obszernie omówił Wojciech Materski.¹⁹⁶ Należy przy tym pamiętać, że w tamtych czasach zbieranie przez MBP informacji dotyczących nawet osób zajmujących najwyższe stanowiska państwowe był zajęciem niemalże rutynowym. W zasadzie inwigilacja Litauera zakończyła się po 1956 r. Warto jednakże podkreślić, że mimo zainteresowania różnych departamentów MBP osobą Litauera, nigdy nie odczuł on jakichkolwiek szykan, czy konsekwencji tej inwigilacji. Nie stwarzano mu nawet problemów z wyjazdami zagranicznymi. Dzięki czemu nadal zajmował się aktywnie dziennikarstwem i uczestniczył w różnych spotkaniach międzynarodowych. Na przykład w marcu 1959 r. brał udział w obiadach dyskusyjnych European Atlantic Group pt. „Eastern and Western Polices for Europe”, jak reprezentant Polskiego Radio i „Życia Warszawy”.

Stefan Litauer zmarł nagle na zawał serca 23 kwietnia 1959 r. w Londynie¹⁹⁷.

Czy Stefan Litauer był zdrajcą, czy tylko sowieckim agentem wpływu? Na to pytanie trudno jest jednoznacznie odpowiedzieć bez szerszego dostępu szczególnie do materiałów wytworzonych przez sowieckie służby specjalne. Jednakże pewne ustalone fakty wskazują na to, że ściśle współpracował z czynnikami sowieckim, szczególnie w okresie II wojny światowej. Nie należy mieć złudzeń, że jego trzy pobyty w Moskwie (w l. 1944-45) doszły do skutku za zgodą, wiedzą, a nawet inspiracją władz sowieckich. Wprawdzie mało wiemy na temat tego, co robił wówczas w Moskwie, jednak fakt, że zjawiał się tam w momentach newralgicznych dla spraw polskich i rozmawiał z ambasadorami W. Brytanii i USA wskazuje na to, że ściśle współpracował z ludźmi związanymi bezpośrednio lub pośrednio z rządem sowieckim. Zwróćmy uwagę na to, że pobyt Litauera w Moskwie w październiku 1944 r. zbiegł się z rozmowami Stanisława Mikołajczyka ze Stalinem, Mołotowem i Churchilllem. Drugi pobyt w grudniu 1944 r. i jego rozmowa w amb. Clark-Kerrem miała na celu wywarcie presji brytyjskiej na polityków polskich w Londynie, aby porozumieli się z PKWN. Inspiracja sowiecka w tym przypadku jest dość wyraźna (przekazanie informacji o zamiarze utworzenia Rządu Tymczasowego bez udziału polityków polskich z Londynu i groźbie nie dopuszczenia ich do rządów w Polsce). Podobne zadanie Litauer wykonał w marcu 1945 r. rozmawiając z amb. Harrimanem (tym razem Litauer przekazał informację, o woli „kompromisu” z Mikołajczykiem ze strony prosowieckich polityków w Polsce). Nie udało mu się tylko dołączyć do Mikołajczyka w Moskwie w czerwcu 1945 r., ale w tym czasie jego pobytu w Moskwie już nie był konieczny, bo Mikołajczyk skapitulował i przyjął to, co mu mocarstwa zaofiarowały po konferencji w Jałcie. Ostatnie poważne zadanie, jakie Litauer wykonał dla Moskwy, to była sprawa Brygady Świętokrzyskiej, ale nowy premier Wielkiej Brytanii, takiego skandalu nie mógł tolerować i Litauer stracił posadę w labourzystowskim „News Chronicle”.

Czy powierzono mu jakieś specjalne zadania do wykonania w Waszyngtonie? Zapewne tak, ale czy je zrealizował? Nie wiadomo. Faktem jest, że wysłano go na najważniejszą placówkę dyplomatyczną na świecie i był tam przez rok osobą numer dwa, po ambasadorze prof. Oskarze Lange. Można powiedzieć, że był swego rodzaju kontrolerem swojego szefa. Dziś już nie są tajemnicą powiązania Oskara Langego ze służbami sowieckimi.¹⁹⁸ Czy można było mu dać w ówczesnych warunkach do pomocy osobę, która nie cieszyłaby się podobnym zaufaniem Moskwy jak on sam?

międzynarodowe 1941–1945 (1957); *Procedura polityczna państwowa i międzynarodowa : o potrzebie szczegółowych badań* (1939).

¹⁹⁵ IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 96, 109. Bogusław Herman był II sekretarzem ambasady w Waszyngtonie w latach 1945-49.

¹⁹⁶ W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek do biografii*, „Dzieje Najnowsze” 2011 nr 2, s. 47-58.

¹⁹⁷ „The Times”, 24/04/1959; H. Świdarska, *op.cit.*, s. 64; W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s. 54.

¹⁹⁸ S. Cenckiewicz, *Oskar Lange po stronie Sowietów*, „Rzeczpospolita”, 16 grudnia 2006 r.; Zob. http://www.nsa.gov/public_info/_files/venona/1944/8aug_oscar_lange.pdf. Oskar Lange został pozyskany do współpracy ze Związkiem sowieckim jako tzw. agent wpływu o ps. „Friend” przez Bolesława Geberta ps. „Ataman”, który pozostawał w kontakcie z „Selimem Khanem” (prawdopodobnie był to Avrom Landy). John Earl Haynes, *Venona Decoding Soviet Espionage in America*, Yale University 1999, s. 239.

Istnieje jeszcze jeden wątek, który wymaga w przyszłości dokładniejszego zbadania. Czy istniały, a jeśli tak, to jakiej natury były kontakty Litauera ze służbami sowieckimi w czasie jego pracy w Waszyngtonie?

Należy pamiętać, że sowieckie służby specjalne operowały swoimi agentami warstwowo, dotyczyło to również podobnych służb w Polsce pod rządami komunistycznymi. Wielokrotnie sami agenci nie wiedzieli, że są obserwowani przez innych. Jeśli przyjrzymy się liście osób, z którymi Stefan Litauer przyjaźnił się lub utrzymywał znajomość, to znajdziemy tam osoby, które z pełną świadomością były na usługach wspomnianych służb. Podobnie było też w Waszyngtonie, gdzie obok wspomnianego wyżej Leona Sobkowskiego operował Gustaw Alef-Bolkowiak¹⁹⁹, oficjalnie zastępca attache wojskowego.

Wojciech Materski podniósł też sprawę ochrony Stefana Litauera po wojnie przez wysoko postawioną osobę w hierarchii władz Polski Ludowej, bądź służby sowieckiej. W tym kontekście wymienia premiera Józefa Cyrankiewicza, jako dobrego znajomego Litauera. Jednakże nie daje jednoznacznej odpowiedzi na pytanie: „kto go chronił?” Wyraża natomiast przypuszczenie, że „Litauer – nie będąc formalnie agentem sowieckim – mógł być w powojennej Polsce pod ochroną Moskwy, jako osoba, która w latach wojny oddała Związkowi Sowieckiemu ważne usługi, niezależnie od luźnego charakteru powiązań”.²⁰⁰

Zdzisław A. Derwiński

¹⁹⁹ Gustaw Alef-Bolkowiak, wł. Alef Gutman (1916-1979), w czasie II wojny światowej po przeszkoleniu w ZSRR znalazł się w oddziałach Gwardii Ludowej – Armii Ludowej. W 1945 r. szef Oddziału Spraw Zagranicznych Sztabu Generalnego WP. Odbił kurs lotniczy w USA (1946-47), z-ca attache wojskowego ambasady polskiej w Waszyngtonie (1946-48), następnie w Bukareszcie (1948-49). W dyspozycji KC PZPR (1949-55). Szef gabinetu wicepremiera Franciszka Jóźwiaka (1955-56). Przedstawiciel PRL w Międzynarodowej Komisji Kontroli i Nadzoru w Kambodży i Laosie (1956-58). Szef oddziału propagandy Głównego Zarządu Politycznego LWP (1958-64).

²⁰⁰ W. Materski, *Stefan Litauer. Przyczynek...*, s.57. O przyjaźni z Józefem Cyrankiewiczem istnieje wzmianka w dokumentach MBP. IPN, sygn. IPN BU 01222/2723/J, k. 60.

Halina Kaczmarska
(Melbourne)

Patrzyliśmy na płonąca Warszawę¹

Urodziłam się 24 października 1916 roku w Warszawie. W czasie wybuchu wojny mieszkłam na ulicy Cegłowskiej na przeciwko AWF-u² w Warszawie. Ojciec był właścicielem piekarni na Czerniakowskiej. Jestem czwarta z pięciorga rodzeństwa, miałam siostrę i trzech braci. Moja mama pochodziła z dobrej warszawskiej rodziny Kaszyńskich, nigdy nie pracowała, bo powodziło nam się dobrze.

Pamiętam doskonale jak wybuchła wojna. Mieszkłam wtedy na ulicy Rakowieckiej. Mieliśmy tam z mężem sklep "Handel win i wódek i towarów kolonialnych". Pamiętam tą niepewność, czy wojna będzie czy nie. Mówiono, że Niemcy chcą wziąć całą Polskę. Pamiętam jak dzisiaj – parę dni przed wojną minister Beck³ miał przemówienie w radiu. Mówił dokładnie o tym wszystkim i zakończył słowami: "Od morza odepchnąć się nie damy"⁴. To były historyczne słowa.

¹ Wspomnienia zostały spisane przez Monikę Wiench na podstawie wywiadu przeprowadzonego z Haliną Kaczmarską 22 stycznia 2003 r. Halina Stanisława Kaczmarska, z d. Ostrowska, I voto Jakubowska, II voto Bestkiewicz, ur. 24 października 1916 r. w Warszawie, zm. 23 października 2007 r. w Melbourne, została pochowana na cmentarzu w Altonie 2 listopada 2007 r. Do Melbourne przybyła wraz z córką Anną Elżbietą na pokładzie statku „Fairsea” (wypłynął z Bremy) 8 listopada 1950 r. Pierwszy mąż, którego poślubiła przed II wojną światową, Eugeniusz Jakubowski zginął w obozie koncentracyjnym w Mauthausen (Austria) 15 kwietnia 1945 r. Drugi mąż, Marian Bestkiewicz (ur. 7 sierpnia 1910 r., przybył do Australii 18 sierpnia 1950 r. na statku „Fairsea”), za którego wyszła w obozie dla imigrantów w Bonegilli, wyjechał do Australii Zachodniej i prawdopodobnie opuścił Australię na stałe 28 września 1962 r. (data śmierci nieznana). Jej trzeci mąż Jerzy Mieczysław Kaczmarski ur. 21 stycznia 1915 r., zm. 23 listopada 1989 r. i został pochowany na tymże samym cmentarzu 28 listopada 1989 r. Jerzy M. Kaczmarski przybył do Australii 24 marca 1949 r. na statku „Mozaffari”, który wypłynął z Neapolu 23 lutego 1949 r. Pracował w Darling Flour Mill w Albion (Melbourne).

Zob. National Archives of Australia, Series No. A11532, CS 824; SN A12035, CS 803; D4881, CS Bestkiewicz Marian; MT929/1, CS V1957/6988; D4878, CS Bestkiewicz M; Informacje uzyskane od Anny Piotrowskiej, córki Haliny Kaczmarskiej.

² AWF – Akademia Wychowania Fizycznego.

³ Józef Beck (1894-1944), płk WP, dyplomata. Szef gabinetu ministra spraw wojskowych (1926-30), wicepremier w rządzie marszałka Józefa Piłsudskiego (1930), wiceminister spraw zagranicznych (1930-32), minister spraw zagranicznych (1932-39). W 1939 r. został internowany w Rumunii. [red.]

⁴ Po wypowiedzeniu przez Niemcy w dniu 28 kwietnia 1939 r. deklaracji polsko-niemieckiej o niestosowaniu przemocy z 26 stycznia 1934 r. min. Józef Beck wygłosił 5 maja 1939 r. przemówienie w Sejmie, w którym powiedział m.in. *Słyszę żądanie aneksji Gdańska do Rzeszy, z chwilą, kiedy na naszą propozycję, złożoną dn. 26 marca wspólnego gwarantowania istnienia i praw Wolnego Miasta nie otrzymuję odpowiedzi, a natomiast dowiaduje się następnie, że została ona uznana za odrzucenie rokowań – to muszę sobie postawić pytanie, o co właściwie chodzi? Czy o swobodę ludności niemieckiej Gdańska, która nie jest zagrożona, czy o sprawy prestiżowe, czy też o odepchnięcie Polski od Bałtyku, od którego Polska odepchnąć się nie da! (...) Pokój jest rzeczą cenną i pożądaną. Nasza generacja, skrwawiona w wojnach, na pewno na okres pokoju zasługuje. Ale pokój, jak prawie*

Następnego dnia nadano przez radio, że Niemcy przekroczyli granicę polską. Zaczął się straszliwy bałagan. Przez polskie radio prezydent miasta Warszawy Starzyński⁵ mówił, że stolica będzie się broniła, więc on apeluje, aby wszyscy młodzi ludzie wyszli z Warszawy. Ponieważ było to stale powtarzane przez radio, więc masa młodych ludzi, mężczyzn i kobiet opuściła miasto. Ludzie szli w różnych kierunkach, gdzie tylko chcieli⁶.

Ale poprzednio, zanim miała się zacząć ta wojna, były powołania do wojska. Niektórzy dostali kartę mobilizacyjną, a niektórzy nie dostali. Mój mąż służył wcześniej w kawalerii, w oddziale na Czerniakowie⁷. On nie dostał karty powołania, ale powiedział mi, że musi się skomunikować ze swoim pułkiem. Pożegnał się ze mną, wsiadł na motor i pojechał do swojego pułku. Tymczasem pułk już wymaszerował i nikt nie mógł mu powiedzieć w jakim kierunku.

Tymczasem na drogach działy się straszne rzeczy. Niemcy już drugiego dnia latali nad Warszawą bardzo nisko. Wiele ludzi myślało, że to są manewry, ale jak było widać swastyki na samolotach, to już było wiadomo, że to Niemcy. I gdy zaczęły się bombardowania Warszawy stało się oczywiste, że zaczęła się wojna.

Znów nadawano przez polskie radio komunikaty – tym razem powstrzymujące młodych ludzi, aby nigdzie nie wychodzili, bo na drogach jest taki tłum, że wojsko nie może się poruszać. Byliśmy jak między młotem, a kowadłem.

Wkrótce Niemcy włączyli się w polską radiostację i zaczęli nawoływać, aby ludność opuszczała Warszawę. Nastąpił straszny bałagan, nikt nie wiedział co ma naprawdę robić.

Z samego rana samoloty zrzuciły bomby na miasto, wieczorem artyleria zaczęła ostrzeliwać Mokotów ze Służewca. Pamiętam że nie było wtedy jeszcze żadnych alarmów, więc nie wiedzieliśmy kiedy i gdzie się chować przed bombardowaniem.

Pewnego dnia widziałam walkę powietrzną dwóch samolotów: Polaków i Niemców. Zobaczyłam jak jeden z tych samolotów zaczął płonąć i spadł nad Warszawą, ale który z nich, nie wiem.

Gdy padł rozkaz obrony Warszawy, ludność miasta zabrała się do kopania rowów. Niedaleko mojego mieszkania Czerwony Krzyż urządził punkt pomocy dla potrzebujących. Dawałam tam z mojego sklepu bardzo wiele produktów, bo myślałam, że jak to wszystko ma być zbombardowane, to lepiej aby głodni ludzie zjedli. Tym bardziej, że widziałam jak są burzone domy, sklepy, jak wszystko niszczyje.

Tym bardziej, że zaczęły się kłopoty z żywnością. Wiedziałam kiedyś jak pocisk uderzył w kilka koni. Ludzie rzucili się wtedy i dosłownie rozdrapali to mięso. Ja też wkrótce po wybuchu wojny po raz pierwszy w życiu jadłam koninę.

17 września 1939 roku Rosja zaatakowała granicę Polski⁸. Znaleźliśmy się w dwóch ogniskach i nie byliśmy w stanie walczyć na dwa fronty. Trzeba było wycofać się z walki.

wszystkie sprawy tego świata, ma swoją cenę, wysoką, ale wymierną. My w Polsce nie znamy pojęcia pokoju za wszelką cenę. Jest jedna tylko rzecz w życiu ludzi, narodów i państw, która jest bezcenna. Tą rzeczą jest honor. [red.]

⁵ Stefan Starzyński (1893-1943), dyr. Departamentu Ogólnego, a następnie wiceminister w Ministerstwie Skarbu w rządzie Kazimierza Bartla, poseł na Sejm z ramienia BBWR (1930-33), senator RP (1934-39), komisaryczny prezydent m. s. Warszawy (1934-38), prezydent m. s. Warszawy (1938-39), w kampanii wrześniowej 1939 r. komisarz cywilny przy Dowództwie Obrony Warszawy. Zginął prawdopodobnie w filii obozu koncentracyjnego Dachau. [red.]

⁶ Wspomniany apel wygłosił w radio nie prezydent m. s. Warszawy Stefan Starzyński, a szef propagandy w sztabie Naczelnego Wodza płk Roman Umiastowski (1893-1982). Nastąpiło to wieczorem 6 września 1939 r. i spowodowało powszechną panikę w stolicy. Z tego też powodu płk Umiastowski został zdymisjonowany. [red.]

⁷ Chodzi tu zapewne o 1 Pułk Szwolężerów Józefa Piłsudskiego. W kampanii wrześniowej 1939 r. dowodził nim płk dypl. Janusz Albrecht. [red.]

⁸ Agresja sowiecka na Polskę nastąpiła o świcie 17 września 1939 r. na podstawie rozkazu ludowego komisarza obrony ZSRR Klimenta Woroszyłowa nr 16634 wydanego 16 września 1939 r. Plan operacji wojsk sowieckich przygotował szef Sztabu Generalnego Armii Czerwonej komandarm Borys Szapozhnikow. Przygotowania do inwazji rozpoczęto w końcu sierpnia 1939 r. Do ataku na Polskę zaangażowano 620 tys. żołnierzy, 4,7 tys. czołgów, 3,3 tys. samolotów. [red.]

Przedtem nim Warszawa skapitulowała, ciągle się słyszało, że pułki poznańskie pod dowództwem generała Bortnowskiego⁹ miały iść Warszawie na pomoc. Doszło wtedy do bitwy nad Bzurą¹⁰, ale siła niemiecka była tak wielka, że jak ułani rzucali się z szablami na czołgi, nie mieli żadnych szans.

Mieszkałam wtedy na ulicy Rakowieckiej i słyszałam jak armia gen. Bortnowskiego wycofywała się (płacz). Wozy chłopskie z sianem były pełne rannych, a ci co szli pieszo trzymali się tych wozów kompletnie wycieńczeni. Pamiętam jednego rannego na wozie, który miał głowę owiniętą bandażami, przez które przesiąkła krew. Oni byli tak zmęczeni, że ten ich dowódca ,nie wiem kto ich prowadził, rozkazał postój. Zatrzymali się wtedy akurat na Rakowieckiej przy Puławskiej, przy moim domu , (to był trzeci dom od rogu). Ci młodzi ludzie powchodzili do pobliskich bram, gdzie kto mógł rzucił się na ziemię, aby się tylko choć chwilę przespać. Byli tak wycieńczeni, że zostali prawie do rana. W mojej kuchni dwóch żołnierzy spało na ziemi. Ale później zawołali ich i musieli iść. To była rozpacz. Jak to widzę to płaczę. Jacy oni byli zmęczeni, jacy wyczerpani, jacy ranni. Oni musieli iść na punkt, gdzie kazano im zdać broń.

Przyszło do mnie wtedy dwóch wojskowych w mundurach, lotników. Byli bardzo wzburzeni, że nie było dla nich samolotów do wali, tylko dali im łopaty i kazali kopać rowy przeciwczołgowe. Można sobie wyobrazić ich rozpacz.

Widziałam jak jechała wojskowa delegacja aby podpisać z Niemcami porozumienie o kapitulacji Warszawy¹¹. O Jezu – jak to wszyscy przeżywali (płacze). Jak radio nadawało o tym komunikat, byli u mnie znajomi wojskowi. Jeden z nich jak to usłyszał rozwalił duży drewniany stół, który stał na środku pokoju, a sam chciał się zastrzelić, bo powiedział, że nie pójdzie do niewoli. Jego koledzy złapali go za ręce i obezwładnili go. To była wielka rozpacz dla żołnierzy i dowódców.

Po podpisaniu tego poddania się ogłoszono, że Niemcy teraz wkroczą do miasta, a kogo zastaną z bronią w ręku, ten pójdzie do niewoli. Pamiętam, jak na ulicy spotkałam znajomego wojskowego, kapitana Domerackiego, w pełnym umundurowaniu. Ukłonił mi się i odszedł w niewiadomym kierunku.

Brat mój był w wojsku, ale jego i jego kolegów zwolnili z warszawskich pułków, tak, aby mogli się rozejść. Brat przyszedł jeszcze w mundurze do domu i radził mi zostać w Warszawie. Siedzieliśmy z bratem w mieszkaniu w nocy i słuchaliśmy jak szło wojsko, piechota. Wycofywali się z Modlina.

Niemcy po kapitulacji Warszawy rozkazali aby drogi były przejezdne dla wojska. Kazali zasypywać rowy przeciwczołgowe i znieść wszystkie wzniesione barykady.

Halina i Eugeniusz
Jakubowscy

⁹ Władysław Bortnowski (1891-1966), generał. Służył w Legionach Polskich (1914-17), Polskiej Organizacji Wojskowej (1917-18). W czasie wojny polsko-bolszewickiej w sztabie 3 Armii pod dowództwem gen. Edwarda Śmigłego-Rydza. W okresie międzywojennym był m.in. dowódcą 37 Pułku Piechoty w Kutnie (1925), 3 Dywizji Piechoty Legionów w Zamościu (1931), Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Śląsk” (1939). W kampanii wrześniowej 1939 r. dowodził Armią „Pomorze”. Po wojnie mieszkał najpierw w Wielkiej Brytanii, a od 1954 r. w USA. [red.]

¹⁰ Bitwa nad Bzurą, rozegrała się w dniach 9-22 września 1939 r. Wzięty w niej udział oddziały Armii „Poznań” (pod dow. gen. Tadeusza Kutrzeby) i Armii „Pomorze” (pod dow. gen. Władysława Bortnowskiego) z niemieckim oddziałami 8 Armii (pod dow. gen. Johannes Blaskowitza), i 10 Armii (pod dow. gen. Walthera von Reichenaua). [red.]

¹¹ Umowę o kapitulacji Warszawy podpisali gen. Tadeusz Kutrzeba i gen. Johannes Blaskowicz 28 września 1939 r. Na jej podstawie tylko oficerowie mieli iść do niewoli, natomiast zwykłych żołnierzy miano zwolnić do domu. Szacuje się, że do niewoli niemieckiej poszło około 120 tys. żołnierzy biorących udział w obronie Warszawy. [red.]

Mój ojciec znany był w tym czasie w cechu piekarskim. Dostał od kogoś telefon, aby jeśli ma jakiś transport, pojechał do Banku Gospodarstwa Krajowego na rogu Alei Jerozolimskich i Nowego Świata, bo tam w piwnicach są zbombardowane magazyny mąki i zboża. Jest tam dużo mąki i trzeba ją zabrać. Pojechałam tam razem z konwojentem, którego wyznaczył ojciec. Nie dojechaliśmy tam, bo tuż przed samym celem granatowa policja zatrzymała nas i kazała czekać. Po jakiejś pół godzinie słyszymy, że jadą motory. Niemcy na motocyklach w furazerkach wojskowych, obstawili obie strony Alei. Za nimi jechały dwa mercedesy. W pierwszym z nich stał Niemiec, gruby pułkownik, z wielkim cygarem w gębie, w odkrytym samochodzie, czerwony na twarzy. On wprowadzał do Warszawy sanitarki. Nie takie jak nasze, dobrze podniszczone. To były wozy wypoliszone, nowoczesne. Wielki wąż tych sanitarek jechał, jedna za drugą, nawet w równych odstępach, jak na paradzie. Płakałam jak nie wiem, bo porównałam wycofanie naszego wojska i wejście tego (płacz). Niemcy wieźli w tych sanitarkach swoich rannych do szpitala Ujazdowskiego.

Gdy wszystko przeszło, wzięliśmy kilkanaście worków tej mąki ze zbombardowanych magazynów i wróciliśmy zdenerwowani do domu. Wieczorem znów usłyszeliśmy jakiś charmider. Ludzie wyszli z piwnic, z domów, aby zobaczyć co się dzieje. Zobaczyliśmy, że od Bielan idzie niemieckie wojsko, orkiestra, po bokach motory, a środkiem piechota z muzyką. Środkiem z jakąś odznaką pułkową, blacha i jakby jakieś końskie włosy, ale nie wiem co to było. Zatrzymali się przed naszym domem i czekają. Od strony Warszawy jadą mercedesy. Pierwszy się zatrzymał, z drugiego i trzeciego wysiedli oficerowie, salutują. Okazało się, że to generał Brajsztof¹² (nie wiem dokładnie jak się to wymawia), w takim płaszczu ciemnozielonym, w butach z cholewami, w okrągłej czapce, z wyłogami na tym płaszczu czerwonymi i na nich z zielonymi dębowymi liśćmi – takie aplikacje.

Jeden z oficerów zameldował mu przybycie do Warszawy swojego oddziału. Ten generał wyciągnął rękę i pogratulował mu. To był pierwszy dzień, jak Niemcy wkroczyli do Warszawy. Utkwiło mi to w pamięci na zawsze.

Jak Niemcy już weszli zaczęli nadawać rozkazy. Umieścili na słupach te swoje “szczekaczki” jak myśmy je nazywali, takie głośniki. Nadawali, że Polacy muszą oddać przede wszystkim aparaty radiowe i że pod groźbą aresztowania nie wolno słuchać obcych radiostacji. Jeszcze wcześniej rząd polski kazał oddać wszystkie samochody. Moja rodzina oddała trzy, za co dostali kartki.

Kartki zaczęli też dawać na żywność i inne towary. Było tego za mało ale zawsze coś. Zaczęły się aresztowania. Niemcy już po kilku dniach wprowadzili godzinę policyjną, najpierw od 10-tej wieczorem, a potem od 7-mej. Jeśli spotkali kogoś na ulicy po tej godzinie, mieli prawo powiedzieć, “stój”, a jak nie to mogli strzelać.

Któregoś dnia nagle zjawił się w domu mój młodszy brat. On nigdy nie palił, ale wtedy poprosił ojca o papierosa. Powiedział, że jak nadawali przez radio aby opuścić Warszawę to on z dwoma kolegami wyszedł i doszli aż do Kowla. Powiedział: “Jak się dowiedzieliśmy, że Rosja wkroczyła do Polski, zaczęliśmy wracać do Warszawy.”

Pewnego dnia zapukał do drzwi mój starszy brat. Nie poznałam go, taki był obdarty, brudny. On był w swoim pułku w wojsku, ale gdy Rosja weszła do Polski, dowództwo kazało

Halina Jakubowska
(1950)

¹² Zapewne chodzi o gen. Walthera von Brauchitscha (1881-1948), naczelnego dowódcę niemieckich wojsk lądowych w Polsce w 1939 r. Następnie dowodził wojskami niemieckimi w Danii, Norwegii i Francji (1940), na Bałkanach (1941). W 1940 r. awansował na feldmarszałka. W 1941 r. kierował atakiem Wehrmachtu na Związek Sowiecki. Po odrzuceniu wojsk niemieckich spod Moskwy został zdymisjonowany przez Hitlera 19 grudnia 1941 r. Był świadkiem w procesie norymberskim głównych zbrodniarzy hitlerowskich. [red.]

im złożyć mundury i zdecydować, kto chce wracać do Polski, a kto chce iść do Rumunii. On zdecydował się wrócić. Wtedy całe dowództwo, Rydz-Śmigły¹³, gen. Beck¹⁴, Kasprzycki¹⁵, przekroczyli granicę i poszli do Rumunii¹⁶.

Mój mąż wrócił ostatni, już chyba w październiku. Opowiedział mi, jak po wyjściu z Warszawy dojechali z jednym wojskowym, który też szukał swego pułku do Włodzimierza Wołyńskiego. Nie znaleźli jednak nikogo, benzyna się skończyła, motor wpakowali w krzaki. Musieli zdać mundury i założyć ubrania cywilne. Opowiedziałam mężowi jak kilka dni po wejściu Niemców otworzyłam sklep i oddałam ludziom to co w nim było. Mąż powiedział, że dobrze zrobiłam. Oboje zaczęliśmy się zastanawiać co dalej, z czego żyć? Postanowiliśmy sprzedać nasz sklep. Jeden znajomy z Pińska z Polesia, który szedł do Warszawy uciekając przed Ruskimi, kupił od nas sklep, a my kupiliśmy mieszkanie na Cegłowskiej 32. Mój mąż musiał być gdzieś zatrudniony i musiał zgłosić się do władz niemieckich. Wszyscy musieli się wówczas rejestrować, a niektórzy zapisywali się dobrowolnie do pracy w Niemczech. Myśmy, może bardzo niesłusznie tych ludzi wtedy oceniali, że zdrajcy, ale może to było i dobre, bo ocalili. Mój mąż najpierw zaczął z bratem pracować w piekarni, ale ponieważ przydziały mąki były bardzo małe, praca ta nie wychodziła mu. Potem przez protekcję dostał pracę w ewidencji ludności na Placu Teatralnym w magistracie, w centrali. Bardzo to przeżywał. Mówił mi, że codziennie kilku gestapowców przychodziło do tej sekcji, w której pracował, aby przeglądać dokumenty. Wypisywali dane o ludziach w efekcie czego nasiliły się aresztowania. Tym bardziej, że zaczęła działać Polska Podziemna – AK¹⁷.

Ludzie mówili wtedy: “nie wychodź z domu bo jest wielki ruch”, albo” jest bardzo gorąco”. Wtedy wszyscy wiedzieliśmy, że na ulicy jest łapanka.

¹³ Edward Śmigły-Rydz (1886-1941), marszałek Polski. Dowódca 1 Pułku Piechoty Legionów Polskich (1914-17), dowódca Polskiej Organizacji Wojskowej (1917-18), dowódca 3 Armii w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r., Inspektor Armii (1921-35), Generalny Inspektor Sił Zbrojnych (1936-39), Wódz Naczelny w kampanii wrześniowej 1939 r. Internowany w Rumunii, potajemnie powrócił do Polski w 1941 r.

¹⁴ Józef Beck miał rangę pułkownika. [red.]

¹⁵ Tadeusz Adam Kasprzycki (891-1978), generał, minister spraw wojskowych w rządach Mariana Zyndrama-Kościąłkowskiego i Felicjana Sławoja Składkowskiego (1936-39). W 1939 r. został internowany w Rumunii, skąd w 1944 r. przez Turcję przedostał się do Wielkiej Brytanii, skąd w 1954 r. wyemigrował do Kanady. [red.]

¹⁶ Prezydent, rząd RP i Naczelny Wódz opuścili terytorium Polski w godzinach wieczornych 17 września 1939 r. wobec zagrożenia ze strony zbliżających się wojsk sowieckich. Prezydent wydał w Kosowie następujące orędzie: *Obywatele! Gdy armia nasza z bezprzykładnym męstwem zмага się z przemocą wroga od pierwszego dnia wojny aż po dzień dzisiejszy, wytrzymując napór ogromnej przewagi całości bezmała niemieckich sił zbrojnych, nasz sąsiad wschodni najechał nasze ziemie, gwałcąc obowiązujące umowy i odwieczne zasady moralności. Stanęliśmy tedy nie po raz pierwszy w naszych dziejach w obliczu nawałnicy zalewającej nasz kraj z zachodu i wschodu. Polska, sprzymierzona z Francją i Anglią, walczy o prawo przeciwko bezprawiu, o wiarę i cywilizację przeciwko bezduśznemu barbarzyństwu, o dobro przeciwko panowaniu zła na świecie. Z walki tej, wierzę w to niezłomnie, wyjść musi i wyjdzie zwycięsko. Obywatele! Z przejściowego potopu uchronić musimy uosobienie Rzeczypospolitej i źródło konstytucyjnej władzy. Dlatego, choć z ciężkim sercem, postanowiłem przenieść siedzibę Prezydenta Rzeczypospolitej i Naczelnych Organów Państwa na terytorium jednego z naszych sojuszników. Stamtąd, w warunkach zapewniających im pełną suwerenność, stać oni będą na straży interesów Rzeczypospolitej i nadal prowadzić wojnę wraz z naszymi sprzymierzeńcami. Obywatele! Wiem, że mimo najcięższych przejść, zachowacie, tak jak dotychczas, hart ducha, godność i dumę, którymi zasłużyliście sobie na podziw świata. Na każdego z was spada dzisiaj obowiązek czuwania nad honorem Naszego Narodu, w najcięższych warunkach. Opatrzność wymierzy nam sprawiedliwość.* Po przekroczeniu granicy rumuńskiej prezydent RP, członkowie rządu RP, naczelny wódz i żołnierze WP zostali internowani, mimo obietnicy wolnego pasażu do Francji. [red.]

¹⁷ Armia Krajowa powstała w 1942 r. na bazie Związku Walki Zbrojnej utworzonego w 1940 r. w oparciu o struktury Służby Zwycięstwu Polski. [red.]

Pamiętam też jak był zamach na Kuczerę¹⁸ w Warszawie. Za ten zamach 50 młodych ludzi było wyciągniętych z domów w Alejach Jerozolimskich, zabranych i uwięzionych na Pawiaku. Jeden z nich, mojej bratowej Lucyny brat, Jurek Kasproicz był zatrzymany jako zakładnik. Nie wiem jakim cudem, chyba przez jakiegoś adwokata niemieckiego, za pieniądze został zwolniony. Jak wrócił do domu, miał ogoloną głowę.

Czego najbardziej się bałam? Aresztowania, bo wiedziałam co Niemcy robią, aby wydać im innych. Głodu jakoś udało mi się na razie uniknąć. Głód nie dotyczył wszystkich. Ludzie handlowali, ci z Warszawy jeździli na szmugiel, przywozili słoninę, mięso. To wszystko było pod wielkim strachem, bo Niemcy wyrzucali ludzi z pociągu, robili rewizję, zabierali co się dało, wielu aresztowali. Niektórym się udawało uniknąć rewizji i przywozili te produkty z innych miast i miasteczek do Warszawy.

Ja nie mogę powiedzieć, nie zaznałam głodu, bo jak mój ojciec miał jeszcze tę piekarnię, to ja za chleb dostawałam wszystko. Ludzie dawali sobie radę jak mogli. Ale było też bardzo dużo ludzi, którzy głodowali. Poznałam na Bielanach jedną panią, o której później się dowiedziałam, że jest to żona pułkownika Ducha¹⁹ z woj. Poznańskiego. Ta pani, w karakułach, w kołnierzu z popielicami, chodziła na Pragę do rzeźni, gdy skończono tam pracę i te najgorsze kawałki mięsa kupowała stojąc w długiej kolejce. Chodziła z plecakiem, aby kupić te kawałki za psi grosz i dać swoim dzieciom. Resztę sprzedawała.

Czy spotkałam się w czasie wojny z ludzką złością?

Osobiście chyba nie, ale wiem, że parę osób z mojego otoczenia ukrywało się przed Niemcami. Ludzie raczej bardzo sobie pomagali. Ci, którzy mieli dostęp do wydawania kenkarty, dawali bez wiedzy władz kilkanaście, czy nawet kilkadziesiąt egzemplarzy dla podziemia. Wiem, że nie wszyscy robili to bezinteresownie, nieraz brali łapówki, "górala" to znaczy 500 złotych.

Wielu Polaków przechowywało ludność żydowską. Pamiętam jak Niemcy zaczęli wyłapywać Żydów i wsadzać ich do getta. To było coś okropnego. Mieszkałam wtedy na Ceglowskiej, ale widziałam cały Muranów i Nalewki jak jechałam do miasta i przesiadałam się na inny tramwaj. Jak tramwaj wjeżdżał już na Nalewki, to Niemcy wskakiwali do wagonów, nikomu nie wolno wtedy było wyjść ani wejść, ani nic rzucić. Widziałam, gdy mój tramwaj przejeżdżał przez getto starych ludzi, którzy siedzieli na ulicy na gazetach, jak szkielety, pod ścianą. Jak się wjeżdżało na Muranowską, to widziałam ludzi pracujących przy zburzonych domach. Byli ubrani w białoniebieskie pasiaki, w okrągłej czapce na głowie. Patrzyli na nasz przejeżdżający tramwaj z jakimś

I.R.O. (BZ) FORM 58 I.R.O. PROCESSING CARD	
NORTH RHINE WESTPHALIA LAND NIEDERSACHSEN SCHLESWIG-HOLSTEIN	
ANTRAGSTELLER im Besitze dieser Processing Card, die in diesem Lager angenommen werden, sind hier zum Zwecke der Auswanderung. Sie müssen jederzeit bereit sein, zu irgendeiner Abteilung des Processing Office gerufen zu werden. Sie dürfen dieses Lager nicht ohne Genehmigung des I.R.O. Registration Officer verlassen.	Name <u>JARUBOWINA HALINA</u>
Wenn immer Sie gerufen werden und nicht erscheinen, setzen Sie sich der Gefahr aus, in der Auswanderung zurückgestellt zu werden.	D.P. No. _____
Dieses Lager dient Ihnen und dem Auswanderungsprogramm. Jeglicher Mißbrauch der Einrichtungen oder Ausrüstung hat eine Streichung der Auswanderung zur Folge.	Date of Arrival <u>21. 4. 50.</u>
WORLD'S VMCA/VWCA (20) FALLINGBOSTEL Emigration Centre PSSHO:25421/42M/11.42	From <u>Australia</u> D.P.A.C.S. _____ Camp
330	Area Team _____
	C.M. 1 No. _____
	Group <u>AUSTRALIA AB-2-38.</u>
	Block No. <u>4</u>
	Room No. <u>12 x 27</u>
	R.M.s. Rec'd. <u>24. 10. 16</u>

Karta identyfikacyjna wydana przez International Refugee Organisation w obozie dla uchodźców w Fallingboste (Dolna Saksonia – Niemcy)

¹⁸ Franz Kutchera (1904-1944), członek NSDAP od 1930 r. członek SS od 1931, poseł do Reichstagu (1938-44), dowódca SS i Policji na dystrykt warszawski Generalnego Gubernatorstwa (1943-44). Zginął 1 lutego 1944 r. w zamachu zorganizowanym przez żołnierzy Armii Krajowej z Oddziału Dywersji „Agat”. [red.]

¹⁹ Chodzi zapewne o żonę płk. Bolesława Bronisława Ducha (1896-1980), późniejszego generała, który w 1939 r. był dowódcą piechoty dywizyjnej 39 DP, a faktycznie p.o. dowódcy 39 DP. Przedostał się do Francji, a następnie do W. Brytanii. W 1943 r. objął dowództwo 3 Dywizji Strzelców Karpackich w II Korpusie Polskim pod dow. gen. W. Andersa. [red.]

niewiarygodnym smutkiem.

Kiedyś jesienią, chyba pod koniec 1943 roku widziałam przez okno na rogu Płockiej i Górczewskiej z mieszkania mojego brata, jak na ciężarówce przykrytej brezentem, na drewnianych ławkach siedzieli ludzie w pasiakach i mieli zakneblowane usta. Niemcy robili to, bo jak rozstrzelali ludzi, to wielu krzyczało: “Niech żyje Polska”.

W Warszawie przeżyłam aż do 1944 roku do Powstania. W mojej dzielnicy Niemcy kazali opuścić wszystkim mieszkańcom mieszkania i zebrać się na Placu Zjednoczenia. Dawali 15 minut, żeby opuścić dom. W międzyczasie przychodzili Własowcy, którzy współpracowali z Niemcami²⁰. Na ich rozkaz wpadali do domów i kazali wszystkim prędko wychodzić. Do mnie wpadł jeden z nich, to był chyba Ukrainiec, bo trochę mówił po polsku. Kazał zabierać wszystko i powiedział, że nas nie rozstrzelają tylko zawiozą nas do Niemiec. Zrozpaczona i przestraszona nie chciałam niczego zabierać ze sobą, ale on ściągnął z łóżka kapę, otworzył szafę i różne rzeczy stamtąd kazał mnie i mężowi zabrać. Poszliśmy z tym tłumokiem na ten plac. Tam zebrało się już dużo ludzi. Parę dni przedtem mąż mój zakopał kilka cennych rzeczy, w skrzyni, w lasku niedaleko naszego domu. Rano zostało wszystko rozkopane, nic nie zostało. Przy wyjściu z Warszawy udało mi się tylko schować trochę pamiątkowej biżuterii, w woreczku, który sobie uszyłam.

	Date	Signature	
X-Ray	26.4.57	Jung - 080493	
Blood Test	27.4.57	M...	
Medical Officer	27.4.57	M...	
Documentation Officer			
Security Officer			
Censul	27.4.57		
Movement			
Remarks	- Brzyski - 27.4.57		
		5 Juli 1957	

Karta identyfikacyjna wydana przez International Refugee Organisation w obozie dla uchodźców w Fallingboste (Dolna Saksonia – Niemcy)

Siedzieliśmy na tym placu czekając na nie wiadomo co i patrzyliśmy na płonącą Warszawę. Po pewnym czasie przyjechał jakiś Niemiec i rozkazał nam się rozejść w kierunku wsi jak najdalej od Warszawy. Ludzie zaczęli gromadzić się w grupki. My z mężem, z moją lokatorką Gretą i jej mężem poszliśmy w kierunku podwarszawskiej dzielnicy Wawrzyszew. Tam spotkaliśmy jedną znajomą panią Pilechowską, która pozwoliła nam się przespać w stodole. Rano dała nam mleka z zacierkami, tak, że nie byliśmy głodni. Ale o świcie przyszli Niemcy, Słazacy i zabrali nas całą grupą do jakichś rowów, gdzie kazali nam usiąść i czekać. Znow pilnowali nas tam te Kałmuki. Jeden z nich puścił Gretę do domu, bo obiecała, że przyniesie mu butelkę wódki. Puścił ją ale wszystkie domy były już podpalane, więc wróciła bez niczego. Później przyszedł rozkaz i pognali nas wszystkich w kolumnie na Wolę ulicą Chłodną, w stronę kościoła św. Wojciecha.

Nie wiedziałam wtedy, że w tym kościele, przed głównym ołtarzem leży ranny w płuca mój najmłodszy brat Jerzy, który miał wtedy 23 lata. Razem z powstańcami poszedł do gmachu gazowni, skąd wieczorem robili wypadki na Niemców. Trafiony został przez kulę jak przechodził ulicą Płocką, aby ratować swoją żonę i córeczkę.

²⁰ Własowcy, powszechna nazwa żołnierzy noszących naszywki Ruskiej Oswoboditelnej Armii – ROA (Rosyjskiej Armii Wyzwoleńczej) kojarzonej z gen. Andrieja Własowa. W rzeczywistości Własow nie miał nad nimi władzy poza batalionem gwardyjskim sformowanym we Wrocławiu w maju 1943 r. i przeniesionym później pod Psków. Własow na rozkaz Hitlera w lipcu 1943 r. został osadzony w areszcie domowym. Dopiero pod koniec 1944 r. udało mu się stworzyć, głównie przy poparciu Heinricha Himmlera Siły Zbrojne Komitetu Wyzwolenia Narodów Rosji (SZKWNR). Pierwsze związki taktyczne zostały sformowane dopiero w listopadzie 1944 r. (1 Dywizja Piechoty SZKWNR, wzięła udział w bitwie pod Budziszynem, a następnie w powstaniu praskim po stronie czeskiej), następne (2 DP SZKWNR, nie wzięła udziału w walkach zbrojnych) w marcu 1945 r. Istniały jeszcze pomniejsze związki SZKWNR, ale nie odegrały one poważniejszej roli w działaniach wojennych. Po wojnie alianci wydali oficerów i żołnierzy formacji gen. Własowa w ręce władz sowieckich. [red.]

Niemcy pędzili wszystkich na dworzec zachodni, ale częściowo ich zatrzymywali w tym kościele, bo nie mogli sobie poradzić z tak wielkim tłumem. Rozkazali wszystkim kobietom, dzieciom, starszym mężczyznom wyjść z kościoła i iść dokąd chcą. Innych mężczyzn, młodych i rannych Niemcy zabili rzucając do kościoła granaty. Jak się potem dowiedziałam było tam zamordowanych około 300 osób, których zwłoki zakopano w dołach robionych wcześniej na dziedzińcu kościoła. Między nimi był również mój brat²¹.

Nas dalej pognali za dworzec zachodni. Tam wsadzili nas w wagony i wywieźli do Pruszkowa²². Był tam obóz przejściowy dla wszystkich warszawiaków. Zgromadzono nas tam kilka tysięcy. Ja znalazłam się tam jedna z pierwszych. Pamiętam dobrze, że było to 30 sierpnia 1944 roku.

Anna Jakubowska

Zakwaterowano nas w starych zakładach parowozów, w halach, na podłodze. Tam niestety rozdzielili mnie z moim mężem, bo młodych mężczyzn kierowali na prawo, a kobiety na lewo. Mężczyzn wzięli za kraty. Kobiety pozostawili w halach. Czerwony Krzyż zorganizował nam doraźną pomoc, gotował trochę jedzenia dla nas, uchodźców. Była też tam taka skrzynka, do której można było wkładać wiadomości o sobie dla bliskich czy znajomych z informacją o rodzinach. Mój brat znalazł mnie w ten właśnie sposób.

Jak już wspomniałam wyszłam z Bielan przez Wawrzyszew jedna z pierwszych, a potem wyszedł mój brat i bratowa, którzy poszli w stronę Sochaczewa. Jak oni przechodzili obok mojego domu na Bielanach, widzieli, że był już cały spalony, tylko piec z mieszkania wisiał prawie w powietrzu.

W Pruszkowie trzymano nas dwa dni. Potem pojechaliśmy razem z Gretą i jedną znajomą Zosią Lorentz pociągiem do niemieckiego miasta Zenden, gdzie był obóz przesiedleńców. Zamieszkałyśmy w barakach, na pryzkach. W nocy strasznie gryzły nas pluskwy. Była tam taka Niemka, która nas pilnowała. Wymyłyśmy jej podłogę, za co ona nam dała papierosów i obiecała wcześniejszy wyjazd w głąb Niemiec. Udało nam się wyjechać przed 8 września 1944 roku.

Przewozili nas do Westfalii, do Hagen²³ bydłocymi wagonami. Tam musiałyśmy stanąć trójkami, a przed nami przechodzili Niemcy, starsi robotnicy i wybierali nas, jak ktoś im odpowiadał.

Ja trafiłam do fabryki akumulatorów, która mieściła się w stajni. Była to wielka hala. Cięłam gilotyną tekturę do izolacji. Obok były baseny z kwasem siarkowym, gdzie zanurzano te akumulatory. To był jeden z oddziałów, gdzie z powodów zdrowotnych przywożono dla robotników troszeczkę mleka. Byli tam robotnicy z rozmaitych stron, Francuzi, Ukraińcy, Holendrzy, Węgrzy. Za wyjątkiem Francuzów, którzy byli traktowani jako jeńcy wojenni, wszyscy inni mieszkali w barakach. Po kilkadziesiąt osób w jednym baraku, piętrowe łóżka, jeden stół, przy którym jedliśmy zupę z kotła, na blaszanych miskach. Przeważnie była to czerwona kapusta gotowana na wodzie, albo brukiew. Wieczorem dostawaliśmy kaszę, która

²¹ W czasie powstania warszawskiego 1944 r. Niemcy utworzyli w kościele św. Wojciecha obóz przejściowy dla deportowanych, który później pędzono do Dworca Zachodniego, a następnie transportowano do obozu w Pruszkowie. Na terenie kościoła przytrzymywano w tym samym czasie ok. 5000 osób. We wrześniu 1944 r. na dr Edward Kowalski zorganizował tam prowizoryczny szpital. 8 września 1944 r. Niemcy rozstrzelali pomagających uwięzionym i powstańcom miejscowych duszpasterzy Stanisława Mączkę, Stanisława Kuleszę i Romana Ciesiołkiewicza. Szacuje się, że w czasie powstania na terenie przykościelnym rozstrzelano ok. 400 osób. [red.]

²² 6 sierpnia 1944 r. Niemcy utworzyli w Pruszkowie obóz przejściowy dla wysiedlonej ludności Warszawy tzw. Dulag 121 Pruszków. Znajdował się on na terenie Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego. Obóz funkcjonował do 16 stycznia 1945 r. Przeszło przez niego ok. 400 tys. mieszkańców Warszawy, którzy w większości zostali przesiedleni do pracy na terenie Rzeszy Niemieckiej. [red.]

²³ Szczególnie ciężki nalot mieszkańcy Hagen doświadczyli 1 października 1943 r. W nalocie na ponad 100 tys. miast wzięło wówczas udział 243 Lancastery 8 Mosquitos brytyjskich Royal Air Force. Naloty te powtarzały się systematycznie do końca wojny. [red.]

często była zatęchła, z robakami na wierzchu. Raz na tydzień na śniadanie dostawaliśmy mały chlebek razowy, kawałek melasy, trochę cukru. Każdy myślał tylko żeby choć trochę odpocząć, głodny, nie głodny, ale chciał choćby chwilę poleżeć. Były tam duże umywalnie, z takimi basenami, przy których każdy mógł sobie stanąć i się umyć. Dostawaliśmy kawałek mydła z tłuszczu żydowskiego²⁴. Było lekkie, nie pachniało, ale pieniało się.

Rano o piątej mieliśmy pobudkę na dźwięk gwizdka. W kolumnie maszerowaliśmy pod strażą każdy do swojej fabryki. Dostaliśmy buty drewniaki i kombinezon fabryczny z literą "P".

Autorka wspomnień z córką Anią

Pamiętam, że w grudniu nad Hagen coraz częściej nadlatywały samoloty alianckie, amerykańskie, angielskie i polskie. Bombardowania zaczęły się coraz bliżej naszego okręgu przemysłowego.

Chyba 4 grudnia nadeszło wielkie bombardowanie i nasz obóz stanął w płomieniach. Wybiegłam z baraku, a tu ziemia oświetlona fosforem jakby w dzień. Niemcy zaczęli nas wyrzucać ze swoich schronów. My mieliśmy prawo pobiec tylko jakieś półtora kilometra do tunelu, tam gdzie zawsze chowaliśmy się podczas alarmów. Jak zaczęły wzmacniać się naloty na Niemcy, naloty te odbywały się czasami trzy, czy cztery razy w nocy. Zbombardowano nam wówczas naszą fabrykę i właściwie całe miasto. Widok był straszny. Dolecieliśmy do tego tunelu brudni, głodni, zziębnięci. wyszliśmy stamtąd na drugi dzień ale już nie mieliśmy dokąd iść. Tułaliśmy się po tym Hagen około dwóch tygodni, bez jedzenia, bez mycia. Każdy zdobywał co jak tylko mógł. Jak nie dostał to ukradł. Po pewnym czasie kazano nam się

²⁴ Zapewne chodzi tu o mydło z inicjałami RIF, które interpretowano jako Rein Judisches Fett (Czysty Żydowski Tłuszcz), podczas gdy mydło to było produkowane przez Reichsstelle für Industrielle Fettversorgung (Ośrodek Rzeszy ds. Przemysłowego Zaoopatrzania w Tłuszcz). Sprawa mydła wytwarzanego z ludzkiego tłuszczu pojawiła się m.in. w *Medialionach* Zofii Nałkowskiej oraz na procesie norymberskim w 1946 r. W 2006 r. Instytut Pamięci Narodowej oświadczył, że w czasie II wojny światowej w Instytucie Anatomii Akademii Medycznej w Gdańsku w laboratorium prof. Rudolfa Spannera „produkowane było mydło z ludzkich szczątków do celów użytkowych”. [red.]

zebrać w pobliżu ruin naszej fabryki. Przez tubę powiedziano nam, że wszyscy, którzy pracowali w fabryce muszą się zgłosić do odgruzowywania. Wtedy dali nam lokum, w takiej dawnej szkole, w dużej sali, w której się mieściło 120 Polaków. Nie było łóżek, leżeliśmy na ziemi. Dopiero w Wigilię dali nam łóżka piętrowe, bez materaców tylko z taką kratą. Tam rozpoczęliśmy 1945 rok.

Przy tym odgruzowywaniu wciąż nękały nas naloty. Wiedzieliśmy jednak, że to już jest koniec wojny. Hagen jeszcze się broniło. Nadchodzili Amerykanie więc Niemcy chcieli nasze obozy ewakuować w kwietniu 1945 roku, a nas wykończyć, ale nie zdążyli, Bo już na motorach, a potem na czołgach wjechali Amerykanie.

Autorka wspomnień z mężem Jerzy M. Kaczmarskim

Dali nam trochę sucharów i kazali iść i brać od Niemców to co nam potrzeba. Wtedy zaczęła się Sodomia i Gomora, bo my, Polacy jeszcze mieliśmy jakiś umiar, ale ci Ukraińcy i Ruscy byli bardzo bezczelni. Przede wszystkim chcieli pić. Była tam dość duża gorzelnia, którą rozbili i pili na umór. Upici organizowali wypadki na farmerów, zbijali ich, zabierali wszystko.

Ja weszłam do jednego z domów do piwnicy, gdzie było parę osób, nie wiem czy to byli Niemcy czy nie, ale widziałam, że było tam dużo puszek dżemu. Nałapałam trochę rzeczy i przywiozłam wózkami do obozu, do tej naszej szkoły.

Gdy weszła normalna armia amerykańska dbali o nas, brali od Niemców co trzeba i już nie byliśmy głodni. Niemcy nie uciekali ze swoich mieszkań ale bardzo się bali. Ci, którzy

pracowali u bauerów²⁵ czasami próbowali się mścić na Niemcach. Czasami działy się rzeczy straszne.

Polacy najczęściej trzymali się razem. Nadal byli w obozach, bo nie mieli dokąd iść. Założyli sobie nawet taki sklep, w którym prowadzili handel wymienny z Niemcami.

Ja razem z kilkoma koleżankami znalazłam sobie mieszkanie u Niemek, u których wynajęłyśmy sobie pokój. One wtedy już były dla nas dobre, dogadzały nam. Greta poszła pracować do więzienia jako tłumacz, bo znała kilka języków. Tam poznała jednego profesora, który zaproponował nam zostanie w Niemczech, ale się nie zgodziłyśmy, bo nie chciałyśmy być pod drugą okupacją. Zgodziłyśmy się jednak wyjechać do Belgii razem z grupą więźniów politycznych, do których dołączyłyśmy, mimo że nie miałyśmy żadnych dokumentów. W Niemczech byłam więc 8 miesięcy.

Halina Kaczmarska,
z d. Ostrowska,
I voto Jakubowska,
II voto Bestkiewicz

Do Belgii przyjechaliśmy w dniu zakończenia wojny 5 maja 1945 roku. Zgłosiłam się w Brukseli do konsulatu, gdzie dostałam paszport. Zaczęłam pracować jako kelnerka w gospodzie polskiej na głównej ulicy. Była to bardzo dobra praca, bo ruch był wielki. Z Niemiec, z Anglii oficerowie zajeżdżali do naszej gospody, więc zarabiałam bardzo dobrze- czasami po 500 franków dziennie. Mogłam wtedy ten zarobek wysyłać do Polski do siostry, która miała troje dzieci.

W Belgii byłam prawie do połowy 1948 roku. Robiłam rozmaite rzeczy, byłam kelnerką, szwaczką, sprzedawcą, pracowałam też w bibliotece. Polonia amerykańska rozgłosiła, że będzie wielka emigracja z Niemiec do Ameryki i do innych krajów, że przyjeżdża prezes Polonii amerykańskiej pan Rozmarek²⁶ i będzie dyskusja na temat przyszłej emigracji Polaków z Niemiec. Byli zresztą też inni delegaci z Danii, Holandii, Szwecji, z Niemiec, z tych krajów, gdzie byli Polacy. Ten pan zainteresował się moimi koleżankami i mną również. Zaproponował nam emigrację za kilka miesięcy, na co zgodziłyśmy entuzjastycznie. W Belgii byłyśmy z koleżankami przez 5 lat.

W 1948 roku w grudniu przyjechałam do Polski.

Warszawa tonęła w czerwonych flagach, z powodu jakiegoś święta partyjnego. Były straszne aresztowania ludzi z AK. W Polsce pytali mnie na UB²⁷ dlaczego przyjechałam, co robiłam? Po miesiącu udało mi się wyjechać.

Wróciłam do Belgii, o pracę było coraz trudniej. Gdy ogłosili, że jest możliwa emigracja do Nowej Zelandii, Australii i do Kanady zdecydowałam, że wyjeżdżam. Zarejestrowałam się na wyjazd do Australii. Z Brukseli wyruszyliśmy najpierw do Niemiec w kwietniu 1949 roku, gdzie byliśmy znów w obozie ale już w lepszych warunkach. Byliśmy tam przez kilka miesięcy, w koszarach wojskowych.

Do Melbourne przyjechaliśmy 7 listopada 1950 roku.²⁸

Halina Karczmarska

²⁵ Bauer (z niem.) – rolnik, farmer.

²⁶ Karol Rozmarek (1897-1973), prawnik, i wydawca. Prezes Związku Narodowego Polskiego (1939-67), prezes Kongresu Polonii Amerykańskiej (1944-68), członek Amerykańskiej Komisji do Zbadania Zbrodni Katyńskiej (1948-52), prezes spółki wydającej pisma „Zgoda” i „Dziennik Związkowy”.

²⁷ Urząd Bezpieczeństwa – policja polityczna w Polsce Ludowej.

²⁸ Po trzech miesiącach pobytu w obozie dla imigrantów w Bonegilli została przeniesiona wraz z córką do obozu w Mildurze i zatrudniona na plantacji winogron. W związku z chorobą córki uzyskała pozwolenie władz imigracyjnych na przeniesienie do Melbourne, gdzie zamieszkała w dzielnicy Sunshine. Pracowała w przemyśle tekstylnym, m.in. w Commonwealth Government Clothing Factory w South Melbourne, Pelaco w Sunshine. Informacje uzyskane od Anny Piotrowskiej, córki Haliny Kaczmarskiej.

Wanda Horky¹
(*Canberra*)

Cooperation between the Polish Historical Institute in Australia and the National Library of Australia

The Polish Historical Institute in Australia signed an agreement with the National Library of Australia in 2000 whereby the Institute would deposit manuscript materials [incl. photographs, newspaper cuttings] and oral histories relating to the settlement experiences of selected individuals and national organisations from the various Polish communities around Australia.

The National Library of Australia collects materials relating to *national and not state focussed* activities. Where state activities influence national matters they were included in the deposit.

There are two streams of materials:

Part 1. Oral histories on Polish Australians

Part 2. Manuscript materials

Part 1. Oral histories on Polish Australians at National Library of Australia

Two series totalling 89 interviews compiled individually by the Polish Historical Institute in Australia [PHIA] and the National Library of Australia [NLA]

Series 1: Polish Historical Institute in Australia collection

Polish Historical Institute in Australia's own interviews deposited at NLA

40 interviews conducted by Polish Australians for PHIA around Australia between 1982 and 1998, most between 1996 and 1998.

35 people around Australia who did the interviewing

Bonca-Tomaszewski, Edward (9); Kleeberg, Andrew (6); Massel, Barbara (5); Zongolowicz, Bogumila (5); Boncza-Tomaszewski, Jerzy (4); Adamski, Jozef Jerzy (2); Dembrecki, John Adam (2);
Rutyna, Franciszek (2); Adamska, Teresa (1); Borucki, Gwidon (1); Butcher, Janet (1); Czernuszyn, Halina (1);
Dlugaj, Joachim Alfred, Father (1); Fordymacka, Anna (1); Francki, Maciej (1); Gawronski, Andrzej (1); Gomulka, Tadeusz (1); Grot-Kwasniewski, Jerzy (1); Habryn, Anna (1); Kaczanowska-Kondratowicz, Albina Julia (1); Kittel, Jan Jerzy George, Captain (1);

Koztowski, Kazimierz Stanislaw (1); Kruszelnicki, Karl, 1948- (1); Kucharzewski, S. L (1); Limb, Cathy (1); Lukas, Stanislaw (1);
 Massel, Stanislaw (1); Mazur, Aleksander (1); McFarlane, Ian (1); Moskala, Jerzy Marian
 Kazimierz (1); Palaszczuk, Henryk (1); Paszkowski, Lech, 1919- (1); Polish Culture Society
 (1); Siarkiewicz, Mark (1); Sierakowski, Kazimierz (1)

Those interviewed

Jozef Jerzy Adamski [2]; Anna Fordymacka; Andrew Kleeberg [4]; Wojciech Galazka; Jerzy
 Boncza-Tomaszewski; Włodzimierz Wojak; Karl Kruszelnicki; Tadeusz Gomulka; S.L.
 Kucharzewski;
 Jacek Zagorski; Jerzy Grot-Kwasniewski; Mark Siarkiewicz; Andrzej Gawronski;
 Aleksander Mazur;
 Maciej Francki; Henryk Palaszczuk; Mieczyslaw Zapasnik; Stanislaw Massel; Gwidon
 Borucki; Stanislaw Żochowski; Kazimierz Sierakowski; Stanislaw Lukas; Halina Czernuszyn;
 Jan Jerzy George Kittel; Jerzy Marian Kazimierz Moskala; Letter fragments and journal of
 Pawel Edmund Strzelecki in the Polish Historical Institute in Australia collection/ [Strzelecki,
 Pawel Edmund](#); Joachim Alfred Długaj; Bernard Skarbek interviewed for 2XX Polish
 Community Radio Canberra; 40th anniversary of the Polish Ex-servicemen's Association,
 Subbranch 5, Canberra; Lech Krzysztof Paszkowski;
 John Adam Demebecki [2]; Kazimierz Stanislaw Koztowski; Zbigniew Rafal Staweno;
 Albina Julia Kaczanowska-Kondratowicz; Stanislaw Ablamowicz

Example of entry

Wojciech Galazka in the Polish Historical Institute in Australia collection [sound recording]

Bib ID	4557664
Format	 Audio
Access Conditions	Access to be determined.
Description	1996? 1 sound cassette.
Series	Polish Historical Institute in Australia collection.
Notes	Digital master; National Library of Australia, Oral History and Folklore collection;

Series 2: Polish Australians oral history project

Polish Australians Oral History Project conducted by the Library for PHIA

49 interviewees conducted by Dr Barry York. The interviewees were identified by the Library
 or PHIA between 1996 and 2007.

Those interviewed

Irma Rudzinska; Anna Skurowski; Zdzislaw Drzymulski; Joanna Biega; Stanislaw Biega;
 Jan Dworak; Stanislaw Kowalski; Eddie Marlowe; Eva Gruszka; Aleksander Gancarz;
 Andrew Kaszubski; Halina Bobinska; Wojciech Pietranik; Wanda Horky; Marian
 Wojnarowski;

Anna Piotrowski; Stasia Dabrowski; John Sobol; Bernard Skarbek; Zbigniew Maciak;

Stanislaw Gotowicz; Henryk Jaworski; Marian Jackiewicz; Andrew Alwast; Lech Paszkowski;

Maria Lacinski; Gwidon Borucki; Eugene Bajkowski; Helena Turkiewicz; Jerzy Smolicz; Andrew Kleeberg; Anna Wierzbicka; Tadeusz Mikucki; Edward Jozef Tomaszewski; Stanislaw Jankowski; Czeslaw Dubowski; Jan Dobosz; Mark Mikolajczak; Janusz Kuzbicki;

Bogumila Zongolowicz; Helena Drzymulska; Mietek Drelich; George Klim; Bill Stefaniak;

Antoni Suryak; Henryk Duszynski; Jan Pakulski; Professor Jerzy Zubrzycki; George Prociuk

Example of entry

Marian Wojnarowski interviewed by Barry York in the Polish Australians oral history project [sound recording]

Bib ID	3674076
Format	Audio, Online
Author	Wojnarowski, Marian
Online Access	http://nla.gov.au/nla.oh-vn3674076
Access Conditions	Access open for research, personal copies and public use.
Description	2006. 5 sound files.
Series	Polish Australians oral history project
Technical Details	Mode of access: Internet via World Wide Web.
Notes	Recorded on May 6, 2006 at Belmont, Vic.
Index/Finding Aid Note	Summary not yet available.
Subjects	Wojnarowski, Marian - Interviews. Polish people - Australia - Interviews.
Other authors/contributors	York, Barry, 1951-
Related records	This record belongs in a collection. See collection record (go up) See records in related collections (go sideways)

Part 2. Manuscript collections deposited at the National Library of Australia

These are known as the **Records of the Polish Historical Institute in Australia at National Library of Australia** located in the Manuscript Section at MS 9562.

The document outlines the criteria for selection.

GUIDELINES FOR THE SELECTION OF POLISH MANUSCRIPT MATERIAL INTO THE MANUSCRIPT SECTION OF THE NATIONAL LIBRARY OF AUSTRALIA

SCOPE

The purpose of the project is to select material relevant to the topic of Poles in Australia, that is, their complete history of settlement in Australia from World War II until the present. This encompasses their economic, political, social, cultural, historical, intellectual contributions to Australian society. It also includes their activities relating to affairs in Poland since 1945 as well as Polish involvement in World War II, specifically, documented and ongoing controversies, for example Sikorski's demise; the Katyn massacre; the two Warsaw uprisings; the Hitler-Stalin Polish Pact.

It is recognised that although the content will not be Australian, the contributor is, and to exclude this would be to deny future generations access to an important psychological activity in which immigrants of Polish descent have had to cope with. This activity is an important motivator flowing into their Australian activities and is as much an attempt to define themselves as well as to set the record "straight" for their fellow Australians.

It will exclude the history of the Polish people in their native country Poland as well as personal reminiscences of their wartime experiences in Europe or as refugees in other parts of the world other than Australia.

Material is to include unpublished primary source material such as manuscripts, pictorial, newspaper excerpts, unpublished video recordings and oral history interviews. It will exclude published materials such as monographs, serials, newspapers unless the material is not already held in the National Library of Australia as its exclusion on these grounds would negate the purpose of the scope. Where the published material is not held by the Library, it will be integrated into the Australian collections.

It will include records of organizations and individuals that have made a significant national or state/territory contribution to the settlement of the Polish people in Australia with some limited and specified exceptions. However it will exclude contributions of organizations and individuals that have only contributed at the local level. This in no way negates the importance of their contribution and their recognition has been identified in a parallel project given the working title of Local Polish Records Register. This is a register of the papers of those individuals and organisations whose local contributions can be seen against the bigger state or national picture. This database may be maintained by the Polish Historical Institute of Australia.

GUIDELINES FOR THE SELECTION OF CORPORATE ORGANISATIONS FOR INCLUSION INTO THE MANUSCRIPT SECTION OF THE NATIONAL LIBRARY OF AUSTRALIA

The committee selecting material for the library reserves the right to include or exclude organisations, which may or may not fit the definition and guidelines. There will always be exceptions which won't be covered by these guidelines, and in the interests of research and where reasonable doubt exists the organizations will be examined on a case by case basis and a decisions made using the guidelines where possible.

DEFINITION

Organisations originating from the Polish community operating on a national, state or territory level regardless of language. Or organisations originating from the Australian community whose purpose or partial purpose is to record the history of settlement of the Polish people in Australia which operate on a national, state or territory level, regardless of language.

ELIGIBILITY

These bodies must be able to prove their legal existence through a constitution, an election of office bearers, a committee and recorded meetings with an annual general meeting [AGM]. A corporate body, which does not have incorporation but otherwise fulfils these criteria may still be eligible.

In addition organisations need only fulfil one of the following conditions to be accepted for selection unless otherwise stated. It is expected that the conditions will be more relevant to the first category of organisation, that is those originating from the Polish community.

1. Organisations having legal affiliations with Australian national organisations, e.g. SPK's affiliation with the RSL.
2. Lobby groups or umbrella organisations which are national/state/territory in character, eg, Rada Naczelna, Council of Polish Organisations in the ACT Inc.
3. Groups which have branches in other states, territories which could loosely be called a network or organisation distinguished by having a national officer bearer such a president, e.g. Kolo Polek.
4. Ethnic radio/TV particularly Polish in the various states, territories which broadcast issues directly relevant to the project scope or which deal with issues which concern the broader Australian community, e.g. pension entitlements.
5. Some records from local sources may be included as a snapshot to give a representative sample of activities at the local level. This will be an exception clause only.
6. Various societies, professional bodies, which have in their legal name a term indicating their national, state or territory, focus. However where the name conflicts with the purpose of the body which is local, then the body will be excluded.
7. Records of historical societies, archives, museums at all levels will be included if considered appropriate to the needs of the project, e.g. Polish Historical Institute in Australia; Polish Historical Society of Newcastle.
8. Cultural activities which are national/state/territory must contain story elements of Australian influence and attract Australian participation, e.g. Strzelecki Festival, Jindabyne; Pol-Art; Chopin-Wieniawski Competition, Townsville. Events which reminisce on the native culture will not be accepted, e.g. Akademias [events important to Poland, e.g. Constitution Day (3rd May), Soldiers' Day (11th November)].
9. Organisations whose focus is local but which meet regularly at a national level because of a common public affairs interest, e.g. use of Australian educational facilities by Polish ethnic schools.
10. Records of representatives of the Polish communities on various Australian national, state or territory bodies, e.g. Ethnic community councils including FECCA [Federation of Ethnic Communities Council of Australia].
11. Records of organisations emanating from the non-Polish communities which have manuscript material directly relevant to the project. This will include Australian federal and state governments; other Australian committees, societies, organisations, e.g. Office of Multicultural Affairs (Australia), Geographic Names Board (Australia), Migrant Resource

Centres/Good Neighbour Councils. It may include other unidentified bodies not presently known, eg, various associations of the Australian Rats of Tobruk.

12. All religions events and organisations are excluded unless national, e.g. Pope John Paul II's visit to Australia and his meeting with his countrymen would be included; the Society of Jesus activities in several states would be included.

STRONG ELEMENTS OF AUSTRALIAN INFLUENCE

This to mean one of the following:

1. The event, etc must be an historical Australian fact recognised in authoritative Australian reference works.
2. There must be proof of participation or involvement by the wider Australian community, i.e. involving either state/territory or national audience rather than just a local one.
3. The subject, etc. must be important on a state or national level, e.g. Snowy Mountains Scheme.

GUIDELINES FOR THE SELECTION OF PAPERS OF INDIVIDUALS FOR INCLUSION INTO THE MANUSCRIPT SECTION OF THE NATIONAL LIBRARY OF AUSTRALIA

INDIVIDUAL CONTRIBUTIONS

It will include records, papers of individuals who have made a significant contribution to the settlement of the Polish people in Australia. The contributors may include Poles born in Poland, Australians of Polish descent or Australians without any Polish background but who have either contributed to the history of Polish settlement in Australia or have had a long association with various Polish organisations and / or individuals.

LEVEL OF CONTRIBUTION

The level of contribution must be national/state/territory in scope. The contribution must clearly show/impact on the majority of Polish communities outside the home base of the contributor, i.e. on a state or national level. This impact may be positive or negative, minor or major, assenting or dissenting in influence. No judgement on the significance of the influence will be made as a basis for selection. This strict requirement is to avoid contributors who are active only in the local or parochial sense concentrating their activities to their home base. Where individuals belong to organisations mentioned elsewhere and fulfil those criteria, their contributions will presumably be at a state/territory or national level.

1. Individuals who are office bearers of organisations.
2. Individuals who have a strong affiliation with tertiary educational institutions, professional bodies, government agencies.
3. Public servants of government bodies and agencies.
4. Individuals who have no corporate affiliation but who fulfil the level of contribution and contributor criteria.
5. Individuals who have corporate affiliation, like membership but who fulfil the level of contribution and contributor criteria. These individuals have contributed significantly to the administration/organisation/community.

TYPE OF MATERIAL – INCLUSIONS AND EXCLUSIONS

All material must have their sources included wherever possible. This list endeavours to identify the type of materials which the Manuscript Section will accept into their collection.

INCLUSIONS

1. Unpublished manuscript material, e.g. papers, correspondence, typescript, preferably original and not photocopied.
2. Newspaper excerpts meaning cuttings from newspapers.
3. Unpublished or non-commercial pictorial material, e.g. photographs, graphic (drawings, etc.), video recordings.
4. Oral recordings will be given to the Oral History Section of the Library unless it is meant to accompany the manuscript material.
5. Documents in electronic format.
6. Transcripts of broadcasts, oral history.

EXCLUSIONS

1. This list is an attempt not to duplicate the Library's holdings. Where the item is not held it will be incorporated into the print collections of the Library.
2. Reproductions, e.g. photocopies, facsimiles unless the original is difficult to obtain.
3. Published printed materials, e.g. monographs, serials, newspapers including single issues of serials and newspapers.
4. Published not printed materials, e.g. music, maps.

This document was prepared by the Selection Committee for the National Library of Australia, a committee of the Polish Historical Institute in Australia whose members are Mark Biega, Teresa Wojkowska, Anna Skurowski, Wanda Horky 1 July 1998).

Catalogue record

Records of the Polish Historical Institute in Australia, 1947-2005 [manuscript]

Bib ID	3039278
Format	 Manuscript
Author	Polish Historical Institute in Australia
Related Online Resources	Finding aid
Access Conditions	Part available for research; part requires permission for research. Not for loan.
Description	[1947-2005] 14.10 m. (53 boxes) + 2 cartons + 2 fol. boxes + 15 A3 cartons.
Summary	The MS 9562 collection comprises records of Polish organisations and papers of Polish immigrants, including correspondence, minutes of meetings, newsletters, photographs, drafts and scrapbooks. Major holdings include: Polish Ex-Servicemen's Association; Federation of Polish Organisations in Australia, articles of Radio Free Australia correspondent Ludwik Kruszelnicki; papers of George (Jerzy) Miller-Patajewicz; Polish Association of Newcastle Radio Committee; Polish Community Information Bureau; Polish Australian Historical Society; Radio ABC 4TTT (Townsville); Polish Boy Scouts in Australia; and, Stowarzyszenie Polskich Kombatantow. The Acc02/8 instalment includes records of various SPK branches in Australia, including SPK No. 5, Canberra, and of SPK London. Also included are articles, programs, invitations, religious material, invitations to "Roses and red earth: Polish folk art in Australia" exhibition, ephemera and papers relating to various Akademias and famous Polish Australians.

	<p>The Acc02/77 instalment comprises records relating to the World Federation of SPK, the SPK Australian Branch, and SPK No. 5, Canberra Branch and SPK Newcastle Branch. There is also the correspondence of the Federal Council of Polish Organisations in Australia from 1954 and 1969-1970. Includes files relating to Fundacja Kulturalna im. Zofia J. Sek-Sekalskiej, Mietka Gruszka, including ephemera from the Polish community in Perth, 1991-2001, Związek Polaków Gold Coast Rejon, Delegatura Skarbu Narodowego w Geelong, Delegat Wojciech Galaska, and, George Miller-Patajewicz. There is also a photograph album of the Polish Youth Orchestra, Adelaide, 1961-1996, plus other miscellaneous, unidentified photographs.</p> <p>The Acc08/5 instalment includes historical records accumulated by the Polish Historical Institute in Australia, including papers of Polish immigrants and Australians of Polish descent and records of Polish organisations in Australia. Contributors and topics include: Polish Historical Institute in Australia; Solidarity 25th anniversary celebrations; Erazm Ciolek; Paz Domeyko, Leszek Jan Wojcicki; General Langfitt Group (Vic.); Marian Juszczczyk; Bogumila Zongollowicz and Ernestyna Skurjat-Kozek.</p>
Biography/History	<p>The Polish Historical Institute in Australia was established in Canberra in 1996, on the initiative of Andrew Kleeberg. Its aims were to locate, collect, catalogue and preserve in the National Library of Australia historical records comprising (i) papers of Polish immigrants and Australians of Polish descent, and, (ii) records of Polish organisations in Australia. It also planned to carry out oral history interviews with selected Polish immigrants.</p>
Notes	<p>Manuscript reference no.: MS 9562, MS Acc02/8, MS Acc02/77, MS Acc08/5, MS Acc08/102, MS Acc08/104.</p> <p>In English and Polish.</p>
Reproduction	<p>Some photocopies.</p>
Index/Finding Aid Note	<p>Finding aid available in the Manuscript Reading Room and on the Internet at: http://nla.gov.au/nla.ms-ms9562 Donor's box lists for Acc02/8, Acc02/77 and Acc08/5 available.</p>
Subjects	<p>Polish Historical Institute in Australia - Archives. Polish people - Australia - History. Ethnic radio broadcasting - Australia. Radio broadcasting, Polish - Australia.</p>

Finding aid – past practise [excerpt]

A sample of the finding aid prepared by the Institute for the Library. This was necessary because most of the manuscripts were in Polish.

BOX 2

Folders:

9 Rada Naczelna Polskich Organizacji W Australii [Federation of Polish Organisations in Australia]

Legal, administrative records including records of historical interest covering the wide activities of the Federation. 1950-1985:

1. Teaching of Polish language in educational institutions in New South Wales, Tasmania, Victoria. 1965-1977. Correspondence from various Polish organisations to government agencies.
2. Ethnic Communities Council of New South Wales

1. Canadian approaches to multiculturalism. Typescript.
2. Analysis of the Galbally report. Typescript.
3. P. Totaro's speech. Transcript (photocopy)
4. Education Sub-Committee Press release, 16/4/1977 and minutes, late 1977.
5. Speech by New South Wales Education Minister E. Bedford
6. Address by J.B. Rudnyckhj, 1978
7. Statement by Federal Minister for Immigration and Ethnic Affairs, June 1983, on immigration, language and multiculturalism

10

3. Australian Council of State School Organisations. Submission to the Royal Commission on Human Relationships, 1975

4. Polish organisations in Australia

1. Deeds to the Polish Association of New South Wales. Typescript (photocopy)
2. E.J Tomaszewski's role with the Polish Association of New South Wales : a chronological account. Autograph manuscript
3. Early years of the Polish Association of New South Wales, 1950-1953. Includes constitution
4. Newspaper excerpt, 19/11/1994
5. Polish centres in Australia
6. History of Poles in Townsville. Typescript
7. History of John Paul II Catholic Centre, Canberra, 1994

Finding aid - Current requirements – Excel spreadsheet [excerpt]

To improve access to all the manuscript collections at the National Library, depositors are now required to complete a spreadsheet, which shows the organisation of the material.

Box No	File no/ control no	Series Title	Item Description	
		Papers of Andrzej Chciuk, Polish-Australian writer		
Box 1	Folder 1	Brunon Szulc	Notes for a possibly biography; Ephemera; Correspondence [various correspondees] about Brunon Szulc	
	Folder 2		Articles on Brunon Szulc	
	Folder 3	Kolo Polek, W.A.	Various documents [1969-1978] Diplomas	
Box 2	Folder 4	Andrzej Chciuk	Cultural achievements of Polish-Australians	
	Folder 5		The Alien neighbours [a novel]. About Poles in NZ	
	Folders 6-7		Various personal papers [Financial, legal incl. will, certificate, photograp	
	Folder 8		Czas kanalii [unpublished novel, ms.]	
	Folder 9		Rozdział pierwszy [Ch. 1 to unknown work] Miscellaneous writings	
Box 3	Folder 10		Correspondence with address list	
	Folder 11	Andrzej Chciuk	Novellas [published, unpublished in ms.]	
	Folder 12		Poetry & miscellaneous writings in ms.	
	Folders 13-14		Miscellaneous writings in ms.	
	Folders 15-16		Hotel de poste	
	Folder 17		Rejs do Smithton [novel, ms.]	
	Folder 18		Unknown novel in ms.	
Box 4	Folder 19	Andrzej Chciuk	Unpublished novel in ms.	
	Folders 20-21		Koncert Pagagniego [unpublished novel in ms.]. Parts 1-2	
	Folder 22		Novellas [unpublished? in ms.] Kształt miłości o Chopinie Słońce wschodzie i zachodzi [publ. in Kultura] Teraz i w godzinie śmierci. Pierwszy rękopis Unknown excerpt in ms.	
	Folder 23		Correspondence with editors, publishers [1955-1974]	
	Folder 24		Correspondence with Israel [1970]	
	Folder 25		Correspondence [1955-1977]	
	Folders 26-32	Andrzej Chciuk	Correspondence [various years]	
	Box 6	Folder 33	Andrzej Chciuk	Newspaper excerpts on Andrzej Chciuk
		Folder 34		Jewish articles
		Folder 35		Kabarat [1] Wesola Kookaburra [2] Perskie oko
Folder 36			Articles, miscellaneous writings incl. ephemera, list of publications	

Where materials are out of scope for the National Library of Australia, the Institute discusses the suitability and transfer of them either to the Polish Museum and Archives in Australia (Melbourne) or Kresy-Siberia Australia (Sydney)

¹ Wanda Horky (1951-) born in Perth, Western Australia. Librarian, National Library of Australia (1976-2011); Director, Polish Historical Institute in Australia (2001-); President, Friends of Chopin Australia (2010-); Secretary, the Polish Community Council of Australia (2008-2010); Vice-President, Council of Polish Organisations in the ACT (2006-).

Helen Evert
(Melbourne)

Reflections on achievements, current activities and future directions (Discussion Paper)

This paper has been prepared to provide an opportunity to reflect on PMAA achievements, current activities and future directions in light of the 20th Anniversary of the organisation's incorporation back in February 1992. This paper draws on a number of sources, including notes prepared by Zdzislaw Derwinski, the annual President's reports (2001-2012) and extracts from the Significance Assessment prepared in 2009 by Peter Minard, an independent consultant. This assessment was carried out in accordance with the National Library of Australia Community Heritage Grants Scheme guidelines. The paper will reflect on the stated aims of PMAA and how we have achieved some of these aims as well as current challenges.

Background

The Polish Museum and Archives in Australia (PMAA) Inc was established on 20 October 1991 by Zdzislaw A. Derwinski and Dariusz Gutner-Sporzynski. Its first executive committee consisted of: Dr Zdzisław Derwiński, Mrs Alicja Michalska, Mr Ryszard Grażewski, Mrs Irena Grażewska, Mrs Magdalena Wysoczańska, Mr Dariusz von Guttner Sporzyński, Mr Włodzimierz Kowalik, Ms Jolanta Wolska and Mrs Krystyna Straszynska. The organisation was registered as an incorporated association in Victoria on the 18th of February 1992. Current committee members are Helen Evert (president); Zdzislaw Derwinski (vice-president); Maria Peszek (Treasurer); Boguslaw Kot (Secretary); Ania Zamecznik & Lucyna Artymiuk.

The PMAA was established as a museum and archive that documents the history of Polish individuals in Australia. The stated aims of the PMAA are to:

- a. Initiate, organise and facilitate collection and protection of historical items, artefacts, including but not limited to any objects;
- b. to provide social services including information and advice;
- c. to research, document and publish and provide all relevant information about history and needs to preserve the traces of Polish settlement in Australia;

- d. to provide training, case work and education programs in response to the needs of the community;
- e. to assist without discrimination other institutions, objects or organisations founded for the good of the community;
- f. to provide general community assistance, development work and networking and organise and develop public information campaigns, sessions and seminars
- g. develop and maintain co-operation with all tiers of the Australian government, professional bodies or trade associations and community organisations, clubs and other bodies;
- h. to foster loyalty towards the Australian community and to endeavour to develop Polish-Australian cultural cooperation;
- i. to endeavour to maintain the Polish National consciousness, to preserve Polish traditions and to cultivate, propagate and disseminate the Polish cultural heritage amongst the members and the community at large.

In light of these stated aims, this paper will describe past and current activities that fulfil these aims and also identify gaps and areas that require further work and development. Key areas of activities identified include collections, publications, educational programs and collaboration with other like minded organisations.

1. Collections:

With respect to aim *a) Initiate, organise and facilitate collection and protection of historical items, artefacts, including but not limited to any objects.* The organisation is in the possession of a number of significant collections described below.

In the early days of the organisation, a large part of the collection consisted of books. With time, the collection increased to cover the Polish Press in Australia and the acquisition of a range of archival documents and collections increased the scope of the collection. The collection is housed in Dom Polski „Millenium” in Nicholson Street, Footscray since 1996. Currently PMAA has 52.2 metres of archival materials and occupies two rooms.

The collection increased substantially with the acquisition of the Polish Historical Society of South Australia / Marian Szczepanowski collection. This collection is the PMAA's largest collection, consisting of thirty-seven archive boxes, and is potentially the PMAA's most significant collection. The collection came into the hands of the PMAA through Stanislaw Szczepanowski, son of the founding president of the Polish Historical Society of South Australia, Mr Marian Szczepanowski. This collection also contains documents given to the PMAA by the former president of the FCPAA Mr Christopher Lancucki, as well as from other sources. According to Minard (2009) 'this collection is of unparalleled historical significance because of the breadth of the records contained, and their potential to interpret the post-World War Two Polish-Australian community' (pg 20). The collection includes the minutes and bulletins of

various Polish-Australian organisations, press cuttings and articles related to the Polish-Australian community; reports of Polish veterans, including the Polish “rats of Tobruk”, Polish literature, Solidarity periodicals, minutes of the Liberal Party Adelaide Polish branch, 1973-1978; material relating to the millennium of Christianity in Poland, and the personal and political papers of Mr Szczepanowski himself. (Minard, 2009).

Other important collections include minutes and other materials relating to the activities of the following organisations:

- Federal Council of Polish Organisations in Australia (Rady Naczelnej Polskich Organizacji w Australii). (Consists of 27 archival boxes)
- The Polish Community Council of Victoria (Federacja Polskich Organizacji w Wiktorii). (Consists of 22 archival boxes)
- The Polish Art Foundation donated by the late Tomasz Ostrowskie.
- Stanisław Różycki collection (Consists of 12 archival boxes)
- The Kosciusko Society Collection
- Collection about Poles in New Zealand.
- The Polish News published in Sydney (Wiadomości Polskich). (Consists of 27 archival boxes).
- Polish Press in Australia. Examples of Newspapers include in the collection: „Tygodnik Polski”, „Wiadomości Polskie”. „Nasza Droga”, „Naszym Zdaniem”, „Przegląd Katolicki”, „Echo”, „Forum”, „Aspekt”, „Kurier Zachodni”, and various bulletins from different organisations across Australia.
- Ephemera and regalia collection (includes photographs and artefacts)
- Oral History Collection (Consists of approximately 44 oral history audio/video recordings)

PMAA holds working bees at least two-three times a year when volunteers from the committee of management and other helpers come and do the arduous task of removing staples from papers, segregating and compiling documents into archival quality folders and boxes.

The oral history collection

The PMAA oral history collection consists of interviews of elderly Polish-Australians, many now deceased, recorded by Helen Evert and Mrs Zientalska in 2003 as part of a PMAA oral history project, and as part of Helen’s PHD *War experiences and the emotional health and well-being of Polish elderly Migrants (2007)*. The interviews were conducted in Polish and English, and they have been recorded on forty-four audio/DVDs. The subject matter includes: accounts of Polish prisoners in Auschwitz, exile to the Siberian Gulag, service during World War Two, participation in the resistance to Soviet occupation and accounts of participation in the

Warsaw Uprising. The provenance of this material has been recorded orally, and by written testimony.

According to Minard (2009), much of this material is nationally significant because of its historical significance, and because of its interpretive and representative value. It is historically significant because it records important historical World War Two as experienced by Polish migrants to Australia. By preserving these records, the PMAA keeps important testimonies of ordinary people those who survived these extraordinary events.

The highlights of this collection are the interviews of Mrs Nela Boratyn and Mrs Maria Gietka. Mrs Gietka participated in the Warsaw Uprising. During the Uprising, she passed communications, orders and maps to resistance fighters. In order to achieve this she adopted multiple disguises and false identities. Mrs Boratyn was part of the Polish underground resistance to Soviet rule. The NKVD arrested her in 1940, she was imprisoned in Minsk, and then transported to a labour camp in Kazakhstan. After the Soviet Union joined the Allied forces Mrs Boratyn was liberated and served in the Polish army in the USSR. Within this army, she served as an officer and was deployed in Iran, Palestine and Italy. She migrated to Australia in 1951 (Minard, 2009).

Gaps and further work

The collections need to be catalogued, and rusty staples etc removed, missing materials need to be identified to complete the collection were necessary and discard irrelevant materials. A collections policy needs to be developed and providence. Preservation of materials digitally is required and presents a challenge in terms of time and individuals willing and able to digitalise the vast amount of documents. In terms of the oral history project, much of the material is recorded on audio cassettes that also need to be digitalised and transcribed. Most of the video recordings have been transferred to DVDS.

2. Publications:

In relation to aim *c) to research, document and publish and provide all relevant information about history and needs to preserve the traces of Polish settlement in Australia.* The following efforts have been made:

Year Book:

PMAA has published The Polish Museum and Archives Year Book (*Rocznik Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej*) Volume I was published in 1996, Volume II in 2003 and Volume III in 2009. Volume IV in 2010. Articles featured in the year book are prepared by historians and social researchers and describe Polish community life in Australia, profile Polish Australians, and discuss historical events relevant to Polish Australians.

Congratulations are extended to dr. Zdzislaw Derwinski, who launched his book entitled 'W okowach Wielkiej Trojki' based on his PhD work. The launch was held in Rowville in July and in Sydney in October 2012, and was also well attended.

Website:

The Museum now has a website – web address: www.polishmuseumarchives.org.au
 The website has a number of useful links to websites for those interested in genealogy and in gaining an understanding their Polish cultural ancestry. Many thanks to Lucyna Artymiuk and David Walsh for making this possible.

3. Educational programs

With respect to aim *f) to provide general community assistance, development work and networking and organise and develop public information campaigns, sessions and seminars*, the following events have been organised:

Workshops:

The Museum received \$500 from the Blum Foundation for the project to conduct a seminar/workshop titled ‘z pokolenia na pokolenie’ - ‘from one generation to the next’. The initiative for this project came from Lucyna Artymiuk. The aims of the seminar/workshop included:

- To provide practical skills and knowledge
- To share the experiences of discovering your family history
- To enrich people’s understanding of their cultural background
- Enrich the community by providing the resource of skilled family historians

This seminar took place on the 24th of November 2007 and was held in the Elwood Neighbourhood Learning Centre. Twenty-two people participated from around Victoria with some coming as far away as Warragul and Traralgon. Most people were interested in how to discover their roots in ‘Kresy’ and other eastern territories. A number of people’s parents had already passed on and they now wished to reconnect with their Polish ancestry. Two participants were going to Poland for the first time while others just wanted to know more about where their parents and grandparents lived. One lady wanted to trace her Polish ancestor who arrived in Australia in the 1850’s. Six speakers covered the following topics: personal stories of discovering one’s ancestry; practical tips about how to navigate the military archives; Polish-Jewish ancestry; conducting oral histories, issues relating to the Kresy and eastern territories; computer exercises – use of internet sites, searches and other available resources. The speakers included community activists, historians, academics and a representative from the Victorian Genealogical Society. Feedback from participants rated the day a great success. Six new members joined the Polish Museum and Archives as a result of the seminar.

Lecture Series:

Dr Zdzislaw Derwinski gives an annual lecture to coincide with the Annual General Meetings. Lectures are of a historical nature covering events during WWII and are well attended with passionate discussion.

Exhibition:

In its first ten years, the PMAA organised a number of exhibitions relating to the Polish Press in Australia displayed in „Millenium” House in Footscray an exhibition

commemorating the 200th anniversary of the birth of Edmund Strzelecki in Morwell, Melbourne, Brisbane, and Canberra. PMAA also contributed artefacts to the exhibition "Terra Nova – a land of milk and honey".

Most recently, following the signing of an agreement of cooperation between the Polish Museum and Archives and Kresy-Siberia, the launch of the Kresy-Siberia Exhibition 'Fragments of Sibirak Memory' was held on the 9th of September 2012 at Millenium House, Footscray. The exhibition was curated by Lucyna Artymiuk. The launch was well attended with approximately 70-80 people present. Mr Chin Tan, the Chairperson of the Multicultural Commission was in attendance, Mr Andrew Elsbury MLC member for the western metropolitan region was there on behalf of the Hon. Nicholas Kotsiras MP Minister for Multicultural Affairs and Citizenship, as well as various dignitaries representing Polish organisations and other community groups.

The exhibition was housed in one of the two rooms occupied by MAPA and after considerable work by committee members, the room, the display cabinets and photographic display looked quite impressive. People present at the launched seemed to appreciate the display and photographs, many memories were shared and stories recounted over delicious 'paczki' and sandwiches.

4. Collaborations:

With respect to aim g) *develop and maintain co-operation with all tiers of the Australian government, professional bodies or trade associations and community organisations, clubs and other bodies*, the following collaborations have been developed:

A particular highlight was the visit of Professor Daria Nalecz – Director of the National Polish Archives and her assistant Dr Andrzej Biernat to Australia. The purpose of their visit was to assess the content and the state of the archival collections of Polonia and to provide any assistance in preserving and maintaining these collections. Professor Nalecz and Dr Biernat visited Sydney, Brisbane, Canberra and Melbourne. They were in Melbourne from the 13th-15th of March 2003.

Following the signing of an agreement of cooperation between the Polish Museum and Archives and Kresy-Siberia, a number of significant projects have been realized among them an oral history project collecting testimonies of people exiled to the former Soviet Union during the Second World War and the recent exhibition described earlier.

Other important events included the visit in August 2012 of Dr Ludwika Dziwoki (from Jan Długosz University of Czestochowa), Dr Hanna Krajewska (Director of PAN Archives in Warsaw) and Mr Maciej Adam Jasiński (Polish Archive Society) who inspected our archives as part of their tour of Australia, New Zealand and the Pacific Islands to investigate the state of Polish archives and preservation challenges. Dr Zdzislaw Derwinski also met with Professor Władysław Stępiak (General Director of National Archives of Poland) and Mr Adam Baniecki from the State Archives of Poland in Sydney.

Membership

Membership is an area that has fluctuated over the years. Currently there are 29 members of PMAA.

Funding

PMAA has received significant grants from:

- ❖ Local History Grant - Public Record Office Victoria -\$5,000
- ❖ National Library of Australia in the form of the Community Heritage Grant to carry out a Significance Assessment - \$4400
- ❖ Polish Consulate General - \$2000
- ❖ City of Maribyrong - \$1000
- ❖ Australian Polish Cultural Foundation - \$300
- ❖ Polish Congress of Seven Day Adventists - \$300

PMAA receives annual/biannual support from:

- ❖ Victorian Multicultural Commission
- ❖ Stanislaw Blum Foundation

Other funding comes from donations, lecture series each year delivered by Dr Zdzislaw Derwinski and the sale of the PMAA year book.

Summary and conclusions:

The challenges of the Polish Museum and Archives in Australia are to continue to collect, preserve and catalogue important documents and oral testimonies of elderly Poles, but above all to promote its activities and be relevant and interesting in this digital age to second and third generation Polish Australians. In order to carry out this work, having an active and engaged membership is very important and recruitment is a priority area. All in all, I believe we can be proud of the achievements described in this reflection given our small numbers and limited resources.

RECENZJE i PREZENTACJE KSIĄŻEK

Lech Paszkowski, *Na falach życia, Część III 1948-1958, Brzegi mórz dalekich*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2012, ss. 470.

Ukazał się kolejny tom pamiętników Lecha Paszkowskiego „Na falach życia”, część III (1948 – 1958), „Brzegi mórz dalekich” wydany przez Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych, Warszawa 2012. „Książka całkowicie wyjątkowa ze względu na charakter prozy - jest to ciekawy opis prawdziwych zdarzeń z życia autora, który jest rówieśnikiem wolnej Polski” - zapowiada nota wydawcy do tomu pierwszego. Że pamiętniki są niezwykle potwierdza tom drugi. A część trzecia, o której poniżej, jawi się potrójnie wyjątkowa. W „Brzegach mórz dalekich” Lech Paszkowski przybliży swoje losy w Australii, pierwsze dziesięć lat emigranckiego życia. Wnikliwy obserwator opisuje wrażenia i trudne początkowe lata pobytu w nowym kraju, poszukiwanie pracy, początki kariery dziennikarskiej i literackiej. Jest to pamiętnik osobisty, ale zawiera cenne przyczynki do historii Polonii australijskiej, powstawania polskich organizacji w Australii oraz liczne szkice portretowe jej pierwszych organizatorów.

Wzbogacają tom trzeci częste przeglądy prasy emigracyjnej przedstawiające polityczny i kulturalny obraz diaspory polskiej w latach pięćdziesiątych zeszłego wieku oraz odautorskie komentarze. Na przykład krytyczne uwagi na temat zamieszczonych fragmentów „Dziennika” i ogólnie twórczości Gombrowicza. Dużym urozmaiceniem treści są barwne opisy kilkunastu niebezpiecznych rejsów na małych statkach handlowych, które autor odbywał w charakterze zwykłego marynarza, pomiędzy wyspami u brzegów północnej Tasmanii. Będą one nową i cenną pozycją w polskiej literaturze marynistycznej.

Często ukazywane są sylwetki polskich emigrantów i ich losy. Przeważnie Polacy dawali sobie dobrze radę i potrafili dostosować się do początkowo trudnych warunków w nowym kraju osiedlenia. Przykładowo raczej niezwykła historia czterech polskich marynarzy. Od kapitału zakładowego 400 funtów szterlingów doprowadzili do utworzenia warsztatów produkujących konstrukcje stalowe, które po kilku latach sprzedano za milion funtów. Był to rezultat ich nieprzeciętnej pomysłowości i pracowitości.

Przez strony pamiętnika przewija się uparte poszukiwanie autora, aby znaleźć odpowiedź na pytanie, co znaczy życie na emigracji? Niestety, odpowiedzi nie ma. Czytelnik sam musi przemyśleć i sam wyciągnąć wnioski. Lech Paszkowski trzeci tom pamiętników rozpoczyna od rozdziału „Odkrywam Australię”, a opisując szczegółowo pierwsze wrażenia z pobytu na ziemi australijskiej autor odkrywa dla czytelnika Australię z tamtych lat. Paszkowski przybył do Australii korzystając z pomocy wuja Stanisława Tarczyńskiego, wówczas znanego muzyka w Melbourne. Australia liczyła wtedy 7,5 miliona mieszkańców i nie mówiło się o wielokulturowości. Rząd prowadził politykę „brytyjskiej i białej Australii”. Australijczycy byli głównie pochodzenia angielskiego, a też częściowo szkockiego i irlandzkiego.

Nawet pochodzenie irlandzkie, uosabiane z katolicyzmem, było przeszkodą w znalezieniu posady. W ogłoszeniach o wolnych miejscach pracy, można było natrafić na dopisek, żeby nie zgłaszali się katolicy. Inne narodowości uważane były za gorszą kategorię, a Aborygeni nie mieli żadnych praw i nie byli liczeni w spisach ludności. Głośna rozmowa w miejscu publicznym, w innym języku niż angielski, mogła narazić na nieprzyjemności, a nawet na pobicie. Często w ogłoszeniach o pokoju do wynajęcia dodawano adnotację *New Australians do not apply*. Nie były to łatwe czasy dla nowo przybyłych.

Świeżo przybyłemu z Europy emigrantowi tutejsze zwyczaje podobały się w różnym stopniu, czego wyraz Paszkowski daje w opisach. Niektóre nawet imponowały, jak np. zostawianie wieczorem na ulicy pieniędzy dla mleczarza. Nie zdarzały się wypadki kradzieży. W bankach nie pobierano opłat manipulacyjnych. Paszkowski często cytuje fragmenty listów, zarówno swoich jak i do niego pisanych. Wymowne są listy z Polski, szczególnie od Matki, ale też od przyjaciół. W jednym z listów znajdziemy informację, że przeciętny zarobek w Polsce w 1948 roku wynosił ok. 400 zł dziennie, za co można było kupić ok. 3 kg cukru. Robotnik w Australii w tym okresie, zarabiał funta dziennie i mógł kupić za niego ponad 100 kg cukru. Nawet nie ma porównania do sytuacji ludności w obydwu krajach. W Australii ceny bywały zaskakujące. Autor mimochodem wspomina, że kupił czterolampowe radio za 40 funtów szterlingów plus licencję na posiadanie radia. Był to dwumiesięczny zarobek robotnika. Ale też za 10 radiodbiorników można było kupić plac budowlany w bardzo dobrej dzielnicy.

Australia zaczęła przyjmować po wojnie z obozów dipisowskich w Niemczech na dwuletnie kontrakty do pracy wyłącznie Bałtów, uznając ich za rasę nordycką. Przyjmowano jedynie do pracy fizycznej nie uwzględniając ani wykształcenia, ani zawodu. Do kontraktów urzędnicy podchodzili rygorystycznie. Gdy Bałtów zabrakło, dopuszczono do podpisywania kontraktów kolejno Słowaków, Ukraińców, Jugosłowian i Czechów. Polacy zaczęli przyjeżdżać w połowie 1948 roku. Wcześniej przybyło z Anglii wielu byłych członków Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Na początku 1949 roku dwóch polskich lotników aresztowano i deportowano do Niemiec. Za to, że nie stawili się na czas do pracy na Tasmanii po urlopie, natomiast zgłosili się do Urzędu Emigracji w Sydney zawiadamiając o zmianie adresu. Ówczesny Minister Emigracji komentując w gazecie dodał, że najwięcej kłopotów sprawiają byli członkowie Polskich Sił Powietrznych tzn. polscy lotnicy, tak jak sprawiali jedynie oni kłopoty Anglikom podczas wojny. Taka była wiedza wysokiego urzędnika państwowego o bohaterskich polskich lotnikach.

Polacy przyjeżdżali masowo. Rekordowy był rok 1950, w którym przybyło do Australii ponad 31 tys. rodaków. Po odpracowaniu kontraktu, urządzali się jedni lepiej inni gorzej, ale ciągle żyli nadzieją, że powrócą do wolnej Polski. Liczyli na wojnę Stanów Zjednoczonych ze Związkiem Sowieckim, że Amerykanie rozprawią się z komunizmem. Wkrótce okazało się, że to mrzonka. Byli studenci wyższych uczelni i ludzie z dyplomami, po ukończeniu dwuletniego kontraktu, zaczęli systematycznie wyjeżdżać do innych krajów. Australię opuściło 10% dipisów. Pamiętnik Lecha Paszkowskiego charakteryzuje się szczegółowymi informacjami, zapisem detalu, wyglądu itp. Na przykład, gdy jechał pociągiem z Melbourne do Perth zwróciły jego uwagę wiszące między wagonami brezentowe worki z kranami z wodą do picia dla pasażerów. Smaczna nie była, ale prawie lodowata, chłodzona przez parowanie i pęd powietrza. Jak pisze: „Worek z wodą był jednym ze znamion Australii, można go było zobaczyć na zderzaku samochodu, przy siodle cowboya, na tobołku włóczęgi.” Wzdłuż toru biegnie stalowy rurociąg, którym płynie woda z Perth do Kalgoorlie. Autor przytacza dramat związany z budową. Długi na 500 mil rurociąg zaprojektował i nadzorował wykonanie inż. Charles O'Connor. Gdy prace ukończono, spuszczone wodę, która według wyliczeń projektanta miała pojawić się w Kalgoorlie trzeciego dnia wieczorem. Woda nie przyplęnęła, a O'Connor zastrzelił się tej nocy, będąc przekonany, że naraził państwo na stratę dwóch i pół miliona funtów. Woda dopłynęła kilka godzin później.

Poza pracą zarobkową Lech Paszkowski mnóstwo czasu poświęcał na poszukiwania poloników, zarówno korespondencyjnie, jak i przesiadując w bibliotekach. Odkrył ich wiele, co wykorzystywał w swoich artykułach i książkach. Jednym z ciekawszych jest odkrycie, że

już 1697 roku marynarze gdańscy (znane są nazwiska) z holenderską ekspedycją kapitana Willema de Vlamingha przyплыли do brzegów kontynentu i stąpali po lądzie australijskim, siedemdziesiąt trzy lata przed lądowaniem kapitana Cooka we wschodniej Australii. Pod koniec części trzeciej pamiętników Lech Paszkowski napisał: „Gdybym mógł zacząć tom czwarty, zapewne bez szansy skończenia go, nadałbym mu tytuł „Pogoń za polonicami”. To one właśnie stały się przypadkowo ważnym celem mojego życia na obczyźnie.”

Lech Paszkowski często przeznaczał urlopy na żeglugę po morzach jako zwykły marynarz. Ułatwiał mu to zaprzyjaźniony kapitan żeglugi Bogdan Kołodziej, który dowodził statkami na wodach Tasmanii. O jednym z kilkunastu rejsów autor zamieścił reportaż-opowiadanie „Na chłodnym Południu – Notatki z żeglugi”, który ukazał się w „Wiadomościach” w 1958 roku. „Włączam go tutaj do pamiętnika z małymi zmianami, jako pisany na żywo, najlepszy obraz moich wrażeń i odczuć z tamtych czasów” wyjaśnia.

Lech Paszkowski na pokładzie "Defendera"

Na zakończenie pisze: „Ogólnie mówiąc to co robiłem na polskiej niwie uważałem za swój obowiązek. Uważałem, że Polska mnie wychowała i wykształciła oraz uformowała moją osobowość. Prosta uczciwość nakazywała, by czymś jej za to odpłacić. Nie mogąc pracować w kraju i dla kraju, robiłem to co mogłem na obczyźnie, by polskiej kulturze przysłużyć się bez oczekiwań na jakiegokolwiek nagrody.” Możliwe, iż z tego poglądu wynikł fakt, że Lech Paszkowski przez całe życie odmawiał przyjmowania wysokich odznaczeń i orderów, a nawet odmówił przyjęcia Krzyża za Kampanię Wrześniową.

W książce oprócz faktów z życia osobistego, jak ślub, narodziny córki, zakup domu, podróże i praca zarobkowa, początki kariery pisarskiej, kontakty oficjalne i towarzyskie, przytoczone są wydarzenia historyczne, fragmenty prasy i listów, nazwy, zdjęcia, imiona i nazwiska. Opisy spraw i ludzi, ówczesnych zwyczajów i zdarzeń przedstawione są w sposób zajmujący, a książkę czyta się z ogromnym zainteresowaniem. Przez jej karty przewijają się setki osób. Znajome ulice, domy i ludzi odnajdą głównie mieszkańcy Melbourne, ale też innych miast. Barwnym

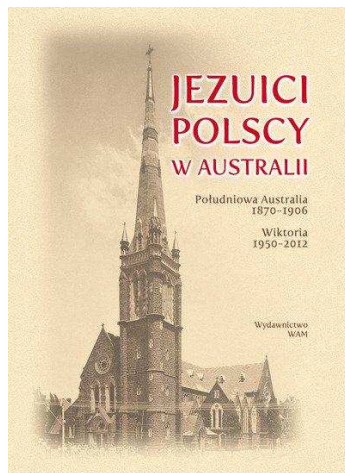
językiem, świetnie napisana książka, szczególnie zainteresuje starszą Polonię, ale powinna też młodsza i czytelników w kraju.

Pamiętnik liczący czterysta siedemdziesiąt stron zawiera ponad sto dobrze dobranych ilustracji oraz indeks powyżej tysiąca nazwisk. Fotografie pochodzą ze zbiorów autora. Nazwiska autorów poszczególnych zdjęć podane są w książce. Projekt okładki i strony tytułowej - Krzysztof Feder.

Witold Łukasiak

**

Ludwik Grzebień SJ przy współpracy Andrzeja Pawła Biesia SJ i Wiesława Słowika SJ, *Jezuici polscy w Australii. Południowa Australia 1870-1906. Wiktoria 1950-2012*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012, ss. 504.

Ostatnio ukazało się dzieło księży jezuitów: Ludwika Grzebienia, Andrzeja Pawła Biesia oraz Wiesława Słowika, *Jezuici polscy w Australii*, z podtytułem *Południowa Australia 1870 – 1906, Wiktoria 1950 – 2012*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012. Pięćsetstronicowa książka, a właściwie księga formatu A4, zawiera około tysiąca fotografii, obszerną bibliografię, indeks osób liczący blisko tysiąc pięćset haseł, wykaz skrótów oraz streszczenia kolejnych rozdziałów w języku angielskim (tłum. Marta Kapera). Ciekawostką jest umieszczenie stu portretów duszpasterzy i działaczy polonijnych na wewnętrznych stronach okładek.

W historii jezuitów polskich w Australii można wydzielić dwa etapy, co zresztą uwidocznione jest w podtytule. Pierwszy to trzy dziesiątki końcowych lat XIX wieku pod przewodnictwem ks. Leona Rogalskiego, drugi to sześćdziesięcioletni okres od połowy XX wieku, oparty głównie na dwóch duchowych liderach – ks. Józefie Janusie i ks. Wiesławie Słowiku.

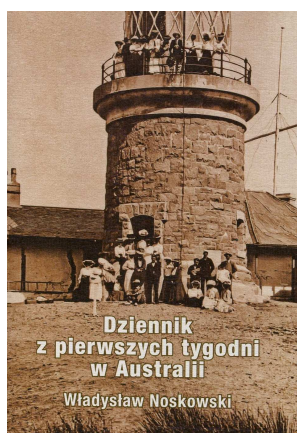
Ks. Leon Rogalski był przywódcą duchowym, a też organizatorem życia emigracyjnego w założonej 150 lat temu polskiej osadzie Polish Hill River w Australii Południowej. Natomiast ks. Józef Janus stworzył podwaliny i rozwinął działalność księży jezuitów w Wiktorii, głównie w Melbourne. Dzieło ks. Janusa kontynuowali i kontynuują jego współpracownicy na czele z ks. Wiesławem Słowikiem. Omawiając działalność polskich księży jezuitów w Australii autorzy w pierwszym rzędzie przedstawili sylwetki duszpasterzy, jezuickie ośrodki duszpasterskie, inicjatywy religijne oraz formy duszpasterstwa parafialnego i specjalistycznego. Napisali o opiekunach duchowych z innych zgromadzeń zakonnych, a także o osobach świeckich i organizacjach związanych z kościołem katolickim. Osobne rozdziały poświęcone są zaangażowaniu jezuitów, na terenie Melbourne i Wiktorii, w działalność organizacji społecznych i kombatanckich, promocji działalności kulturalnej i sportowej, pracy z młodzieżą, akcje charytatywne oraz w publicystykę. Autorzy oparli się na źródłach zarówno publikowanych jak i rękopiśmiennych, pochodzących z Australii i Polski.

Książka stanowi poważny przyczynek do opracowania monografii Polonii australijskiej. Dla historyków, którzy zajmą się tym tematem będzie kopalnią wiedzy o osadnictwie w Australii Południowej z okresu drugiej połowy XIX wieku, a także o Polonii melbournieńskiej drugiej połowy XX i początku XXI wieku. Znajduje w niej odbicie działalność organizacji polonijnych i osób indywidualnych, a liczba nazwisk działaczy społecznych jest ogromna. Prawdopodobnie są też osoby pominięte, ale przy tak wielkim zamierzeniu było to nie do uniknięcia. Na podkreślenie zasługuje bogata szata graficzna i stylowy projekt okładek. Olbrzymia ilość zdjęć archiwalnych oraz przypisów do poszczególnych rozdziałów stawia to opracowanie w rzędzie pozycji naukowych. Na tylnej okładce znajduje się wypowiedź Lecha Paszkowskiego: „Polska osada w Polish Hill River w XIX wieku i katolickie środowisko Polaków w Melbourne i w całej Wiktorii w drugiej połowie XX wieku stanowią piękny przykład zespołowego działania naszych Rodaków skupionych wokół Kościoła w celu podtrzymania wiary, narodowej tożsamości i tradycji. Dobrze się stało, że mając wiele dokumentów i historycznych zdjęć, autorzy stworzyli ogólny obraz dziejów tej Polonii, może dość pobieżny, ale na pełny obraz należałoby przeznaczyć kilka tomów i wyliczyć wielu innych zasłużonych dla niej działaczy. Niech to dzieło będzie dla starszego pokolenia wyrazem wdzięczności za ich poświęcenie, a dla młodych drogowskazem na dziś i jutro.” Te kilka zdań określa istotę książki.

Udział duszpasterstwa w życiu Polonii australijskiej i szeroki zakres działalności nie tylko religijnej, ale też społecznej i kulturalnej powinien wkrótce doczekać się osobnego opracowania. Nie jest już taki jak w latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych czy siedemdziesiątych zeszłego stulecia (vide czasy ks. Janusa). Zmieniły się radykalnie warunki życia Polonii australijskiej, zmieniają się też zadania i metody działania duszpasterzy. Kościół jak był, tak będzie dla nas ostoją.

Witold Łukasiak

Władysław Noskowski, *Dziennik z pierwszych tygodni w Australii. Rok 1911*, Opracowała i przedmową opatrzyła Bogumiła Żongołłowicz, Polsko-Australijskie Towarzystwo Kulturalne w Australii Zachodniej, Perth 2011. ss. 55.

Nakładem Polsko-Australijskiego Towarzystwa Kulturalnego w Australii Zachodniej ukazał się *Dziennik z pierwszych tygodni w Australii. Rok 1911* Władysława Noskowskiego w opracowaniu Bogumiły Żongołłowicz, która również opatrzyła go przedmową. Dziennik ten należy do bardzo ciekawych dokumentów dotyczących Australii w początkach XX w. Obserwacje, refleksje były napisane przez człowieka, który przybył na ten kontynent jako turysta. Zrządzeniem losu ten utalentowany wszechstronnie człowiek (muzyk, publicysta, pedagog, lingwista) spędził w Australii większość swojego życia. Pierwszy raz do Australii przybył w 1911 r. Po czym w czasie I wojny światowej znalazł się na terenie Stanów Zjednoczonych, gdzie włączył się w działalność na rzecz niepodległości Polski pod patronatem

Ignacego Paderewskiego. W 1918 r. ponownie znalazł się w Australii, aby poślubić swoją narzeczoną Beatrice Barnett.

Początkowo pracował jako tłumacz w cenzurze Australian Military Forces. Następnie jako nauczyciel (1919-26). Od 1919 r. współpracował z *Sydney Mail* a także z *Morning Herald*, *Evening News*, *Art in Australia*, *the Home*, *Shakespearean Quarterly* i *Musical Australia*. Z kolei w latach 1925-1929 pracował dla *Australasian Phonograph Monthly*. Następnie wydawał własny miesięcznik *Australian Phonograph News* (1929-31). Niezależnie od pracy zawodowej udzielał się społecznie. Pełnił m.in. funkcję honorowego konsula generalnego RP w Australii, Nowej Zelandii i Samoa Zachodniej (1933-45). W 1939 r. zorganizował Polish Relief Fund, który przekazał dla rządu polskiego w Londynie 30 tys. funtów. W latach 1942-45 wydawał *Polish and Central European Review*, subsydiowany przez rząd polski na obczyźnie. Po II wojnie światowej wprowadził programy muzyczne do radia ABC. W latach 60. XX w. pracował nad historią opery w Australii lecz manuskrypt dzieła zaginął.¹

W swoim dzienniku z 1911 r. Noskowski opisał swoje obserwacje, wrażenia z pobytu we Fremantle, Perth, Adelajdy, Melbourne i Sydney. Jego oczyma może zobaczyć te miasta, taj jak on widział przeszło sto lat temu.

Bardzo dobrze się stało, że ten dokument został zaprezentowany szerszemu gronu czytelników i że Bogumiła Żongołłowicz (redaktor tego wydania) zachowała oryginalną pisownię. Dzięki temu dzienniki nie utraciły nic ze swojej autentyczności.

[red.]

¹ Zob. L. Paszkowski, *Noskowski, Ladislas Adam de (1892 - 1969)*, "Australian Dictionary of Biography", tom 11, Melbourne University Press, 1988, s. 42-43; L. Paszkowski, *Polacy w Australii i Oceanii 1790-1940*, Towarzystwo Przyjaciół Archiwum Emigracji, Toruń-Melbourne 2008, s.308-310.

Spis treści

Słowo wstępne

ARTYKUŁY

- Joseph Poprzeczny, *Polish and other migrants in Wyalkatchmen (1950 – 1970)* - 5
Marek Baterowicz, *Historia a literatura (casus Marii Bonieckiej)* - 49
Stanisław Kramarczuk, *Związek Polaków Dom Mikołaja Kopernika (1952 – 2002)* - 61
Zdzisław A. Derwiński, *Stefan Litauer – zdrajca czy agent wpływu?* - 141

WSPOMNIENIA

- Halina Kaczmarska, *Patrzyliśmy na płonącą Warszawę* - 175

MATERIAŁY

- Wanda Horkey, *Cooperation between the Polish Historical Institute in Australia and the National Library of Australia* - 187

SPRAWY MUZEUM I ARCHIWUM

- Helen Evert, *Reflections on achievements, current activities and future directions* - 197

RECENZJE I PREZENTACJE KSIĄŻEK

- Lech Paszkowski, *Na falach życia, Część III 1948-1958, Brzegi mórz dalekich* - Witold Łukasiak - 205

- Ludwik Grzebień SJ przy współpracy Andrzeja Pawła Biesia SJ i Wiesława Słowika SJ, *Jezuici polscy w Australii. Południowa Australia 1870-1906. Wiktoria 1950-2012* – Witold Łukasiak - 208

- Władysław Noskowski, *Dziennik z pierwszych tygodni w Australii. Rok 1911*, Opracowała i przedmową opatrzyła Bogumiła Żongołłowicz – [red.] - 209

